ALE VERK FUN MENDELE MOKHER SEFARIM



Mendele Mokher Sefarim





NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

אַלע ווערק

פון

מענדעלע מוכר ספרים

(ש. י. אבראמאוויץ)

ערשטער באנד

ניו-יאָרק
היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַני
52-50 עלדרידזש סטריט
1920

אינהאלט:

י. ח. רבניצקי

שלום יעקב אבראמאוויץ

(מענדעלע מוכר ספרים)

י. ח. רבניצקי

שלום יעקב אבראמאוויטש

(מענדעלי מוכר ספרים)

שלום־יעקב אבראמאוויטש, וואס איז בעקאנט אין דער אידישער וועלט מיט זיין ליטעראַרישען נאָמען „מענדעלי מוכר ספרים", אָדער ווי מען רופט איהם שוין היבשע יאָהרען מיט'ן ליעבען נאָמען „דער זיידע פון דער יודי־שער ליטעראטור", — איז איינע פון די גרעסטע ערשיינונגען אין אונזער יודישער וועלט. מענדעלי מוכר־ספרים איז נישט נאָר א טאלאנט, און א גרויסער, זעלטען־אָריגינעלער טאלאנט,, ער איז א סך מעהר פון דעם: ער איז אין פיעל הינזיכטען א ש א פ ע ר פון דער נייע־יודישער ליטעראַ־טור.

און נישט פון איין ליטעראטור איז ער דער שאפער, נאָר פון צוויי צוזאַ־מען אין איין צייט. דאָס איז שוין אזא זעלטענע ערשיינונג, וואָס ס'איז ניט צו געפינען איהר גלייכען אין אנדערע וועלט־ליטעראטורען. סיי אין העברע־איש, סיי אין יודיש האָט מענדעלי געמוזט אליין דורכשלאָגען און אויסטרע־טען א נייעם וועג. בעזונדערס האָט ער בעדארפט שאפען א נייעם סטיל, „מענדעלי'ס סטיל", וואָס האָט געהאט אזא גרויסע אונגעהויערע ווירקונג אויף די בעסטע יודישע שרייבער, וועלכע זיינען געקומען נאָך איהם און פערנומען אַן אָרט אויבען אָן אין אונזער יודישער ליטעראטור. גוט איז געווען די „אייניקלעך" דערנאָך, א שטייגער שלום־עליכם'ן אין יודיש און ביאליק'ן אין העברעאישער פראָזע, אז זיי זענען אין דער הינזיכט שוין געקומען, ווי מען זאָגט, צום גרייטען, געהאט פאר זייערע אויגען אזא גלענ־צענדען אויסגעצייכענטען מוסטער. דער „זיידע" אָבער האָט געמוזט אלעס שאפען פון דאָס ניי, מיט אייגענע כחות. צו אזא ארבייט דארף מען באמת האָבען א ריעזען־קראפט.

נישט מיט אמאָל האָבען זיך ביי מענדעלי׳ן בעוויזען די גרויסע כחות זיינע. ביסלעכווייז האָבען געהאַלטען אין איין וואַקסען זיינע אַדלער־פליעגעל, און מערקווירדיג — ערשט אין די עלטערע יאָהרען האָט ער זיך אַרויסגעוויזען מיט זיין גאַנצער קראַפט, אויפגעהויבען אויף אַזאַ הויך צום בעוואונדערען.

געבוירען אין ליטאַ, געוואַנדערט אין דער יוגענד איבער פערשיעדענע ישיבות אין ליטווישע שטעדט און שטעדטלעך, מגולגל געוואָרען דערנאָך אין וויטען „וואָהלין" און צום סוף אין דרום־געגענד אין נײַ־רוסלאַנד, — האָט מענדעלי געהאַט די מעגליכקייט צו בעטראַכטען מיט זיין שאַרפען אויג דאָס יודישע לעבען פון אַלע זייטען, אַנגעזאַפּט אין זיך און קינסטלעריש דערנאָך אַרויסגעגעבען פאַר די לעזער אין אַזעלכע ל ע ב ע ד י ג ע בילדער אין צוויי ל ע ב ע ד י ג ע לשונות. און אַז איהר לייענט דעם זעלבען „ספור המעשה" אין העברעאיש און אין אידיש, קאָנט איהר קיינמאָל נישט וויסען, וועלכעס איז דער אָריגינאַל און וועלכעס אַ איבערזעצונג, אַזוי ווי איהר ווייסט נישט, אין וועלכער פון די צוויי שפּראַכען איז מענדעלי מעהר צו בעוואונדערען אַלס קינסטלער און סטיליסט.

און דער 75־יעהריגער „זיידע" איז נאָך פול מיט יוגענדליכער גייסטי־גער קראַפט. ער איז גרויס נישט נור מיט׳ן פריהערדיגען זכות, זיין כבוד גלאַנצט נישט נור מיט אַ אָבשיין פון אַמאָל. ער הערט נישט אויף ביז איצט צו טהון זיין גרויסע אַרבייט, צו שאַפען.

אַזאַ לעבען איז כדאי בעשריבען צו ווערען אויספיהרליך *).

1.

שלום־יעקב אַבראַמאָוויטש איז געבוירען אין ליטאַ אין אַ קליין שטעד־טיל קאַפּוליע (סלוצקער אויעזד, מינסקער גוב.). פונקט דעם טאָג פונ׳ם

---

*) בענוצט האָב איך זיך צו דער לעבענס־בעשרייבונג מיט בינשטאָק׳ס אַר־טיקעל (אין „וואָסחאָד" 1884), מענדעלי׳ס אויטאָביאָגראַפיע (אין סאָקאָלאָוו׳ס „ספר זכרון") און „שלמה ר׳ חיים׳ס", וואָס איז אייגענטליך אַ קינסטלעריש־בעאַרבייטע זעלבסט־לעבענס־בעשרייבונג און ענטהאַלט צוזאַמען מיט ד י כ ט ו נ ג זעהר פיעל ו ו אָ ה ר ה י י ט פון אַבראַמאָוויטש׳עס לעבען אין דער ערשטער יוגענד, אויסער מינדליכע ידיעות פון ר׳ מענדעלי׳ן אַליין.

יאָהר, און אפילו דאָס יאָהר אַליין, ווען דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער האָט דערזעהן גאָט'ס וועלט, ווייסט מען נישט בעשטימט — אין יענע יאָהרען האָט מען זיך נישט נוהג געווען אַזעלכע זאַכען צו פערצייכענען — נאָר ס'איז אָנגענומען געוואָרען צו רעכענען דאָס יאָהר תקצ"ו (1835) פאַר זיין געבורטס־יאָהר, און דער צוואַציגסטער דעצעמבער ווערט גערעכענט אין זיין פאַמיליע פאַר זיין געבורטס־טאָג.

זיין פאָטער ר' חיים־משה איז געווען פון די געהויבענע און שענסטע בעלי־בתים אין שטעדטיל, און האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגענד אַרום. אין יענער צייט, אַז מ'איז זוכה צו זיין אַ פערנעהם אין אַזאַ שטעדטיל ווי קאַפּוליע, אַ אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, און אין דער גאַנצער סביבה — איז עס נישט אומזיסט. אויסער זכות־אבות דאַרף מען דערצו אַליין זיין נישט נור גוט און פרום, נאָר אויך אַ למדן מיט אַלע מעלות. און ר' חיים־משה, אַ אמת'ער יודישער תלמיד חכם, איז געווען, ווי מען זאָגט, „אי צו גאָט, אי צו לייט". זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו פרנסה און צו תורה און אויך צו שטעדטישע כלל־זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט דער פאָטער פון'ם קינפטיגען מחבר פון „די טאַקסע" געצויגען זיין חיונה פון דעם, וואָס ער האָט געהאַלטען די פלייש־טאַקסע אין'ם שטעדטיל. פיעל יאָהרען איז ער דאָרט וועקגעווען גאָר אָהן לוין, אַ „קאַזיאָנער רב". ער פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע־לייט, און אַמאָל אויך דרש'ענען שענע דרשות פאַר'ן עולם. דערצו איז ער נאָך געווען אַ ידען אין תנ"ך אויך און שען געשריבען לשון־קודש מיט „מליצה" נאָכ'ן גוסט פון יענער צייט, אַזוי אַז ער האָט געשמ'ט צווישען אַלע זיינע בעקאַנטע פאַר אַ „בעל־לשון". זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. צו זיינער אַנ'עצה פלעגען אַלע אָנקומען, סיי אין פּרט־זאַכען און סיי בשעת עפּעס אַ נויט אין כלל־זאַכען, און וועגען אַלסדינגס פלעגט מען מיט איהם זיך מישב זיין. ביים עולם איז אויך איינגערעדט געווען, אַז ר' חיים־משה איז אויך אַ מומחה אין דאָקטאָריע, און בשעת עפּיס אַ קראַנקהייט פלעגט מען לויפען צו איהם נאָך אַ מיטעל, און ער אַליין האָט זיך אויך גע־האַלטען דרינען פאַר אַ שטיקעל מבין, ווייל ער איז געווען אַ „בעל־נסיון", אַ שוואַכער, שלאַפער מענש בטבע און איבערגעליטען אין לעבען אַ סך מיני שלאַפקייטען, און אויסערדעם פלעגט ער נאָך אַמאָל ליעב האָבען אַריינקוקען אין רפואה־ביכלעך פאַר'ן פאָלק.

זיין מוטער שרה־נעסי — אַ איידעלע, שוואַכע פרוי מיט אַ פערפרומט בלייך פּנים, הוילע רוחניות — איז געווען אַ וואַוילקענענדיגע, געוואוסט אַלערליי מיני תחינות, געלייענט דעם „צאינה־וראינה", „מנורת המאור"

און נאָך אַזעלכע ספרים, געווייזען ווייבער אין שוהל וואָס און ווען צו דאַווגען און אויך פאַרגעלייענט פאַר זיי פול מיט געפיהל.

שלום־יעקב האָט זיך פון די ערשטע קינדער־יאָהרען ארויסגעוויזען פאַר זעהר אַ געראָטען קינד מיט אַ גוט שאַרף קעפּיל צום לערנען. ביי זיין ערשטען דרדקי־מלמד, משה פלאָטקעס, האָט ער אין איין יאָהר אויסגעלערנט די גאַנצע תורה, געלייענט „עברי" גיך „ווי אַ וואַסער" און אָנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא" — וואָס אַנדערע קינדער בעדאַרפען דערויף פערברענגען אין חדר אַ צוויי־דריי יאָהר. ביים גאַנצען הויזגעזינד ר' חיים־משה'ס, ווי אויך ביי פרעמדע, אַריינגעהערם אין שטוב, איז דאָס קינד געוועזען זעהר בעליעבט פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיינע קלוגע איינפאַלען, און נאָך מעהר פאַר זיינע „אָנשטעלען". פון קינדווייז־אָן איז אינ'ם קינפּ־טיגען קינסטלער געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, צו וואַרפען אַ אויג און אויפחאַפען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמס אַ מינע אָדער אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע, און ער פלעגט קונציג נאָכמאַכען ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט...

דער פאָטער איז געוועזען בעזונדערס אַ מבין אויף זיין געראָטען, שטאַרק געליעבט קינד. ער האָט פערשטאַנען, אַז ביי אַ רעכטען מלמד אין די הענד קאָן פונ'ם קינד ווערען אַ לייט, און דעריבער האָט ער פאַר איהם נאָכגעזוכט און געגומען איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל מיט איהם לערנען.

לערנען אין יענער צייט האָט געהייסען גמרא מיט מפרשים און פוסקים. פון אַנדערע למודים האָט אַ יודיש קינד נישט געטאָרט וויסען. אפילו „כתבי־קודש", דער הייליגער תנ"ך, איז אויך געוועזען פערדעכענט ווי אַ מין פסול'ע זאַך פאַר קינדער, וועלכע טאָרען מעהר נישט וויסען ווי פון אַ „פסוק, וואָס שטעהט אין דער גמרא"... ר' חיים־משה אַליין איז אָבער אויך געוועזען, ווי געזאָגט, אַ „בעל־תנ"ך" און אַ שטיק „מליץ", האָט ער פערלאַנגט פון דעם מלמד, ער זאָל לערנען מיט'ן קינד אויך תנ"ך מיט „מצודות", מיט תרגום און אַ ביסעל דקדוק אויך דערצו.

און דער מלמד, יוסי ראובנ'ס, איז געוועזען ווי געוואונשען פאַר דעם 6־7־יעהריגען תלמיד. קיין בעסערער זיווג דערפון האָט גאָר נישט געקענט זיין. דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם אַנדערען גוט גע־פאַסט, אויפ'ן בעסטען אופן.

ר' יוסי ראובנ'ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז געוועזען אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער, מיט אַ בלייך פנים, אַ שטילער און אַ גוטער און ביי איטליכען אין שטעדטיל זעהר בעליעבט. זיין כאַראַקטער, זיין שטייגער לעבען און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט ארויסגעוויזען, אַז אין איהם שטעקט דער פונק פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שרייבען און צו

מאָהלען, צו שניצען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צוליעב פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פּער־גניגען, עפּיס האָט איהם ווי געטריבען דערצו און ער האָט געמוזט מייסטערן. אין שטעדטיל האָט מען איהם מכבד געווען מיט שניצען דעם ארון־קודש, מאָהלען א מזרח, שלאָגען מצבות, קריצען חתימות, או אָפּטמאָל מיט מאַכען מוסטערן פאַר מיידלעך כלות אויף קייטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנייהען פאַר זייערע חתנים שענע תפילין־זעקלעך.

דער שטייגער פונ׳ם לערנען איז געוועהנליך געווען אַזוי: בשעת דעם לערנען פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּיס אַנ׳ארבייט — מאָהלען אָדער שטעכען א חתימה׳לע. די ארבייט האָט ניט געשאַדט צום לערנען, פערקעהרט, זי איז געווען דאָס אייגענע, וואָס „פאַר א פּראָסטען בעל־מלאכה א גוטער טרונק בראָנפען", זי האָט איהם בעלעבט און בעגייס־טערט, אין די אויגען האָט געפינקעלט א הייליג פייעריל און אַלסדינג האָט ער דענסטמאָל דערקלערט דעם תלמיד שאַרף און קלאָר, מיט א בעזונדער געפיהל. און דעם תלמיד פלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, און ס׳האָט זיך איהם געלערנט מיט אַזא חשק, געשלונגען איטליכס וואָרט.

דער דאָזיגער בעגאַבטער רבי האָט געמאַכט א שטאַרקען רושם אויף זיין פיעל־בעגאַבטען תלמיד, און ביז איצט דערמאָהנט זיך דער גרייז־גרויער תלמיד אָן זיין אַמאָליגען רבי׳ן ר׳ יוסי ראובנ׳ס (אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" רופט ער איהם ליפּא ראובנ׳ס) מיט גרויס ליעבע און אכטונג. צו דער ווירקונג פון יענעם זעלטענעם רבי׳ן קאָן מען אפשר צושרייבען ניט נור דאָס שענע געפּערילטע כתב פון אונזער גרויסען שרייבער, נאָר אויך דאָס ווילען ארבייטען כסדר מיט חשק אויסצושלייפען און אויסצור־טאָקען יעדעס וואָרט, יעדע פראַזע בעזונדער, עס זאָל ארויסקומען קינסט־לעריש, אָהן א שום פּגימה׳לע...

דאָס קינד שלום׳קע איז מיט דער צייט געוואַקסען „ווי א בלימעלע אונטער א גוטער השגחה", ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט פונדעסטוועגען צו בלייבען א קינד. אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" ווערט דאָס קינד געמאָהלט אַזוי: „שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זיינען עפּיס גאָר אַנדערע, פערשיעדענע מענשען. לערנט ער, איז געלערנט. ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אריינגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט, וויל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן, נאָר קוים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבער־געביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — א יונגעל מיט די ביינער. איבער־הויפּט האָט שלמה׳לעס האַראַקטער פון קינדרווייז אויף זיך געוויזען עפּיס ווי א צונויפגעשטעלטער פון פערשיעדענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּיס האָבען צוויי נשמות — א מלאך מיט א רוח — געשטעקט

אין איהםביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפארט, הארט ווי א שטיין, אי ווייך ווי א טייג, לאזענדיג זיך פיהרען אמאל ביי דער נאז; אי בייז, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער־גאל, אי צוקער־זיס; אי ערנסט, אי קאטאוועס־טרייבער, אי אומעטיג־פערטראכט, אי לוסטיג־פרעה־ליך". אין א געוויסער מאס, געוועהנליך, קאנען די ווערטער אויך צום קינד שלום'קען צוגעפאסט ווערען. און ווי דערמאהנען זיי יענע ווערטער פונ'ם שפעטערדיגען ר' מענדעלי, וואס זאגט עדות אויף זיך (אין „בימי הרעש"): אפטמאל פיהל איך מיר, אז איך בין צוויי מענדעלעך, צוזאמענ־געבונדען ווי א צווילינג צוזאמען, יעדער איז זיך א בריה פאר זיך" א. ז. וו.

שלום'קע איז בטבע געווען א הייס־בלוטיגער, „אנצינדענדיג זיך ווי א שוועבעלע, ווי באלד נור עפּיס האט איהם געטאן א ריהר". די פייערדיגע רייד פון די נביאים, זייערע שענע מליצות און דערצעהלונגען איבער גאט און איבער דער וועלט, האבען אויפגעוועקט זיין כח־הדמיון און איהם געגעבען געגוג שטאף צו דענקען, צו טראכטען און צו פאנטאזירען. ער האט אויך שטארק ליעב געהאט צו מאכען אפט א שפּאציר אין דעם פער־לאזטען שענעם „גארטען" פון דער יודישער אגדה אין גמרא און מדרשים, וואו זיין רייכע פאנטאזיע האט געפונען גענוג פּלאץ אויף ארומצופלא־טערן און אמאל זיך הויך אוועקלאזען מיט פערשפרייטע יונגע פליגעל...

2.

נאך א פיער יאהר לערנען ביים זעלבען מלמד יוסי ראובנ'ס האט זיך די תורה פאר שלום־יעקב'ן ביי דעם רביי'ן אויסגעלאזט און ער איז איבער געגאנגען אויף דעם טאטענ'ס האנד לערנען אונטער זיין השגחה. אזוי האט זיך דער פאטער נוהג געווען צו לערנען פריהער מיט זיינע עלטערע צוויי זיהן, נאכדעם אז זיי זיינען ארויס פונ'ם חדר, ביז דער חתונה, אזוי האט ער אויך געלערנט מיט זיין איידעם, די ערשטע צייט נאך דער חתונה, און אזוי איז איצט געקומען שלום'קעס צייט צו לערנען תורה ביים טאטען. דער שטייגער לערנען זיינער איצט איז געווען אזוי: אלע פריה־מארגען באלד נאכ'ן דאוונען, פלעגט דער פאטער, זיצענדיג אויף זיין שטאט אויבען־אן אין קלויז, אבלערנען מיט איהם א פאר פרקים משניות כסדר. נאכ'ן אנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אלקעריל דאס לייענען אין דער גמרא, וואס דער טאטע האט איהם פערגעבען, מיט תוספות און מהרש"א. ער האט עס בעדארפט דערנאך איבערזאגען, אין דער

היים טאַקע, ווען עס האָט זיך געמאַכט. קיין בעשטימטע צייט אויף דעם איז נישט געווען. דער פאָטער האָט זיך געקענט אָברייסען פון זיינע גע־שעפטען אַמאָל ביי־טאָג, אַמאָל ביי־נאַכט, און גאָר אַמאָל פלעגט דער טאַטע איהם אויפרייסען פון שלאָף פאַר־טאָג און אָוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז. נישט גרינג, פערשטעהט זיך, איז אָנגעקומען דעם 11—12־יעהריגען קינד דאָס אויפשטעהן פאַר־טאָג פונ׳ם געשמאַקען שלאָף. נאָר איז ער אָבער אויפגעשטאַנען, האָט עס איהם זעהר הנאה געטאָן. דאָס געהן פאַר־טאָג פון דער־היים אין קלויז און דאָס לערנען דאָרט האָט איהם פערשאַפט גרויס פערגניגען. ביי דעם קליינעם לערנער „ האָבען זיך צו־שפּיעלט די געבליטען. זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס הארץ צוגעהט איהם שיער פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון״.

נאָר די הייסע געפיהלען זיינע האָבען זיך נישט בעגנוגט מיט לערנען אליין דער פאָעטישער פונק, וואָס איז אין איהם געלעגען פערבאָרגען, האָט זיך אָנגעהויבען אויפצובלאָזען דורך אַ געפיהל פון ליעבשאַפט און בענקעניש צו דער שענער נאַטור. פריהער איז זיין וועלטיל געווען גאָר אַ קליינס: „פון די אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שוהל הויף; פון אַלע הייזער — דער חדר, דער בית־מדרש, וואו ס׳איז דער טויער צום הימעל״. איצט האָט ער אָנגעהויבען בעטראַכטען די איבעריגע גאַסען פון שטעדטיל, אפילו נישט קיין יודישע; ער האָט אויך ארויסגעקוקט אויסער דער שטאָדט און געזעהן די שענע טאָלען „באַרג־אַראָב״, ערטער־ווייז בעוואַקסען מיט גרינוואַרג, וואָס ציהען זיך ווייט ארום דער שטאָדט, צעוואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס, און אויף יענער זייט טאָלען — וויעדער בערג און פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלום־יעקב האָט אָנגעהויבען אָפט מפסיק זיין פון לערנען, ארויס׳גנב׳ענען זיך פון שטוב און געהן אויף „קבלת־פּנים״ צו דער שען־חנ׳עוודיגער נאַטור „ווי אַ חתן אַקעגען דער כלה״, און דאָרט פלעגט ער ווערען ווי צושמאָלצען פאַר הייסע־זיסע געפיהלען און זיך צוגאָסען אין אַ מין ניגונ׳דיל פון „זמירות״, אין אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס, אָדער גאָר גענומען זאָגען „ברכי נפשי״ הויך אויף אַ קול מיט אַ בעזונדער טעם און געפיהל.

בכלל איז ער שוין אצונד ווי דערוויטערט געוואָרען פון יענעם עולם, אין וועלכען ער איז געווען אריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַמאָל. דאָס שטיקעל לייענען פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס׳איז, אבי איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג ארום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני חברים, זיי מעגען זיין נישט זיין גלייכען, יונגער

צי עלטער פון איהם. ער האפט זיך אפט אריין צום שכן דעם שמיעד אין קוזנע, זיצט זיך דארט אין א ווינקעל און קוקט פערטראכט ווי די פונקען שפרינגען, „טאנצען ווי די רוחות" אין אייוועז און הערט בשעת מעשה די ווערטלעך און מעשיות, וואס ווערען דארט אויסגערעדט און אויסדער־צעהלט. דער שמיעד, א יוד, שוין א זיידע, איז מיט אלע פאסטעמקעס זיינע געוועזן טאקע נור עפּיס אנ'אלטער יונגעל. און אזוי אויך דער צוויי־טער שכן, פון דער אנדער זייט, א סטאלער, אין וועלכען ס'האט געשטעקט א גייסט פון א ק י נ ס ט ל ע ר, און די סטאלעריי איז געוועזן ביי איהם נישט אזוי וועגען דער פרנסה, ווי צוליעב דעם פערגעניגען צו מאכען א כלי. דיביידע זענען איהם געוועזן זעהר טייער און דאס הארץ האט איהם צו זיי שטארק געצויגען, און ביידע האבען געווירקט אויף זיין יונגען גייסט, דערהאלטען אין איהם דאס פייעריל.

דערווייל האט זיך דאס רעדיל ביי שלום־יעקב'ס פאטער איבערגע־דרעהט און זיינע געעשפטען האבען אנגעהויבען געהן אלץ ערגער. אין שטעדטיל איז געווארען א קריזיס, דער עולם האט אנגעהויבען אין דער שלעכטער צייט ווינציגער עסען פלייש — און די טאקסע איז געווארען געשלאגען. אין שטוב האט זיך אנגעהויבען פיהלען דחקות, און די נויט האט זיך וואס ווייטער מעהר געשטארקט. פון גרויס צער איז דער פאטער קראנק געווארען און גיך פון דער וועלט געגאנגען, אין א עלטער פון העכער פערציג יאהר, און איבערגעלאזט א אלמנה מיט עטליכע יתומים אהן מיטלען צום לעבען.

.3

שלום־יעקב איז געוועזן אלט א יאהר 13—14, ווען ער איז געבליבען א יתום, און דאס ערשטע האבען די נאהנטע קרובים געפונען פאר נויטיג, מען זאל דעם עלטערען פון די קליינע קינדער אוועקשיקען ערגיץ אין א ישיבה, כדי ער זאל זיך נישט ארומדרעהען בטל און זאל טאקע נישט זיין אן איבעריגע משא אויף דער ארימער אלמנה.

איצט הויבט זיך אן זיין נע־ונד זיין פון איין ארט אינ'ם אנדערען. ס'איז בעשערט געוועזן, ער זאל אין די יונגע יאהרען פערזוכען דעם טעם פון עלענד ארומוואנדרעווען אין פרעמדע מקומות און אויס־זיין אין פערשיעדענע שטעדט און שטעדטלעך אין דער ליטא, איידער ער וועט מגולגל ווערען גאר אין די ווייטע מקומות אין וואהלין, און זאל בעטראכ־טען פון פערשיעדענע זייטען און צו־קוקען זיך מיט זיינע אפענע, שארפע

אויגען צום יודישען לעבען, וועלכעס ער וועט דערנאָך אזוי מייסטעריש אָבמאָהלען.

דאָס ערשטע האָט ער זיך אוועקגעלאָזט אָנהויב זומער קיין טימ־קעוויטש, א קליין שטעדטיל נישט זעהר וויט פון קאַפּוליע, און זיך אוועקגעזעצט דאָרט אין בית־מדרש לערנען. אייגענטליך איז ט. נישט קיין אָרט פון תורה, און דער פֿרעמדער בחור איז נישט אויסען געוועזן אזוי דאָס לערנען ווי „די טעג" עסען. דאָ האָט ער זיך באַקאַנט צום ערשטען מאָל מיט'ן לעבען פון חסידים און זייער אויפפיהרונג. אין זיין געבורטס־אָרט קאַפּוליע זיינען געווען לויטער „פערברענטע מתנגדים" און קיין חסיד האָט מען נישט געלאָזט א קאָפּ אויפהויבען. אז עס האָט זיך געעפֿענט דאָרט א חסיד'יש „שטיבעל", האָבען די קאַפּוליער יודען גע־נומען פּויקען אין די הענד און מיט אַלע כחות געפּויקט ביי דעם „שטי־בעל", כדי מען זאָל דאָרט נישט קענען דאַוונען, ביז „דאָס שטיבעל" האָט סוף־כל־סוף געמוזט פערמאַכט ווערען און פון חסידים איז כמעט קיין זכר נישט געבליבען אין שטעדטיל (זעה פּאַפּירנאָ'ס זכרונות „פון ניקאָ־לאַי'ס צייטען", „פּערעזשיטאָיע" 11). דאָ האָט ער געזעהן די „חסידים", וואָס ער האָט פריהער נור געהערט וועגען זיי, אז ס'איז משונה ווילדע ברואים, און אַרויסגעזעהן, אז זיי זיינען אויך יודען, וואָס דאַוונען נאָך דערצו מיט א ברען, מיט א „שמחה של מצוה", די פייערדיגע עבודה, ד. ה. די תפלה זייערע, האָט אויף איהם געמאַכט א שטאַרקען רושם, און ער האָט אויך גענומען מתפּלל זיין מיט התלהבות. נאָך דער תפלה אָבער איז ער אָבגעזעסען דעם טאָג אין קלויז פערזאָרגט און פער'חושכ'ט. עס האָט איהם געצויגען אהיים און ער איז גיך טאַקע אוועק אהין צוריק. נאָר דער דלות האָט איהם באַלד פון דאָרט ווייטער פערטריבען.

דאַסמאָל האָט ער זיך אוועקגעלאָזט קיין סלוצק, אין סלוצקער ישיבה האָט ער אָנגעהויבען לערנען פריהער אין דער ערשטער כתה, באַלד אָבער האָט מען בעמערקט דעם יונגען קאַפּוליער עלוי און איהם איבערגעזעצט אין דער עלטערער כתה, וואו דער ראש־ישיבה אַליין, דער גרויסער חריף ר' מיכל מ"ס האָט געלערנט מיט די תלמידים. פון דער ישיבה איז ער איבער־געגאַנגען אין גביר'ס בית־מדרש, וואו דער בעריהמטער רב ר' אברהם'לע פלעגט זאָגען א שיעור פאַר געקליבענע בחורים.

נאָך סלוצק איז ער איבערגעגאַנגען נאָך אין א פּאָר ערטער, ביז ער ער איז געקומען קיין ווילנא, וואוהין ס'האָט איהם אַרויסגערופען זיין קרוב דער גביר חיים־נחום ברוידא *). דאָרט האָט ער געלערנט ביי ר' סענ־

*) דער פאַמיליען־נאָמען פון שלום־יעקב איז אויך פריהער געווען ברוידא

דעריל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה און אויך אין „גאונ׳ס קלויז״, געלערנט גאנצע טעג און אויך אָפט גאנצע נעכט „משמורים״. פערבראכט האָט ער אין ווילנא נור עטליכע חדשים. ס׳איז איהם נמאס געוואָרען דאָס זיין אין דער פרעמד, און נאָך צוויי יאָהר נע־ונד זיין האָט ער זיך אומגעקעהרט אהיים.

דערווייל האָבען די קרובים, וואָס האָבען זיך געזאָרגט פאר דער מוטער די אלמנה, געזעהן חתונה־מאכען זי פאר אנ׳אלמן אנ׳ארענדאר, וואָס האָט געהאלטען א מיהל אין א דערפיל מ ע ל נ י ק י , א צעהן וויאָרסט פון קאפוליע, און זי איז אוועק אהין מיט די קלענערע קינדער. אין שטעדטיל איז איבערגעבליבען נור שלום־יעקב און די עלטערע שוועסטער זיינע, א גרושה. עלענד און פערצאָגט האָט ער זיך ארומגעבלאָנקעט אין זיין געבורטס־שטאָדט ווי א פרעמדער, פערוואָגעלטער, וואָס האָט נישט וואו א קאָפּ צו־שפּארען. ער איז ארומגעגאנגען שטענדיג פערזאָרגט און האָט זיך נישט געקענט קיין אָרט געפינען, און אז זיין שטיף־פאָטער האָט איהם גערופען צו זיך אין דערפיל, האָט ער זיך לאנג נישט געלאָזט בעטען און איז אוועק אהין, און כדי נישט צו עסען אומזיסט ברויט, האָט ער געלערנט מיט די שטיף־ברידער עטליכע שעה אין טאָג.

נאָך צוויי יאָהר ארומשלעפּען זיך אין ישיבות, נאָך א לעבען אין גרויס דחקות און איינגשאפט, האָט ער זיך געפיהלט פריי אינ׳ם קליינעם דערפיל, וואָס איז ארומגערינגעלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער, צווישען וועלכע עס פלייצט א היבשער טייך. אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און בוימער א דריי קליינע הייזלעך פון דריי פויערשע פאמיליען, די איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אנדערער זייט טייך שטעהט הארט נעבען וואלד א איין־איינציגע שטוב מיט קליינע פענסטער און א הויכען אלטען דאך, וואו עס זיצט דער ארענדאר מיט זיין גרויס הויזגעזינד. עס רעש׳ט דאָ נישט ווי אין שטאָדט, דערפאר שוויבלען און גריבלען אין די פעלדער און וועלדער אלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, און אמאל לאָזט זיך אויך הערען א הוילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער.

אין דעם שטילען אָרט, אָבגעזונדערט פון מענשען און נאָהנט צו זיין היים־געליעבטער, צו דער שעהנער נאטור, האָט זיך אין דעם יונגען שלום־יעקב אויפגעוועקט דאָס פּאָעטישע געפיהל זיינס און איהם געטריבען אויסצוגיסען אויף פּאפּיר דאָס, וואָס ער האָט געפיהלט טיעף אין הארצען.

(אין זיינע „כתבים״ פון די קינדער־יאָהרען איז ער גע׳חתמ׳עט „שלום־יעקב ברוידא מקאפוליע״). ערשט דערנאָך איז ער פערשריבען געוואָרען „אבראמאָוויטש״.

פריהער נאָך האָט ער גענומען שרייבען אַ מין דראמע אויפ׳ן שניט פון לוצאטו׳ס „לישרים תהלה“, דאָס איז, אַ פנים, עפּיס על־פּי־נס געקומען איהם צו דער האַנד. אָט די קינדערשע דראמע, אין וועלכער די הויפּט־פּערזאָנען זענען: סכלות, שכל, אמת, גאוה, שכחה, המון א. ד. ג.—האָט ער פערענדיגט, וויזט־אויס, דאָ אינ׳ם דערפיל. אויסערדעם האָט ער זיך גענומען צום שרייבען ליעדער אויפ׳ן אַרט פון „ברכי נפשי“ (איינס פון די שירים טראָגט דעם נאָמען „מזמור לשלום בהיותו במדבר מלניקי) מיט תהלות ותשבחות צו דעם גרויסען אַלמעכטיגען גאָט, דעם בעשאַפער פון אזא שענער, ליכטיגער וועלט. סיי די דראמע און סיי די שירים זענען מיט גענוג פעהלער און נאָך גאָר קינדיש־נאאיוו, און ס׳איז שווער צו דערקע־נען אין זיי סימנים פונ׳ם קינפטיגען גרויסען סטיליסט און קינסטלער.

דאָס דאָרפישע לעבען ביים שטיף־פאָטער האָט איהם אָבער נישט אויף לאַנג געשמעקט, עס האָט איהם געצויגען צוריק אין שטעדטיל, אין זיין קלויז, וואו ער האָט פאַר זיך געהאַט אַזוי פיעל ספרים, נישט נאָר גמרות און „שאלות ותשובות“, נאָר אפילו אַזעלכע ווי „מורה נבוכים“, „כוזרי“; „חובת הלבבות“ און אויך „סדר הדורות“, „שלשלת הקבלה“ א. ד. ג. — און ער האָט זיך אומגעקעהרט צוריק קיין קאַפּוליע און וויטער זיך געזעצט לערנען, ווי פריהער אין בית־המדרש.

דערווייל איז ער שוין געוואָרען אַ 17־יעהריגער בחור — און ער האָט אָנגעהויבען שטאַרק טראַכטען, וואָס וועט זיין פון איהם דער סוף. די מוטער האָט איהם שוין לאַנג געוואָלט חתונה מאַכען, בפרט זי אַליין האָט דאָך אויך, אין עפּיס אַ מין „בהלה“, חתונה געהאַט מיט איהר ערשטען מאַן זעהר פריה, ווען זייביידע זענען נאָך געווען קליינע קינדער, און גאָר יונג זענען זיי געוואָרען זיידע און באָבע. ער אָבער האָט בשום אופן נישט געוואָלט הערען פון אזא מין „תכלית“. פאַהרען ווידער אַמאָל אין די ישיבות און דאָרט זיך רייבען, ווי ער האָט שוין דעמאָלט זיך אויסגעדריקט, „ביז ער וועט זיך אויסרייבען אַ שמאַטע“ — האָט ער אויך קיין חשק נישט געהאַט. און די פראַגע: „וואָס וועט זיין פון דער סוף“ — האָט איהם נישט געלאָזט רוהען.

.4

אין יענער צייט, דאַרף זיך מאַכען, קומט־אָן קיין קאַפּוליע איינער אַ דאָרטיגער תושב, נאָכדעם ווי ער האָט לאַנג ארומגעוואַנדערט אין פרעמדע וויטע מקומות, אברהמ׳יל דער הינקענדיגער. אַ סך חידושים האָט ער אָנדערצעהלט פון דעם, וואָס ער האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין רייזע אין **וואָהלין** (וואָהלין האָט דעמאָלט געהייסען אין ליטא אויך יענע

אנדערע גובערניעס, וואָס זענען נאָהנט צו וואָהלין), ווי גליקליך עס לעבען דאָרט די וואָהלינער יודען, וואָס עסען ממש ווייסע חלות און געפּלאָכטענע קוילעטשען אין דער־וואָכען אפילו; און די אָרימע לייט זייערע פיהרען אַ לעבען ווי אַ היגער ליטווישער גביר, אַז ס׳איז זיי נור מקנא צו זיין. דער הינקעדיגער רייזענדער האָט דערצעהלט — און דער קאַפּוליער עולם האָט אויסגעשטעלט מויל און אויערען, און אַנדערע פון זיי האָבען נישט לאַנג געטראַכט און באַלד טאַקע זיך אַוועקגעלאָזט אַהין, אין יענעם גליקליכען קאַנט. דער דאָזיגער אברהמ׳יל האָט גענומען צו־רעדען שלום־יעקב׳ס מוהמע פון דער מוטער׳ס צד, וואָס איז מיט אַ קליין קינד געבליבען אַן־עגונה (איהר מאַן האָט צוליעב די שלעכטע צייטען אָנגעזעצט עטליכע הונדערט רובל און געמוזט עוקר זיין פון ק. און זי האָט נישט געוואוסט וואו ער איז אַהינגעקומען), אַז זי זאָל זיך לאָזען אין יענע קאַנטען זוכען דעם מאַן, וועלכען ער האָט כלומר׳שט בעגעגענעט ערגיץ אין אַ שטעדטיל דאָרט, און מיטנעהמען מיט זיך זאָל זי טאַקע דעם גרעאָטענעם שוועסטער׳ס זוהן אויך, ווייל דאָרט אין יענע מקומות זענען לויטער אַלע עמי־הארצים, איינער גרעסער פונ׳ם אַנדערען, און אַז גאָט העלפט זיי אַמאָל צו דערטאַפּען אַ וואוילקענענדיגען ליטוואַק, חאַפּען זיי איהם אויף ווי אַ אבן־טוב, און דער בחור וועט געוויס קריעגען דאָרט גאָר גיך די בעסטע שטעלע פון אַ לעהרער אָדער אַ „נאמן“ אינ׳ם גרעסטען געשעפט. ער, אברהמ׳יל, ווייסט גוט דעם וועג אַהין און האָט דערצו אַ אייגען פערד־און־וועגעלע, וועט ער זיי באַלד נאָך פסח מיטנעהמען מיט זיך און ברייינגען ביידע צו זייער ציעל. שלום־יעקב האָט אפילו פערשטאַנען דעם עסק, אַז מיינען מיינט אברהמ׳יל נישט זייער טובה, און יענער האָט זיך דאָ זיינע כונות דערביי, פונדעסט־וועגען האָט ער זיך געלאָזט איינרעדען, און אויך צוגערעדט דער מוהמען צו פאָהרען, אַזוי האָט ער געוואָלט אַרויסרייסען זיך פון דאַנען און לאָזען זיך זוכען דעם מזל אויף דער פרייער וועלט.

אָהן שום הכנות, ווי ער שטעהט און געהט, האָט זיך דער 17־יעהריגער בחור אַוועקגעלאָזט „אין עק וועלט“, ווי ס׳האָט דעמאָלט געהייסען אַ רייזע פון ליטא קיין וואָהלין, ־נאָר וואָס די עלטערע שוועסטער האָט איהם מיט־געגעבען אויפ׳ן וועג אַ שוואַרץ ברויט מיט עטליכע קליינע מטבעות.

באַלד פון אָנהויב־אָן, פונ׳ם ערשטען טאָג פאָהרען, האָט ער שוין אָנגעהויבען צו פיהלען, וואָס פאַר אַ שווערע ביטערע רייזע דאָ שטעהט איהם פאָר. די מוהמע מיט׳ן קליינעם קינד זענען געזעסען אין וועגיל און ער צוזאַמען מיט אברהמ׳לען האָט געמוזט זיך נאָכשלעפּען צו־פוס, און בשעת־הדחק האָט ער נאָך געדאַרפט אונטערהעלפען אַרויסצושלעפּען פון דער טיעפער בלאָטע די קליאַטשע מיט די צוויי שוואַכע פאַרשווינען אין

וועגיל. אברהמ׳יל האָט איהם געהאַלטען אין איין אונטערטרייבען און דערמאָהנען, אז מיטגענומען האָט ער איהם נישט אויף דעם, ער זאָל זיך זיצען צולעגט „ווי א פריץ".

דער „מאַרשרוט" האָט אייגענטליך בעדאַרפט זיין גלייך קיין אָרגייעוו, א שטאָדט אין בעסאַראַביען, וואו אברהמ׳יל, לויט ער האָט דערצעהלט, האָט בעגעגענט דאָרט דער עגונה׳ס מאַן. נור אברהמ׳יל האָט זיך נישט אָנגעהויבען צו איילען. גאַנץ געלאַסען האָט ער זיך געשלעפּט מיט זיינע פּאַסאַזשירען פון אָרט צו אָרט, און אין יעדען שטעדטיל אויפ׳ן וועג האָט ער געפונען פאַר נויטיג זיך אָבצושטעלען אויף א פּאָר טעג. ער איז גלייך אַוועק צום רב, אויסדערצעהלט מיט א צובראָכען הארץ די מעשה וועגען דער וויסטער עגונה, נעבעך, וואָס ער פיהרט מיט זיך, גענומען א נדבה פאַר איהר מיט א בריעף צו יודען בני־רחמנים, מען זאָל העלפען יעדער מיט וואָס ער קאָן. פערשטעהט זיך, אז די פּארשוינען אליין האָבען נישט געוואוסט פון קיין זאַך. פאַר דער עגונה האָט דער פערזאָרגער איהרער געמאַכט מיט א שטיקעל לייוועגד א מין ביידעל פונ׳ם וועגיל און דאָרט האָט זי ג ע ו ו א ו י נ ט מיט׳ן קינד, און דעם יונגען פּארשוין פלעגט ער תיכף, אָנקומענדיג אין א שטאָדט, אוועקשיקען גלייך אין בית־המדרש, ער זאָל, חלילה, נישט ארומגעהן דערווייל בטל, און אליין האָט ער נישט גערוהט, ארומגעגאַנגען פלייסיג איבער דער שטאָדט צונויפנעהמען אויף דער עגונה.

אזוי האָבען זיי זיך געשלעפּט א שטיקעל צייט ביז זיי זענען געקומען ערב־שבועות קיין לוצק. דאָ האָט אברהמ׳יל בעשלאָסען, אז זיי מוזען פערבלייבען עטליכע טעג ביז ער וועט זעהן דעם בחור פּער׳שדכנ׳ען פאַר א גביר׳ס טאָכטער און חאַפּען דערביי א שען שדכנות. אַרויסגעזעהן האָט ער, אז דער יונגער פּארשוין נעהמט שטאַרק אוים אין קלויז. די יונגע־לייט פון יענעם בית־המדרש האָבען געוואָלט מאַכען א נייע חברה „תומכי עניים", האָט מען מכבד געווען איהם, דעם יונגען אורח, ער זאָל נעהמען אָנשרייבען אין א פּנקס די תקנות פון דער חברה, און ער האָט עס באַלד גאָר קונציג אָנגעשריבען מיט זיין שענעם כתב׳ל און מיט פיינע מליצות, אז אלע האָבען זיך נישט געקענט אָב׳חידוש׳ן: די דאָזיגע תקנות, קאָן זיין, זענען די ערשטע שריפטען פון אונזער שרייבער אין פּראָזע. אברהמ׳יל האָט דאָס אלץ געוואָלט אויסנוצען און געארבייט געשמאַק אין עסק, און עטליכע טעג נאָך יום־טוב לויפט ער אריין אין קלויז מיט א שמחה און זאָגט־אָן דעם בחור, אז ער איז שוין למזל א חתן פאַר א כלה מיט אלע מעלות, א גביר׳ס א טאָכטער גאָר פון די געהויבענע, מען

ווארט נור, ער זאָל באַלד קומען אהין. דער בחור אָבער האָט זיך איינ־געשפּאַרט, אַז ער וועט נישט געהן אויף קיין אופן אין דער וועלט, נישט אויף דעם האָט ער זיך אָוועקגעלאָזט פון דער־היים — און דער „שידוך" איז געוואָרען אויס, און אברהמ׳יל האָט געמוזט בייזערהייד איינשפּאַנען דאָס פערד אין וועגיל און ווידער זיך לאָזען אין וועג.

נאָך היבשע וואָכען האָט אברהמ׳יל זיך ארומגעפיהרט מיט זיינע פאַרשווינען איבער וואָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליען ביז זיי האָבען זיך דערשלאָגען די ערשטע טעג קיין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. שפּעט ביי־נאַכט האָט ער זיך מיט זיי פערשלעפּט אין אַ פּוסטע קרעטשמע ווייט פון שטאָדט, אַ מין חורבה אָהן טירען און אָהן פענסטער, און דאָרט האָבען זיי זיך אָבגערוהט. פאַר־טאָג איז אברהמ׳יל אויפגעשטאַנען און אַוועק אין שטאָדט וועגען זיינע געשעפטען. געקומען צוריק איז ער אין איין רציחה. עפּיס האָט ער נישט נושא חן געווען ביי די קאַמעניצער רבנים און זיי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון צו געבען איהם עפּיס געלד, אָדער בריעף אפילו צו יודישע קינדער. „ס'איז ניט קיין יודישע שטאָדט — האָט ער געזאָגט — נאָך ערגער פון סדום, ער וויל זי נישט קענען און מאָרגען פאַר־טאָג פאָהרט מען קיין חאָטין; דאָס וועט אָבער שוין זיין די לעצטע סטאַנציע. אויב דער שענער בחור וועט איצט אויך ניט וועלען ווערען קיין חתן, לאָזט ער איהם דאָרט איבער אויף הפקר, נאָר דעם פּאַספּאָרט זיינעם וועט ער פערהאַלטען ביז ער וועט איהם נישט אָבצאָהלען „פוהר־געלד" פאַר דער גאַנצער צייט".

אַ שווערע ביטערע נאַכט האָט שלום־יעקב איבערגעלעבט, אַ גאַנצע נאַכט האָט ער קיין אויג נישט צוגעמאַכט און געטראַכט: וואָס טהוט מען? פּלוצים דערמאָהנט ער זיך, אַז אָט דאָ אין דער שטאָדט טאַקע דאַרף זיך געפינען אַ חבר זיינער פון קאַפּוליער קלויז, וואָס איז צוריק מיט עטליכע יאָהר אַוועק פון דער־היים און געוואָרען, ווי מ'האָט נאָך אין דער־היים דערצעהלט, אַ משורר ביים קאַמעניצער חזן פון דער גרויסער שוהל — און ווי ס'האָט נור אָנגעהויבען צו טאָגען, האָט ער זיך אַליין אַוועק־געלאָזט אין שטאָדט זוכען דעם חבר. אין שטאָדט אָבער דערוויסט ער זיך, אַז דער חזן מיט אַלע משוררים זענען אין וועג און וועלען ערשט קומען צוריק אויף „ימים נוראים". פערלוירען די לעצטע האָפנונג, האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין קרעטשמע מיט זעהר אַ ביטער האַרץ. אברהמ׳יל האָט איהם גוט מכבד געווען פאַר זיין פערפּאַלען ווערען — און מען לאָזט זיך פאָהרען ווייטער. אַ רעגען האָט נישט אויפגעהערט צו גיסען, און אויפ'ן האַרצען ביי איהם איז פינסטער ווי דער הימעל אין דרויסען: ער איז אַ פערפאַלענער, אָט פערקירעוועט זיך דער וועג קיין חאָטין און

דארט לאזט איהם אברהמ׳יל איבער אליין, אהן א גראשען און אהן א פאספארט. נאר פלוצים איז געקומען זיין ישועה גאר אומגעריכט — דורך א פערדישע פאדקאווע.

אברהמ׳יל האט זיך אומגעקוקט, אז די קליאטשע זיינע האט פערלוירען א פאדקאווע און האט געהייסען דעם בחור זי אויסזוכען. יענער איז געלאפען צוריק זי זוכען אין דער בלאטע, געהאפט צו געפינען די פערלוירענע פאד־קאווע און דערמיט חאטש א ביסעל שטילען דעם רוגז פון זיין בייזען פריץ. פלוצים דערזעהט ער אקעגען איהם פאהרט א פוילישע ברישקע מיט פיער פערד, פול אנגעפאקט מיט חברה יונגע־לייט, וואס לאכען און זינגען. ער שטעלט זיך אב צו קוקען אויף די גליקליכע לייט, ער הערט ווי איינער רופט איהם מיט׳ן נאמען: „שלומ׳קע, שלום־יעקב קאפוליער!״ — און באלד טאקע שטעלט זיך אב די בריטשקע און פון דארט קריכט ארויס א יונגער־מאן, וואס פאלט איהם אויפ׳ן האלז. דאס איז געווען דער חבר זיינער, וועלכען ער האט געזוכט, וואס האט זיך איצט אומגעקעהרט מיט׳ן חזן און אלע איבעריגע משוררים קיין קאמעניץ. אין קורצען האט ער אויסדערצעהלט דעם חבר זיין שווער הארץ, און יענער האט גע׳פועל׳ט ביים חזן, ער זאל אויסלייזען דעם בחור פון יודישע הענד, בעצאהלען פאר איהם פוהר־געלד און מיטנעהמען קיין קאמעניץ.

מיט דעם האט זיך געענדיגט אבראמאוויטש׳עס ווייטע נסיעה, וועלכע האט געגעבען געווג שטאף זיין יונגער נשמה, וואס האט די אלע איינדריקע איינגעזאפט אין זיך מיט א פרישער קראפט און פיעל פון זיי דערנאך דיכ־טעריש איבערגעגעבען אין ר׳ מענדעלי׳ס כתבים. אפילו די בעריהמטע קליאטשע ר׳ מענדעלי׳ס, קאן זיין, איז אויך א ריכטיג בילד פון אברהמ׳יל דעם הינקעדיגענ׳ס פערדיל...

.5

גאר א נייע עפאכע האט זיך איצט אנגעהויבען אין אבראמאוויטש׳עס לעבען.

דער חזן איז געווען א מענש מיט א ווארים יודיש הארץ. ער האט געזעהן, אז דער בחור זאל ווייטער שוין ניט ליידען קיין נויט. ער האט איהם אליין אוועקגעפיהרט אין גרעסטען בית־המדרש, וואס איז געווען רייך מיט ספרים און וואו ס׳האבען געדאווענט די „פני־העיר״. דער ליטווי־שער 17־יעהריגער בחור האט דארט שטארק אויסגענומען. יונגע־לייט לומדים האבען זיך אנגעהויבען ווענדען צו איהם מיט שווערע שאלות אין לערנען.

מיט דער צייט האָבען עטליכע גבירים איהם געבעטען, ער זאָל לערנען מיט זייערע דערוואַקסענע קינדער און דערפאַר גוט בעצאָהלט.

אבראַמאָוויטש האָט זיך אָבער נישט געקאָנט בעגנוגען מיט דעם אליין, וואָס ער האָט שוין מעהר נישט געפיהלט קיין הונגער און איז געווען פער־זאָרגט מיט עסען. וואָס ווייטער האָט ער אַלץ מעהר אָנגעהויבען צו פיהלען א גייסטיגען הונגער. דער השכלה־גייסט, וואָס האָט אָנגעהויבען דאַמאָלט ארומצושוועבען אין דער לופטען, האָט געפונען זיין וועג צו דער יונגער בעגאַבטער נשמה אין דער געשטאַלט פון א שטאַרקען אונגעהויערען דאָרשט צו קענען און וויסען אַלע אנדערע זאכען, אחוץ דער טרוקענער גמרא מיט מפרשים, צו ענטוויקלען און בילדען זיך. נאָר ווי בילדעט מען זיך אָהן א שום וועג־ווייזער? וואו קריגט מען די נויטיגע ביכער דערצו? דאָ איז איהם געקומען צופעליגע הילף גאָר פון אזא צד וואָס ער האָט זיך נישט געקאָנט ריכטען. אין יענעם בית־המדרש איז געזעסען און געלערענט אַנ־אַלטער יוד, ר׳ אברהמ׳צי, זעהר א פרומער און א בכבוד׳ער, איינער פון די אמת־שענע יודען, וואָס האָט דערנאָך געדיענט ר׳ מענדעלי׳ן פאר א מוס־טער אויף אויסצומאָהלען דאָס שענע סימפּאַטישע בילד פון ר׳ אברהם מקבל (אין „ווינשפינגעריל"). יענער אַלטער האָט שטאַרק ליעב בעקומען דעם יונגען ליטווישען בחור, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אז דער בחור איז א גרויסער בקי, אחוץ גמרא, אויך אין גאַנץ תנ"ך און א קענער אין דקדוק, האָט ער איהם איינמאָל איינגערוימט א סוד, אז עס וואָלט גע־געווען כדאי, ער זאָל זיך בעקענען מיט דעם גרויסען „בעל־תנ"ך" און „מדקדק" אין שטאָדט. „הערסטו, שלום׳קע שקאָץ — האָט ער איהם שטי־לערהייד גע׳עצה׳ט מיט זיין שטענדיג גוט שמייכעל — וואָלסט זיך גע־מעגט דורכגעהן אמאָל א פארנאכט, קיינער זאָל נישט זעהן, צו יענעם שייגעץ, וואָס קאָן דיר נוצען אין די זאכען. פרומע לייט ווייכען אפילו אין שטאָדט פון יענעם גלוח, דו אָבער מעגסט געהן צו איהם, ער וועט דיך פון דרך הישר נישט אראָבפיהרען, וועסט האָבען, נישקשה, וואָס צו ענ־פערען דעם אפיקורוס".

דער „גלוח" און „אפיקורוס" — דאָס איז געווען דער יודישער פּאָעט א. ב. גאָטלאָבער, וואָס איז אין יענער צייט געווען א לעהרער אין דער קאַמעניצער יודישער „קאַזיאָנע" שול.

פערשטעהט זיך, אז באַלד אויף מאָרגען אָוועגד איז דער יונגער אב־ראַמאָוויטש שוין געווען ביי גאָטלאָבער׳ן, געבראַכט איהם ווייזען מיט האַרץ־קלאַפּינים זיינע „כתבים", די דראַמע, וואָס איז נאָך פערבליבען ביז איצט אָהן א נאָמען, און די שירים. דער פּאָעט האָט מיט א שמייכעל איבערגעקוקט די קינדיש־געשריבענע זאַכען, געזאָגט איהם, אז ס׳איז נאָך דערוויל ניט קיין צייַ־טיגע פרוכט, נאָר געגעבען האָפנונג אויף שפּעטער. אבראַמאָוויטש איז געוואָ־

רען ביי ג. אין שטוב א היימישער, געליהען אָפּט פון זיין ביבליאָטעק ביכער, וועלכע ער האָט ממש געשלונגען, און אונטער דער השגחה פון גאָטלאָבער׳ס טאָכטער האָט ער אָנגעהויבען לערנען דעם רוסישען און דייטשען א׳ב און אויך חשבון. אין קלויז פונדעסטוועגען האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען גלייך ווי פריהער.

א סך פון די בעלי־בתים אין בית־המדרש האָבען געוואָרפען אַן׳אויג אויף דעם זעהר געראָטענעם בחור און שדכנים האָבען גענומען איהם פאַר־לעגען שדוכים, ביז ער האָט חתונה געהאַט מיט א טאָכטער פון א דאָרטיגען גביר. דער שוועהר איז געווען פון די פאַרנעהמסטע לייט מיט א געוויסער בילדונג, די פרוי אָבער איז א צו פּשוט׳ע געווען, גאָרנישט קיין גלייכע פּאר אבר., וועלכער האָט עס מיט דער צייט אָפען ערקלעהרט דעם שוועהר, און יענער האָט עס אליין אויך פערשטאַנען און מסכים געווען אויף א גט. אַזוי אַז נאָך דריי יאָהר, נאָכ׳ן טויט פון די צוויי קינדער, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער פרוי, איז ער זיך צוגאַנגען מיט איהר און מיט דער פאַמיליע איהרער אין גוט־פריינדשאַפט.

ביים שוועהר אין שטוב האָט ער דערוויל אַזוי ווייט דערגרייכט אין קענטעניש, אַז ער האָט דערנאָך אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף לעהרער און באַלד טאַקע פערנומען א לעהרער־שטעל אין קאַמעניצער קאַזיאָנער שול. ער האָט זיך אָבער נישט בעגניגט מיט דער לעהרער־„קאָקאַרדע", וואָס ער האָט געטראָגען. פערקעהרט, ער האָט זיך נאָך מעהר גענומען דעמאָלט מיט חשק צום לערנען שפּראַכען און אַנדערע למודים.

אין יענער צייט האָט אָנגעהויבען אין ליק (אין פּרייסען) ארויסגעהן די ערשטע העברעאישע צייטונג „המגיד", און דאָרט האָט זיך אין 31טען נומער פון ערשטען יאָהרגאַנג (פון כ״ג תמוז תרי״ז) אָבגעדרוקט דער ערשטער אַרטיקעל פון אבר. מיט׳ן נאָמען „מכתב על דבר החנוך", גע׳חתמ׳עט „ש״י בן חיים משה אבראַמאָוויטש", מיט א הסכמה־בריעף דערצו פון זיין „לעהרער" גאָטלאָבער, אַז דער מאמר האָט דעם ווערט נישט נור צו ווערען אָבגעדרוקט, נאָר אויך איבערגעזעצט אויף דער לאַנדס־שפּראַך, „כדי להראות העמים והשרים את יפיו".

ס׳איז כדאי איבערצוגעבען אין קורצען די געשיכטע פון דעם ערשטען געדרוקטען אַרטיקעל. אבראַמאָוויטש האָט בעקומען א בריעף פון זיינעם א עלטערן ברודער, א מלמד ערגיץ אין א קליין שטעדטיל, וואו ער קלאָגט זיך שטאַרק אויף זיין ביטערע פּרנסה, וואָס איז איהם ממש מקצר די יאָהרען. אַלס ענטפער האָט אבר. אָנגעשריבען א גרויסען בריעף, וואו ער בעווייזט איהם, אַז אויב ער בייזערט זיך און שרייט כסדר אויף זיינע תלמידים, איז קיינער ניט שולדיג. נור ער טאַקע אליין, ווייל ער איז דערצו, ווייזט אויס, נישט געשאַפען, און דערביי ערקלערט ער איהם אויך, וואָס הייסט אַזוינס

דער ענין פון „חנוך“ און וואָס פאָדערט זיך פון א גוטען קינדער־ערציהער. פון דעם בריעף האָט ער נור א קיצור דעם ברודער אוועקגעשיקט און דער גאַנצער בריעף איז פערבליבען ביי איהם. איינער פון זיינע גוטע פריינד, ר׳ יוזיל גינזבורג׳ס סעקרעטאר, האָט עס דערזעהן ביי איהם, איז איהם די זאַך געפעלען געוואָרען און ער האָט עס אוועקגעשיקט גאָטלאָבער׳ן (וואָס איז שוין דעמאָלט געווען א לעהרער אין אַלט־קאָנסטאַנטין), און יענער האָט צוגעשריבען זיין הסכמה, און אזוי איז עס אוועקגעשיקט געוואָרען אין „המגיד“, וואו ס׳איז גיך אָבגעדרוקט געוואָרען.

מען דארף זעהן דעם ערשטען יאָהרגאַנג „המגיד“, וואָס קומט היינט אוים ביי אונז אין די אויגען אזוי משונה־ווילד, פול מיט קוריאָזען, איינס גרעסער פונ׳ם אַנדערן — צו פערשטעהן דעם איינדרוק, וואָס אבראמאָ־וויטש׳עס ארטיקעל האָט געדארפט דעמאָלט מאַכען אויף די מעהר ענט־וויקעלטע לעזער. צווישען א שטאַמלען פון נאַאיווע קינדער און גלאַט אזוי פּלאַפּלעריי, מיט א לשון פון „סוחר׳ישע בריעף“ (דער רעדאַקטאָר זילבערמאַן אליין פלעגט אָפט בענוצען, ווען ס׳איז איהם אויסגעקומען איינג, גאָר פשוט דייטשע ווערטער) אָדער גאָר הויכע קנאַקענדיגע מליצות, — הערט מען פּלוצים א קול פון א דערוואַקסענעם ענטוויקעלטען מענשען און פרישע ווערטער צו דער זאַך, מיט א גלאַט לשון אָהן איבעריגע פערדרעהטע מליצה־פראַזען, און אַזעלכע נייע געדאַנקען פאַר יענער צייט, אז א גוטער לעהרער דארף גאָר קענען די נשמה פונ׳ם קינד מיט אַלע איהרע איינגענשאַפ־טען און גייסטיגע קרעפטען א. ד. ג. נישט אומזיסט איז דער מאמר אין „המגיד“ בעמערקט געוואָרען פונ׳ם געוויסען יודישען געלעהרטען אין יע־נער צייט ל. מאַנדעלשטאַם, און ווען יענער איז דערנאָך דורכגעפאָהרען אין דער געגענד צוזאַמען מיט׳ן בילדונגס/מיניסטער און מען האָט איהם פאָרגעשטעלט אבראמאָוויטש׳ן, האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס ער זעהט פאַר זיך נאָך גאָר א יונגען־מאַן, געמיינט האָט ער, אז דער מחבר פון דעם ארטיקעל מוז זיין א געלעהרטער שוין אין די עלטערערע יאָהרען. מאַנדעל־שטאַם האָט איהם דעמאָלט געראַטען אוועקוואַרפען די לעהרעריי און אוועק־פאָהרען קיין פּאַדוא (אין איטאַליען) און אריין אין די דאָריטעג בעריהמטע ראַבינער־שוהל, און ער פון זיין זייט האָט איהם צוגעזאָגט זיך משתדל צו זיין, ער זאָל בעקומען א סטיפּענדיע דערויף פון דער רוסישער רעגירונג. דער פּלאַן האָט אָבער נישט געקאָנט אויסגעפיהרט ווערען, און צוליעב פּער־שיעדענע אומשטענדען איז אבראמאָוויטש איבערגעפאָהרען מיט א יאָהר שפּעטער (אין יאָהר 1858) קיין בערדיטשעוו. דאָרט האָט ער גענומען זיין צווייטע פרוי, די טאָכטער פון אַנ׳אָנגעזעהענעם נאָטאַריוס, זלמן לעווין, וואָס בעגלייט איהם אין לעבען ביז היינטיגען טאָג. און ער איז געוואָרען א בער־דיטשעווער תושב.

6

איצט ערשט האָט זיך אבראמאָוויטש גענומען גאָר ערנסט צו ליטעראַ־רישער ארבייט. דער שוועהר האָט פון איהם אראָבגענומען אינגאַנצען די דאגת פרנסה, און ער האָט זיך געקאָנט אָבגעבען אין זיין קאַבינעט מיט דער ארבייט בייַם שרייב־טיש, צו וועלכער ס'האָט איהם אַזוי געצויגען. אין א פּאָר יאָהר ארום האָט זיך אָבגעדרוקט אין ווילנא (אין יאָהר תר"ב) דאָס ערשטע ווערק זיינס מיט'ן נאָמען „משפט שלום", א קליינע זאמלונג פון קריטישע און צייט־ארטיקלען מיט א ביסעל חקירות און שירים. דאָס קליינע ביכעל האָט אין זיין צייט אָנגעמאַכט א גרויסען רעש, בעזונדערס מיט'ן ערשטען ארטיקעל „קלקול המינים", וואָס בעשטעהט פון א הארבען קריטיק איבער צווייפעל'ס א ספר פון שירים „מינים ועוגב". ביז דעמאָלט, מען מעג זאָגען, איז נאָך קיין סימן פון דעם, וואָס מען רופט אָן „קריטיק", נישט געוועזען אין דער יודישער ליטעראַטור. אייגענטליך איז נאָך דעמאָלט גאָר אין גאַנצען די נייע יודישע ליטעראַטור כמעט ווי נישט געוועזען. זעל־טען־זעלטען וועו ס'איז ארויס אויף דער ליכטיגער וועלט א נייער ספר, און אַז עס האָט זיך נור געוויזען עפּיס א מין ניי ביכעל, האָט מען געהאַלטען אין איין לויבען עס און „גאַנץ הלל" זאָגען אויף דעם. פּלוצים קומט א יונגער שרייבער מיט א שעהנער שפּראַך פון א געלעהרטען און פערגינט זיך ארויסטרעטען מיט א שאַרפער קריטיק געגען א מחבר שוין א מפורסם, און ריהרט אָן אגב אַנדערע מיני שרייבער אויך — אודאי האָט זיך אויפגעריהרט דאָס יודישע וועלטיל און קולות פון הייסער פּאָלעמיק האָבען זיך געלאָזט הערען אין די צייטונגען „המליץ" און „הכרמל", וואָס האָבען אין יענער צייט אָנגעהויבען צו ערשיינען.

נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט חשק צו זיין גרויסער ארבייט „תולדות הטבע", מיט וועלכער ער האָט זיך בעשעפטיגט שענע עטליכע יאָהר. אָנשטאָט צו פּרעדיגען פּאַר'ן עולם, זאָגען השכלה־מוסר, שרייען אויף קולות „שמע ישראל, שטעה־אויף, מיין פּאָלק"; א. א. וו., אָנשטאָט צו לויבען די השכלה, די „בת אלהים", אין הימעל אריין, און שיטען מיט פייערדיגע מליצות וועגען בילדונג, ווי ס'איז געווען דער מנהג דעמאָלט ביי די משכילים, וואָס האָבען געהאַלטען א פּען אין דער האַנד, — האָט אבראמאָוויטש געפונען בעסער פאַר נויטיג צו געבען דעם עולם די בילדונג אליין, ד. ה. די נאַטור־וויסענשאַפט, מיט וועלכער ער אליין האָט זיך פיעל בעפעטיגט פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט אָנגעהויבען זיך צו בילדען, איבערהויפּט זינט ער איז געקומען צו דער מדרגה צו פער־שטעהן א דייטשען בוך. דאָס בוך „תולדות הטבע" איז ארויס אין דריי

טייל. דער ערשטער טייל האָט זיך געדרוקט אין לייפּציג אין יאָהר תּרכ״ב (1862). דאָס איז געווען נישט מעהר ווי אַן איבערזעצונג אויף העברעאיש פון לענצ׳ס נאַטור־געשיכטע. דער מחבר האָט געקראָגען דערויף שטיצע 500 רובל פון דער רעגירונג, וועלכע האָט אין יענער צייט, גאַרנישט ווי היינט, געזוכט מיטלען ווי אזוי צו בילדען די יודען... מיט פיער יאָהר שפּע־טער האָט זיך אָבגעדרוקט שוין אין זשיטאָמיר דער צווייטער טייל, און נאָך אין זעקס יאָהר ארום, אין ווילנא, דער דריטער טייל. די לעצטע צוויי טיילען זענען שוין נישט געווען קיין הוילע איבערזעצונג פון לענץ, נאָר בע־ארבייט זעלבסטשטענדיג פון פערשיעדענע בעסטע קוועלען פון יענער צייט, און די שפּראַך דאָרט איז אויך פיעל גלאַטער און בעסער ווי אין ערשטען. די ביכער „תולדות הטבע״ האָבען ממש געעפענט די אויגען פון אַ סך יודישע לעזער, יונגע־לייט און אויך עלטערע האָבען זיי געשטודירט מיט גרויס הנאה; און „מבינים״ האָבען בעוואונדערט די גרויסע בקיאות אין תלמוד און מדרשים און די חריפות וואָס דער מחבר האָט ארויסגעוויזען ביים שאַפען נייע טערמינען און אָנרופען מיט בעשטימטע נעמען פערשיע־דענע בעלי־חיים.

אבראמאָוויטש האָט נאָך אָבגעדרוקט אין „המליץ״ צוויי גרויסע פּוב־ליציסטישע מאמרים, וועלכע ער האָט דערנאָך פערבעסערט און ארויסגע־געבען אין אַ ביכעל מיט׳ן נאָמען „עין משפט״ (זשיטאָמיר 1867), און וואו עס געפינען זיך גוטע געדאַנקען אין אַ שענער קלאָרער שפּראַך וועגען דער יודישער ליטעראַטור, יודישע שולען און בכלל וועגען דער יודישער לאַגע, — און מיט דעם, מעג מען זאָגען, האָט זיך פערענדיגט זיין ארבייט אלס געלעהרטער און פּובליציסט.

אלס ב ע ל ע ט ר י ס ט האָט אבראמאָוויטש אויך פריה אָנגעהויבען צו ארבייטען. אין דערזעלבער צייט, וואָס ער האָט זיך אזוי אָבגעגעבען איינגאַנצען צו זיין „תולדות הטבע״, האָט ער געמוזט אָברייסען אַ שטיקעל צייט צו פּרובען מאָהלען דאָס יודישע לעבען פון יענער צייט. ער האָט נאָך נישט געקאָנט פיהלען דעמאָלט, אַז צו ד ע ר ארבייט איז ער ווירקליך געשאַפען און אין דעם ליעגט זיין גאַנצער כח, נאָר געצווינגען האָט עס איהם, פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט זיך גענומען צום שרייבען, צו האַפען אַ מאָל אַפּינזעל און מאָהלען בילדער פון׳ם יודישען לעבען, וואָס איז איהם אזוי בעקאַנט. און אזוי האָט ער ארויסגעגעבען זיין ערשטען „ספור־אהבים״, ד. ה. ראָמאַן, „למדו היטב״ (וואַרשוי 1862). דאָס איז איינענטליך עטליכע קאַפּיטלען פון אַ גרעסערער ערצעהלונג, וואָס האָט זיך אָבגעדרוקט אינגאַנצען ערשט מיט זעקס יאָהר שפּעטער, מיט׳ן נאָמען „האבות והבנים״ (אָדעס, 1868), און איז אַרוים אין זעלבען יאָהר אין אַ רוסישער איבערזעצונג פון בינשטאָק.

דעם ערשטען בעלעטריסטישען פּרוב פון אבראַמאָוויטשען קען מען נישט רעכענען פאַר שטאַרק געלונגען. אמת, אין יענער צייט איז דאָס אויך געווען אַ וויכטיגע ערשיינונג, נאָר אבראַמאָוויטש האָט נאָך נישט געפונען זיין געוויגשטען סטיל („האבות והבנים" איז נאָך געשריבען אין ריין ביבלישער שפּראַך), זיין ריכטיג איהם צוגעפּאַסטען אַרט שרייבען. ווען ער האָט זיך דורכגעשלאָגען און איז אַרויס אויף זיין אמת'ן וועג, האָט ער זיך פאַר די לעזער בעוויזען אין דער געשטאַלט פון **מענדעלי מוכר־ספרים.**

7

בעוויזען האָט זיך מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען אין פּראָסט יודישען. אַראָבלאָזענדיג זיך פונ'ם הויכען באַרג אין טיעפען טאָל, נעהמען שרייבען אין יענער צייט פּשוט זשאַרגאָנישע מעשיות פאַר'ן פּראָסטען עולם, בפרט פאַר אַזאַ שרייבער מיט אַזאַ נאָמען ווי אבראַמאָוויטש האָט שוין געהאַט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט — צו דעם האָט מען געדאַרפט האָבען אַ בעזונדער גבורה און דרייסקייט; וואָס האָט דעמאָלט געגרעניצט כמעט מיט אַ ליטעראַרישען זעלבסטמאָרד... ווער האָט דעמאָלט געשריבען זשאַרגאָן? אויסער מיני „בבא־מעשיות", זענען אַרומגעגאַנגען צווישען פּראָסטען עולם נור אייזיק־מאיר דיק'ס קליינע ביכלעך, וואָס האָבען אייגענטליך גאָר ווייניג שייכות געהאַט מיט ליטעראַטור און האָבען מעהרסטענטייל נור דידאַקטישע צוועקען געהאַט *). וואָס האָט בעוועגט אבראַמאָוויטש'ען נעהמען שרייבען פּראָסט יודיש? ער אליין (אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע בעמערקונגען אין סאָקאָלאָוו'ס „ספר זכרון") ערקלערט עס פּשוט דערמיט, וואָס ער האָט זיך אומגעקוקט און בעטראַכט, אַז דאָס רוב פונ'ם פאָלק פערשטעהט נישט העברעאיש, נור „יודיש־דייטש", און דעריבער האָט ער זיך בעשלאָסען אָוועקלעגען די בושה אין אַ זייט און שרייבען פּשוט יודיש, כדי נוצליך צו זיין מיט'ן שרייבען אויך דעם פּשוט'ן עולם. מען קאָן רעכענען, אַז אויסער דעם דאָזיגען טעם האָט איהם אפשר אָהן זיין בעוואוסטזיין, אויך דער קינסטלערישער גייסט זיינער געטריבען

---

*) פּאַפּירנאָ און זיינע אויבענדערמאָהנטע „זכרונות" דערצעהלט, אַז אויף זיין שאלה, וואָס ער האָט געשטעלט דיק'ן, פאַרוואָס ער בענוצט אין זיין שרייבען דעם אָרימען מגושם'דיגען זשאַרגאָן אָנשטאָט דעם שענעם העברעאיש, האָט ער בעקומען אַנ'ענטפער: „צעוואָרפען אַנ'אַלטען בנין קאָן מען נור מיט קלעפּ פון אַ גראָבען האַמער, נישט דורך שטעך פון אַ דינער גילדערנער שפּילקע".

דערצו, ער זאָל נעהמען מאָהלען לעבעדיגע בילדער אין דער שפּראַך פון'ם לעבע גופא...

ווי ס'איז, האָט ער אָנגעשריבען די ערשטע ערצעהלונג אין יודישען און אָבגעדרוקט זי פריהער אין צעדערבוים'ס „קול מבשר" און דערנאָך ארויסגעלאָזט אַ בעזונדער בוך: „דאָס קליינע מענשעלי, אָדער אַ לעבענס־בעשרייבונג פון אברהם יצחק תקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר־ספרים" **) (אָדעס, 1864).

„דאָס קליינע מענשעלי" האָט געמאַכט אין זיין צייט אַ גרויסען רושם אויף די לעזער און ס'איז גיך ארויס דערפון אַ דריטע אויסגאַבע, און שפּעטער מיט איניגע יאָהר — אַ פיערטע, „גאָר אינגאַנצען אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט" (מיט פיער יאָהר צוריק איז עס ארויס ווידער אויף דאָס ניי אין אָדעסער „יובילי־אויסגאַבע").

נאָכדעם האָט זיך שוין נישט אויפגעהערט די „השתדלות" פון מענ־דעלי מוכר ספרים ארויסצוגעבען אין יודישען אַלע מאָל נייע ביכער. נאָכ'ן „קליינעם מענשעלי" האָט ער ארויסגעלאָזט אויף דער וועלט „דאָס ווינש־פינגעריל, וואָס מיט דעם קען איטליכער מענש דערגרייכען אַלץ, וואָס זיין האַרץ ווינשט און בעגעהרט און קען דורך דעם נוצליך זיין זיך און דער וועלט" (געדרוקט אין ווארשוי, וואהרשיינליך, אין יאָהר 1865). „דאָס ווינשפינגעריל" אינ'ם ערשטען גלגול איז געווען גאָר אַ קליין ביכעלע, וואָס האָט ערשט בעדאַרפט דיענען, ווייזט אויס, פאַר אַ הקדמה צו אַנדערע ספרים וועגען חכמות און וויסענשאַפטען, ווייל דער מחבר זאָגט דאָרט צום סוף פונ'ם ביכעל: „אין אוניווערסיטעט האָב איך צום סוף געפונען דאָס ווינשפינגעריל, נישט דאָס פּוסטע חימערישע ווישפינגעריל א. ז. וו. מיין ווינשפינגעריל איז עפּיס וואָס אַנדערש. דאָס איז די חכמה! מיט חכמה קען דער מענש דערגרייכען אַלסדינג וואָס ער ווינשט און ז. וו. אין דעם ספר האָב איך מיר פאָרגענומען צו בעשרייבען פּראָסט אין אַ גרינגער שפּראַכע די אַלע חכמות און וויסענשאַפטען, וואָס דורך זיי קען איטליכער מענש זוכה זיין צו דעם אמת נאַטירליכען „ווינשפינגעריל". און פון דעם קליינעם קערענדיל איז אין פיעל יאָהר ארום אויסגעוואַקסען אַזאַ וואונ־

**) אבר. אַליין האָט זיך אָנגערופען אין „קליין מענשעלע" „סענדעריל מוכר־ספרים" (פון דער יוגענד האָט ער געדענקט איינעם אַ סענדעריל מוכר ספרים, וואָס פלעגט אַמאָל אַראָבקומען קיין קאַפּוליע), נאָר צעדערבוים, וואָס זיין נאָמען איז אויך געווען סענדער, האָט געפונען, אַ פּנים, אין דעם עפּיס אַ אום־כבוד פאַר זיך און האָט משנה השם געווען אויף מענדעלי מו"ס — און פון דעמאָלט־אָן איז שוין אַזוי פער־בליבען דער נאָמען מענדעלי מוכר ספרים.

דער־שענער בוים, ווי דאָס איבערגעמאַכטע „ווינשפינגעריל“ (אין העב־רעאישען „בעמק הבכא“), איינס פון מענדעלי׳ס גרעסטע און בעסטע ווערק.

מענדעלי׳ס סאַטירישער טאַלאַנט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַרויס־ווייזען אין די ערשטע צוויי ווערק זיינע אין יודישען, האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פערבעסערט און בעקומען מעהר קראַפט און זאַפט. אין יאָהר 1869 איז אַרויס אין זשיטאָמיר „פישקע דער קרומער, אַ מעשה פון יודישע אָרימע־לייט“. די מעשה האָט ער אויך, גלייך ווי „דאָס ווינש־פינגעריל“, אין אַ צייט אַרום גאָר איינגאַנצען איבערגעמאַכט און אַרויס־געלאָזט אַ אמת־מייסטער־ווערק (אָדעס, 1888). בעקאַנט האָט ער זיך מיט׳ן לעבען פון די אָרימע־לייט נאָך אין דער יוגענד, אַרומפּאָהרענדיג אַ גאַנצען זומער מיט אברהמ׳יל דעם הינקעדיגען; נאָר גאָר נאָהענט האָט ער זיך צוגעקוקט צו דעם בעזונדער וועלטיל אין בערדיטשעוו גופא, וואו עס פלעגען זיך צונויפקומען יודישע בעטלער פון דער גאָרער וועלט און פון אַלערליי מינים: פוס־אָרימע־לייט און בויד־אָרימע־לייט, שטאָדט־אָרימע־לייט און פעלד־אָרימע־לייט א. ז. וו. ער פלעגט אָנשפּאַרען אליין אין אַלע זייערע פערוואָרפענע אכסניות, ליעב האָבען אויספרעגען זיי פון אַלץ, וואָס עס געהט פאָר ביי זיי אין זייער משונה וועלט. און אַז ער נעהמט מאָהלען די בילדער פון זייער לעבען, קומען זיי אַרויס לעבעדיג פאַר דעם לעזער, גלייך ווי זיי שטעהען פאַר זיינע אויגען.

אין דעם זעלבען יאָהר האָט מענדעלי אָבגעדרוקט אויך אין זשיטאָמיר „די טאַקסע אָדער די באַנדע שטאָדט־בעלי־טובות“ (דערנאָך איז עס אַרויס אין אַ זעהר ניט־געראָטענער רוסישער איבערזעצונג). דאָ האָט ער אַרויס־געפיהרט אויף דער סצענע די געוויסע „טובי העיר“, פרומע כשר׳ע יודען, „בעלי־צדקות איבער אַ פרעמדער קעשענע“, און נאָך אַנדערע „שענע יו־דען“ רעדעל־פיהרער, וואָס פיהרען די גאַנצע שטאָדט ביי דער נאָז און ציהען ביים עולם דעם מאַרך פון די ביינער. אומ׳ברחמנות׳דיג רייסט ער פון זיי אַראָב די פרומע מאַסקע און ווייזט זיי הוילערהייד, ווי זיי שטעהען און געהען, מיט זייער גאַנצער פּראַכט און חן־גריבעלעך, מיט אַלע זייערע תנועות און העויות. „די טאַקסע“ האָט אויפגעריהרט דאָס גאַנצע בערדיטשעווער וועלטיל, עס האָט געהוידעט און געקאָכט. די „שענע יודען“ האָבען אין שפּיגעל אַליין דערקענט זייער שענע צורה, און אַלע האָבען אָנגעהויבען טייטען אויף זיי מיט די פינגער און בענוצען דערביי זעהר אָפט שאַרפע ווערטער און ווערטלעך פון דער „טאַקסע“. פערשטעהט זיך, אַז די בערדיטשעווער „טובי העיר“ האָבען אַזאַ זאַך נישט געקאָנט אַראָב־שלינגען און לאָזען דעם מחבר צו־רוהע, בפרט אַז די זאַך איז דערגאַנגען צו דער הויכער נאַטשאַלסטווע פון דער געגענד. אודאי האָבען זיי גענומען

ארויסוווייזען זייער געפיהל צום בעשרייבער פון דער „טאקס-ע" אויף זייער שטייגער, — אזוי אז מענדעלי מוכר ספרים האָט געמוזט פערלאָזען אינגיכען דאָס געבענשטע בערדיטשעוו און איבערפאָהרען מיט זיין פאַמיליע קיין זשיטאָמיר.

8.

אין זשיטאָמיר האָט מענדעלי פערגעסען אין דער טאַקסע און די בערדיטשעווער קהל׳ס-לייט, און זיך גענומען ווידער ערנסט צום לערנען און גרייטען זיך צום עקזאַמען, כדי צו בעקומען סמיכות אויף ראַבינער פון דאָרטיגער ראַבינער-שול. נאָכדעם ווי ער האָט בעקומען דעם געוווּנשטען אַטעסטאַט, האָט ער זיך ווייטער איבערגעגעבען אינגאַנצען צו ליטעראַרישער ארבייט, און אין אַ קורצער צייט האָט ער ארויסגעלאָזט אויף דער וועלט „די קליאַטשע אָדער צער-בעלי־חיים, אַ מעשה, וואָס האָט זיך פערוואַלגערט צווישען די כתבים פון ישראליק דעם משוגענעם" (ווילנא, 1873).

נאָך אין די פריהער געדרוקטע זאַכען האָט מענדעלי ליעב געהאַט אַפּטמאָל צו בענוצען זיך מיט אייגענע פּסוקים אזעלכע, וואָס זענען אויסען נאָך אַ בעהאַלטענע כונה אויסער די אָפענע און אחוץ דעם פּשט דאַרף מען געפינען אין זיי אויך אַ רמז. און „די קליאַטשע" איז שוין פון אָנהויב ביז׳ן סוף הוילע רמז, אַנ׳אַלעגאָריע אויף דער כנסת־ישראל אין גלות. באַלד ווי „די קליאַטשע" איז ארויס, איז זי געוואָרען שטאַרק בעוואוסט און בעליעבט ביי די לעזער פון פערשיעדענע קלאַסען און געמאַכט דעם מחבר אַ גרויסען נאָמען אין פאָלק.

אינגאַנצען אַנ׳אַלעגאָרישע זאַך איז אויך די פּאָעמע „דאָס יודעל", אַ ספּור־המעשה אין שירים מיט אַ משקל פון עלף תנועות, מיט אַ מאָטאָ: „אַך, יודעל, מיין קראַנקער יודעל, דיין לעבען איז זעהר אַ טרויעריג לידעל" (וואַרשוי, 1875), וואו עס ווערט איבערגעגעבען אינקורצען די גאַנצע געשיכטע פון יודישען פאָלק פון מתן־תורה ביז מענדעלסאָנ׳ס צייטען. אין דער איצטיגער נייער יודישער „יובילעי־אויסגאַבע" וועט „דאָס יודעל" ארויס אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט גאָר אינגאַנצען.

אין דער אמת׳ן אָבער ליעגט מענדעלי׳ס קראַפט נישט אין אַזעלכע מיני אַלעגאָריעס, און נאָך פיעל מעהר נישט אין די אַנדערע מיני אַרבייט, מיט וועלכע ער האָט זיך יענע צייטען בעשעפטיגט, ווי „זמירות ישראל" — שבת׳דיגע זמירות פאַרטייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל פאַרשטעהן זייער טייערען ווערטה, ווי שען זיי זענען אַ גאָטס וואונדער" (זשיטאָמיר, 1875), ווי אויך „פּרק שירה" איבערעצט אויף יודיש אין גראַמען מיט אַ משקל פון עלף תנועות (אין

זעלבען יאָהר), אין וועלכען ס'איז אריינגעלעגט אַ סך בקיאות און חריפות.

דערפאר אָבער האָט מענדעלי ארויסגעלאָזט דערנאָך אַ סאַטיריש מייסטער־ווערק „קיצור מסעות בנימין השלישי, דאָס הייסט די נסיעה אָדער אַ רייזע־בעשרייבונג פון בנימין דעם דריטען, וואָס איז אויף זיינע נסיעות פארגאנגען העט ווייט אַזש אונטער די הרי חשך און האָט זיך געַ־נוג אָנגעזעהן און אָנגעהערט חידושים שענע זאכען, וואָס זענען ארויס־געגעבען געוואָרען אין אַלע שבעים לשונות און היינט אויך אין אונזער לשון" (ווילנא, 1878). אין „מסעות בנימין השלישי" האָט מענדעלי'ס סאַטירישער טאַלאַנט דערגרייכט, מעג מען זאָגען, ביז זיין העכסטען גראד. שפעטער איז דאָס ווערק ארויס אין פויליש מיט'ן נאָמען „דער יודישער דאָן־קישאָט" (ווארשוי, 1885), איבערזעצט פון אַ פוילישען שרייבער קלעַ־מענס יונאָשו, וואָס האָט זיך גענומען גרינדליך אויסלערנען יודיש כדי צו זיין אימשטאַנד איבערצוזעצען מענדעלי'ס ווערק אין פוילישער שפּראַך. דערזעלבער יונאָשע האָט אין אַ יאָהר נאָכדעם אויך ארויסגעגעבען אַ אי־בערזעצונג פון דער „קליאַטשע".

מיט „מסעות בנימין השלישי" האָט אויף אַ היבשע צייט ווי אויס־געטריקענט מענדעלי'ס גייסטיגער קוואַל. ער האָט אוועקגעלעגט די פען אין אַ זייט און האָט גאָרנישט געשריבען, ווייל ער האָט נישט געקאָנט שרייבען צוליעב שווערע אומשטענדען אין זיין לעבען. אין דער הקדמה צום „פּריזיוו", וואָס איז ארויסגעגעבען געוואָרען עטליכע יאָהר שפעטער, שרייבט ער צו זיינעם אַ גוטען פריינד וועגען יענער צייט אזוי: „די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין הארץ, אזוי אז די צונג האָט זיך מיר נישט געלעגט צו ריידען און די האנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטארקע יסורים טרעטען־צו מיט אמאָל און קאָסט איהם געזונד און לעבען אַ סך מעהר ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערען אוים מענש".

אין יאָהר 1881 איז אבראמאָוויטש איבערגעפאָהרען פון זשיטאָמיר קיין אָדעס אויף דער שטעל פון משגיח און פיהרער פון דער תלמוד־תורה, וועלכע ער פערנעהמט ביז איצט.

9.

מענדעלי מוכר־ספרים האָט באַלד נאָך זיין קומען קיין אָדעס ווידער אויפגעלעבט און זיך אומגעקעהרט מיט גרוים חשק צו זיין שרייב־טיש,

וואָס איז געווען פערלאָזען פון איהם עטליכע יאָהר כסדר. ווידער „האָט אין איהם זיך געעפענט אַ פרישער קוואַל הייסע געפיהלען און איהם אַ ברען געטאָן אויסצוגוצען זיי אין ווערטער פריי פאַר דער גאַנצער וועלט" — און צום יום־טוב פון זיין 25־יעהריגען ליטעראַרישען יובילײ (זינט ס'איז אַרויס זיין „משפט שלום"), האָט ער געבראַכט פאַר די יודישע לעזער אַ טייערע מתנה, אַ דראַמע אין פינף אַקטען „דער פריזיוו" (פעטערבורג, 1884). נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט אַ בעזונדער ברען און מיט אַ פרישער יוגענד־קראַפט צו דער אַרבייט. אויסער וואָס ער האָט געשריבען נייע זאַכען, האָט ער אויך איבערגעאַרבייט די אַלטע גאָר אויף דאָס ניי, אַנדערע פון זיי האָט ער אַזוי איבערגעמאַכט, אַז חוץ דעם אַלטען נאָמען איז פון פריהער כמעט גאָר נישט געבליבען (צב"ש „דאָס ווינשפינגעריל").

אין דער צייט האָט ער זיך אומגעקעהרט ווידער צו דער העברעאישער ליטעראַטור, גענומען שרייבען נייע העברעאישע „ספורי־מעשיות", וועל־כע האָבען זיך נישט אָנגעהויבען אָנצוקעהרען מיט'ן אַמאָליגען „האבות והבנים" און מיט גאָרנישט דערמאַהנט יענעם אַלטען „ספור אהבים", נישט מיט'ן אינהאַלט, נישט מיט'ן אַרט שרייבען און אויך נישט מיט דער שפּראַך. אָנשטאָט דעם „ריין־ביבלישען" לשון, וואָס האָט איהם שוין נישט געקאָנט צופריעדענשטעלען ביים מאָהלען לעבעדיגע בילדער פון הייגטיגע צייטען, האָט ער גענומען אויסנוצען די מעהר לעבעדיגע און ענטוויקעלטע אויסדריקע און פאָרמען פון משנה און אגדה־שפּראַך און קונציג געשאַפען אַ ניי־העברעאישען סטיל, וואָס איז פאַר מענדעלי'ן ווי געוואונשען און האָט אויך געדיענט אַלס מוסטער פאַר די בעסערע יונגע שריפטשטעלער.

צום ערשטען האָט ער זיך בעוויזען מיט זיין נייעם אַרט שרייבען העברעאיש אין „בסתר רעם" (זיך אָנגעהויבען דרוקען אין קאַנטאָר'ס „היום" און זיך איבערגעדרוקט מיט'ן סוף אינ'ם מאַנאַטשריפט „בן עמי", 1888). דערנאָך האָט ער געדרוקט כסדר אין „כורת" („שם ויפת בעגלה"), אין „פרדס" („לא נחת ביעקב", „בימי הרעש", „הנשרפים", „בימים ההם"), אין „לוח אחיאסף" („בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה"). די אַלע זיעבען ערצעהלונגען זענען אַרויס שפּעטער אין אַ בעזונדער זאַמלונג (1900). אויסערדעם האָט ער זיך פערנומען מיט איבערזעצען, אָדער ריכטיגער גע־זאָגט „איבערשאַפען" פון יודיש אין העברעאיש די בעסערע ווערק זיינע, ווי „מסעות בנימין השלישי" (פּרדס 3), „ווינשפינגעריל" („בעמק הבכא" „השלח"), „פישקע דער קרומער" („ספר הקבצנים" — „הדור"), און גאָר שפּעטער „די קליאַטשע" („סוסתי" — „השלח").

אין די לעצטע יאָהרען האָט ער אויך אָנגעשריבען זיין גרעסערע נייע „אַלטע מעשה" „שלמה ר' חיים'ס" (אָנגעהויבען זיך דרוקען אינ'ם „יוד",

1899), דאָס זעלבע אויך אין העברעאישען „חיי שלמה" (אין דער לעצטער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם"). דאָס איז אַנ'אָרט לעבענס־בעשרייבונג פון זיך אליין, געמאָהלט אין קינסטלערישע בילדער. די דאָ־זיגע „אַלטע מעשה", אַחוץ איהר הויך קינסטלערישען ווערטה, ענטהאַלט אין זיך אַ גאַנצען אוצר בילדער קלאָהרע און רעליעפע פונ'ם יודישען לעבען, און אויף „שלמה ר' חיים'ס", ווי אויך אויפ'ן פריהערדיגען „ווינש־פינגעריל", וועט מען קאָנען אין די שפּעטערדיגע דורות אָנווייזען די אַלע וואָס וועלען חשק האָבען זיך צו בעקענען נאָהנט מיט'ן יודישען לעבען „אין יענע צייטען": נעהמט לייענט, רבותי — און די ליטווישע שטעדט־לעך, ווי אויך וואָהלינער „קאַבצאַנסק, טונעיאַדעווקע און גלופּסק", מיט אַלע זייערע גאַסען און געסלעך, זייערע הייזער און הייזלעך, און אַלע זיי־ערע יודישע איינוואָהנער, פון קליין ביז גרויס, מיט אַלע „תנועות" ארום און ארום, שטעהען לעבעדיג פאַר אייערע אויגען".

מיט עטליכע יאָהר צוריק האָט מען גענומען מאַכען הכנות צום דאָ־פּעלען גרויסען יום־טוב פון דער יודישער ליטעראַטור, צו מענדעלי"ם 70־יעהריגען יובילייאון 50־יעהריגער ליטעראַרישער אַרבייט. צו יענער צייט האָט מען געזאָלט אַרויסגעבען אַ יובילייאויסגאַבע פון אַלע זיינע יודישע און העברעאישע כתבים. עס זענען אָבער אָנגעקומען די פינסטע־רע אָקטאָבער־טעג פון יאָהר 1905, געמאַכט אַ וויסטען חורבן אין דעם יודישען געהעטאָ אין רוסלאַנד און פערשטערט דעם יום־טוב אויך. ר' מענ־דעלי אליין איז מגולגל געוואָרען קיין זשענעווא (אין שווייץ). אהין איז ער געקומען מיט אַ צובראָכען הארץ פון יודישע צרות און ס'האָט געדויערט אַ שטיק צייט איידער ער האָט זיך בערוהיגט אַ ביסעל און זיך געקאָנט נעהמען ווייטער פאַר זיין אַרבייט. דאָרט, אין דער ווייטער שווייץ, האָט דער „זיידע" געפונען נאָהנטע „אייניקלעך", בעזונדערס צווישען דער סטו־דענטישער יוגענד, וואָס האָבען געוואוסט צו שעצען און אָבגעבען גרויס כבוד דעם טייערען גאַסט. איהם האָט אָבער געצויגען צוריק צו דער אַלטער היים, און נאָך אַ פּאָר יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין אָדעס.

פון דער יובילייאויסגאַבע איז דעמאָלט נור ארויס איין באַנד אין יודישען („דאָס קליינע מענשעלי" און „פישקע דער קרומער) און איינער אין העברעאיש („ספר הקבצנים" און „בעמק הבכא"). איצט צום 75־יעהריגען יובילייוועלען ארויס מענדעלי'ס יודישע כתבים (אין 10 טייל) דורך אַ פּריוואַט־פערלאַג אין ווילנא, און פון די העברעאישע געהט

די טעג ארויס דרוך דער ליטעראַרישער חברה אין אָדעס דער צווייטער באַנד („סוסתי", „מסעות בנימין השלישי" און „בימים החם") מיט אַני' ארטיקעל וועגן מענדעלי פון דוד פרישמאַן, און נאָכדעם וועט ארויס דער דריטער באַנד.

און דער אַלטער ר' מענדעלי, „דער זיידע פון דער יודישער ליטע־ראַטור", טראַכט נישט, הויבט גאָר נישט אָן צו טראַכטען פון קיין רוה, אויף וועלכע ער האָט אַ רעכט. ער הערט נישט אויף צו אַרבייטען ווייטער זיין ליטעראַרישע ארבייט פריש און מונטער, מיט יוגענדליכע גייסטיגע קרעפטען, און וויל גאַרנישט אָברוהען אַ ביסעל אויף די פיעל לויב־קרענץ, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פאַר־אַ־יאָהריגער נסיעה.

די רייזע זיינע פאַר־אַ־יאָהרען סוף זומער אין עטליכע גרויסע יודישע שטעדט (ווילנא, ביאַליסטאָק, ווארשוי און לאָדז) איז באמת געווען אַ טריאומף־רייזע. אַזא כבוד האָט נאָך קיין יודישער שריפטשטעלער ביי יודען נישט געהאַט. מיט אַ יאָהר 25 צוריק האָט מענדעלי'ן אָראָבגעבראַכט קיין ווארשוי זיין פוילישער איבערזעצער יונאַשע און פוילישע ליטעראַטען האָבען געמאַכט אַ גרויסאַרטיגען באַנקעט לכבוד דעם פּערפאַסער פונ'ם „יור־דישען דאָן־קישאָט" און פוילישע צייטונגען האָבען דערצעהלט זיינע שבחים. אונזערע יודען זיינען דעמאָלט געשטאַנען פון דער־ווייטען, גלייך ווי די שמחה איז ז י י ע ר ע, אַ ריין־פוילישע, און יודען האָבען נישט געוואָלט „טאַנצען אויף אַ פרעמדער חתונה"... איצט אָבער האָבען יודען אליין זיך משמח געווען מיט זייער מענדעלי, און וואוהין דער ליעבער גרויסער גאַסט איז געקומען, איז געווען דער גרעסטער יום־טוב, מ'האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און הארציגע קולות פון טויזענדער מענ־שען: „יחי מענדעלי!" האָבען איהם בעגלייט דעם גאַנצען וועג.

און געקומען צוריק אהיים, אוועקגעלעגט אָן אַ זייט די מתנות מיט די אַדרעסען, וואָס מ'האָט איהם אין יענע שטעדט אונטערגעטראָגען פון אַלע זייטען, פערגעסען די ימים־טובים, פערגעסען די טיעפע עלטער — און ווידער זיך גענומען גאָר געשמאַק ווי אַמאָל צו דער ארבייט. און ווידער טרעפט מען, קומענדיג צו מענדעלי'ן דעם שענעם גרויען קאָפּ איינגעבויגען איבערן שרייב־טיש; ווידער זעהט מען דעם לאַנגען ווייסען בויגען פאַפּיר מיט פריש אויסגעפּערעלטע, אויסגעשליפענע שורות; ווי־דער הערט מען איהם דערצעהלען מיט יוגענד פייער אין די קורצזיכטיגע ליכטיגע אויגען וועגען אַלטע און נייע פּלענער פון ווייטערדיגע ארבייטען בעלעטריסטישע און אפילו פובליציסטישע איבער ברענענדיגע „צייט־פראגען"...

לאָז ער אונז מאריך־ימים זיין, דער ליעבער, טייערער זיידע, און נאָך לאנגע־לאנגע יאָהרען שענקען דער יודישער ליטעראטור, סיי אין פשוט־יודישען און סיי אין העברעאישען, די טייערע מתנות פון זיין גרויסען, רייכען אַלט־יונגען גייסט.

א פרייד, א שטאָלץ פאר דעם פאָלק, א כבוד און רוהם דער ליטע־ראטור, וואָס האָט א מענדעלי מוכר־ספרים!

אָדעס, סוף נאָוועמבער, 1910.

די אלטע מעשה.

דיא אלטע מעשה.

— פון —

מענדעלי מוכר־ספרים.

אמר מענדעלע מוכר ספרים, דיא מעשה, וואס איך בין דא אויסען אייך צודערצעהלען, איז אין־פלינק איין אלטע, נאר נישקשה, רבותים, זיא פאסט זיך זעהר גוט צו אונז, יודישע קינדער, אויך אין היינטינע צייטען. מה אנו מה חינו, וואס איז דען, פרעג איך אייך, דאס יודישע לעבען אין־גאנצען? עס איז אין תוך אריין א לאנגע אלטע מעשה, וואס חזרט זיך תמיד איבער אויף־דאס־נייא אונטער פארשידענע פארמען און אנשטעלען, קוים דער מאדע פון איטליכער צייט. אלץ טאקי דיא איינענע מעשה מיט דיא בהלות, אנשיקעניש, קוועטשעניש, יאגעניש־לויפעניש, מיט דעם דולעניש, שפארעניש, פלאנטעניש אויפטהועניש, דרינגעניש, בייסעניש און קאפדרעהעניש. איטליכער דור מיט זיינע חכמים. גוטע, פרומע, וויא אויך אפגעקומענע, נעפאלענע, נעשלאגענע נעביך, און מיט זיינע נאראנים, אויפגעקומענע, נעהייבענע עזות פנימער, עמי־הארצים, קאכלעפעל און דרעהער א שרעק, יענער קרח, וואס א מאל, דער רייכער, דער רעדעלפיהרער, דער אנחאפער, וואס האט זיך נעשטופט צו דער כהונה, צו זיין דער עלטסטער, דער העכסטער — דער קורח איז דא נאך היינט אויך, ער הייסט יאנקיל, בעריל, יאצמיך, שמעריל, מיט א נייעם מין פיטץ; ער שטופט זיך אויך אויבענאן און וויל זיין דאס אויבערשטע פונ׳ם שטייסיל. יענער פארצייטינער סנבלט מיט דער בנופיא רכיכותניקעס, לינגערס, פלאטקעמאכערס, בריות אויף אפצוזאגען אויף דעם אויף יענעם א פזמון, א בכבול, ניט פויל אויף דער פען אנצושרייבען א שיר המעלה, צולייגען א קניטעל, כדי צושטערען דער מיט א געבייא — יענע פיינע

לייט, נישקשה, האט דער רוח נישט צוגענומען בייא אונז אויך אצינד. זייא זיינען דא, זייא וואקסען און שפראצען, ברוך־השם! דער שפיטץ איז טאקי וויא דער פסוק זאגט: מה שהיה, דאס וואס איז געשעהן הוא שיהיה, דאס וועט זיין, נישטא קיין נייעס אונטער דער ליכטיגער זון, יש דבר, ס'איז דא א זאך — קאלאניעס א שטיינער — שיאמר, וואס מען זאגט: זעה, דאס איז נייעס! ניין ברידער, כבר היה, דאס איז שוין לאנג געווען אויף דער וועלט, קוקט זיך, זייט מוחל גוט צו צו דער מעשה דא וועט איהר זעהען, אז יודען איז שוין לאנג דער קאפ געלעגען אין דער ערד . . . איהר וועט אויך זעהען, אז אזוי וויא אימליכע שטאדט האט איהר משוגענעם, איהרע ווייסע חברה, קונדסים ארום איהם, אזוי האט זיא איהר חכם, איהר בעל עצה און איהם אקעגען איהר ווילדען תקיף, א פיינע־בריה, וואס וויל, אויף צולהכעיס, אלץ פארקעהרט, אלץ קאפויר, און איבער דעם איז — אוי אז אך און וועה צו אונז! . . .

1.

דער חכם און בעל עצה אין אונזער שטעטעל איז געוועזן בנימין דער מענש, פארשריבען איז ער געשטאנען אין דעם רייסטער פון דיא נפשות מיט דער פאמיליע קורנאָסע. מעגליך, אז יענע, פון וועלכע דער שפּיטץ־נאָמען, זיינער שטאמט, האבען געהאט קורצע נעז, נאָר אונזער בנימין׳ס נאָז איז געוועזן נישט ערגער פון אלע יודישע נעז — א לאנגע מיט א האָרביקעל און אויסלאָזענדיג זיך בארג־אראָב מיט א שפּיטץ. דיא פאמיליע זיינע איז אָבער געשטאנען טאקי נאָר אין רייסטער און געהייסען האט ער געוועהנטליך בנימין דער מענש, בנימין האט א מאל ביים בעריהמטען גביר ר׳ יונה יהופיצער געהאט א שיינע שטעלע און איז היבשע עטליכע יאָהר אוועקגעוועזן בייא איהם א מענש. אז דעם גבירס געשעפטען האבען זיך אויסגעלאָזט און בנימין ווערד אויס מ ע נ ש, איז דער נאמען מענש פון דעסטוועגען איהם טאקי געבליבען, אין שטעטעל האט זיך בנימין גערעכענט איינער פון דיא שיינע, יוסטע בעלי־הבתים, זיין שטוב מיט א גרין נאניקעל און א הויכען דאך פון שינדלען איז געשטאנען אין מיטען מארק, פונקט אקעגען דעם רינג קלייטען. שרה זיין ווייב, א הויכע, א דאַרע יודענע מיט א לאנגער דינער נאָז, מיט עטליכע שנירליך פעריל און א גילדענעם אויבעל אויפן האלדז, תמיד אין דער־וואָכען אפילו, פלעגט זיך אָפּגעבען מיט דעם בעל־הבתישקייט, ציהען דיא פּרנסה פון א געהייבען שיינקיל בייא זיך אין שטוב, וואס חוץ בראנפין און פארבייסען האט זיך בייא איהר געפונען ביער, מעד, ווישניק און א געבראָטען גענזיל אויך. דעם סוד פון זייערע אוגערקעס שטעלען האט זיא אליין נאָר געוואוסט: איהר אוגערקע איז געוועזן הארט, שטייף, נישט געביימעלט. בייא איהר אין שיינקעל האבען געטרונקען דיא „פּ י א נ י ה ע י ר“: דער צעכמייסטער, דער גאָלאָווא מיט דעם שרייבער און נאך אזעלכע געהייבענע פארשוינען פון ז י י ע ר קהל. „סאָרקע“ איז בייא זייא גאר קיין קאטאָוועס נישט. נאָר עפּיס—איז צו „סאָרקע,“ פון „סאָרקעס“ א שטיקעל געפילטע פיש לעקען זייא דיא פינגער. פאר סאָרקען איז, בשעת האבענדיג א כוסה אין קאָפּ, אָפּען זייער הארץ, וואס אויף דער לונג, דאס אויף דער צונג. מען האט מיט איהר אָפּט דענסטמאל א ויכוח איבער דער

„נאמנה״, עס לאזט זיך געוועהנטליך אויס מיט נאך א פלעשיל משקה און מען פסקעט מיט א גוט, זיס שמייבעלע: אלע „נאמנה׳ס״ זיינען גוט, אונזערע, אייערע אלץ איינס... אויך חברה־קדישא לייט, להבדיל, אדער עפּיס אונזערע קהלס־לייט, אז זייא האט א מאל געחאלעש דאס הארץ און האבען זיך געוואלט אביסעל קוויקען געביך, פלעגען זייא שיקען נעהמען משקה מיט א געגזיל בייא שרה בנימינס. שרה איז געוועז דיא אשת־חיל און בנימין האט אין דיא עלטערע יאהרען זיך געפיהרט א רוהיג לעבען, אהן קאפּדארעניש, קינדער זיינען איהם נישט בעפאלען, זיינע דרייא טעכטער האט ער שוין לאנג אויסגעגעבען און זייא האבען געלעבט מיט דיא מאנען צופריעדען, וויא גאט האט געבאטען. בייא זיך האט ער געהאט נאר איין־אייניקעל, א יונג מיידיל, זעהר א שיינס, א געראטען קינד וואס איז קינדווייס געבליבען א יתומה נאך זיין איינציגען זוהן. זיא איז איהם געוועז א טרייסט, איינגעבאקען טיף אין הארצען.

בנימין האט געהערט צום סארט איידעלע יודען, וואס דאס איידעלקייט ליגט זייא אויפן פּנים, מען דערקענט באלד אין זייער אויסזעהען, אז זייא שטאמען פון א פיינער משפּחה, דיא תורה שיינט זייא ארויס אין דיא אויגען און אויף דעם הויכען שטערען שטעהט זייא אנגעשריעבען: דאס זיינען גאנץ אלטע, אפּגעקומענע מיוחסים פון דער גילדענער פאן — קינדער פון דיא היילינע אין דער גאנצער וועלט בעריהמטע, טהייערע אבות: אברהם, יצחק און יעקב!...

בנימין איז אויך געוועז א „פאליטשנער״ מענש, א קלוגער, א געניטער, ער האט בעטראכט א זאך גאנץ רוהיג, כפּשטות, אזוי וויא זיא איז, זיך קיינמאל נישט געהיצט, נישט פארגרעסערט וויא אנדערע און געגאנגען תמיד מיט זיין איינענעם דרך. זיין שטייגער ריידען איז געוועז שטיל, עפּיס אויף א בנעימות־היזריגליכער שטימע: האט דערבייא אנגעבוינגען דעם קאפּ מיט האלב־צוגעמאכטע אויגען. גערעדט האט ער קורץ און שארף, אריינוואַרפענדיג א משל, א ווערטיל וויא א בליטץ, וואס האט געטראפען און געפּאסט צום עסק. ער איז געוועז א שוואכער מענש און האט געלעבט דעריבער זעהר בערעכענט, אפּגעהיט דאס געזונט. אין בית־המדרש פלעגט ער קומען דאווגען נאר שבת, זעהר זעלטען אין מיטען דער וואך, אי דאס אויך נאר פארנאכט א מאל צו מנחה. דארט האט ער זיך נישט געשטופּט אויבענאן, אין דער מזרח וואנד, זיין ארט איז געוועהנטליך געוועז אונטערן אויבען. מיט בנימינס קומען פלעגט דער אונטער־אויבען עפּעס וויא בעלעבט ווערען. א רעדעל מענשען פלעגען תמיד שטעהען ארום זיין שטענדער און עס האט זיך געשמיעסט עפּיס אזוי גוט, עפּיס אזוי געשמאק....: און צוליעב בנימ׳נן האב ;

גרשון־אייזיק און דוד־אבא, צוויא שמיקליך חקרנים, פארלאזען זייערע שטעט אין דער שפינגעל־וואנד און זיך בעזעטצט לעבין איהם דארט אין שכנות. דיא ביידע חקרנים — אזוי איז געוועהנליך דער שטייגער געווען — חויבען אן דעם שמיעס, אונזער בנימין זיטצט שווייגענדיג מיט האלב פארמאכטע אויגען און הערט. דער שמיעס ווערט אלץ בריימער, גרעסער, עס מישען זיך אין איהם אריין מענשען פונ׳ם עולם, איטליכער גיט איהם א ציה, א שלעפ אביסעל אין דער זייט און אט קוממ שוין אויס בוידעם, נאר נישט דאס, פון וואס מען האט אנגעהויבען, פלוצלים עפענט בנימין דאס מויל, עס ווערט שטיל, שא! שא! און ער זאגט אפ זיינס, נעצעהלטע ווערטער, וואס טרעפען אין קארב אריין, אלע זיינען מסכים און מאכען מיט אויס־נעצויגענע פנימער: א־א!....

„דעם גאנצען טאג פלעגט בנימין צוברייננגען בייא זיך אין א בעזונדער אלקיר, ארייננקוקען אין א ספר, זיטצענדיג אנגעלעהנט אויף א נעבעט בייגקיל, אין א חאר־לאטיל אין פאנטעפעליך, נאר אליין איז ער במעט קיינמאל נישט געזעסען, שטענדיג האט מען בייא איהם געטראפען אלערלייא מענשען: יודען, יודענעס, יונג און אלט. אזעלכע, וואס פלעגען קומען זיך מיט איהם איין עצה האלטען, אויך אזעלבע פון זיינע מקורבים, וואס האבען מיט איהם פארבראכט, אביסעל דיא צייט, גלאט אזוי, אין א שמיעס. דער צעבמייסטער מיט דעם גאלאווא, ווען זייא זיינען געווען אביסעל בגילופין, פלעגען זיך אמאל אויך אריינחאפען צו איהם מיט א כוסה אין דער האנד און אין איין קול: פאני בניאמקא! נישט אנדערש, זייא ווילען טרינקען לחיים צו פאני בניאמקא, דער צעבמייסטער, קלאפענדיג מיט א פינגער זיך אויפן שטערען, מאכט האלב יודיש, האלב רוסיש: „בניאמקא, גרויסע קאפ! וועליקי פאנ־בריה, אוי ווייא מיר!“.... דעם גאלאווא פרעהט זיך דאס הארץ, ער שניידט עפעס איבער דער „נאמנה“, וויל ארויסווייזען זיינע לומדיש און מישט אויס בוידעם־פאלעצע, איבערקייענדיג צעהן מאל איין ווארט, אלץ: „רבי משה, אדאם, האמאן! שטשא או וואס, טא או נאס. וואש דאוויד, נאש דאוויד... טילקא חזיר ני, ני! טרייף...“ ס׳איז א לעבען, א חדוה, א ליבשאפט, זייא זיינען זיט וויא לאקעריצע, האלזען בנימינ׳ען, קוים־קוים וואס זייא רייסען זיך פון איהם אפ און געהען אוועק, פלאנטענדיג מיט דיא פיס. — הכלל בנימין זיטצט נישט אליין, אלע צו איהם, שלאגט זיך א שטיינער איינער אין דער דעה וועגען עפעס א שידוך, געהט ער צו בנימינ׳ן. דרעהט זיך ערגיץ א פאר פאלק, סומט איטליכער בעזונדער פון ביידע צדדים אויסריידען דאס הארץ פאר בנימינ׳ן, געהט א בעל־הבית׳ל אראפ פון קעסט און ווייסט נישט צו וואס זיך צו נעהמען, דולט ער א קאפ בנימינ׳ן. רייסען זיך

צווייא יודען עפּעס צווישען זיך, גלייכט זייא אויס בנימין, שטארבט א יוד און לאָזט איבער ירושה, הערען דיא יורשים נישט אויף זיך צו קריגען ביז צווישען זייא מישט זיך נישט אריין בנימין; שטארבט א יוד און חוץ א ווייב און קינדער לאָזט ער נישט איבער קיין ירושה, איבער וועמענס קאָפּ וויינט דיא אלמנה? איבער בנימינס. בקיצור, וואס נאָר קומט מען צו בנימינ׳ן, א שטעטישע זאך — אויך צו בנימינ׳ן. בנימין הערט אלסדינג רוהיג אויס, געפינט פאר איטליכען א משל, א ווערטיל, איין עצה און מען נעהמט זיינע ווערטער אָ פאר ליעב, הגם זייא טוגען טרעפען א מאָל יענעם אין קנעפּיל, שטעכען אין דער זיבעטער ריפּ.

אָט דאס האט איהר אייך א בילד פון בנימינ׳ן, פונ׳ם בעל־עצה א מאל אין אונזער יודיש שטעטיל, וואס אזעלכע וויא ער, זיינען היינט בייא אונז זעהר זעלטען.

2.

אקענעז־ושע האט אין אונזער שטעטעל זיך געפונען א ר׳ יעקב, פון דיא מיני ר׳ יעקב׳ס, וואס זיינען געווען א מאָל, וואס זיינען דאָ אצינד און וואס ווילען זיין אויך שפּעטער אין אלע יודישע ערטער, בכל־זמן פון דיא קינדער ישראל וועט נאך בלייבען א זכר און אין זייא זיך שלאָגען נאך איין אָדער. דיא דאָזיגע מיני פּארשוינען מעגען זיך פארשידען זיין אין זייערע נעמען, אין זייער שטייגער פרנסה, אויך אין דער הלבשה און אין דער גאנצער פיהרונג זייערער: בינאָטישע פון דער אלטער וועלט, אָבער „אויפגעיורענע״ פונ׳ם היינטיגען שניט — נאָר אין גרונט גע־נומען אָבער זיינען זייא אלע גלייך, איין טבע, איין חאראקטער, אלע האבען זייא פלייא אין דער נאָז און אונטערגעשלאָגען מיט הונט, אליין זיינען זייא נישט ווערט קיין דרייער און ווילען גילטען אין דער וועלט זעהר שטארק. איינעם שכל האבען זייא נישט פאר א גראָשען און ווילען זיין מבינים אויף אנדערע. זאגען רעות אין זאכען, וואס זיינען פאר זייא תרגום. מיינען קלאמפּערשט אלץ לשם־שמים, וואס אויף דער לונג דאס אויף דער צונג — און זיינען באמת שטארק פארביסען. זיינען נישט דאס, פאר וואס זייא גיבען זיך אויס צו וואס זייא ריהרען זיך צו, ווערט א קרעטציל, אין וואס זייא מישען זיך אריין איז צרות, בייזע מהומות, א דרעהעניש, א פלאָנטעניש פון רבילות, מסירות, לייטישע מיילער און קאָזע נאך זיך איבער א מיאוסען סליד וויא דיא וואנצען, וואס מיט קיין צעהן וואסערען נישט אָפּצר וואשען.

אתזער ר׳ יעקב איז געוועזן א בינאַטישער יוד, סלאַמפּערשט נאָט און ציצית. און ווען דער לייב, דער מלך פון דיא חיות, האט אויף זיך, לויט אונזערע הייליגע חכמים זאָגען, איין אַנשיקעניש, דאס קליין שרץ „מפגיע“, דער גרויסער, געזונטער העלפאַנט — דיא מיק, האט בנימין אויף זיך געהאט זיין אַנשיקעניש ר׳ יעקב׳ן — א נפש, פון וועלכען ער האט זיך געהאט צוקראַטצען.

ר׳ יעקב איז געווען נאר א חידוש, א גאַטס וואונדער! אין איהם האט מען בעשיינפּערליך געזעהען דיא אייגענע גבורות הבורא, וואס בייא פיעל קליינע שרצים׳ליך. יענע, וויא מיר ווייסען, ווערען נאך דעם ארויסקריכען פונ׳ם איי מגולגל ביים לעבען אין דרייערלייא געשטאלטען, כסדר איינע נאך דער אנדערער: אין דער געשטאלט פון א ווערעמיל, וואס קריכט נאָר און פרעסט. דאס ווערעמיל מאכט זיך שפּעטער תם, סלאַמפּערשט וויא געפּגר׳ט, מיט א פּעניצעל נאָר עפּיס טאַקי א ליאַלקע און פון דער שטיקער ליאַלקע שפּרינגט דערנאָך פון דער העלער הויט ארויס א באבאַטשקע, א זומער־פייגעלע, וואס צושפּרייט דיא פליגעליך און פליהט — הע־הע! — גאַנץ הויך. פונקט דאס אייגענע טאַקי איז אויך געשעהען מיט אונזער מין בעשעפּעניש, להבדיל.

פריהער, אין ערשטען גלגול, איז ער געווען א וואָרעם און האט גע־הייסען יאַנקיל, אָדער נאר פּשוט יאנקוטש. יאנקיל איז אין דער יונענד געווען א קליין משרתיל, געקראָכען אויפן בויך, געאַרבייט נעביך פאר דעם עסען, מעהר וויא עסען איז איהם אויפן זינן אפילו נישט געקומען. בייא איטליכען איז ער גע־לעגען אונטער דיא פיס און מען האט איהם געטראָטען וויא א וואָרעם. ער איז בייא זיך אליין געווען ניעדריג, זעהר געפאַלען, זעהר גוט געוואוסט, אז ער איז א רויא יונגעל און קען נעביך גאר נישט, דעריבער האט ער אָנגעבויגען דעם קאָפּ, גע־קראָכען, וויא מען זאָגט, איטליכען אונטער דיא נעגעל — און דאס טאַקי האט איהם געראַטעוועט. דורכדעם האט מען אלץ ווייטער מעהר אויף איהם זיך אומ־געקוקט און ער איז אלץ וואס ווייטער מעהר ארויס פון דער בלאָטע, פון א קליין משרתיל געוואָרען א גרויסער משרת, שוין געחאַפּט דיא זעט, פונ׳ם געהאלט זיינעם אלץ געשפּאָרט, א גראָשען צו א גראָשען ביז ער האט אָנגעקליבען אביסיל געלט און חתונה געהאט פאר א האלב־דינסטמיידיל, דאס הייסט איינע פון יענע אָרמע מיני מיידליך, וואס ארבייטען, האָרעווען, רייסען קריעה יאָהרען לאַנג עפּיס בייא קרובים אזוינע און הייסען הייסט עס, זייא העלפען גלאט אזוי זיך, וויא אייגענע, אין דעם בעל־הבתישקייט אומזיסט, נישט צונעהמען קיין גראָשען חליכה. דערפאר שטעלט מען זיך ארויס פאר מחותנים בייא זייא אויף דער חתונה דערמיט, וואס

מען שיינקט זייא א בורנאַס, א שמאַכטע און א פּאָר אַלטע קליידליך פּ! דער גאַרדעראָבע, מען טהוט זייא נאך אַן א גרויס כבוד, אויך וואס מען עסט, מע טרינקט בייא זייא אויף דער חתונה און מען געהט מיט דער כלה דעם כשר־טאַנץ... נאך דער חתונה האט יאַנקיל געפּרוּווט דאס מזל און אָנגעהויבען ביסליכ־ווייס אונטערצוהאַנדלען, אליין פאַר זיך צו מאַכען געשעפטליך. ער האט פאַרליהען אָרמע יודען, בעלי־מלאכות, קליינע קרעמערליך, געלט אויף וואָכערס, שפּעטער אביסיל געמאַכט אויף הלוואות שרייבערליך אין אַלערלייא פּריסוסטווּעס. השם־יתברך האט איהם געהאָלפען, איהם געגעבען ברכה והצלחה אין דיא פאַרדינסטליך, ביז ער האט מיט דער צייט געמאַכט א גאַנץ שיין קאַפּיטאַל, מיט דעם אייבערשטענס הילף, און איז געוואָרען — א קאַטאַוועס עפּיס — א פּריצישער בעל־הלואה! ער האט געקויפט א הויז און שוין געלעבט ברייט וויא א פיינער בעל־הבית. דענסטמאָל הויבט זיך בייא איהם אָן דער צווייטער גלגול. פון א וואָרעם, א יאַנקיל ווערט א מין פיינע־בריה, מיט א פּנים פון א שיינעם יודען און הייסט שוין ר׳ יאַנקיל! ער איז שוין איין אָפּגעפּיינט מענשיל, א ליאַלקע, זיין שטאָט איז אין דער שפּיגעל־וואַנד דאָרט אין קלויז צווישען דעם רעכטען צימעס, לייט ווייסען בייא זיך זעהר גוט ווער ער איז, פון וואַנען, מישטעהנס־געזאָגט, ער שטאַמט, נאָר מאַכען זיך בזכות זיין געלד, נישט ווייסענדיג. געלד איז פאַר דעם מענשען דער בעסטער מליץ יושר... מען נעהמט איהם אריין צווישען דיא מורנוס— יעמוד מורנו ר׳ יאַנקיל! און זיינע באַסאַקעס רופען איהם ר׳ יאַנקיל, שוין אונטער דיא אויגען אפילו — דאס איז בייא אונז יודען אויף איין מדרגה מיט דעם טיטעל „סטאַטסקי סאָוויעטניק“ בייא זייא להבדיל. ר׳ יאַנקיל אליין געדיינקט נאך אויך זעהר גוט, וואס ער איז פריהער געוועזען — א קליין מענשיל, א משרתיל, איין עם־האָרץ. דעריבער האלט ער עס פאַר א גרויס כבוד, וואס אָנגעזעהענע מענשען זיינען מיט איהם חבר און נעהמען איהם אין קאָהן אריין וויא זייער גלייכען. זייא, האלט ער בייא זיך פאַר איידעלערע, געלערענטערע פון איהם און היט זיך דעריבער מיט א וואָרט. זאָגען זייא עפּיס, שאָקעלט ער צו מיט דעם קאָפּ. ער קוקט זיך צו גוט צו דיא אַלע גיינג פון איידעלע יודען און זוכט אין אַלסדינג זייא נאָכצוטאָהן: זייא אין שיך און זעקטליך, ער אויך אזוי; זייא האבען אויסגעוויקסטע פּנימליך און ריידען מיט א זיפּצעלע, ער פּרוּווט זיך אָנגעהמען אויף א פרום־יודיש פּנימיל און לאָזען שטילע זיפּצעליך; זייא פּיעסטין זיך פאַר גאָט־ברוך־הוא אין דעם דאַווגען, מאַכען פּיסקעליך, פאַרגעהען זיך און שרייען: אַי, אַי, טאַטע, פאַטער! אונטער שפּרינגענדיג ער אויך אזוי: זייא א מאָל עפּיס נאָר אָהן ווערטער;

„פאנצעלאָמעס“, „מהיכא־תיתי“, „בים־בים־בים“, ער אויך אזוי, אָהן ווערטער. חבלל, ער איידעלט זיך, ער לעהרענט זיך, גערעאנקט און געלויבט נאָט ער איז לייטען גלייך, ער חאפט שוין אויך א כבוד מיט מציצה און ס'איז דאָ א האָפנונג, אַט־אַט הויבט מען איהם מכבד צו זיין שוין מיט סנדק... זיטצט ער א מאָל אויף איין אסיפה צווישען דיא פיינע־בריות, שמעלצט ער זיך פאר תענוג און וויל אלץ, מען זאָל עס זעהען, מען זאָל עס וויסען... זאָגט מען: ר' יאנקיל! וויא איז אייער דעה? איז ער נאר איבערגליקליך. טרעפט ער א מאָל גראד צו אין עפּיס א זאך בנימינ'ן, איז ער אויפן זיבעטען הימעל, בנימין איז בייא איהם איין חכם, דאס אויבערשטע פונ'ם שטייסעל. סטייטש, בנימין! מיט איהם צו ריידען איז א זכיה. — אָט אזוי רייבט זיך א היבשע צייט אונזער ר' יאנקיל, מאכט דערווייל אויך, מיט דעם אויבערשטענס הילף, גוטע געשעפטען, איז אריין אין דיא גרויסע פעדערען אָה וואקסט, וואקסט ביז פון דער שטומער ל ע ל ע רייבט זיך אויס און שפּרינגט פון דער העלער הויט, אין דעם דריטען גלגול ארויס א גרייסער פויגעל, וואס צושפּרייט שטארק דיא פליגעליך, פליהט הויך אימליבען איבער דיא סעפ און הייסט שוין ר' י ע ק ב! איהם איז שוין קארג זיין גלייך מיט אלע, ער וויל זיין ה ע כ ע ר פון אלע, קלינער פון אלע, האבען מעהר דעה פון אלע. א שטאָט אין דער שפּינעל־וואנט איז פאר איהם שוין גארנישט, עס ציהט איהם אהין, אויבענאָן, הארט לעבין אָרון־קדש און וויל זיין אומעטום דער ערשטער, שוין א מורה־מורנו. — ר' יעקב גערדיינקט שוין אצינד נישט, אז ער איז פריהער געוועזן יאנקיל דער משרת, א וואָרעם, א מין קליין בעשעפעניש. דאס געלד פארשטאָקט איהם דאס הארץ, פארשטאָפּט איהם דעם מוח. אויף דעם אָרט פונ'ם זכרון דאָרט א מאָל ליגט אצינד א קערביל. וואו אין איהם איז א מאָל געוועזן דאָרט א שטיקעל יושר, א קאָפּ רחמנות, עטוואס מענשליכקייט און א פיטצעל פארשטאנד, שטעקט חיינט א מטבע. אין איהם טהוט, ארבייט דיא מטבע, דער גאנצער שכל איז בייא איהם נאָר דיא מטבע. אין אלע פינף חושים זיינע איז אריינגעטאָהן דיא מטבע: זיין קוקען, הערען, שמעקען, טאפּען און פיהלען איז אלץ נאָר דיא מטבע. און בייא יודען איז דאָך פון אייביג אָן שוין אזוי בטבע — דערזעהען זייא בייא עמיצין א גילדענע מטבע, מעג ער זיך זיין א קאלב, א בהמה, איז ער בייא זייא א גאָט, בוקען זיך צו איהם, טאנצען ארום איהם, לעקען און גיבען איהם גרויס כבוד אָפּ... באסאקעס מאכען א ברייטען המלך: ר' יעקב! און יודען זאָגען נאך מיט גרויס דרך־ארץ ברוך הוא וברוך שמו ר' יעקב, אָמן!

ר' יעקב, אונזער גילדען קעלביל, איז שוין קדש! זיינע באסאָקעס, דיא

טענצער, דיענען איהם געטרייא, רייבערען איהם אונטער מיט ווייריך, לויבען זיין נאמען און מאבען אָן מיט איהם אויף מענשען אין דער שטאָדט א מורא. מען טאָר אונטער דיא אויגען אפילו נישט דערמאָהנען זיין נאמען צום שלעכטען. מען טאָר אקעגען איהם נישט זינדיגען מיט א וואָרט און אַלסדינג וואס ער טהוט, א נארעשקייט, איין אומרעכט אפילו, מוז מען אָננעהמען פאר ליעב, גלייך וויא מען האט געשוואוירען אויפן בארג סיני צו גלויבען אין איהם מיט לייב און לעבען פונ׳ם גאנצען הארצען. מען האלט זיך איין, צווישען זיך אפילו א מאָל אין א שמיעס, נישט ארויס צו לאָזען פונ׳ם מויל דאס, וואס איטליכער בעזונדער וועגען איהם טראכט. אין הארצען שפעט מען, מיט דעם מויל לויבט מען, אלע ווייסען דעם אָנשטעל און איינער דעם אנדערן נארט... אָט אויף אזא שטייגער פארמעהרט זיך דערווייל צווישען יודען חניפה, פאַלשקייט, מיאוסע זאכען, עטליכע עזות־פנימער, באַסאָקעס, ארבייטען מעשים, פיהרען א שטאָדט בייא דער נאָז און יודען, דער־נידערנדיגע, נעפאַלענע, ציטערנדיגע טהוען נאך, טראָגען דיא נעז זייערע אזעלכע לייט אקעגען. — נאָר אזוי וויא אפיקורסים אין דער וועלט מוזען דאָך זיין, וואס לייקענען אין גאָט אפילו; דעריבער האבען זיך אין שטעטיל געפינען מיאוסע אפיקורסים אזוינע, וואס זיינען אויך אין ר׳ יעקב׳ן נישט פארגלויבט געוועז, איהם געהאלטען מחילה פ״ר א בהמה, פאר א גראָבען יונג, וואס זיין מישען זיך מיט תקיפות אין שטאָדט־זאכען איז א ביטער אומגליק פאר יודישע קינדער. — או, פאר אזעלכע חטאים אקעגען זיין כבוד, איז דאס שטעטיל נישקשה בעשטראָפט גע־וואָרען מיט בייזע מהומות: קריג, פלאָטקעס, רכילות, מסירות, אכזריות און אלע פורעניות, וואס דרינגען שטעקט.

ר׳ יעקב קען שוין זינגען! עס געפעלט איהם שוין נישט דער חזן, וואס איז א צייט מיט יאָהרען אוועק געוועזן אין דעם שטעטיל, וויל איהם אויף דער עלטער ברעכען פון ברויט דערפאר, וואס ער האט איינמאָל פארגעסען איהם נוט יום־טוב ביטען, און אויף זיין אָרט צונעהמען איינעם עפים פון זיינע לייט. אין שטעטיל ווערט א קאָבעניש, א מהומה, א הארמידער!

ר׳ יעקב פסק׳ת שוין שאלות! ער זאָגט דעות דיא דיינים, קווינקעלט זיך עפים אויף דעם שוחט, וויל נישט שטעלען אויף איהם אין א סירכא, ס׳איז איהם עפים ניט גלאַטיק... עס ווייזט זיך פלוצים אין שטעטיל א מין פארשוין, דעם אלטענס שוחט א שוחט. עס ווערט א געדודער, א קריג אויף מעסער־שטעך און עס קעהרט זיך דיא שטאָדט!

ר׳ יעקב איז שוין א גרויסער בעל־צדקה! ער העבערט

דעת מקח אויפן פלייש, נים פונ'ם דאָזיגען געלד א מחייל זיינע אָרעמע קרובים, א מהייל זיינע מענצער און א מהייל לאָזט ער אראָפּ צו זיך אין קעשעניע, א מתן בסתר, אויף זאָבען אזעלכע, וועלכע ער אליין ווייסט. ר׳ יעקב מהוט גוטס און אָרמע לייט נריזען ביינער, זאָבען און קריינקען...

ר׳ יעקב איז שוין א מומחה! אין דעם בקור־חולים „זיינעם", וואו ער איז גבאי, לאָזט ער דעם דאָקטאָר קיין קאָפּ נישט אויפהייבען, נעהמט אריין און טרייבט ארויס קראנקע וויא ער פארשטעהט, מהוט דאָרט אלסדינג, וואס ער וויל, וואס איהם פאלט איין, ער ווייסט א קריינק און קראנקע אָרמע לייט בע־קומען פון איהם באלד דעם טויט.

ר׳ יעקב איז שוין א מבין אויף לערנען! ער קוואָקעט שוין אויך אויף גבאי אין דער ישיבה, זאָגט בויך־סברות אין דעם שטיינער לעהרנען און קרימט זיך עפּיס אויף דעם ראש־ישיבה, פון דער גאנצער גמרא קען ער מאַקי „מכות". נישקשה! ביים ווייב איז ער א גרויסער למדן, ער קען זעהר גוט...

ר׳ יעקב איז שוין א ווילדער חכם! ער האלט פון זיך א שרעק, איז מיט זיך משונה שטארק צופריעדען, האט ווילד הנאה פון זיינס א ווערטיל. אויף איין אסיפה וויל ער, אלע זאָלען איהם הערען. ער ווייסט בייא זיך זעהר גוט, מסתמא דרשה'ט ער נישט „אומזיסט" פארשטעהט נישקשה איין עסק.... דעריבער איז ער ברוגז, אז אנדערע זאָגען א דעה און קען נישט ליידען מען זאָל איהם איבערשפּארען.

— איך הייס, פארשטעהט איהר מיך, ר׳ יעקב! איז דער שטייגער זיינער געווען אין אזא פאל צו זאָגען מיט ברייטקייט, טייטענדיג מיט דעם גראָבען פינגער אויפן הארצען.

„איך הייס ר׳ יעקב"! האט אזוי פיעל געהייסען, וואס שווער איבערצוגעבען עם מיט טויזענט ווערטער. דרינען איז געלעגען דער גאנצער ר׳ יעקב מיט דיא ביינער. איטליכער האט עס געטייטשט וויא ער פארשטעהט, זיך געשטיקט אינווענינ און געשוויגען, אויס מורא מיט איהם איינצורייסען.

איין בנימין האט קיין מורא נים געהאט ארויסצוזאָגען זיין דעה פרייא, אויף דעם שטייגער זיינעם, רוהיג, שטיל, זיך נישט צו מאכען כלל פון ר׳ יעקב'ן, גלייך וויא ער איז גאר אויף דער וועלט נישטא. האט ר׳ יעקב זיך געהיצט און טייטענדיג מיט דעם פינגער אויפן הארצען אין איין פייער געמאכט: איך הייס ר׳ יעקב!...

האט איהם בנימין בשעת מעשה אָנגעקוקט גאנץ קאלטבלוטיג, נישט צו ענטפערען

נעוועהנטליך קיין ווארט, אדער געענטפערט א מאל גאנץ קורץ: איך ווייס, נישקשה, פון קינדערווייס אן וויא איהר הייסט. דאס געהר זיך אבער נישט אן צום ענין... און ווייטער טאקי זיך גאנץ רוהיג גערעדט. דאס פלעגט ר׳ יעקב׳ן שטעכען וויא מיט א מעסער און איהם צוקאכען דאס בלוט. בנימין איז איהם געווען וויא א דארן אין דיא אויגען, אנקוקען האט ער נישט געקענט בנימינ׳ן מיט זיינע לייט. עס האט איהם געברענט, פאר וואס זאל אין דער שטאדט זיין נאך איינער, פון וועלכען מען האלט. און נאך ווער? אזעלכער, וואס האט עפיס נישט אזוי פיעל געלד!.. בייא איהם איז איינגערעדט געווען: בנימין בגזל׳ט איהם, נעהמט בייא איהם צו א חלק כבוד, דאס וואס איהם אליין נאר קומט. בנימין איז נאר נישט אזוי קלוג, אזוי פיין וויא מען מיינט, ער פארבלענדעט נאר דיא אויגען. ער מוז עס בלי נדר דערווייזען, אז מען האט אין איהם א גראבען טעות. — דעריבער פלעגט ער צו בנימינ׳ן זיך זוכען, אויף איהם אלץ גראבען, איהם געוואלט אלץ מבטל זיין און פארמיאוסין ביים עולם:

א פאר וויכטיגע זאכען זיינען שפעטער זיך פארכאפען, וואס האבען אויפגע־ריהרט דאס גאנצע שטעטיל. אלע זיינען דערמיט נאר בעשעפטיגט געווען, און אונזער ר׳ יעקב האט דענסטמאל זיך בענוצט, אויסצוגיסען אויף בנימינ׳ן דעם גאנצען צארן און אפצורעכענען זיך מיט איהם וויא מיט א טאטען!

3.

ויהי בימי הרעב הגדול. און עס איז געווען אין דיא טעג פונ׳ם גרויסען הונגער, נישט היינט געדאכט, אין אונזער ווינקעל איז נישט געראטען קיין תבואה, דער יקרות איז געווען שרעקליך גרויס און מען איז געשטארבען, אויסגעגאנגען פאר א שטיקעל ברויט. און אז דאס שלימזול געהט, געהט עס מיט אלעמען, מענשען האבען פארלוירען איינער צום אנדערען דאס פארטרויען, אלע פארדיענסטען האבען זיך אויסגעלאזט, מענשליכקייט און יושר — אויפגעהערט, עס איז א בייזע מהומה, א צארען פון גאט, דער שטארקער שטיקט דעם שוואכען, דער אומגע־רעכטער דעם גערעכטען און וויא געוועהנטליך ליידען מעהר וויא אלע, אין א שווערע צייט, דיא ארמע, שוואכע יודען נעבעך. אויף זייא גיסט זיך אויס דער צארן פון אלע זייטען, אז ס׳איז נישטא וואס צו טאהן נעהמט מען זיך צו זייא. יודען אין שטעטיל אחצען—קרעכצען, פאלען אויף דיא פניטער און בעטען רחמים.

ר׳ יעקב פון זיין זייט, מחוט וואס ער קען — ער מחוט דאס, יענעם, העכערט דעם מקח אויפן פלייש אויך, אונטערצוהאלטען זיינע לייט און אָרמע קרובים. אודאי איז דאס א מצוה, א גרויסע צדקה, מחיה צו זיין יודישע „נפשות", נאָר אקעגען א וועלט קען מען נישט יוצא זיין — דער אָרמער עולם קלאָגט זיך אַלץ זעהר שטארק!

אין יענערער ביטערער צייט גראד איז ארויס א קלאנג, אז אין חערסאָנער גובערניע מאכען יודען קאָלאָניעס, דאָרט איז פשוט א גן־עדן און צווישען דעם עולם איז דענסטמאָל אומגעגאנגען א לידעל, וואס יונג און אלט האבען עס געזונגען, דאס לידעל איז דאכט זיך, במעט אזוי:

האט איהר געהערט דאס לאנד חערסאָן
נישט וויט פונ׳ם פעטער ישמעאל,
פון פויגעל מילך איז דאָרט פאראַן,
פאר יודען ארץ־ישראל.

א פיי׳ם א ציג, א שאָף א דרייער,
א הוהן, איין אינדיק האלב אומזיסט,
אלסדינג בזיל־זול, קיין זאך נישט טהייער
און תבואות דאָרטען פול וויא מיסט.

דאס לאנד איז גוט און וואויל א װוּנדער,
אויב לעבען, ברידער, ווילט איהר פיין,
פארנעהמט דיא קלימקעס, ווייב און קינדער
און לאָמיר עולה־רגל זיין!

דאס לידעל האט מען טאקי געזונגען, מענשען צום אונטערטרייבען, אונטער־ווארעמען האט אויך נישט געפעהלט און פונ׳ם אָרט האט מען לעת־עתה זיך אַלץ נישט געריהרט. ערשטענס, האט מען, וויא דער שטייגער איז בייא אונז יודען, גע־קוקט איינער אויפן אנדערען, אויף דרך־ארץ — לאָזען יענע מאכען דעם אָנהויב צום ערשטען און מיר נאך זייא. יענע אָבער האבען נאָר געקענט שיין דרשה׳נען, זיינען געווען בריות נאָר מיט דער צונג און דעם כבוד עפּיס טאקי צו טאָהן האבען זייא מוחל געווען אנדערע ... צווייטענס, האט מען דאך, וויא דער שטייגער איז בייא אונז יודען, נישט געקענט נעהמען גלאט טאָהן עפּעס א זאך, זיך נישט אָנצו־ריידען וויא א פויק פריהער אזוי, דערנאך שטועסען דאס איינענע ווידער

פארקעהרט.... און דריטענס, איז דאָך, נאָך א מאָל טאקי, וויא דער שטיינער איז ביי אונז יודען, נישט אזוי וויכטיג דער פסוק וויא דער דרש, דאס אויסרעדעניש אויף איהם, מען לעהרענט דיא גמרא נישט אזוי צוליעב דעם פשט, וויסען דעם דין, וויא צוליעב דעם פלפול. אנב טחום א יוד אויף סברות, מען שפארט זיך, אָנ־געהמענדיג זיך, איינער דעם אנדערען ביי דיא בערדליך, מען פרעגט קלאָטץ־קשיות, מען ווייזט ארויס גרויסע חריפות מיט קנייטשליך, שפּיטצליך, „בע־וואָהרענישען", געדרינגענישען, וואס שארפען און שפּאלטען דעם מוח. — אין דעם דאָזיגען ענין מכח דיא קאָלאָניעס איז געווען אויף דאס אייגענע טאקי: א שפּארעניש, א האמפּערניש, א קריגעניש, א „ווידער־איינאנד" פרעגעניש, איין אָפּ־ווענדעניש, א חוזק־מאכעניש, מיט געשפּעט און שטעכווערטליך איינער צום אנדערען: „חכם מיינער!", „שיינער יוד איינער!" ביידע צדדים האבען זיך גע־שמאק געזידעלט און געווען צווישען זיך פייער מיט וואסער. דיא דרינגען יא, יענע—ניין. יא, ווייל יענע זאָגען ניין און ניין, ווייל דיא זאָגען יא.... פלאטשעקע קעפּליך האלטען געוועהנטליך מיט דיא, וואס האבען גוטע געמבעס צום שרייען, פּיסקליך אויף שרויפען און וואס קענען מאכען פון'ם מויל א חאַלאָוועַ. —

דערווייל, אין דעם גרויסען טאראראם, קומט גראד איינער, אונזערער א מלמד, פון יענע ווייטע מקומות דאָרט ערגיץ אין וואהלין, צום ווייב אויף יום־טוב, אין א נייער קאפּאָטע. ער קוקט אביסעל מיט גדלות וויא איינער, וואס איז אויס־געווען א וועלט און ווארפט אריין אין דעם שמועס פרעמדע, וואָהלינישע ווערטער. אָנשטאָט „יו", זאָגט ער „יא", אָנשטאָט „קרופּניק"—„קאָליש" און „קיטקע" הייסט ביי איהם „קוילעטש", ארום איהם פארקלייבען זיך רעדליך מענשען, מען קוקט אויף איהם עפּעס וויא אויף א חידוש און מען שלינגט איטליכס וואָרט זיינס פון זיינע מעשיות, קראטצענדיג זיך דערביי פאר גרויס הנאה. וואָהלין, דערצעהלט ער, איז א געבענשט אָרט מיט אַלעם גוטען. קוילעטש עסט מען דאָרט גאר אין מיטען דער וואָך, וויין טרינקט מען דאָרט וויא וואסער, היינט זייער ראָסעלפלייש, קנאָבעל, „פּראַקעס", „פּאַלירטשיקעס" איז א מאכל מלכים! דיא ווידלען ביי דיא שעפּסען (ביי דיא „שאָף", מיין איך חאפּט ער זיך באלד און פאר־ריכט) זיינען אָפּגענאָסען מיט שמאלץ און שלעפּען זייא פון הינטען זיך נאָך אויף רעדליך. קאָרע, אזוי הייסט עס דאָרט, יו — יא, יא! מיין איך. — נאָר דיא מענשען דאָרטיגע זיינען גראָב, פארשטאָפּטע קעפּ. יודען פון'ם היגען ווינקעל קענען זייא אין זאק ארייננארען און מאכען גוטע געשעפטען. מלמדים פון אונזער קאנט האבען דאָרט דיא בעסטע קנעלונגען. זייערע — זיינען חמורים, קיינען אנידער

אין „עברי'' מישטעהנס־געזאַנגס, נח מיט זיבען גרייזען, קמץ בית בו, מלופם וואו אי. דערפאר אַבער קענען זייא עסען....

דער מלמד מיט דער נייער קאַפּאָטע, געגרייזעלטע פאות, און מיט זיינע וואונדערליכע דערצעהלונגען, שטארק פארגרעסערטע, מאכט אַז אין דעם שטעטיל א האלעבורדע, עס פארקאָכט זיך דאָרט א געדיכטע קאשע, א טחייל שרייען: אהין אין יענע מקומות ערגיץ, וואו מען קען קנעלען, מאכען שיינע געשעפטען! א טהייל שרייען: ניין, אהין „נישט ווייט פונ'ם פעטער ישמעאל" אויף דיא קאָלאָניעס! געזעטצטע מענשליך, מיט פעטע בייכלעך מאכען: עט חלעבין, ס'איז אין גאנצען איין אויסגעבקאָזען איי! גלייבער נישט אהין נישט אהער, אשרי יושבי ביתך — דעם פויערש ווערטעל טאקע: „סידי דאָמא דא ני ריפּאיסא". און נוטע, ווייבע מענשליך, לעדערנע דישלעס, בייגען זיך, וויא עס קומט א מאָל אויס, אי אהין אי אהער, ס'איז א דולעניש, א קאָכעניש, ביז אין דעם שטעטיל ווערט געמאכט א גרויסע אסיפה, אויף וועלכער ס'איז געווען ר' יעקב און אויך בנימין.

פריהער פון אלע, עס פארשטעהט זיך, איז ארויסגעשפּרינגען מיט א וואָרט ר' יעקב. זיין דעה איז געווען—בלייבען קאָלאָניעס, האט ער געזאָגט, איז נישט פאר יודישע קינדער. דערצו איז עשו. קנעלען און שטארבען פערזאמט מען קיינמאָל נישט אומעטום. דעם בטחון צו גאָט ברוך־הוא טאָר מען נישט פארלירען, גלויבט און ריהרט זיך נישט פונ'ם אָרט... פעטע בייכלעך און לעדערנע דישלעס האבען זיך געבויגען אויף זיין זייט, געהאלטען מיט איהם. דערנאָך האט זיך צרשאָקעלט דער איבעריגער עולם, אלע האבען גערעדט, געשריגען אין איין קול צום טויב ווערען. מען האט מעהר נישט געהערט וויא: קאָלאָניעס! וואָהלין!... עס זיינען געפלויגען זידלערייען, פלאם־פייער, פעך און שוועביל. עס האט געהילכט, געשטורמט און לעדערנע דישלעס האבען זיך געבויגען, וויא א טשערעטיל פאר דעם ווינט, אהין און אהער. געמבעס פון ר' יעקב'ס באסאָקעס האבען פּכוצלים גענדונערט: קבצנים! שלעפּען ווילט זיך אייך אויף יענעמס קאָפּ. הולטאיעס, בעלי־צדקות איבער א פרעמדען בייטעל!... א העזה אביסעל מען זאָל נישט הערען, וואס גבירים, גרויסע לייט זאָגען! איהר מיינט, ס'איז שוין הפקר א וועלט? וואַרט נאָר וואַרט! וועט איהר זעהען ווער עלטער איז... וואס הייסט זיך אויסשפּאנען, נישט צאָהלען... ר' יעקב, זאָל געזונט זיין, לעבט נאך, מאריך ימים זאָל ער זיין. דיא קאָלאָניעס אין וואָהלין ווערען אָנגעצונדען, פייערען אין איינעם אויף דיא באסאָקעס און שיטען זייא אָב מיט הייסען פריסעק. בנימין איז דיא גאנצע צייט געזעסען רוהיג,

אָנגעבויגנען דעם קאָפּ און געשוויגען, ערשט אז דער עולם איז פּיעד געוואָרען שרייענדיג, האט ער אויפגעהויבען פּאמעליכען דעם קאָפּ, ארויפקיינענדיג דיא האנד אויפן שטערען, וואס האט בייא איהם בעטייט, אז ער וויל עפּיס זאָגען.

— שא, שא! איז געוואָרען א קלאפּערייא, א שושקערייא צווישען דעם עולם. ר' בנימין וויל עפּעס ריידען, שא, שטיל!

— האט איהר זיך שוין אָפּגעקיהלט, רבותים, און וועט הערען? מאכט בנימין מיט א פריינדליכער מינע.

— יא, יא, ר' בנימין! רעדט, זאָלט איהר געזונט זיין, מיר הערען.

— אומזיסט קרינט איהר זיך, מיינע ליעבע יודען. הויבט אָן בנימין שטיל, רוהיג וויא זיין שטייגער איז, וויא איך זעה קענט איהר נישט אונזער יודישע היסטאָריע, נאט אייך זיא דאָ אין גאנצען אין עטליכע ווערטער.

דער עולם איז געבליעבען שטיל אָהן שום בעוועגונג, קיין שאָרך, קיין פּארע האט מען פון קיינעם נישט געהערט, גלייך וויא אלע זיינען אויסגעשטאָרבען, און בנימין האט שטיל מיט האלב פארמאכטע אויגען אָנגעהויבען אזוי:

— וויא באלד, רבותים, אברהם אָבינו דערגרייכט מיט זיין שכל דאס יודישקייט, הויבט מיט איהם זיך אָן דיא סדרא לך־לך, און ווערט פארוואָגעלט פון זיין פאטערלאנד, קוים מל'עט ער זיך, ווערט דער ערשטער נעמל'טער יוד, האט ער שוין אויף דער עלטער נאר א זוהן, יצחק, געוודישט נאך קינדווייס, האט שוין דערפאר מיט א מאָל טאקי א צווילינג און לך־לך, וואָגעלט זיך אויף ארום אין דער וועלט. — יעקב, א כשר קינד מיט א יודעש הארץ, מאכט א פליטה, לך־לך פאר עשו'ן קיין חרן... פיער מאל חתונה געהאט, האט א טוץ קינדערליך און לך־לך, לויפט ווייטער פאר לבן־הארמי... בלאָנקעט זיך ארום ביז ער קומט אויף דער עלטער מיט זיינע קינדער קיין מצרים, וואו יוסף זיינער איז א חשוב אין הויף, א גרויסער פּריץ, איין מוכר־תבואה'ניק אין דער וועלט! דאס, וואס דיא קינדער ישראל בלייבען דאָרט א לאנגע צייט זיטצען, זיינען זייא דרינען נישט שולדיג, דער קאָזאק האט זייא שוין געהאלטען. אין צרות, אין לייד האבען זייא זיך דערוויילי געפּרובפּערט און געמעהרט, שונאים אויף צו שפּרינגעניש. משה רבינו, וואס האט יונגערהייט שוין געוואוסט דיא סדרא לך־לך, פּועלט דערנאך, דורך גרויסע וואונדער, אָפּצולאָזען דיא יודישע קינדער אויף דרייא טעג נאָר פרייא צו אפּאטמען, אבי פון פּרעה'ס הענד ארויס, איז שוין ד א ברירה בייא זייא געווען צו מאכען אויף לעולם ועד לך־לך. זייא נעהמען דיא תורה אויפן בארג סיני און לך־לך מיט איהר א צייט מיט יאָהרען אין דער מדבר. מיד, צובראָכען פונ'ם שטענדיגען ארומוואנלען,

קומען זייא אין דעם לאנד כנען, ווילען האבען דארט א מקום מנוחה, רוהען אבער ווייניג, האבען גענוג אויסצושטעהן שטענדיג פון שונאים ארום און ארום. דערנאך, אז גאט העלפט, זייא ווערען שטיקליך בעלי־הבתים מיט א בית־המקדש, יודען זיטצען זיך איין־וויינגארטענער, אנגעלעהנט אונטער פייגענבוימער און מען הויבט ערשט אן וויסען פון א לעבען צו זאגען, צו פאטשען זיך פכוצלים יודישע קינדער און צופאלען אויף צוויא שטיק מיט בעזונדערע שטיבליך. רייסען איינער ביים אנדערען אף דיא קעפ, ביז שלמנאסר דער מלך פון אשור זאגט דיא קינדער ישראל לך־לך! אהין אוש, וואו דער שווארצער פעפער וואקסט דארט, און מען ווייסט עד היום נישט וואו זייער געביין איז אהינגעקומען, שפעטער קומט נבוכדנאצר מלך בבל, זאגט אויך דעם שבט יהודה: לך־לך און זייא ווערען פארוואגעלט. — אין א צייט ארום קעהרען זיך א טהייל יודען צוריק ווידער קיין ארץ־ישראל. נאר ס'איז שוין א געמוטשעטע לעבען. זייא זיינען קנעכט בייא זיך אין דער היים, ווערען פארשווארצט אין עושר און אין כבוד, כייזען קלעפ פון אנדערע און רייסען זיך בייא דיא נעז צווישען זיך, אזוי ציהט עס זיך אין צרות און יסורים, ביז טיטוס הרשע חזר'ט מיט זייא נוט איבער לך־לך אין דאס איז זייא ביז היינט געבליבען גוט אין דעם זכרון. זינט דענסטמאהל געהט כסדר אלץ דיא סדרא לך־לך!..

— אט דאס, רבותים, האט בנימין אויסגעלאזט אויף א נידעריגער שטימע, מיט א זיפץ וואס האט געריהרט ביים הארצען. אט דאס איז דיא אלטע יודישע היסטאריע, וואס בלייבט תמיד נ י י א. אין גאנצען איז זיא א לך־לך, אין אנהויב, אין דער מיט און אויך היינט, ברידערליך. לך־לך! קיין חערסאן, קיין וואהלין, ערגיץ אנדערש—אלץ איינס, דערמיט נעהמט נאך דיא געשיכטע נישט קיין עק, פאר־וואגלעניש הערט נאך נישט אויף, דיא פארוואגעלטע אין חערסאן וועלען נאך נעהן קיין וואהלין און ווידער דיא פון דאנען — זיך לאזען אהין... וואס קען מען טאהן? נעהמט, יודישע קינדער! נאר אל תרגזו בדרך, קריגט זיך נישט איבער דעם וועג, אויך אויף דעם וועג... נעהמט, ברידער, גאט זאל אייך העלפען!

— איהר רעדט, ר' בנימין, וויא א חכם! רופען זיך אן מענשען פונ'ם עולם, נאר וויא נעהמט מען אהן געלד. מיר בעדארפען האבען הילף, אויף הוצאות געלד!...

— פון מיין זייט, ענטפערט בנימין, ווארנענדיג זיך מיט טרעהרען, פון מיין זייט בין איך ברייט צו געבען פיעל מעהר וויא איך קען, לאזען אויך אנדערע געבען נאר וויפיעל זייא קענען, אפילו ווייניגער וויפיעל זייא קענען, אבי געבען. וויא זאגט מען עפעס: אביסעל און אביסעל, ווערט א פולע שיסעל".

— יודען! מהומ ר׳ יעקב פלוצלים א היק, שטארק אָנגעצונדען, איך דער־קען אייך היינט גאר נימ, יודען! פארשטעהע נישט, וואס אייך איז היינט אזוינס געשעהען? וויא אזוי קענען עס יודען מיט א קאלטער לעבער צוהערען אזעלכע רייד פון דעם ר׳ בנימינ׳ן א י י ע ר ע ן?... ס׳איז דאָך חיקע־חאלאָשעס, א חילול־השם, מען זאָל נעהמען דיא תורה האק־דייזשע (הקדושה) און מאכען פון איהר גלייבע ווערטליך!... געוואלד, דיא הייליגע תורה! געוואלד, דיא הייליגע אָבות! מען נעהמט א סדרא לך־לך און מאכט פון איהר מאָנדרוש, א לע־מעשקע! —

אוי־וועה, מען בעדארף דאָך, הערענדיג אזוינס, קריעה רייסען!...

— שוין נענוג געריסען... נישטאָ שוין מעהר וואס צו רייסען! — האט זיך געלאָזט הערען עמיצענס א קול פון צווישען דעם עולם — דיא נוטע בנופיא האט שוין אָפגעריסען דיא הויט פון לעבעדיגע און פון טויטע.

— תרבות עזות־פנים! מהומ ר׳ יעקב א היק, ווער איז דאס דאָרט דער יונגאטש אזוינער?!

— האט רחמנות, ר׳ יעקב! שרייען יודען אין איין קול. זעהט, זאָל עפּעס ווערען אויף הוצאות! ס׳איז שלעכט, ר׳ יעקב! שלעכט, שלעכט... מיר זיינ׳ן פארבייא.

— יודען בעדארפען האבען בטחון צו דעם וואס לעבט אייביג אין הימעל, ברוך הוא וברוך שמו, זאָגט ר׳ יעקב דעם עולם מוסר. ה׳ ילחם לכם — הקדוש ברוך הוא וועט אייך געבען ב ר ו י ט, געבען קען נאָר ער, זיין ליעבער נאָמען אליין, שבו לכם עם החמור. בלייבט און האָפט אויף דעם, וואס וועט קומע־רייטענדיג אויפן חמור. אזוי זאָג איך אייך, איך ר׳ יעקב!... פארגעסט נישט איהר זיינט שטיקלעך בעלי־חובות, צום רייסטער קומט, אויך מיר און... פאר נאָט טאָר מען נישט אנטלויפען, זאָגט תהלים, פאסט, הללוהו בתוף ומחול, צום סוף וועט ער אייך מוחל זיין, נישקשה... זיין רחמנות איז גרויס.

בנימין האט זיך אויפגעהייבען פונ׳ם אָרט און ארויסגעגאנגען שטיל, נישט צו ענטפערן ר׳ יעקב׳ן קיין וואָרט. באַלד נאָך איהם איז אויך דער איבעריגער עולם זיך צוגאנגען און דיא אסיפה האט, וויא געוועהנטליך, זיך אויסגעלאָזט מיט נאָרנישט.

מיט נאָרנישט פאר דעם אָרמען עולם און מיט א ביס אָבער פאר בנימינ׳ן— א ביס אזש צייכענס זיינען געשטאנען. ר׳ יעקב האט זינט דענסטמאָל אויף דער

אסיפה זיך נענעבען דאס וואָרט, בלי נדר בנימינ'ן אָנצוזאלצען, אז אייביג זאָל עס איהם ליגען אין טעם. געזאָגט געטאָהן — און עס האט נישט געדויערט לאנג איז פונקט אַסענען בנימינ'ס הויז אויסגעוואקסען א נעהייבען שיינקעל נאר א וואונדער, וואו דיא „פ י א נ י ה ע י ר" האבען אָפּט געטרונקען און פארביסען. —

בנימין האט שוין נישט דיא פרנסה, וואס פריהער, ער ווייסט שוין דעם טעם פון נוים. שרה זיין ווייב איז פאר יסורים נעעלטערט, בעטריבט. דיא שנירליך פערעל מיט דעם גילדענעם אויבעל זעהט מען שוין נישט בייא איהר אויפן האלז אפילו שבת און יום־טוב. זייא ליגען ערגיץ פארזעטצט. נאָר בנימין האלט זיך נאך פון דעסטוועגען און דער שטיינער לעבען זיינער איז נים נעענדערט אויף א האָר. ער זיצט אלץ טאָקע בייא זיך אין אלקיר, קוקט אריין אין א ספר, שמועסט דאָרט מיט מענשען שטיל, רוהיג, געלאסען וויא א מאָל.

אזוי האלט זיך געוועהנטליך א בוים, וועלכען דער וואָרעם עסט, טאָטשעט אונטען ביים וואָרצעל. וועסנע־צייט בעדעקט ער זיך מיט בלעטער, זעהט אויס פריש, גרין, נישט צו דערקענען, אז אינווענינ איז ער נעביך פויל — ביז זיין מלאך־המות, דער וואָרעם, טהוט דעם לעצטען פיק, דערגעהט איהם דעם עק און ער פאלט פלוצלים אנידער!...

4.

א נייא אומגליס האט דאס שטעטיל געטראָפען — און בנימין איז געפאלען א קרבן!

אז דיא היינטינמאָדישע בילדונג האט, וויא א מגפה, זיך אריינגעהאַפּט אין אונזער ווינקעל און אָנגעמאכט צרות, האט נאָט אונזער שטעטיל פון אזא פורעניות אויסנעהיט, דאָרט האט מען פון אזא אָנשיקעניש א לאנגע צייט נישט געוואוסט, מען האט אפילו נעהערט א מאָל עפּיס א קלאנג פון דערווייטענס מכח דייטשליך־געבולבעטע יודען אזוינע אָהן יארמולקעס און מכח ביכליך עפּיס אזוינע מיט קורצע שורה'ליך, נאָר אלץ נישט בייא אונז נעדאכט. אונזערע יודען האט מיט זיינע שיינע אָנשטעלען דער רוח נישט גענומען. ניבער, דאכט זיך, וואָלט דער יצר־הרע מרוצה געווען נעהען צו אלע שווארצע יאָהר איידער קומען צו אונזערען א יודען בריינגען איהם צו א זינד... דער יצר־הרע אליין האט, דאכט זיך, בעדארפט האבען איין אייזערנעם יצר־הרע אזוינס צו טאָהן. פלוצלים אָבער ווערט אין שטעטיל, א גע־טומעל. א געשרייא, א געפּילדער: אוי־ווייא, דיא קליפּה איז דאָ! —

בייא א יונגען מאנטשיק עפיס — און צו אלע צרות נאך, איין איידעמיל איינעמס עפיס פון ר' יעקב'ס לייט געפינט מען אונטער דער „גמרא" א „טרפה־פסול"! מען נעהמט זיך צו דעם פושע־ישראל און עס ווייסט זיך ארויס — אוי, א וועהטיג! — ער איז נישט איינער און אויך נישט דער רעכטער בעל־עבירה. דיא אמת'ע טרפניאקעס, אבי־אבות הטומאהניקעס זיינען עטליכע בעלי־הבתישע קינדער. מען נעהמט זיך צו דיא פיינע לייט און עס ווייזט זיך ווייטער ארויס, אז זייא זיינען, הע־הע! גרויסע עזות־פנימער, האבען גאר קיין מורא נישט פאר קיינעם. דיא קליפה רחמנא־ליצלן, האט צונענומען בייא זייא דעם שכל מיט דעם יודישקייט אין איינעם. זיינען אליין קאליע און קאליע געמאכט נאך אנדערע. עס רעשט זיך, עס קאכט זיך, דאס גאנצע שטעטיל וויגט זיך. איטליכער אלץ — אווא, א מעשה אזא מעשה!... טאטעס — מאמעס—ציטערען, פלאטערען פאר זייערע קינדער, דיא קליפה זאל אין אזא אונטערגאנג, נישט דא געדאכט, צו זייא זיך אויך נישט אנ־נעהמען. שיינע יודען, נאטס־סטראפצעס, נעהמען זיך אן נאטס קריוודע. סטייטש, רבונו של עולם, מען זאל אזוינס איהם אפטאהן!... און גלאט אזוי יודען מיינען נישט קיין שום זאך וויא דערווייל איז דאך דא איין עסק צו ארבייטען, פילדערען, שרייען און נישט זיטצען ליידיג. מעהר פון אלע האט געברענט ר' יעקב. און איטליכער ווארים האט א דארים: איין מאל, איז ער, הייסט דאך עס, דער עלטסטער, איך איהם שטעהט דאס גאנצע שטעטיל און ער וועט בעדארפען גאט ענטפערען פאר דיא אלע חטאים, אפגעבען דין וחשבון פאר כל־ישראל. „פאר וואס ר' יעקב — וועט דער מלך עליון, ברוך הוא וברוך שמו, זאגען — האסט־דוא נישט, וויא דער פאסטוך פארשט זיין טשערעדע, געטאהן איבערפיהרען מיינע שאף ישראל אונטער דיין רוט, כדי זייא זאלען וויסען ווער עלטער איז און וואס פאר א גאט זייא האבען?!)..." היינט צווייטענס, האט דאך אין דער מיאוסע מעשה געשטעקט דאס איידעמיל פון זיינעם א לייב־מענשען. אזוינס איז דאך שוין מאקי א פאדראס, נישט אויסצוהאלטען. און דריטענס — נוא, דאס מוטלען שוין שונאים, לאז עס בלייבען צווישען אונז — האט דיא גאנצע מעשה גלאט נישט גער־טוינט ר' יעקב'ן צום עסק. דאס הארץ האט איהם געזאגט, אז דיא דאזיגע קליפה מיט איהרע ביכליך, ווען זיא חאפט זיך חלילה אריין צווישען יודישע קינדער, קען איחם זעהר פיעל שאדען צו זיין נאמען און צו דיא מיני געשעפטען זיינע, דענסטמאל איז ער דערהרג'עט, וויא דיא פלעדערמויז אין פינסטערן קעלער בשעת עס חאפט זיך אהין פלוצים אריין א שיין פון דער ליכטיגער זון...

אין דעם דאזיגען קאכעניש לאזט מען, עס פארשטעהט זיך, נישט אויס

אונזער בנימינ׳ן. מען לויפט צו איהם משונענערוויים און מען זחשעט איהם אן פולע אויערן מיט דער מעשה, נאָהענטע קרובים נעהמען און פיהרען דיא שיינע יונגע לייטליך צו בנימינ׳ן בבדי אויסצושטראָפען, אויסצושיינעצען זייא פאר מענשען. אויף בנימינ׳ן, האט עס געהייסען, וועלען זייא לייגען כבוד און ער וועט שוין נישקשה מיט זייא לעהרנען בלק.

נאָר אונזער בנימין נעהמט אויף דיא יונגע לייט נאר פריינטליך מיט א שיינעם „ברוך־הבא!“ ער בעט זייא זיטצען און מאכט א ווייטען שמיעס, דאכט זיך, עפּיס גאר נישט צו דער זאך. דער שמיעס אָבער קומט אלץ וואס ווייטער מעהר ארויף אויף א דרך, אלץ נעהנטער, נעהנטער צום עסק, דיא יונגע לייט ווערען דערווייל גוט אויפגעלייגט, ריידען מיט א מויל און בנימין בעריהרט דעם חטא זייערען גאנץ דיליקאט.

— מילא, מאכט ער שטיל־רוהיג מיט משלים אויף זיין שטייגער, מילא דיר. חוה, האט זיך פארגלוסט עסען פונ׳ם עץ־הדעת, מהיכא־תיתי, עס, אויף דיר דיא עברה. אָבער פאר וואס האסט־דוא נאך נעהאט פונ׳ם עץ־הדעת צו געבען אָדמ׳ן נעביך, ער זאָל שטארבען?!

— הייסט עס א פּנים, טהוען זיך דיא יונגע לייט א חאפּ מיט פייער, אז בילדונג איז איין עבורה און דיא קשיא איז, פאר וואס האבען מיר, ארמע בעלי־עברות, נאך פארפיהרט אנדערע אין אזא אומגליק? אהא? מיר פארשטעהען, פארשטעהען! אזוי, ר׳ בנימין, בעטייטען אייערע ווערטער?

— יא, קינדער, אזוי.

— ניין! מיר אָבער מיינען ניט אזוי. צושאָקלען זיך דיא יונגע לייט מיט א שטעבענדיג שמייבעלע און נעהמען זיך אין איין פייער לעהרנען דעם **א ל ט ע ן** בנימינ׳ן, אז בילדונג איז דאס... בילדונג איז יענעס... פאר יודען נאָר א גליק. בנימין הערט אלפדינג געדולדיג אויס, נישט איבערצושלאָגען דיא רייד. דיא יונגע לייט היטצען זיך, ריידען פאר פייער, פאר וואספער אלץ בילדינג, בילדונג, ביז עס לאָזט זיך זייא אויס ווערטער און ווערען אנשווינגען. דענסטמאָל הויבט אָן בנימין גאנץ רוהיג, אָנגעבויגען דעם קאָפּ, און ווארפט פון זיין זייט ווייטער אריין א וואָרט. אזוי:

— דער עץ־הדעת אליין פאר זיך איז גאר ניט שלעכט. שלעכט איז נאָר אָט וואס, וואס אָדם מיט חוה׳ן האבען באלד נאך דעם **פ א ר ז ו כ ע ן** נאָר פונ׳ם עץ־הדעת זיך שוין **ג ע ש ע ה מ ט מ י ט ז י ך א ל י י ן**, שוין **ז י ך ג ע־ פ י ה ל ט א ו מ ג ל י ק ל י ך**, וואס זייא זיינען נאקעט־באָרפיס, נישט אָנגעטאָהן

ווי מענשען און אָנגעהויבען צוקליידען זיך נאך דער ע ר ש ט ע ר מ אָ ד ע. אז אין ג־עדן האט מען זיך געפיהלט אומגליקליך, א פשיטא שוין ה י י נ ט ערגיץ א נ ד ע ר ש!....

דיא יונגע לייט שטויסען זיך אָן וואָהין בנימינ׳ס ווערטער דערלאנגע און הויבען אָן אַלע אקענען איהם צו טענה׳ן, צו פארשיטען איהם מיט ניין מאָס רייד, שרייענדיג דערבייא אלץ: לאָזט זיך דיענען, לאָזט זיך דיענען! הנם בנימין איז געזעסען שטיל, נישט געעפענט קיין מויל. נאכדעם אז דער שמיעס האָט זיך אָפּ־שטעהט בנימין אויף פונ׳ם ביינקעל, געהט זיך דורך עטליבע מאל הין און צוריק אין אלקיר און שטעלט זיך דערנאך פארטראכט לעבין פענסטער, וואס געהט ארויס אין א קליין גערטענדיל בייא זיך אין הויף, וואו זיין לעבען איז געוועזען זומער צו זיטצען, אָנקוועלענדיג פון איטליכס ביימעלע, פון איטליכס גרעזעלע בע־זונדער.

— א־א, וואס אין דרויסען טהוט זיך! זאָגט בנימין א קוק געבענדיג אין פענסטער. עפּיס א זאווערוכע נאר א שרעק! ס׳אין שוין נאך פורים, ווענע־צייט, און דער ווינטער האלט, וויל נישט נאכלאָזען!...

דער ווינטער האט געוויזען טאקי זיין ווילדע, שרעקליכע קראפט, גלייך ווי א פארוואונדעטע חיה־רעה, אין וועלכער עס צוברענט זיך דיא רציחה, פיהלענדיג איהרע לעצטע מינוטען און וויל זיך חאָטש נוקם זיין אביסעל איידער זיא נעהט פון דער וועלט. עס האט זיך צושפּילט א שטארקער שטורמווינט, מיט א רוזען, א געהייל ווי פון טשאטעס הונגעריגע וועלף, געריסען דעכער, געסערט, געטראָגען גאנצע זיילען שנייא פון דער ערד ארויף, אויסמישענדיג עס אין דער לופט מיט א פריש, פארפרוירען שנייעלע ערשט ארויסגעשאָטען פון שווארצליך־גרויע חמארעס, וואס האבען בעדעקט דעם הימעל ארום און ארום, אָנמאכענדיג אויף איטליכען מיט זייער פינסטער פנים א שרעקליכע מרה־שחורה. אויף דיא געזימסען אונטערן דאך זיינען געשטאנען איינגעהייקערט, מיט איינגעצייגענע העלזליך, וואָראָנעס נעביך, אויסבאהאלטענדיג זיך פאר דער שרעקליכער בורע, וואס האט זייא פלוצלים אָנגעפאלען, עפּיס ווי זיך שטארק געוואונדערט, אין אזא צייט, ווען בייא לייטען, אין יענע געגענדען דאָרט, איז שוין זומער, ווארם מחיה, זאָל זיך דאָ א ז ו י נ ס פלוצלים מאכען... ביימער פאר דעם פענסטער, נאקעט מיט הוילע ריטער, אָהן א סימן לעבען, ווי גרויסע פארדארטע בייזעמער, האבען זיך געשאָקעלט, גע־וואָרפען, אָנבויגענדיג דיא קעפּ, וואָהין דער ווינד בלאָזט און דאכט זיך, אָט ווערען זייא צובראָכען, עס ווערט פון זייא א הויפען שפּענער.

אויף אלע מענשען איז שטוב איז עפּיס אַנגעפאלען א מרה־שחורה, איטליכען נישט גוט אויפן הארצען — און מען האט גערעדט, געשמיסט פון הייניגער, שלעכטע פּאַגאָדע.

— פארפּאלען, דאכט זיך, מיינע ביימליך, רופט זיך אָן בנימין, א מאך גע־בענדיג בעטריבט מיט דער האנד. דער בייזער ווינטער מיט זיינע פרעסט און שטורמווינדען וועט, דאכט זיך, מיט זייא עקען.

— האט נישט קיין פאַרכט, ר׳ בנימין! טהוט איינער פון דיא יונגע לייט א זאָג מיט אזא שמייכעלע, וואס האט עפּיס בעטייט וויא: פרעג דיך בחרם א ל ט ע ר, וואס דוא רעדכט, דרינען האב איך שוין א ידיעה. — נישקשה, ר׳ בנימין! דאס דאכט זיך מאקי נאַר אזוי. דיא נאטור האט נישקשה פאר אייערע ביימליך זיך געזאָרגט. בכדי זייא צו דערהאלטען, האט זיא דעם זאפט אינוועניג אין זייא אויף א צייט איינגעשטעלט, גוט באהאלטען, וויא מען בעהאלט עפּיס איין עסענוואַרג אין קעלער גוט פארוויקעלט, פארשטעקט, דיא קעלט זאָל עס נישט איבערפיהרען.

— אַ־וואַ! מאכט בנימין, וויא גרויס איז גאָט׳ס וואונדער!... נוא, א שטיינער, אז מען וואלט מיט עפּיס אזא קונץ געמאכט אצינד, דער זאפט זאָל ארויס פונ׳ם באהעלטעניש פרייא און אויף דיא צווייגע זאָלען שפּראָצען בלעטליך, נוא, וואס? מען זאָגט, מיט דער שווארצער־קונץ האבען מענשען געמאכט א מאָל אזעלכע זאכען.

— דאס איז מעשה־פּאָקוסניקעס. רופט זיך אָן נאך איינער פון דיא יונגע לייט. דורך אזוינע פאָקוסען וואלטען דיא ביימער אומגעקומען. דאס איין מינוט געמאכטע גוינקייט, קלאָמפּערשט, וואָלט זייא געקאָסט דאס לעבען זייערס. דער פראָסט וואָלט א חאפ געטאָהן דעם זאפט, געמאכט אויס איהם תּל, דיא צווייגליך מיט דיא געמאַכה׳טע בלעטליך וואָלטען געגאנגען קאפוט און פון פּירות וואָלט אפילו קיין אָנהויב נישט געווען.

— הייסט דאָך עס א פּנים, קינדער, וויא איהר זאָגט, מאכט בנימין וואונדערנדיג זיך, אז וואס גאָט טהוט איז גוט און קלוג. זעהר שיין חלעבין! פאר וואָס־זשע זאָלט איהר, קינדערליך, אין דיא יודען אצינד, בייא זייער הייניגע לאגע, נישט זעהען דיא אייגענע גבורות הבורא, וואס אין דעם בוים ווינטער? א יא, דער הימעל איז אצינד ארום און ארום בעליינט מיט פינסטערע חמארעס, פון אלע זייטען שטורמען שטארקע, קאלטע ווינטען. דער יוד שאָקעלט זיך נעביך, אָנבוינענדיג דעם קאָפּ אהין און אהער, אָהן א רגע מנוחה, דאכט זיך, אָט פאלט

ער און עס ווערט אויס איהם א חויפען ביינער. נאָר דער זאפט פון׳ם יודיש־קייט אָבער ליגט אין איהם גוט באהאלטען, ס׳איז דאָ טיף אינוועניג אין איהם א לעבען, א נשמה... לאָז מען־זשע אצינד איהם לאָזען צורוה און נישט וועלען מיט געוואלד, דורך פּאָקוסען, אָנהייגנגען אויף איהם פאר דער צייט עפּיס בלעטליך אזעלכע, וואס חוץ צרות, קריינקונג און יסורים וועט דערפון קיין פּירות נישט ארויסקומען. — שפּעטער, אם־ירצה־השם, אז עס וועט א שיין געבען דיא ליכטיגע זון, דיא ווינטען וועלען געשטילט ווערן אין דרויסען וועט זיין מחיה ווארם — דענסטמאָל וועט, וויא ישעיה הנביא זאָגט, שפּראָצען און בליהען ישראל און ארויס געבען פיעל פרוכטען.... אז אין גוטע צייטען גיט ישראל דער וועלט גענוג פּרוכטען ארויס — דערפאר קען דיא יודישע היסטאָריע זעהר גוט ערב זיין....

בנימינ׳ס רייד האט וויא א בליטץ פּלוצלים דיא יונגע לייט געטראָפען, זייא האבען זיך אָנגעקוקט שטארק פארוואונדערט און געבליבען אָהן לשון. דער עלטערער פון זייא האט זיך באלד בעטראכט און זיך אָנגערופען מיט הארץ:

— ווילט איהר א פּנים, ר׳ בנימין, מיר זאָלען נישט לעהרנען! וואס זאָלען מיר טאָהן, אז אונז גלוסט זיך פּאָרט עפּיס וויסען און זיין שטיקליך מענשען! ...

— חלילה! ענטפערט בנימין. לעהרנען חכמה, מהיכא־תיתי מעגט איהר, נאָר מיט דיא דאָזיגע תנאים: ערשטענס, זאָלט איהר, קינדערליך, דערבייא נישט פארגעסען דיא צייט, אין וועלכער איהר לעבט און אלסדינג וואס ארום אייך טהוט זיך אצינד און שטארק געוואָהרענט זיין. איהר זאָלט למען־השם ולמען־השם זיך היטען, דיא קעלט פון דרויסען זאָל אינוועניג אין אייך זיך נישט ארייננהאפּען און קאַליע מאכען דעם לעבענסזאפט פון׳ם יודישקייט. איהר בעדארפט אויך בייא אייך פון׳ם אָנהויב אָן זיין גרייט, פון׳ם לעהרנען נישט צו דערוואַרטען פאר אייך קיין גרויסע נוטצען און גליקען אין לעבען חוץ דעם פארגניגען אליין, וואס דעם מענשענס הארץ פיהלט נאָר מאַקי פון׳ם פארשטעהען עפּיס א חכמה. דעם יודענ׳ס לעהרנען בעדארף און מוז זיין לשמה. פארשטעהט איהר מיך, כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. יודען האבען — עולם הבא.. און צווייטענס, זאָלט איהר אצינד נישט וועלען מיט געוואלד אָנהייגנגען יענעם אייער בילדונג, דורך וועלכער איהר קענט איהם נאָך מאכען מעהר אומגליקליך... איהר וועט געפינען עפּיס אנדערש אין פּראקטישען לעבען מיט וואס ניטצליך צו זיין אייערע ברידער, אויב איהר ווילט.

בנימינ'ס ווערטער זיינען דיא יונגע לייט טיעף אין הארצען אריין. מיט טרעהרען אין דיא אויגען האבען זייא אָנגענומען איהם בייא דער האנד און גע־שוואוירען זיינע ווערטער אייביג צו געדיינקען...

אז דיא יונגע לייט זיינען מיט א געריהרט הארץ אוועקגעגאנגען, האט מען געזעהען, וויא בנימין איז עפּיס צוטראָגען, דיא האלב־צוגעמאכטע אויגען זיינען איהם פארלאָפען מיט טרעהרען. נאך עטליכע רגע שווייגען זאָגט ער מיט א קרכץ, שאָקלענדיג דערבייא מיט'ן קאָפּ:

— וואס איז שולדיג דאס אָרמע קינד, דער יתומ'ל נעביך, אז דאס יונגע בלוט זיינס איז ווארם? אז עס גלוסט זיך איהם נעביך אויך אָנקוקען גאָט'ס וועלט, צו לעבען, ארבייטען, צופיהרען אביסעל דיא הענטליך אין דיא יונגע יאָהרען וויא אלע אנדערע?... ניין, יתום'ל! זאָגט מען איהם, דיין בלוט טאָהר נישט זיין ווארם.. ניין, נישטאָ פאר דיר קיין יוגענד!... לאָז זיך איין אָרעמאנס א קינד נישט גלוסטען, שטופּ זיך נישט צווישען אנדערע! זייא מעגען און דוא טאָהרסט נישט, דאס וואס פאר זייא איז א גליק, איז פאר דיר גאר איין אומגליק. שא, ליעג בעגראָבען!... א רחמנות חלעבען אויף דיא דאָזיגע יונגע לייט. זעהר וואוילע קינדער! — —

ר' יעקב האט דערוויל נישט גערוהט, דאס איידעמיל האט, אויף זיין בע־פעהל, דער שווער שוין ארויסגעטריבען, איהם געצווינגען דער טאָכטער זיינער געבען א גט. דאס יונגע פּאָר פּאָלק, זאָגט מען, האבען צווישען זיך זעהר גוט גע־לעבט און ביים צושיידען זיך ביידע שרעקליך געוויינט. מיט זייא אין איינעם האט געוויינט זייערס א קליין מיידעלע, וואס איז אין דיא קינדערשע יאָהרען נעביך איבערגעבליבען א ווייסטע יתומה'לע. האט דאס ווייסטע קינד נעבעך, אויס־שטרעקענדיג דיא הענטליך און זוכענדיג מיט דיא אייגליך, געשריגען א מאָל אין איין קול: טאַ — טאַ!... פלעגט דיא פּאראומערטע מאמע זיך בעוואשען מיט בלוטיגע טרעהרען, אָפּענטפערענדיג שטיל, טרויערדיג: שאַ, נישטאָ טאַ! פאר־ווייסט זיינען מיר ביידע, שאַ, שאַ!... און אז ר' יעקב האט דאָ געטראכט, זיך צו־געגרייט „איבערצופיהרען דיא איבעריגע שעפּעליך ישראל אונטער זיין רוט" איז ער זיך דערגאנגען דורך זיינע לייט, וואס האבען איהם אָפּגעטראָגען מיט זייערע איינענע צוגעלייגטע פּזמונות, אז בנימין האט דער „קליפּה" גאר געגעבען געדעבט, אז דיא טרפה'נע יונגע לייטליך זיינען איהם זעהר געפעלען; און ער איז מיט זייא גאר איינס!... ר' יעקב איז געוואָרען אָנגעצינדען, פלאם־פייער און האט זיך געגעבען א נדר, ער מוז פון בנימינ'ן מאכען אש, דאס האט בייא איהם נאך

געהייסען א גרויסע מצות. בנימין איז דאָך איין אפּיקורוס און אַקעגען איין אפּיקורוס מעג מען טאָהן אַלסדינג... זוכען א סך וואס צו טאָהן האט ר׳ יעקב נישט בעדאַרפט, בייא איהם איז תמיד געווען פאַרטיג א שפּרוך און געקענט צולייגען א קנייטעל...

אין א קורצער צייט ארום איז דער רעוויזאָר פונ׳ם אַקציז מיט עטליכע פּאָליציסקע איבערגעפאַלען פּלוצלים בנימינ׳ס הויז און איהם פאַרחתמ׳עט אויף אייביג זיין געהייבען שיינקיל... בנימין איז אויף דער עלטער נעבעך געבראָכען געוואָרען פון ברויט און זיך נאָך פאַרזעטצט דאַרויף און דערונטער, צו בעצאָהלען דעם שטראָף, וועלכען מען האט אויף איהם אַרויפגעלייגט. ס׳איז געווען עפּעס איין אונטערגעוואָרפענע מעשה...

5.

דיא שיינע פּרנסה מיינע. מישטעהנס־געזאָגט, מיט ספרים, האט מיך אויף א היבשע צייט אָפּגעריסען פון דער היים, און פונ׳ם שטענדיגען ארומוואָגלען זיך צווישען יודישע קינדער, פון איין שטעדטיל צום אַנדערען, איז מיר דער קאָפּ געלעגען נאָר אין דעם ביידעל סחורה, ווייטער איז מיך נישט אָנגעגאַנגען דיא גאַנצע וועלט, זיא זאָל זיך געווען אפילו איבערקעהרען, וויא דער שטייגער איז פון אַלע יודישע סוחרים, בעזאָנדערענס יענע, וואס גיבען זיך אָפּ מיט ספרים... נישט דאס בין איך אויסען. אז איך בין אין־א צייט ארום צוריק געקומען א היים און מיך ארומגעקוקט, וואס טהוט זיך דאָרט אַזוינס, האב איך געהערט, אז בנימין איז אויס בעל־הבית, זיין הויז מיט האָק און פּאָק איבערגעגאַנגען אין פרעמדע הענד, מען האט עס אָפּגעשאַטצט און פאַרקויפט פאַר דיא חובות זיינע. שרה, זיין ווייב, איז פאַר גרויס עסעניש און קריינקונגען פון דער וועלט געגאַנגען פאַר דער צייט, און ער נעביך, איין אַלמן, לעבט אין נויט, אין פּיין, אויף דיא עלטערע יאָהרען עלענד וויא א שטיין. ר׳ יעקב, אַקעגען־זשע, געזונט אייזען, אין עושר, אין כבוד, ברוך־השם, דרעהט וויא פריהער א וועלט און פיהרט נאָך אַלץ דאס גאַנצע שטעדטיל בייא דער נאָז, מיט דעם אויבערשטענס הילף. עס שיינט, בליהט וויא א רויז און זיך דערלעבט אויף דער עלטער זעהען יונגע נייע עזות־פּנימער, וואס וואַקסען וויא קראָפּאָווע ארום איהם, און וואס ווערען אין זייער צייט, אם־ירצה השם נאָך דער פּטירה זיינער, אַרויף אויפן ביינקעל אָנשטאָט איהם, כדי יודישע קינדער, צאָך

קדשים, זאָלען איין רגע חלילה נישט בלייבען וויא שאָף אָהן א פאסטוך, וויא א טשערעדע אָהן הינד. —

און אונזערע יודעליך? וואס מאכען זייא עפּעס, מיט וואס האט זיך אויס־געלאָזט זייער דולעניש א מאָל? — אוי, שוין בעסער שווייגען!... איבערינענס, פּרופּערען זייא זיך און מעהרען, זיינען גרויסע קבצנים, גוטע, דומע שעפּעליך, האפּען א שמיטצעל און שא.

איינמאָל האב איך מיך אריינגעלאָזט אין א שמועס מיט בעקאַנטע, בנימין׳ס גוטע פריינד. עס האט מיך אונטערגעטראָגען פאר רחמנות אויף איהם, נעביך, געוואלד צו וואס אזא מענש איז געקומען! און דורך וועמען? דורך עפּעס א מין נפש, איין עזות׳ניק, א גארנישט, מישטעהנס־געזאָגט! איך קרעכץ, זיפץ אָך־און־וועה, רעד און רעד, עס פּוקעט זיך מיר דאס הארץ און מען זאָל זיך עס האָטש אָנרופען, ארויס מיט א וואָרט, אלע שווייגען, פאר גרויס שרעק, מסתמא. איינער פונ׳ם עולם, אמת, האט זיך שוין נישט געקענט איינהאלטען, נישט געקענט שוין איבערטראָגען, אזוי האט עס איהם אָנגענומען ביים הארץ. ארומקוקענדיג זיך גוט אין אלע זייטען און נעזעהען, אז קיינער, חוץ אונזעריגע, איז נישטאָ, האט ער זיך אָנגעלאָדען מיט גרויס גבורה. ער האט זיך אָנגעבייגען און שטארק אין כעס, פלאם־פייער, אי־אי! מיר אין אויער אויסגעשאָסען בסוד יענעס מיאוס הארב וואָרט:

יאנקוץ, א רוח אין דיין טאטענס טאטענס טאטענס, טאטענס...!

יענע לייט אָרום מיר האבען עס נישט געהערט, אָדער זיך געמאכט נישט הערענדיג בלומרשט, נאָר דער רוח האט זייא פאר שרעק שיעור נישט צוגענומען און זיינען אין איין אימפּעט, וויא דיא מייז אין דיא ווינקעליך, זיך צולאָפען. — איך בין געבליבען, אוי־וועה, איינער אליין! איך שטעה, קוק, שאָקעל־נאך מיט׳ן קאָפּ און שיס פאר הארצוועהטיג אויס מיט א ביטער געלעכטער! —



ספר הבהמות

ספר הבהמות

מעשיות פון בהמות, אלערליי מיני בעשעפניש און אלסדינג, וואס פארלויפט זיך אין זייער עולם.

ליעבהארצעדיגער רב מענדעלי!

איך קען מיר פארשטעלען מיט וואס פאר א קרום פנים איהר וועט בעגעגענען דעם דאזיגען ספר מיינעם, וועלכען איך בריינג אייך במתנה. „סטייטש, וואס הייסט — וועט איהר מאכען פערוואונדערט. בטלנ'דיג צו מיר, צו מיין קאפ חלומות — א בעל־לשון, וואס ארבייט כל־ימיו אין דעם „וויינגארטען פון דער יודישער ליטעראטור", שטענדיג געהאט צו טהון מיט יודען, געהאט מיט זיי צו זינגען און צו זאגען, — אזעלכער זאל פלוצים אוועקווארפען אלסדינג, וואו וויינגארטען, וואו פאלק ישראל — נאט אייך גאר בהמות!... און גאר חוץ אלע זאכען, ווי געשיקט זיך עס גלאט מעשיות פון בהמות, פונ'ם בהמה'שען עולם?! מעשיות פון גלגולים, א שטייגער ווי מענשען, אזוינע און אזוינע, ווערען, רחמנא־לצלן, בהמות: פערד, אייזלען, חזירים, נישט פאר אייך געדאכט, מילא דאס איז חאטש על־פי דרך־הטבע. מען קען עס פערשטעהן. עס האט זיך שוין אזוינס געמראפען און טרעפט זיך נאך עד־היום אין אונזערע יודישע שטעדט. אבער מלכתחלה אמת'ע עכטע בהמות זאלען פיהלען, וויסען פון זייער חיות — אזוינס נעהמט דאך נישט דער שכל. ס'איז דאך נאר א געלעכטער. נישט אנדערש טאקי ער איז משוגע!"

לאז זיין אזוי, רב מענדעלי, איך בין משוגע. איך וועל מיך נישט שפארען; די שאלה איז אבער, וואס פאר א מין משוגע'נער איך בין. א מענש קען הייסען משוגע, פערשטעהט איהר מיך, איינס פון צוויי:

אָדער פונ'ם זינען גענהט אַראָפּ ער, און דער עולם איז קלאָהר, אָדער פערקעהרט — דער עולם געהט פונ'ם זינען אַראָפּ, און ער איינער איז קלאָהר. דען דער שגעון פון אַ וועלט הייסט סדר־העולם. יענעם, וואָס אין דער מאָדע, עס מעג זיך זיין קרום, איז גלייך. משוגע איז דער יחיד טאַקי סיי־ווי־סיי, אין בּיידע פעלע, דער חילוק איז נישט מעהר אָט אין דעם: אין ערשטען פאַל איז ער איין עכטער משוגע'נער, וואָס מַשוגע הייסט. אין דעם צווייטען פאַל אַקעגען איז ער נאָר אַ ג ע מ אַ כ ט ע ר. און דאָס, פערשטעהסט איהר מיך, מאַכט זעהר פיעל אויס. מיין שגעון איז — אַזוי וויל איך מיר גלויבּען — וואָס איך בּין נישט משוגע גלייך מיט אַנדערע. דאָס הייסט, וואָס איך רעד נישט מיט דעם עולם איינע רייד, איינע ווערטער, נישט קוקענדיג אויף דער מאָדע. אודאי איז דאָס אַ נאַרעשקייט. אַ מענש — זאָגען די פילוסופין — איז בּטבע אַ חברה־מאַן... אינאיינעם מיט חברה איז תמיד גוט. ס'איז דאָ אי כּבוד, אי צו־ליעבּזאַבען: דו מיר... פערשטעהסט דו מיך, און איך דיר... פערשטעהסט דו מיך. הכּלל, דערלייגען דערלייגט מען נישט. — יאָ, זעהר גוט. נאָר וואָס טהוט מען אָבער, אַז מען וויל אונטערבּאַמקען און עס געהט נישט? אַז אינוועניג אין דיר זיצט עפּעס ווי אַ שומר, וואָס אַבי עס דאַכט זיך איהם בּיי דיר עפּעס אַ חכמה'לע, מאַכט ער: שאַ! עפּעס אַ תנועה'לע — לאָזט ער דיך נישט פון דאַנען אַהין...

דערקלעהרען זיך דאָ פאַר אייך — אָך! נאָר ציהט מיך נישט, רב מענדעלי, פאַר דער צונג, צו דערקלעהרען אַלסדינג ריין, שאַרף בּיז איטליכם פּיצעלע, נישט פערשטעלט. איבּעריג חלעבּין! מיר יודען פער־שטעהען זיך אויפ'ן ווינק. איין וואָרט, אַמאָל, נישט דערערדט, נישט געענדיגט, אַ סמאַרע מיט דער נאָז, אַ דרעה מיט'ן פינגער, זאָגט בּיי אונז מעהר ווי בּיי די אומות העולם אַ גאַנצער ספר. בּיי ועמען פון זיי איז דאָ אַזוי פיעל ראָשי־תיבות, וואָס ברעכען דעם מוח, אַזוי פיעל ווערטער מיט פינטליך אויף שטאַרקע אָנצוהערעניש צו געבּען, ווי בּיי אונז? אויף איין אות, וואָס דעם, יענעם דאַכט זיך איבּעריג, שטעהען אָנגעבּויעט גאַנצע בּערג יודישקייט. איהר פערשטעהט? בּערג הייגען אין דער לופטען אויף אַ האָר, יודען אין דער לופטען אויף זיי, בּאַמבּלען זיך מיט אויבּער־הסבּרות אהין אַהער, אַ שרעק!... אָט אַזוי איז דער שטייגער ריידען בּיי אונז: דרינגעניש, אָנשטויסעניש, עפּעס גלאַט אָהן ווערטער — אי... בּע... עט... אָנגעהויבּען עפּעס און וגו' אַ האַלבּ וואָרט און וכו', ענדיגען ענדיג דיר, זיי מוחל, דו מיט דיין כּבוד אַליין. וד"ל — דו בּיסט נישט קליין צו טרעפען נישקשה, וואָס מען מיינט.

פּילאָ, הערט־זשע רב מענדעלי!

יאָ, אַקעגען דעם וואָס מעלתו זאָגט — „וויינגאָרטעך", אוי, טהוט זיך עס דאָרט היינט אָבּיסעל, אי־אי־אי! גאָר נים דער וואָס פריהער־מילא ריינקייט, שעהנקייט... בּין איך מוחל — נאַרעשקייטען! אָבּער וואָז איז דאָס רוהיגקייט, דער געקליבּענער עולם דאָרט וואָס אַמאָל? היינט איז כּל־דכפין — אַריין! צוגלייך מיט די געהויבּענע, פאַרנעהמסטע לייט דאָרט, אויך קינד אוּן קייט, אָהן עין־הרע. עס הילכט, עס שוישטשעט פון איטליכם ווינקעלע. נייע פיינעליך — נייע ניגונים; נייע גרילען — נייע גרילצעניש. עפּעס רעדט מען מיני דבּורים, עפּעס וויל מען, וויל מען... וואָס? שווער צו זאָגען. בּע! עפּעס האַרבּליך אָבּיסעל זייער לשון. ווי עס זעהט אוים זענען זיי עפּעס אָנגעדרודעלט. פאַר וואָס? קיין יודישע נשמה קען מען נישט שאַצען. מסתּמא ווייסען זיי פאַר וואָס. נאָר אויף וויפיעל ס'איז מעגליך צו פערשטעהן דאכט זיך, אַז זיי זענען נאָר נים אַזעלכע בּייזע... ווי זיי זעהען אוים. די אַלע דבּורים זענען נישט פון זייער קאָפּ, חלילה. דאָס האָבּען זיי גענאַשט בּיי יענע להבדיל דאָרט, וואָס היינט אין דער מאָדע. די גאַנצע זאַך נישט מעהר איז, וואָס בּיי יענע איז דאָס נאָך עט... צו דערליידען. בּיי אונזערע אָבּער האָט עס, מ'שטיינס געזאָגט, אַ פּנים ווי אַ פּאַריזער מאָדע ווערט פערטראָגען, אַז אָח־און־וועה צו איהר, צו יודישע מיידליך, דינסטמיידליך ערגעץ אין אַ יהופּעץ. הכּלל, ס'איז ליהודים.

דאָך בּין איך מיר געגאַנגען מיין וועג — שאַ, נאָר נישט, גלייך ווי מיר איז פערליינט די אויערען. אדרבּה, נאָך אָפּשטעלען זיך גאָר אַמאָל אין דער זייט דאָרט און האָרכען אויף ציקאַוועשטש, בּשעת אַ גרוים דולעניש צווישען עלטערע, געלערענטע איבּער היינטיגע משיח'ס צייטען, אַ שטייגער, תּאָמש ס'איז אָבּיסעל פערשטעלט, ארץ־ישראל הייסט עס, עפּעס נישט דערזאָגט, האַלבּע ווערטער, ראָשי־תּיבות: א"י, א"י מיט פּינטעלעך, וואָס ווערט געטייטשט מיט ל"ב פּירושים. א י י נ ע ר, אַ שטייגער איז אויסען נישט אַזוי א"י, גלאַט פּשוט מנושם ארץ־ישראל, ווי דאָס פּינטעלע דרינען. דער שפּיטץ אינגאַנצען, וואָס שטעקט און מוז שטעקען דרינען, איז אָט־אָ דאָס — דאָס פּינטעלע יודישקייט, די גאַנצע חכמה, ווי הייסט מען עס, פערשטעהט איהר מיך. א"י, הייסט עס, האָט דעם יודישען טעם, מען בּעדאַרף עס פיהלען ווי עפּעס אַ רוחניות. עס האָט אין זיך אַזוינס, עפּעס אַזוינס, אַזוינס... וואָס כּמעט נאָר פאַר דער נשמה, אַנדערש לאָזט זיך עס נישט טייטשען... קומט נאָך איינער און

זאָגט אויך פינטעלע טאַקי, נאָר אַ״י איז בע... לאו דוקא, פערשטעהט איהר מיך, וואָס לאו דוקא הייסט. אַי איז דאָך די קשיא, אַז נישטאָ קיין אָרט, אויף וואָס־זשע שטעלען דאָס פינטעלע? — די וועלט נישקשה איז גרויס, ס׳איז געגוג פּלאַץ דאָרט פאַר איהם אויך. מען בעדאַרף נאָר האַלטען זיך במעלה און זיך מאַכען הארץ. אַי וואָס — וואָס, וואָס? מען בעדאַרף מורא האָבען... נישקשה, נישקשה! נאַרעשע מענשען! זאָגען אַ מהייל. יאָ א״י, טאַקי א״י, נאָר דערצו בעדאַרף מען פריהער גוט טאַקי זיך קוועטשען. וואָס מיינט איהר קוועטשען? — קוועטשען די באַנק, געהן אין חדר אריין!... דאָס מיינט מען עפּעס קולטורע, ווי הייסט עס ביי זיי היינט, השכלה אויף דעם נייעם שניט, פערשטעהט איהר מיך. — נאָך אַ מהייל מענשען, גאָר אָהן חכמות, אָהן מלאכות, מאַכען: עט! נאַט אייך אַ גראָשען, אַ פערציגער הייסט עס, און אי, חלעבין! וואָס נאָך? — אַ תנועה אַביסעל פון יודען, אַ האַרטען פערציגער דערפאַר אינגאַנצען, איהר פערשטעהט? — נאָר ווי די מעשה איז, אַזוי צי אַזוי, וואָס קען עס מיך אַזאַ געשריי, אַזאַ איקערייי ארען? לאָז זיך מיר דאַכטען אַ קלייזעל...

איך שפּאַציר מיר אַזוי איינמאָל אין „וויינגאָרטען", ווי דער שטייגער מיינער איז, ביחידות, אויף וועגעליך, וואו נישט אַלע געהען, צוקוקענדיג מיך פון דערוויטענס צום עולם, בעטראַכ־טענדיג דאָס, יענעס, פּאַמעליך, פּאַמעליך, זיך נישט געיאָגט, געחאַפּט, און פערטיפענדיג זיך אַמאָל אויך אין די געדאַנקען. פּלוצלים קומט מיר צו די אויערען אַ האַמפּעריי, קולות פון אַ סך מיילער, דער געזאָגט, יענער געזאָגט, אַלע אינאיינעם עפּעס אַזוי:

— משכילים!... אַסימיליאַטאָרעם!

— זעכציגער, זיבציגער יאָהרען!

— געמיינט השכלה, האָבען זיי, אַ סגולה צו די צרות.

— וואָס געטהון די משכילים פריהער?

— פאַר׳ן פאָלק וואָס געטהון?

איך שטוים מיך שוין אָן וואָס דאָס בעדייט. — דאָס רעכנען זיך דאָ אָפּ קינדער מיט טאַטעס, דער נייער דור מיט דעם אַלטען. עס פער־דריסט מיך שוין טאַקי אויף זיי, אויף די היינטיגע הייסט עס. הע־הע, זידלערייען! נישט צו פערשטעהן פון טאָג צו נאַכט — אַז דענסטמאָל

האָט ערשט אָנגעהויבען צו מאָגען, נאָך אזא לאַנגער פינסטערער נאַכט צו מאָגען! נישט ווייסענדיג זיך צו מאַכען פונ'ם חילוק פון היינט ביז אַמאָל — אז אַנדערע צייטען — אַנדערע ווערהאָנגען, אַנדערע וועהטאָגען — אַנדערע סגולות. אז צו מענשליכע צרות איבערהויפּט איז ביל־דונג פעררעכענט געווען דענסטמאָל פאַר דאָס איינציגע מיטעל ביי דער גאַנצער וועלט בכלל. נישט צו בעטראַכטען די ביטערע לאַגע, אין וועלכער די בידנע משכּילים נעביך האָבען דענסטמאָל זיך געפונען צווישען איין עולם, וואָס איז בערייט געווען פאַר אַ מינדסטע זאַך, עפּעס נישט אַזוי ווי ביי איהם איז איינגעווערדט, זיי צערייסען אויף שטיקער. אוי, האָבען זיי דענסטמאָל נעביך געליטען! און נאָך פאַר וואָס? פאַר'ן תנ"ך, דקדוק, לשון געליטען!... אויף בוידעמס, אין קעלערס, לעכער, חורבות האָבען זיי געלערענט. די שנאָה פון אַלע זייטען איז גרוים, סכנות, נויטה, אָרעמ־קייט — אַ שרעק, און זיי פונדעסטוועגען טהוען זייערס, דערגרייכען אַ סך. דעם פונדאַמענט צו אונזער איצטיגען צושטאַנד געלייגט האָט ווער? — זיי! גאַזעטען, שפּראַכע, השכלה־ספרים האָבען מיט זייער אָנהויב צו פערדאַנקען וועמען? — זיי, זיי! שאַ, און איהר, קינדערליך, פון וואַנען האָט איהר זיך גענומען? פון וואַנען די אַלע היינטיגע חכמים, גרויסע קעפּ, בריות־מענשען, ווען די טאַטעס, די משכּילים פאַר זיי, וואָלטען זיך נישט געווען מיהען?... אי־וואָס, יענע מיני פאַרשוינען דענסטמאָל, קריבער, אַסימילאַטאָרען הייסט עס? קראָפּיווע ווייעט מען נישט, עס וואַקסט אַליין. אַזעלכע וואַקסען אומעטום אין אַלע צייטען. קאָרג אַ שטיינער זענען זיי דאָ צווישען אייך, היינט טאַקי?...

נאָך מעהר פעררדראָס איז אָבער, וואָס דער גאַנצער „הכּצעקתה" איז נאָר איין איבעריגע זאַך. איהר ווילט עפּעס טהון פאַר'ן פאָלק? — אַך קינדערליך, מהיכא־תיתי! צו וואָס־זשע איז אַזוי דאָס פייער, דאָס זידלען זיך, דאָס קלאָגען זיך אויף די טאַטעס, מאַכען זיי אויסצודרעהען? שוין נישט זאָגען פאַר וואָס קומט עס זיי אַזוינס, פרעג איך נישט מעהר: צו־וואָס, טאָמיר ווייסט איהר, בעדאַרף מען עס? אפשר אויף אויסצופיינען זיך דערמיט פאַר'ן עולם: גאָט זעהט, הייסט עס, ווי מען טהוט תשובה, מען שלאָגט זיך „אָשמנו" פאַר דעם חטא פון השכלה, פאַר די זינד פון טאַטעס, אַלטע משכּילים? — אָט, חלעבין! לאַ־די וואָס דער עולם וועט נישט גלויבען, ווייל די אויגען זענען איהם נאָך נישט אַרויסגעקראָכען נישקשה, צו זעהן די אַלטע זינד פון די פאָטערס אויך ביי די קינדער, וועט ער נאָך, צוזאַכענדיג מחילה די נאָז, זאָגען: פע! אויף דעם אָרט וואו די בעלי־תשובות שטעהען קענען אמת'ע

צדיקים מאקי נישט איינשטעהן... אלא וואס דען-זשע בעדארף מען עס? — גאר נישט!

גלאט אזוי זיך, פטערען, פילדערען. מה נאמר ומה נדבר, ס'איז מאקי מעשה יוד. צוהיטצט זיך א יוד, דענסטמאל — א, אזא'ס! רעדט ער און רעדט אפילו אויף „נגתקה" אויך. לעבצט א יוד נאך כבוד, מוז ער דערוויל מאכען צו נישט אנדערע. ביי איהם איז ישר והפוך — אי גערעדט אזוי, אי דאס איינענע פערקעהרט; אי א הויב ארויף, אי א ווארף אראפ; אי מאכען זיך אויס זיין יחוס, זכות אבות, א גאנצען צימעס, אי אויסמאכען עס צו גלייכער צייט. און ווי עס דאכט זיך פיהלט ער עפעס גאר א בעזונדער מין משונה פערגעניגען אין מבטל זיין די זייניגע און דאס זייניגע, אין דעם שנייצען, ווי זאגט מען עפעס, די נאז און שמירען דאס פנים. איינגעהמען תענוג פון מבטל-זיך-זיין, פון קיין פנים-נישט-האבען — אזוינ'ס קענען נאר מאקי מיר יודען!...

עס צושפילען זיך אין מיר פאר גרויס פערדראס, די געבלימען. עס רייסען זיך מיר אויף דער צונג מיעף פונ'ם הארצען ווערטער, רייד דען ווילט זיך מיר, ריידען — און דאכט זיך מאקי: אט שטעה איך פאר'ן עולם, זאג און שריי ווי א נביא מיט דעם בעקאנטען טרויערדיגען ניגון: הוי, וועה-געשריגען אויף די, וואס קענען אנדערש ניט גילטען פאר גוט און פרום, פאר חכמים און פיינע-בריות, ביז זיי מאכען נישט א תל פון יענע! הוי, וועה-געשריגען אויף בריה'שאפט זיך צוהיטצען, צופלאקערען; אויף גיכע אנצינדעניש און אויף גיכע אפקיהלעניש!... הוי, וועה-געשריגען אויף... נאר באלד טהו איך מיר א חאפ — אוי, חלומות! איך איינער אליין געה דא אויף דעם וועג על ע. וואו עולם? נישטא קיין עולם!...

שפעטער איז מיר אויסגעקומען צו הערען דארט אין דעם „וויינגארטען" קולות, געשרייען נאך שטארקערע ווי פריהער, מיינסטענס איבער לאומיות — א שפאגעל-נייע ווארט אזוינס, נישט דערהערט געוואָרען אמאל ביי אבות-אבותינו. הייסען זאל עס איינענטליך הייסען לאומיות כמו אזוי ווי גויית (לאום און גוי האבען דאך איין טייטש: פאלק, נאציע), דאס הייסט, פערשטעהט איהר מיך — ווי זאל איך עס זאגען? — עפעס אזוי: פאלק איז פאלק און רעליגיע איז רעליגיע. צוויי בעזונדערע זאכען, ווי ביי זיי להבדיל, וואס ביי יודען גאר נים צו פערשטעהן! מסביר צו זיין עס אביסעל, מוז איך געברויכען עטליכע ווערטער חקירה, זאל מיך גאט נישט שטראפען פאר די זינד. שרעקט זיך

נים, רב מענדעלי, טאַקי נאָר עטליכע ווערטער, נישט מעהר, ווי איך בין אַ יוד! — דת ביי אונז יודישע קינדער, פערשטעהט איהר מיך, איז נישט דאָס, וואָס ביי אַנדערע פעלקער אמונה, גלויבען, רעליגיע — הימעלזאַכען, יענע וועלט; נאָר וואָס דען? גוטע, קלוגע, גערעכטע געזעטצען, א י ן ל ע ב ע ן אריין נויטהיגע זאַכען, טאַקי דאָ אויף דער וועלט, און אויך געבאָט, וואָס זענען געשטעלט אויף היסטאָרישע, געשעהענע זאַכען, פון אַ זכר וועגען. אַזעלכע געזעטצען, אַזעלכע געבאָט דריקען אויס און דערהאַלטען דאָס לעבען אי דעם גייסט פונ'ם פאָלק. דת און לאומיות זענען דעריבער ביי אונז איינס. איטליכער אין דעם גוטען יודישקייט איז, וויסענדיג נישט וויסענדיג, ווילענדיג נישט ווילענדיג אַ יוד, אַ לאומי, „קודשא-בריך-הוא, ישראל און די תורה, זענען איינס“ — אַזוי זאָגען אויך אונזערע הייליגע חכמים. — קורץ און שאַרף!

נאָר גאַנץ פשוט, גאָר אָהן אַלע חקירות לאָזט זיך נישט פער־גלייכען דאָס, וואָס ביי יודען, מיט דעם, וואָס ביי אַנדערע פעלקער. פעלקער ביי זיך אין לאַנד, פערזאָרגט מיט אַלע נויטהיגע זאַכען צום לעבען. זיי מ ע ג ע ן אמונה און לאומיות טהיילען און ק ע נ ע ן עס טאַקי טהיילען. זיי ה אָ ב ע ן ו ו אָ ס צו טהיילען — ס'איז דאָ אי וואָס צו גאָט, אי וואָס צו לייט; אָבער יודען... זיי טאָרען נישט און קענען נישט טהיילען, דען וואָס האָבען יודען, מ'שטיינס-געזאָגט, אין גלות? אין וואָס זאָל עס בעשטעהן פאַר זיך אַליין, גלאַט יודישקייט, לאומיות, ווי הייסט מען עס ביי זיי היינט, אַז נישט דאָס, נישט יענעס, אַז קיין זאַך נישט ווי ביי לייטען? איהר פערשטעהט דאָך וואָס מען מיינט... גלאַט לאומיות דאָ אין גלות, אָפּגעטהיילט פאַר זיך בעזונדער פונ'ם דת, איז דאָך עפּעס אַ וואָרט נישט צו פערשטעהן. פאָרט וואָס זאָל עס אַזוינס זיין, אין וואָס זאָל עס בעשטעהן?

— לאומיות בעשטעהט — אַזוי שרייט מען היינט ביי אונז אין איין קול — אין לשון. היסטאָריע!

אָוואַ, אין לשון! פקוד, פקדתי, הייסט עס. הערט אַ מעשה, אין לייענען היסטאָריע!... אָט דאָס גאָר? אָט דריגען בעשטעהט עס אינ־גאַנצען דאָס פייער, דער ברען? אַ נס, חלעבין, וואָס די היינטיגע האָבען זיך מחילה פאַרשפּעטיגט, זיי זאָלען זיך געווען אונטערריקען מיט זייער חקירה אין יענע פריהערדיגע צייטען, און מען זאָל זיי געווען, חלילה, הערען, וואָלט פון יודען שוין לאַנג קיין זכר נישט איבערגעבליבען, פאַר

דעם לשון און היסטאָריע, מ'שטיינס-געזאָגט, וואָלט קיינער פון יודישע קינדער, זיי אודאי ניט, זיך נישט מוסר נפש געווען. — לשון, מהיכא-תיתי! אַ טהייערע זאַך. נאָר גוט מיט עפּעס דערצו. פערשטעהט איהר מיך מיט אַ שטיקעל אייגענס מאַיאָנטעק, אַ שטייגער, וואו דו ביסט אַ פּריץ און דיין וואָרט דאָרטען גילט. אז דאָס אָבער נישט, נישטאָ פאַר איהם, פאַר דעם לשון דיינעם הייסט עס, קיין אָרט, קיין געבּרויך — נישט אין מארק, אין קלייט, אין קאָנטאָר, אין דער פּרנסה, בעונותינו הרבים, און ערגיץ נישט אין דעם לעבען, וואו-זשע? בלייבט דאָך איהם איבער דאָס איינציגע נאָר די שוהל. איז דאָס איינציגע אָנשפּאַרעניש זיינס היינט נעביך אין דעם חומש'ל, תנ"ך'ל, אין דעם סדור'ל, מחזור'ל און אַנדערע הייליגע ספרים, אין וועלכע דער יוד ליגט אין גאַנצען מיט די ביינער, מיט לייב און לעבען און זיינע אַלע געדאַנ-קען, אין וועלכע ער געפינט פאַר זיך טרייסט, פול זאַכען, געבּאָט אַזוינע אויף-צו-וועקען און קרעפטיגען אין איהם זיינע נאַציאָנאַלע געפיהלען. טאַקי אין גאַנצען וואָס דיין לשון נעביך האָט זיך דערהאַלטען און האַלט זיך נאָך אין גלות אַצונד, האָט עס צו פערדאַנקען נאָר זיי, אָט די אַלע זאַכען — דאָס לעבען, די נשמה פונ'ם יודישקייט. נעהמט מען צו דאָס, דאָס הייסט, מען רוקט זיי אָפּ אַביסעלע אין דער זייט, מען גיט דערפון, ווי אויף אַ רפואה, אַ קאַווע-לעפעלע אַ שעה — נעהמט מען ביי איהם צו, ביים לשון הייסט עס, די נשמה. אָהן אַזאַ אָנשפּאַרעניש דאָ, אין גלות, נאָר גלאַט פאַך זיך אליין, וועט עס, פריהער אָדער שפּעטער אַביסעל, זיכער פאַלען.

אוי, די מעטאָדעס, די מעטאָדעס! דאָס איז פאַר דעם לשון סם, דאָס אייגענע וואָס פאַר דעם פיש די יבשה. אוי, די יבשה — די טרוי-קענע אָהן גייסט, די וואָכעדיגע אָהן הייליגקייט, מעטאָדעס!... אָנגע-נומען, זיי דינען גרינגער אויסצולערנען די שפּראַכע, אָבער אַקעגען דעם דינען זיי אויך, נאָך גרינגער זי צופערגעסען. ראשית חכמה מוז מען דאָס הארץ באַלד טאַקי אין אָנהויב, לאָזען פיהלען דעם הייליגען געטליכען גייסט. אָט דאָס ערשט קען דינען פאַר אַ גרונט פאַר'ן לשון, עס זאָל שפּראָצען, וואַקסען און געבען פּירות; אָהן דעם אָבער וועט זיך עס ווי גראָז נישט לאַנג האַלטען. בפרט היינט, אז פון אַרום און אַרום בלאָזען שטאַרקע ווינטען און רייסען אויס אין דעם יודישקייט פיעל זאַכען, וואָס נישט פעסט דאָרט איינגעוואָרצעלט... לאָז נור אוועקגעהן אַ שטיקעל צייט וועט זיך אַרויסווייזען, צו עס איז פאַר איהם אַ לעבען, ווי די היינטיגע זאָגען, אָדער, הלואי איך זאָל ליגען זאָגען, נאָר אַ טוידט.

— למאי אונגאריש, פוילישּ, צעכיש און דאָסגליכען! — שרייען דאָרט יענע לייט, נעהמענדיג זיך געשמאַק קודם-כל צואַרבייטען, מאַכען אַ לשון.

עס ווילט זיך מיר שטאַרק זיי עפּעס זאָגען, נאָר ביי מיר איז אָבער געווען אָפּגעמאַכט, איינהאַלטען זיך ווי ווייט מעגליך, נישט אָנ־רופען זיך מיר אַ וואָרט. און צוקיהלען מיר דאָס האַרץ נעהם איך מיך אויס׳טענה׳ן מיט זיי אין די געדאַנקען, ריידענדיג פאַר מיר און פאַר זיי. ווי דער שטייגער איז פון אַ מענשען אַמאָל נאָך אַ שלעכטע בעגעגעניש מיט עמיצען.

— רבותי! — מאַך איך טראַכטענדיג ביי מיר — וואָס איז דאָס פאַר אַ פערגלייך? מען בעדאַרף זיין בלינד, נישט צוזעהען דעם ווייטען חילוק פון אונז צו יענע. אם-ירצה-השם אויף זייער אָרט, אין זייער שטאַנד, וועט עס ביי אונז זיין אויך אַזוי, אפשר פיעל מאָל בעסער נאָך ווי ביי זיי.

— דאָס איז דאָך אָבער אַ סגולה, לשון, מעטאָדעס, הייסט עס. פאַר אונזערע קנעכט, פאַר אונזערע קריכער און זייערע קינדער! — לאָז איך זיי טענה׳ן, ריידען אַקעגען מיר.

— חכמים! — טהו איך זיי אונטער די אויגען אַ פּיק — דאָס איז אַזאַ מיטעל ווי אָנשיטען זאַלץ אַ פייגעלע אויפ׳ן ווידעלע כדי עס צוחאַפּען. משוגע וועלען יענע זיין, קריכען אייך אין די הענד אַריין איהר זאָלט מיט אַזוינע מיטעל מתקן זיין זייער נשמה, מאַכען זיי פאַר יודען. בפרט אַז די מיטעל אַליין טויגען נאָך דערצו אויך נישט. מעטאָ־דעס און גלאַט לשון, אָהן דעם הייליגען יודישען גייסט, דערצו נאָך אָהן אַ שום געברויך אין דעם לעבען, אין דער פרנסה, זענען דאָס אייגענע וואָס אַ טוידטען באַנקעס... איהר הערט? איהר מעגט נישקשה, צורעכ־נען דערצו אויך היסטאָריע.

— אַי, אַי, יודישע קינדער! — לאָז איך זיי שרייען, אָנחאַפּענדיג זיך ביים קאָפּ — ס׳איז דאָך עפּעס אַ שרעק! אוים היסטאָריע, אוים זכרון, אַ מענש זאָל נישט געדענקען וואָס מיט איהם אַמאָל! היסטאָריע, דאָס איז דאָך דער זכרון פון אַ פאָלק. דאָס איז אַ קול פון עלטערען, וואָהרנונגען און לעהרונגען; אַ פערצייכעניש פון זאַכען, געשעהענישען, איינפיהרונגען פאַרצייטען.

— דאָס אַלסדינג העלפט אָבער אַזוי ווי אַיין אַרבעס צו דער

האנד! — ענטפער איך אָט צוריק בײ זיך טאַקי אין די געדאַנקען — מען הערט און מען טהוט נישט וואָס מען הערט, אָדער מען טהוט און מען הערט נישט יענעמס נסיונות וענגען נישט קיין תורה פאַר אַנדערע, געבטיגע — טוינגען נישט מאָרגען. קינדער האַלטען זיך קלינער פון די טאַטעס. שאַ, איהר אַליין טאַקי פערידט זיך דאָך מיט אייער יוגנקייט דערמיט אַליין וואָס איהר זענט יונגע לײט, און רעכענט זיך אָט מיט עלטערע ווי מיט אַ טאַטען!... אַלטקייט איז אַיין עבירה שוין דערפאַר וואָס ס'איז אַלט. ווייסט איהר־זשע נישט, אַז יונגקייט איז נישט אייביג, אָט־אָט ווערט איהר אַלט און שפּעטערדיגע יונגע לײט וועלען אויס אייך שפּאָטען? מעגליך איהר ווייסט, דער נסיון איז פאַר אייערע אויגען, ע ס ל י ג ט אַ י י ך א י ן ז כ ר ו ן און עס העלפט פאָרט נישט דער זכרון. ס'איז נאָך באמת דאָ עפּעס אַ גאַנצע דרעהעניש: ג ע ד י י נ ־ ק ע ן א ו ן ה ע ר ע ן — הייסט דאָך בלייבען שטעהן, אויף איין שטאַנד נישט ריהרען זיך פונ'ם אָרט. פע! — אלא, וואָס דען, אַלץ ווייטער ווייטער געהן, דאָס הייסט, ג ע ד י י נ ק ע ן א ו ן נ י ש ט ה ע ר ע ן, קומט דאָך אויס עפּעס אַזוי משונה ווי אַ שטעהן און אַ געהן ביידע אינאיינעם! צו וואָס געדענקען, צו וואָס דער גאַנצער זכרון, ער זאָל זיך נור באַמבלען אונטער די פיס און שווער מאַכען דאָס געהן? שוין פיעל גלייכער אַזוי: נ י ש ט ג ע ד י י נ ק ע ן א ו ן נ י ש ט ה ע ר ע ן. און געוועהנטליך קומען טאַקי פאַר אין דעם לעבען אָט יענע מאַכערס, אַ שטיגער, וואָס ווייסען נישט, ה ע ר ע ן נ י ש ט אַ וועלט און טהוען, א ר ב י י ט ע ן מ ע ש י ם...

— פילוסופיא! — לייג איך זיי אין מויל אַריין, אויף אָפּצוזידלען מיך פלומר'שט, אַזאַ וואָרט, וואָס הייסט ביי דער וועלט אַזוי פיעל ווי נאַרעשקייטען, מעשה מלמד, און דאָך האָט איטליכער, אויף וועמען עס איז געזאָגט געוואָרען, דערפון ביי זיך אין האַרצען הנאה — גלאַט אין דער וועלט אַריין פילוסופיא, זייטיגע זאַכען. אַהער בעסער מיט אונזערס, מיט יודישע היסטאָריע! זי דערפרישט, היינט און בעשעהנט, זי גיט צו אַ שטיק געזונד, כח און לעבען.

— מיט וואָס?

— סטייטש מיט וואָס! מיט אַגאַנץ צעטיל פון תנאים, אמוראים, גאונים, רבנים, ראשי־ישיבות, מורי־הוראות, דיינים, פרומע כשר'ע יודען און מחברים כל־המינים.

— מהיכא־תיתי! אויב אָט דאָס־אָ הייסט און קען הייסען היס־

טאָריע, איז עס נאָך גוט פאַר אַזעלכע, פאַר וועלכע עס זענען אָפּען די ספרים פון יענע אַלע לייט דאָ אין דעם צעטיל, הגם זיי קענען זעהר גוט זיין דאָס וואָס זיי זענען, אויך אָהן אַזאַ היסטאָריע; פאַר אַזעלכע, ביי וועלכע די דאָזיגע אַלע לייט מיט זייערע ספרים זענען שטאַרק בחשיבות און האָבען אַ גרויסע ווירקונג, אַ דעה אין זייער לעבען. ווען אָבער נישט דאָס, וואָס קען דען אַזאַ היסטאָריע, גלאַט אַ צעטיל נעמען אַליין עפּעס געבען? — גאָר נישט! נישט אין זאַך פון די, וואָס איהר ווילט. מען קען זיך איבערקוקען דאָס גאַנצע צעטעל, אויב מען וויל, און בלייבען טאַקע קאַלט ווי אייז. אויף דערויף אַליין האַלטען זיך איז דאָס יודישקייט אַ בלאָז! און באמת טאַקי, וואָס פאַר איין אינטערעס, וואָס פאַר געפיהלען פון ליעבשאַפט צו זיך קענען ביי יענע אין הארץ אויפ־וועקען אַזעלכע לייט, וואָס קומען זיי אוים אַביסעל משונה ווילדליך, עפּעס גאָר ווי פון איין אַנדער וועלט? קדושים אפילו, די אַלע גרויסע צרות, רדיפות, דערנידערונגען, געברענטע געבראָטענע לייד, מיט וועלכע אונזער היסטאָריע איז אַזוי רייך, איז אויך אַ קנאַפּער מיטעל צוזאַמען דערמיט יענע קאַלטע פאַר הייסע יודען. דערפרישען, הויכען און בע־שעהנען, מיינט איהר דערמיט — אדרבה! עס קען נאָך אויף זיי ווירקען פונקט פערקעהרט. זיי קענען, לייענענדיג עס, גאָר פערדרעהען די נעז, טראַכטען: נו, אַ פאָלק!... אויף צרות, אויף אומגליק נאָר אַזאַ פאָלק, וואָס איז צו שאַנד, צו שפּאָט אין אַלע ערטער און אַלע צייטען. גלייכער די חרפות־בזיונות, די אַלע צרות און דערנידערונגען צו פערדעקען, שאַ, לאָזען עס חאָטש אַנדערע היינט נישט הערען, לאָז מען נישט זאָגען; קנעבעט, אַקעגען דעם וואָס פריהער זענט איהר היינט פּריצים! אויך אונ־זערע קינדער לאָזען עס נישט וויסען. צו וואָס פערגיפטען דערמיט זייער לעבען, קרענקען, שוואַך מאַכען זיי מיט מעשיות פונ'ם ביטערען גלות, דערשטיקען אין זיי דעם מענשליכען שטאָלץ און צונעהמען ביי זיי דעם מוטה אין די יונגע יאָהרען?... יאָ, ס'איז גאָר אַ שאלה אויב אַ לעבען פון אַ פאָלק אין דעם לאַנגען גלות, וואו עס לעבט־זיך, טהוט זיך נישט מיט זיין אייגענעם ווילען, נאָר מיט יענעמס, נישט ווי עס ווילט זיך, נאָר ווי עס לאָזט זיך; וואו די לאַגע זיינע ענדערט זיך תמיד ווי דאָס וועטער נאָך די ווינטען, וואָס בלאָזען פון פערשידענע זייטען; וואו באַלד גיט עס איהם אַ טראָג אין דער לופטען און באַלד אַ וואָרף אין דער ערד אריין, היינט פערוואַרפט עס איהם ווי אַ בלעטיל אַהין און מאָרגען אַהער — אַט אַזאַ לעבען מ'שטעהנם־געזאָגט פון אַזאַ פאָלק איז די שאלה, אויב עס קען גאָר הייסען היסטאָריע... עס האָט

אַ פּנים טאַקי נאָר ווי עפּעס אַ שלעפּער, אַ בעטלער רעכענט און פער־שרייבט די צאָהל היזער, פון וועלכע מען האָט איהם אַרויסגעטריבען, די צאָהל משרתים, לאַקייען, וואָס האָבען איהם אַרויסבעגלייט, און די קלעפּ, די הייסע פּעטש, וועלכע ער האָט דערביי פון זיי געכאַפּט, פּינקטליך אַקוראַט, נישט צופערפעהלען נישט איינס פון זיי חלילה!... היסטאָריע און לשון קענען זיין דאָס, וואָס זיי בעדאַרפען זיין, ערשט דענסטמאָל, ווען זיי ווערען געמאַכט און האָבען אַ געברויך ביים פאָלק, ווען זיי געהען אין דער וועלט מיט איהם און דורך איהם, בשעת ער, דאָס פאָלק הייסט עס, היינגט אָפּ פון זיך, פון זיין ווילען, טהוט, אַרבייט, און ווייסט צוזאָגען פון זיין לעבען... דערווייל אין גלות, איז לשון — לשון־קודש (הייליג צוליעב די הייליגע ספרים) נישט פשוט, פאַר זיך אַליין לשון, און היסטאָריע — אוי, אויף שונא־ציון געזאָגט געוואָרען!...

— הערסט דו, אָט דאָס טאַקי שרייען מיר דאָך: ציון! — — — —

דאָס אויס'טענה'ן זיך אין די געדאַנקען איז מיר אַצונד קאַרג. וואָס העלפט דיין טראַכטען, דיין פערבאָרגענע חכמה אינווענייג אין זיך, בשעת די אומשטענדען פאָדערען, יענעם פריי טאַקי זיי אַרויסצוזאָגען? רעד, לאָז מען הערען! — עס ווערט אין מיר עפּעס אַ פערענדערונג, עס גיט מיך אַ טראָג — און פלוצים ווי פון דער העלער הויט וואַקס איך אויס פאַר דעם עולם עפּעס מיט אַ גאַנצער דרשה.

— אַזוי! — זאָג איך הויך אויף אַ קול, אַלע זאָלען הערען — ציון, הער איך, זאָגט איהר. ארץ־ישראל הייסט עס מיינט איהר! אָך, הלואי רבונו־של־עולם, מיט דעם גאַנצען האַרצען! אויב אַזוי למה רגשו, צו־וואָס־זשע דאָס שטורעמען ולאומים יהגו, מחילה, דולען זיך מיט חקירות נישט צו דער זאַך? מיט חקירות, וואָס האָבען אייגענטליך איין ווערטה מיט דעם „הא״, וואָס איינער אַ ליידיגגעהער מאַכט בשעת יענער האָרעוועט. האַקט האָלץ, און פערדולען דערווייל דעם עולם דעם מוח; מיט זאַבעגישען, וואָס דערצאָרנען נאָר, וואָס זענען איבעריג, איבער דער צייט. דאָס, וואָס איינצופיהרען עס דאַכט זיך דאָ אַצונד גוט, קען נאָר זיין שפּעטער דאָרט שלעכט. דאָס, וואָס דאָ אַצונד איז שווער, וועט שפּעטער דאָרט געשעהען גאַנץ נאַטירליך פון זיך אַליין און גרינג. כי האדם — דער מענש איז, זאָגט דער פסוק, ווי אַ בוים. ווינטער איז דער בוים, דאַכט זיך, אָהן לעבען, נאָר אַ שטיין, רערט, מהוט כל־המיטעל — אומזיסט, נישטאָ קיין גרין בלעטעל! לאָז נאָר אָבער אַ שיין

טהון די ליבטיגע זון, זומער — ווערט ער ווי ניי געבוירען, פריש. לעבעדיג. ער גרינט, ער בליהט און גיט ארויס פון זיך פירות אין דער גיהעריגער צייט... לאָז נאָר זיין ציון, ניין! ארץ־ישראל מיין איך, פערשטעהט איהר מיר...

— האָ! וואָס איז דאָס פאַר אַ ניין, פאַר אַ חאַפּען זיך עס עפּעס צוריק? — וואונדערט איהר זיך שטאַרק אויף מיר — יאָ, רבותי, לאָז די זאַך האָבען איהר ריכטיגען נאָמען! אין אַ נאָמען איז אַמאָל זעהר פיעל געוועגדעט. טאקי ארץ־ישראל, אַזוי איז גלייכער און פאַר דער וועלט פערשטענדיגער. ווייל דרינען איז גאַנץ בולט אויסגעדריקט אייער פערלאַנגען. גאַנץ קלאָר: מען וויל ארץ־ישראל, און ציון, עס פערשטעהט זיך, אויך בכלל. ציון אָבער דריקט נישט אוים דייטליך וואָס מען וויל. עס האָט אַ סך פירושים, אַזוינע, וואָס פאַר אייך נישט קיין משא־ומתן. ווייל אין ציון לינט אַזוינס, אין וואָס אייך איז אייגענטליך גאָר ניט געלעגען — ווייל ציון, פערשטעהט איהר מיך, האָט נישט און קען טאַקי מעהר נישט האָבען דעם אַמאָלדיגען טעם פאַר וועלט־ליבע מענשען באַנקירען היינט; פאַר געשעפטמאַכער, וואָס ווילען גיך־געשווינד, מיט אייזענבאַהן, נישט ארויסנעהמען זיך די אויגען קוקענדיג, מעשה קבצן, רייטענדיג אויפ׳ן אייזעל. ווייל פריהערדיגער ציון, ביי יענע כלי־קודש דאָרט און ביי יענע אין די הענד, ווי אַמאָל נאָך אין די יונגעלשע יאָהרען, פּאַסען מעהר נישט פאַר אַזעלכע קלוגעטשקע ווי איהר היינט, וואָס ווילען זיך נישט מעהר לאָזען פיהרען אין חדר אריין, און וואָס קענען אַליין, ברוך־השם בעשטעהן זייער שטעדטיל. ווייל, פערשטעהט איהר מיך... דאָס גאַנצע צאַצקעלע, ווי היסט מען עס, וואָס איהר בינדט עס היינט אָן, ווי תפילין להבדיל, פאַר אַ צייכען אויף אייערע קליידער — איז אייגענטליך גאָר ניט צום פערשטעהן. פון וואַנען האָט עס צו אייך זיך גענומען? וואו שטעהט עס געשריבען אין דער תורה? אדרבה, פערקעהרט... לייענט דאָרט, לייענט נאָך ערגיץ וועט איהר פערשטעהן. און די היסטאָריע אונזערע פאַרצייטען וואָס זאָגט? דאָס צורייסען זיך פונ׳ם פאָלק ישראל אין צווי בעזונדערע טהייל, איינער מיט דעם אַנדערען אויף מעסער־שטעך, גלייך פרעמדע; די צוואַנג, די פיין, אויסגעלאַסענקייט, קריג, געשלעג און חורבנות, ווען הויבט זיך עס אָן און פון וואַנען איז עס גיך און באַלד געקומען? — זאָגט, זאָגט, רבותי!

אוי, רב מענדעלי, האָבען זיי עס געזאָגט אביסעל, אָט די רבותים!

נישט זיי א פנים האָבען פערשטאַנען מיך, נישט איך זיי. אפשר שפּע־
טער קען זיין וועלען מיר איינער דעם אַנדערען פערשטעהן, דערוויל
גיב איך אַ מאַך מיט דער האַנד אויף דעם גאַנצען עולם, לאָז ער איבער־
געהן צו אַנדערע שרייבער אין די הענד, בשם אלהי ישראל! און נעהם
מיך אויף דער עלטער — וואָס זאָל איך טהון — ווידער צו מיינע
בהמות.

פערגעסט נישט, רב מענדעלי, אַז נאָך אין דער יוגענד האָב איך
געשריבען און מיך אָפּגעגעבען מיט אַלערליי מיני בהמות. תחילת איז
דאָס ביי מיר געווען פּשוט עפּעס אַ מין שפּילכען. עס האָבען מיך פער־
אינטערעסירט זייערע פערשיעדענע געשטאַלטען, זייערע גענג, זייערע
העוויות, גלאַט אַזוי, וויל ס'איז משונה, עפּעס אַנדערש ווי געוועהנטליך
ביי מענשען. עס הירזשעט זיך, אַ שטייגער, אַ פערד פראַסט אויפ'ן מאַרק
נעבען וואָגען, נישט געקוועטשט זיך ווי יענער להבדיל ביי אונז נעבען
עמוד, אָדער דאָרט אויף דער סצענע. עס רעוועט זיך אַ קיה אויף דער
געסבע, נישט מיט דער ברייטקייט, מיט דער פּאָרסע ווי יענע לייטעשע
געסבעס. עפּעס הפקר איז זיך אַ ציגען־בעררדיל מען מעג עס נישקשה
צופּען, רייסען, די ציג מעקעט — און גאָר נישט! וואָס דאָס הירזשען,
דאָס רעווען, דאָס מעקען בעדייט, דאָס איז מיך קנאַפּ אָנגעגאַנגען.
ערשט שפּעטער, אַז איך האָב מיינע בהמות דערקענט בעסער, איינגע־
זעהען אַז זיי זענען ווי מענשען פלייש און בלוט, ווי מענשען מיט אַלע
חושים, מיט געפיהלען, און ערענסט בעטראַכט זייער לאַגע, זייער וויסט
לעבען, ווי זיי זענען עס אין גלות נעביך, קומען עס אָפּ ביי די מענשליך
אויף דער וועלט — האָט מיך שוין אָנגעהויבען ציהען צו זיי דאָס געפיהל
פון רחמנות. איך הער אַמאָל קולות פון זיי און פערשטעה, דאָס איז אַ
הירזשען, אַ רעווען, אַ מעקען נעביך פאַר וועטהאָג און ביטערע יסורים;
דאָס איז אַ קייכען, אַ סאָפּען, אַ זיפצען אונטער צו אַ שווערער משא. —
אַז די דאָזיגע בידנע גאָט'ס־בעשעפעניש האָבען געפיהל און פערשטאַנד
זאָגען אויך פיעל חכמים אין זייערע ספרים, ס'איז דאָ דאַרויף טויזענדער
בעווייזען. ס'איז ביי זיי אפשר אַנדערש, אָבער זיי פיהלען און פער־
שטעהען, זיי האָבען אויך ז י י ע ר ל ש ו ן... אויך זייער שטייגער
חובות, בענעהמונגען איינער אַקעגען דעם אַנדערען און אויך אַקעגען
איין א ו י ב ע ר ש ט ע ן — זיי האָבען דאָך ווי איטליכען איז בע־
קאַנט, זייער פּרק־שירה!...

איבעריגענס, למאי זיך דאָ אַזוי צולאָזען אין שבחים איבער בהמות.

גליוך ווי אויף מיר ליגט די שולד צופערענטפערען זיך פאַר דער מחותנה'שאַפט מיינער מיט זיי? — אָט אַזוי וויל איך, אַזוי געפעלט מיר, און פטור! זיי געפעלען מיר פשוט אפשר נאָך בעסער אַמאָל פון אַנדערע ביי אונז, און דאָס לשון זייערס, ווי משונה דאַכט זיך עס איז, דאָך איז עס אָפּט פערשטענדליכער ווי דאָס געקליגעלטע, גע'מלאכה'טע ביכער-לשון, וואָס איז בכיוון נאָר געמאַכט געוואָרען אויף צופערדרעהען דעם מוח און די גרינגסטע זאַך מרחיק מן השכל זיין, דערווייטערען, הייסט עס, פונ'ם פשט אַזוי, אַז דו זאָלסט זיך אָנהערען, זיך אָנלייענען ווי אַ פויק און מכּות טאַקי וויסען. חושד זיין-זשע מיך, אַז איך האָב דערביי עפּעס אַ שטיקעל אינטערעס, קען מען מיך אויף קיין פאַל נישט. וואָס אַ שטייגער? געלד, פון בהמות געלד? — אַזוינס איז דאָך נור אַ געלעכטער גאָר צודענקען! אפשר-זשע כבוד? קעלבליך זאָלען מיר נאָכלויפען, קיה זאָלען מיך טראָגען אויף די הערנער, פערד אויף די פלייצעס — אַזוינס איז נאָך נאַרעשער צודענקען!... עט, חלעבין. נישטאָ פון וואָס צורייידען. פאַר אַנדערע איז איין וואָרט אַפּילו איין עברה. צו וואָס? דאָס ביסעל-זשע, וואָס איך האָב דאָ גערעדט איז טאַקי נאָר צו-ליעב אייך, רב מענדעלי! ווייל איך האָב אייך, פערשטעהט איהר מיך, ליעב, און געוואָלט בעשיינען אָט דעם דאָזיגען ספר מיינעם מיט אייער ליעבען נאָמען דאַרויף. איך פערהאָף, אַז אַצונד פערשטעהט איהר מיך שוין זעהר גוט, אוים קשיות, און די דאָזיגע מתנה מיינע וועט מיט דעם אויבערשטענס הילף ביי אייך זיין שטאַרק אָנגעלייגט. און צוריק גע-שמועסט טאַקי פאַר וואָס ניט? וואָס קען עס אייך אַרען?

צווישען אונז גערעדט. תחילת איז אַ סברא געווען דעם דאָזיגען כיבוד אָפּצוגעבען אייער פערדיל, דעם ליעב אייערען, ווי הייסט עס ביי אייך, אַזוי טאַקי, אַ לכבוד מיט דעם גאַנצען טיטעל. פאָרט, ווי זאָגט מען עס, אַזוי פיעל יאָהר אַוועקגעלייגט דאָס געזונד אין דער ליטע-ראַטור, געשוויצט, געאַרבייט איבער די כחות. אמת, אַ פערד איז ער טאַקי, אַ פראָסטער אַרבייטער; נאָר ווי זאָגען זיי עפּעס, אונזערע חכמים דאָרט: גאָט איז נישט מקפח שכר, נעהמט נישט אַוועק דאָס פערדינסט ביי קיין שום בריה. נאָר דערנאָך איז מכמה וכמה טעמים געבליבען: ניין! לאָז זיין מיט דעם לכבוד רב מענדעלי לעב, און דאָס פערדיל מיט אָנהויבענס — במקום כהן, להבדיל, די אַלע אַנדערע בהמות. וואָס קומען דאָ נאָך איהם אין דעם דאָזיגען ספר מיט זייערע מעשיות זענען דאָך באמת טאַקי אויך נאָר במקום'ס דאָס הייסט: במקום ישראל.

.1

דער לייב.

א טאג אין צרות.

מיט דעם הינטען מחילה צום בית־המדרש און מיט דעם קאָפּ צום וואָגען, קנייטשענדיג דעם שטערן, אויפשטעלענדיג די אויערען און אַרויסשטעקענדיג אַ שפּיטץ צינגעל, שטעהט ער ביחידות אויפ'ן שול־הויף, זומער נאָך האַלבען טאָג, פערראומערט און פערשמאַכט פונ'ם לאַנגען, שווערען תענית. פאַסטען איז ער אַפילו שוין געוועהנט, זינט ער טראָגט אויף זיך דעם עול פונ'ם יודישקייט, דעם גאַנצען בּאַרג ספרים, איז איהם זעהר אָפט נעבּיך אויסגעקומען צו פאַסטען, אַמאָל אַ תענית־יחיד, ער פאַר זיך אַליין און אַמאָל אַ תענית־ציבור, ער מיט דעם בּעל־הבּית און דעם הויז־געזינד אינאיינעם. זאָל ער נישט זוכה זיין איבּער הונדערט יאָהר דאָרט אַיינגעשפּאַנט צו זיין אין דער מרכּבה, דעם הייליגען רייטוואָגען, צווישען די שרפי־בּרענענדיגע חיות־הקדש; צו עסען די סעודה פונ'ם הייליגען האָבּער און פערטרינקען מיט פולע איימער גן־עדן וואַסער דאָרט אויף יענער וועלט, אויבּ ער האָט די גאַנצע צייט אין דער איצטיגער פרנסה זיינער געוויאוסט דעם טעם פון אַ האָבּער, פון אַלע גוטע זאַכען, ווי אַנדערע זיין גלייכען דאָ אויף דער וועלט. אַזוי פיעל מכּות, רבּונו־של־עולם, זיי, די ווילדע חיות־רעות, וויפיעל מאָל ער איז נעבּיך אויסגעשטאַנען נויטה, הונגער בּיים אַרומשלעפּען זיך זיינעם שטענדיג מיט פּעקליך יודישקייט — און פונדעסטוועגען שאַ, גאָרנישט! נאָר היינטיגס מאָל אָבּער האָט דער יצר־הרע פונ'ם עסען זיך אין איהם געשטאַרקט; איהם אונטערגעגעבּען חשק צו וועלען דערהאַלטען זיין לעבּען, ווי אַ לעבּעדיג בּעשעפעניש בּעדאַרף ויעלען נישט זיך מאַכען גע'פּגר'ט, שונא־ציון, גלאַט עט־שמעט... דער טאַג איז געוויען זעהר אַ הייסער, עס האָט געבּרענט — געבּראָ־

שען. ער איז געקומען היינט פונ׳ם וועג קים אַ לעבעדיגער — צובי־סען, פערשוואַלען, אונטערהינקענדיג אויף נאָך איין פוס, מיעד, צו־בראָכען, אַ שאַרבען, לא עליכם. געוואלד, עסען! חאָטש עפעס וואָס עס איז צודערהאַלטען די נשמה!...

אויפ׳ן שול־הויף און ווייט אַרום־און־אַרום איז נישטאָ קיין לעבע־דיג בעשעפעניש. מען ליגט פאַר היטץ בעהאַלטען, אָפּגעהענדיג מיט שוויים. די בהמות, קליין און גרויס, אַלע זענען אויפ׳ן פעלד, טהוען זיך אָן וואוילטאָג אויף דעם גרינעם גראָז, ס׳איז דאָרט אַ לעבען פראַנק און פריי — קיה מיט עקסעליך, צאַפּעס מיט ציגעליך, גאָר מחיה! און ער, — ער, שלים־מזל זיין אָרט איז, ווי געוועהנטליך, אוי־וועה, נעבין בית־המדרש! עס הערשט דאָ, אויף דעם אָרט עפעס אַ מרה־שחורה. נישטאָ קיין סימן גרעזעלע, קיין ביימעלע, נאָר זאמד, מיסט, פערטראָגענע בלעטליך און פערשלעפּטע פוילע־פערשימעלטע מיני סחורה.

ער שטעהט זיך אַזוי אָנגעדרודעלט צווישען די האָלאָבלעס, אוים־גערדעהט מיט דעם קאָפּ צום וואָגען. די אונטערשטע ליפּ היינגט איהם אַראָפּ, עס קוקען אַרויס ציין, עפּעס ווי גערעדט: נאַ, חאָטש נעהם פערוואַרף זיי אויף דער פּאַלאַצע! דער יצר־הרע טאָרעט איהם, טאָרעט אין מאָגען, אָנמאַכענדיג אינוועניג אין איהם אַ גאַנצע מרידה, אַ דרע־העניש — ויתרוצצו, און עס בורטשעט איהם אין בויך, עס ציטערט, טרעסעלט זיך אויף איהם די הויט. ער קוקט מיט האַלב פערמאַכטע אויגען אויף די פּעקליך ספרים; קוקט, זיפצט און איז שטאַרק פער־טראַכט.

ס׳איז דאָ נישקשה פאַר וואָס צו זיין פערטראַכט. אונזער שלים־מזל האָט, נישקשה, זיין געשיכטע, פון וועלכען אַלע בהמות מעגען אַ מוסר זיך אַראָפּנעהמען, נישט פון די יונגע יאָהרען נאָך האָט ער געהאַט אַזאַ פינסטער געשטאַלט, אַזאַ מיאוס פּנים. ניין! אַ לאַשאַקיל איז ער געוועזען אַ לעבעדיגס, אַ שעהנס, גאָר אַ חריפות. ער האָט געהאַט פאַר זיך אויך גוטע צייטען, איז געוועזען פעט מיט אַ בויך, מיט פּים, געגאַנגען אַ גאַנג האָפּערדיג, פעררייסענדיג דעם קאָפּ, און אַמאָל טאַקי אויך קוממיות, שטעלענדיג זיך דיבאָם.

נאָר אַזוי ווי דער זכרון איז, לא עליכם, בּיי איהם, דאַכט זיך, געשוואַכט; געדענקען אַלע מעשיות. געשעהענישען מיט איהם אין דעם לעבען. גאַנץ דייטליך. קלאָהר מיט פערשטאַנד, איז פאַר איהם

שווערליך, פאַרט אַ בהמה, עפּעס אַ שטייגער, אַ חרח, מ'שטעהנס־געד זאָגט — דעריבער איז פיעל גלייכער צו זאָגען, עס חלומ'ט זיך איהם נאָר געשיכטע איידער זאָגען, ער טראַכט פון איהר, פון זיין לעבען אַמאָל.

יאָ, עס חלומ'ט זיך איהם! עס דאַכט זיך איהם אַלסדינג נאָר מאַקי ווי אין חלום. אַט ווי איהר קוקט אָן דעם דאָזיגען שלים־מזל אַצונד, איינגאַנצען מיט זיין געביין, איז באַלד אין איהם צודערקענען, ווי אין אַ געפאַלענעם, אָפּגעקומענעם נגיד, אַז ער איז נישט עפּעס פון די פּראָסטע, נישט אַ גראָבער ברודער ווי יענע, די פויערשע. ער שטאַמט מאַקי פון אַ גוטער „פּאַראָדע", פון איידעל בלוט, און דערפאַר האָט מען איהם אין דער יוגענד איינגעהאַנדעלט ווי אַ גוט שטיקעל סחורה אויפ'ן מאַרק און איהם געהאַלטען בכבוד. אַ קאַטאָוועס עפּעס זיין שטאַל, אַזאַ שטאַל, וועלכע ער מיט נאָך אָקעגען אַ מוץ זיין־גליי־כען האָבען אַמאָל געהאַט! משרתים זענען דאָרטען געווען געגנוג, אויבער־משרתים אי אונטער־משרתים אויף רייניגען, שפּריצען, רייכערען, קראַ־צען און איינדעקען. אמת, זיי פלעגען ביי איהם נעביך אראָפּ'לקח'ענען, ווי דער שטייגער פון אַזעלכע לייט איז, אָקעגען אַ צעהנט־חלק פון זיין פוטער, די אַביסעל, יענע אַביסעל, נאָר, נישקשה, מיט חסד. ער איז חלילה פאַר הונגער נישט גע'פּגר'ט. מען קען נישט זאָגען, ער זאָל זיך געווען דענסטמאָל לעבען פריי, נישט זיין ביי יענעם אין דער אַרבייט. סטייטש, ווי געשיקט זיך עס? וואו איז דאָס ערגיץ צווישען בהמות דערהערט געוואָרען צו־זיין גלאַט אַזוי אַ בהמה פאַר זיך? ביסט־דו אַ קיה — גיב מילך! ביסט־דו אַין אָקס — געה אַקער די ערד! ביסט־דו אַ שאָף — לאָז זיך שערען! ביסט־דו אַ פערד — זאָל מען אויף דיר רייטען. אלא נים, צו־וואָס זענט איהר נאָר געבוירען געוואָרען אויף דער וועלט. עס פערשטעהט זיך, אַז ער איז אויך געווען אין דער אַרבייט, האָט געהאַט זיינעם, וואָס זאָל איהם רייטען אויף דעם רוקען, איהם איינשפּאַנען אין דער קאַרעטע, אָנטהון איהם אַ צוים און האַלטען אין די לייצען. געהאַט זיין שמייסער מיט דער לאַנגער ביימש, וואָס פלעגט דערמיט טראַסקען און איהם מכבד זיין מיט אַ שמיטץ. צו־וואָס זאָל מען זיך נאַרען? עס האָט איהם מאַקי זעהר גוט וועה געטהון. פערגאַנגען אַזש אין דער זיבעטער ריפּ; דאָך האָט ער עס אָנגענומען און געמוזט אָנגעהמען פאַר ליעב. פאַרט, ווי זאָגט מען עפּעס, אַ שמייסער תגריל, אַ חימישער, אַ נאָהענטער שמעל־קע, אַ יונג מיט שפּאָרען, מיט טריטמען, מיט פלישערליך, און הינטען,

פּחילה, דיק־גראָב, דער קאַפּטען, ווי הייסט מען עס, מיט פאַלדען, און די בּייטש — זי איז דאָך עפּעס אויך אַ צאַצע, פערפוצט גאַנץ פיין מיט נעפלאָכטענע כּפול־שמונה'דיגע רצועות, כּשר־וישר, משאַקענדיג מיט אַלע דינים. דער שמיטץ נישט גלאַט גראָב ווי פון אַ פויערשער עס האָט אַ טעם ווי פון מלקות, מלא חן.

אַבי־וועד אַ געפאַלענער פערטיעפט זיך געוועהנטליך, בּשעת גרויסע צרות, אין חלומות פון פריהערדיגע גוטע יאָהרען, און ווערט בּיי זיך געהויבען פון זיין כּבוד אַמאָל. אונזער לייב, שטעהענדיג אין איינע צרות צווישען די האָלאָבּלעס דאָ, גיט עס איהם פּלוצלים עפּעס אַ טראָג. ער טהוט אין חלום אַ הויב מיט גדלות דעם אַראָפּגעלאָזטען קאָפּ, פערדרייסט דאָס אויסגעדיידוערטע העלזעלע, פון וואַנען עס סטאַרצעט אַרויס דאָס נערגעלע און אויף וועלכען עס באָמבּלען זיך פערפלאָנטעטע צעפּ־ליך, אַ סימן פון האָר מ'שטעהנם־געזאָגט, עס טהוט איהם, אַ־פּנים, משונה הנאָה, גלייך ווי ער וואָלט געשפּירט דעם ריח פון פעלד, פון אַלע גוטע זאַכען דאָרט, גלייך ווי נישטאָ מעהר דאָ פאַר איהם קיין קינות, קיין תּחינות, די אַלע פּעקליך צרות'דיגע ספרים, נאָר הייא און האָבער, די שעהנע קאַרעטע, יענע פאַרשווינען מיט דער פּאָמפּע און די גאַנצע גדולה וואָס אַמאָל. בּעדאַרף גראָד דער רוח אָנטראָגען אַ זליודנע, אַ פליג, וואָס זיין אָנגעריבּענער צעקראַצטער רוקען איז איהר אַקוראַט ווי געוואונשען, און אָפּטאַנצענדיג פריהער פאַר פרייד, פאַר ליעבשאַפט דאָס בּעקאַנטע פליגענטענציל זעצט זי זיך דאַרויף מיט גרויס חשק, שטרעקט אויס דאָס פּיסקעלע און טהוט — אַ בּיס, אַ קוש הייסט עס. אונזער שלים־מזל שפּרינגט אָזש אונטער פונ'ם ליעבען קוש. פערדרייסט דעם ווידעל און וויל דער חצופה דערלאַנגען אַ שמיטץ, נאָר ער איז אָבער אויסגעקראָכען און דערגרייכט נישט בּיז צו איהר. ער מאַכט זיך, וואָס זאָל ער געביך טהון, נישט ווילענדיג, בּויגט זיך אָן און קראַצט זיך, ווי ס'איז, אין אַ האָלאָבּלע מיט אַ געשמאַק זיפצעלע פון אַ קבצן פאַר גרויס מתיקות דערפון.

ס'איז דאָ אַ שטיקעל סברא בּיי איהם אַ פריוו טהון, דורכנעהן זיך אַהין ווייטער אַביסעל. דאָס איז איהם צודערקענען אין דעם נעניץ זיינעם מיט דעם פוילען מויל, אין דעם ציהען זיך, אויסקנאַקען זיך די בּיינער, אַ טרעטע נעבּענדיג דערבּיי מיט דער גאַנצער פעל פון אויבען בּיז אַראָפּ, גלייך ווי געררעדט: הנני — איך בּין בּעריים! און בּאמת פּסקי, וואָס איז פאַר אַ תּכלית דאָ אויפ'ן שול־הויף? וואָס מ'שטעהנט

געזאָגט, איז דאָ צודערוואַרטען, אַז אַרום-און-אַרום איז טויִדט, וויסט, נישטאָ. איהר זאָלט זאָגען, חאָטש עפּעס אַ לעק?... הנני! מאַכט ער אויף פּערדיש און איז פאַרטיג צוגעבּען — אוי, טהוט איהם אַ ציה, ניט-דאָ-געדאַכט, דער פּוס, יענער פּוס, צוליעב וועלכען ער האָט פערזינדיגט, פערשפּילט זיין וועלט און פערלוירען זיין ווערטה! דאָס אומגליק זיינס דענסטמאָל האָט מיט איהם אינגאַנצען געעקט: געה טראָג אויף זיך יענע לייט אַז ס'איז נישטאָ, נישט פיר בּהמות געדאַכט, קיין פּיס, אַז זיי זאָגען זיך דיר אָפּ צודינען, האָבּען נישט מעהר דעם ריבּטיגען גאַנג און גליטשען זיך אַמאָל מיאוּס אוים. און ווי בּאַלד אַזוי — געה-זשע דיר צו אַלדע-שוואַרץ-יאָהר!... ער איז טאַקי געגאַנגען, איבּערגעגאַנגען אין אַנדערע הענד, פון איין האַנד צו דער אַנדערער, אַלץ וואָס וויַיטער נידעריגער, נידעריגער געפאַלען, נישטאָ בּיי איהם היינט אַזוי פּיעל האָר אין ווידעל וויפּיעל בּעלי-הבּתּים ער האָט איבּערגעהאַט. בּיי ועמען ער איז געוועזען האָט ער קיין האָניג נישט געלעקט. ווען עפּעס אַ צרה איז ער שולדיג געוועזען, האָבּען די חברים זיינע זיך פערפּלאָנטעט, געשפּרונגען אוים די האַלאָבּלעס, געפאַלען ווי שכּורים פון די פּיס און אַריין אין אַ גרוב, האָט פאַר זיי אַלע געחאַפּט אַ פּסק ער. עס האָט געהייסען: אָט דער שלאַק, די פּגירה, די נבלה! און דאָסגלייכען מיאוּסע צונעמינעשען. זיין געשיכטע זינט דענסטמאָל איז, אַז-אָך-און-וועה צו איהם, אַ געשיכטע פון שלעפּעניש, טרייבּעניש, מכּות, יסורים און בּייטשען.

דער פּוס שטאָך — שטאָך — און דער שטאָך פליעט, שלייננלענדיג זיך דורך די גליעדער, פּיק-פּיק איהם אין דעם מוח. עס טהוט זיך אַ לאָז אַראָפּ דער קאָפּ, אַ זיפּטץ, אַ קרים, אַ שאָקעל די אונטערשטע ליפּ. עס מאַכען זיך צו די אויגען און זיי פון די ווינקעליך ציהען זיך איבּער די בּאַקען שמוטציגע-פייכטע רינשטאָקליך ווי פון טרערען. אין קאָפּ איז אַ שוואַרץ-טונקעלע אויסמישעניש. עס דרעהען זיך איהם דאָרט, ווי אין חלום, פּעסליך וואַסער, בּעל-עגלה'שע וואָגענס, בּוידען, שטעקענס, בּייטשען, קולאַקעס... און פּלוּצלים טהוט עס מיט איהם אַ וואָרף ווי אַ קדחת — עס דאַכט זיך איהם די ראָד, יענע גרויסע ראָד! די אַלע אַנדערע יסורים און פּיין זיינע זענען נאָר אַ שפּילכעל געוועזען אַקעגען יענע, וואָס אַמאָל אין אַ מיהל עפּעס, בּיים דרעהען די ראָד דאָרט. ווי שווער ס'איז בּיי די בּעלי-העגלות, ווי גריבּערדיג דער וועג איז, דאָך איז נאָך צודערליידען — פאָרט אַ וועג. מען שלעפּט זיך, חאָטש פּאַמעליך, איינרייסענדיג זיך דאָס געזונד, דאָך פאָרט רוקט מען

זיך אַלץ ווייטער=ווייטער. מען זעהט עפּעס נייעס, עפּעס אַ פערענדערונג: אָט איז אַ בערגיל, אָט איז אַ טהאָל, אָט איז אַ בריקעל און אָט איז אַ קרעטשעם! נאָר דרעהען זיך. טופּענדיג זיך שטענדיג אויף איין אָרט, נישט זעהען פאַר זיך די וועלט, נישט הערען קיין שום זאַך חוץ אַ שטענדיגען מאָהלען, איבער'חזר'ן ווידער דאָס אייגענע, נאָך אַמאָל דאָס אייגענע — אַזוינס, בעהיט זאָל מען ווערען, איז אַ טוידט. עס פערדרעהט זיך דיר דער קאָפּ, דו ווייסט נישט פון דיין חיות — און פרעג דיר בחרם וואָס מיט דיר טהוט זיך אַזוינס.

און ווי ער שטעהט דאָ אַזוי אין איינע צרות עפּענט זיך איהם אויף אַביסעל איין אויג. ער קוקט מיט שרעק — גאָרנישט! עס עפּענט זיך דאָס צווייטע, בלינצעלט, קוקט, — און, געלויבט דער אויבערשטער, נישטאָ קיין ראָד! ער ווערט ביי זיך עפּעס שטאַרקער, מענשעלט זיך כלומר'שט, פערדעלט זיך, הייסט עס, הויבט אויף די מאָרדע און טהוט אַ לעק אַ פּעקיל ספרים, עס הייסט אַזוי פיעל ווי גערעדט: דאָס בעסטע פון די מכות איז פאָרט דאָס, ווי די מעשה איז, אַלץ בעסער ווי ביי זיי, ביי יענע בעלי=הבתים אַמאָל!

און אויב יאָ אַזוי, פאַר וואָס=זשע נישט צולאָזען זיך אַ שטיקעל עולם=הזה, ווי אַ נידערלייגען זיך, אַ שטייגער, אדער אפשר גאָר אויסציהען זיך טאַקי אַביסעל? ביז וואַנען איז דער שיעור אַריינקוקען, אַלץ אַריינקוקען? — און נישט לאַנג געטראַכט צעלייגט זיך מיינער אויף דער ערד, נעבין וואָגען, גאַנץ ברייט, ווי ביים טאַטען אין ווייגהויז, קעהרט זיך איבער אויף דעם רוקען מחילה מיט די פיס אַרויף, קייקעלט זיך, קאָשקעט זיך, אונטערהערענדיג פאַר גרויס תענוג, גלייך ווי ער וואָלט געפיהלט אין זיך עפּעס אַ נייע יום=טוב'דיגע נשמה. עס דויערט אָבער נישט לאַנג, שפּרינגט ווי פון אונטער איהם אַרויס עפּעס אַ לעבעדיג בעשעפעניש מיט אַ משונה קוויטש, אַזוי אַז אונזער לייב גיט זיך אַ חאַפּ שטאַרק דערשראָקען און טהוט זיך אַ שטעל, נישט טוידט, נישט לעבעדיג אויף די פיס, אַרומקוקענדיג זיך פערוואונדערט מיט אַ פּאָר אויגען און איפּגעשטעלטע אויערען. וואָס לאָזט זיך אוים? — אַ הונד!

בשעת אונזערער האָט זיך דאָ געמאַכט יום=טוב, געטאַנצט, געדריגעט הייסט עס מיט די פיס. האָט דערווייל זיך אַריינגעחאַפּט אויפ'ן שול=הויף אַ גוי'עשער הונד, זיך אונטערגעגנבה'ט צום וואָגען, כדי צו דערטאַפּען דאָרט עפּעס, און געחאַפּט, אַ=פנים, נאָר אומגעריכט אַ זעטץ. ער שטעהט עם אַצונד מלא המן, פערריסען דעם ווידעל, אויסגעשטרעקט

דעם האַלז און בילט, פערגעהענדיג זיך אַזש פאַר כעס. ער בילט נישט **אַזוי** פאַר דעם זעמל ווי דערפאַר, וואָס איהם איז **נישט געראָטען ; וואָס** ער האָט זיך דאָ מיאוס אָפּגענאַרט. אָנשטאָט נאַשען, ווי **דער שטייגער** **איז, חאַפּען** אַ לעק, געפינט ער פאַר זיך אין וואָגען **דאָ אַ מין סחורה** **אַזעלכע,** וואָס האָט נישט אין זיינע אויגען קיין **שום** ווערטה. **אומזיסט** נאָר זיך געשמוצט, געבראָכען די פיס פון זיין געסיל אַהער. **דאָס** בילען זיינס האָט געהייכען אויף הינטעש אַזוי פיעל ווי געזאָגט: **פערדאַק** איינער, אַז־אַך־און־וועה צו דיר מיט דיין סחורה... **האַוו־האַוו ! טאַקי** נור אַ פערדאַק ווי דו ביסט קען אַזוינס האָבען... **האָרך־זשע, זאָג איך דיר,** **האַוו־האַוו !** ווייזט דו זיך דערמיט צו אונז אין געסיל, צעררייס **איך מיט** מיינע חברים דיך אויף שטיקער, פערדאַק־דאַק־דאַק !... אונזער **שלים־מזל** נעביך פאַכט מיט די נעזליכער, **שאָקלענדיג מיט דעם האַלז, מיט** דעם **קאָפּ** אַרויף און אַראָפּ, שטשירעט אויס איין אויג — **איז זיך מישב** און קעהרט זיך אום צום הונד מיט דעם הינטען, **ווי איינער רעדט :** **נאַ...** וואָס וועל איך דאָ מיט דיר טענה'ן !

די זון, וואָס ווי באַלד זי ווייזט **זיך מיט** איהר **ליכטיג פנים אין** **שטעדטיל,** שטעהט זי סטאַנציע דעם גאַנצען טאָג אויפ'ן שול־הויף, האָט מנחה־צייט, ווי דער שטייגער איהרער איז, זיך געקליבען **פון** דאָרט אַהין, אין איהר רוה אַריין. זי האָט אויסגעשטעלט **אַ** צורה, נאָר **עפּעס** נישט די וואָס פריהער, געקוקט, געקוקט אויף אונזער **שלים־מזל**, אויף דעם ביידעל ספרים, מינענדיג זיך און משונה רויט ווערענדיג. גלייך ווי **עס** וואָלט איהר שטאַרק באַנק געטהון צושיידען זיך **מיט אַזאַ פּאַרשוין** און מיט אַזאַ סחורה. און באמת טאַקי, וואָלט אונזער לייב **דער שטייגער** געמעגט שווערען, אַז איהר כיוון איינגאַנצען **מיט** דעם קומען איהרען איז טאַקי נאָר צוליעב איהם און זיין סחורה, ווייטער וואָס געהט זי **אָן** **אַ** וועלט. ביי איהם פון דעסטוועגען איז **דאָס** קוקען **איהרס** אַזוי **אויף** איהם גאָר נישט אָנגעליינט. נאַרעשקייטען ! קוקעניש־שמוקעניש. **וואָס** קומט אַרויס דערפון ? גאָרנישט ! עס ווערט נאָר **שטאַרק** היים, **אומצוקומען.** בעסער טאַקי אַזוי, אַזוי פון דערוויטענס. אַצונד פיהלט מען זיך עפּעס פרישער, מען אָטהעמט פרייער, מען ווערט, דאַכט זיך, **ברייטער,** לייגער — אָט ווי ווייט עס ציהט זיך אוים דער שאָטען !...

פון אונזער שטייגער וואַקסט באמת טאַקי אוים **פלוצלים אַ גאַנצער** **עוג** מלך הבשן. דער **קאָפּ** פערקריכט איהם אויפ'ן דאַך פונ'ם בית־מדרש **און** מיט דעם ווידעל שפּאַרט ער אָן העט דאָרט אויף **אַ שטיבעל**

איינגאַנצען איז ער עפּעס אומגעלומפּערט, אַ מין חיה, אַ פּערזעהעניש, גאָר אַנטיק. לאָז דעריבער קיין קשיא נישט זיין, פאַר וואָס האָט די ציג, לויפענדיג פּאַראַוים דער טשערעדע פאַרביי דעם שול-הויף, זיך דאָ אָפּגעשטעלט און געמאַכט אין איין קול מע — דאָס האָט זי געמע־קעט צום גאַנצען עולם בהמות: מע-ע-ע! אַהער בהמה'ליך זעהען עפּעס שעהנס אויף חידושים.

פריהער פאַר אַלע מהוען זיך, ווי דער שטייגער איז, אַ לאָז אַהער אויף קבלת-פּנים אַקעגען אַ מנין ציגען מיט אַ ציגענעם שלום עליכם! דער קהל'שער צאַפּ, דער ציגענער פיינע-בריה, זאָל גע־זונד זיין, האָט לעת-עתה נישט געקענט קומען צום קבלת-פּנים, ווייל ער איז געווען אַ טרוד, פערנומען אין עפּעס אַ וויכטיגען ענין מיט דעם פּעקעל שטאָדט-קונדסים, וואָס פאָהרען אויף איהם רייטענדיג, פיה־רענדיג איהם ביי דער נאָז, און מאַכען מיט איהם, ווי געוועהנטליך, די קאָמעדיע, די שפּיל.

מע-ע-מע! מאַכען די ציגען, דרעהענדיג מיט די וויידעליך, און שפּרינגען אַרויף פלינק אויף דעם וואָגען, נישט וואַרטענדיג אויף דרך-ארץ, ביז מען וועט זיי בעטען. זיי שמעקען, לעקען, נישטערען, זוכען עפּעס נאַשערייען צו-וואַרפענדיג פּעקליך ספרים. עס איז אַ שטופּעניש, אַ חאַפּעניש און אַ שפּאַרעניש. צוויי זייערע שטעהען איבער אַ ספר, האַלטענדיג אָננעבויגען די קעפּ, טרעסענדיג מיט די בערדליך, איינע אַקעגען דער אַנדערער און מאַכען באַראַן-בוץ, עפּעס נאָר טאַקי ווי לומדים להבדיל בוצקען זיך איבער אַ האַרב שטיקעל אין דעם לערנען. דאָס זענען געווען אַ-פּנים ציגען-בטלנים, וואָס האָבען נישט אין זינען די פּרנסה, צופּרעזאָרגען די הײם חאָטש מיט אַ קאָפּ מילך, נישטאָ פון זיי. מ'שטעהנס-געזאָגט, קיין שום נוטצען; דעריבער קענען זיי זיך פּער־נעהמען מיט אַזוינע זאַכענישען, און האָבען זיך דאָ טאַקי אָוועקגעבוצ־קעט אַ היבשע צייט.

אונזער לייב האָט איינגאַנצען ווי ער איז מיט זיין שעהנער צורה, אויפגעריהרט דאָס גאַנצע שטעדטיל בהמות. עס האָט זיך פערברייטעט צווישען זיי ווענען איהם עפּעס גאַנצע מעשיות. יענער הונד האָט אָנ-געהויבען און די איבעריגע האָבען איהם אונטערגעהאַלטען, איטליכער הונד אויף זיין סמיטניק, איטליכער אויף זיין שטייגער בילען. דאָס געבילעריי האָט זיך פערטראָגען ווייט אין אַלע זייטען שטאָדט, זיך אָפּ־געריפען אין די הערצער פון אַלע מיני בהמות, וואָס לאָזען זיך הערען

אויך אויף זייערע קולות, עפּעס גאָר אַ גוואַלד, אַליין נישט רעכט צו ווייסען וואָס. און בשעת עלטערע קיה שטעהען ערענסט איבער די מעלקשעפליך, צוהערענדיג זיך צום גערויש, צום טומלען דאָרט, נישט מפסיק צו זיין אין דערמיט מעלקען זיך חלילה. לאָזט זיך אַ פאַרשייטע „טעלעצע", אַ יונגענד, אויף ציקאַוועשץ צום שול־הויף. אַ רויטער אַ געזונדער בוהאַי פעררייסט דעם עק, מעשה קאַוואַליר, און פוטץ נאָך איהר, לויפט. קומט צו לויפען סאָפּענדיג, פערקאָכט און נעהמט זיך דרעהען מיט דער יפהפה זיינער אַרום און אַרום, ווי אונטער דער חופה דאָרט.

קליינשטעדטעלדיגע בהמות, ווי איטליכער ווייסט, איז זייער לעבען דער שול־הויף, צופערבריינגען דאָרט אַביסעל די צייט; נישט ווי יענע אין די גרויסע שטעדט, וואָס קוקען נישט אָן דעם שול־הויף נאָר זעלטען, אַמאָל אין יאָהר, אָדער אפשר גאָר קיינמאָל נישט אין זייער לעבען. נאָר אַזאַ צונויפלויפעניש אַהין ווי דענסטמאָל, געדיינקען אויך די אַלטגעזעסענע בהמות פונ׳ם שטעדטיל נישט.

אַז בעטאָגטע קיה זענען געקומען, אויסגעמאָלקענע שוין, אויפ׳ן שול־הויף, צונעכטיגען דאָרט, ווי געוועהנטליך, און דערזעהען, אַז די ערטער זייערע, אויף וועלכע זיי האָבען פון גאַנץ לאַנג אַ חזקה, זענען פערנומען, בלייבען זיי פערגאַפט, נישט וויסענדיג וואָס צוטהון, געה לייג זיך מחילה אַז דאָ שטעהט גאָר אַ וואָגען און נאָך עפּעס אַ מין פּאַרשוין. — פריקרע! געה רוה אין אַזאַ געטומעל, אַזאַ חתונה דאָ. פע אַ חרפה, אַ בושה! אָנרופען זיך מיט אַ מו? חס־וחלילה! מו קען גאָר הייסען אַזוינס, וואָס פּאַסט נישט פאַר כשר׳ע בהמות, צנועות. זאַטשעפּען זיך מיט ציגען — שפּרינגען זיי דיר אויפ׳ן קאָפּ. מאַכען דער „טעלעצע" אַ קרומע מינע: פע, טאָכטער, ניט שעהן! — וועט דער בוהאַי אָט־אָ דיך דורס זיין. אין־ברירה, זיי שטעהען נעביך אויף די פיס שטיל, אויסשטעלענדיג די אויגען לעקישעוואַטע אויף אונזער לייב, שלינגען דאָס שפּייעכטס און מעלה־גרה׳ן. דאָס איז ביי בהמות אַזאַ בעשעפטיגונג ווי זאָקען אַרבייטען ביי ווייבער.

נאָר אין־מיטען־דרינען פליהט אַריין עפּעס אַ מין ווילדע בריאה אַ צעטראָגענער, אַ מנוול מיט אַ פערוואַקסען פנים און אַ צופּאַטעלטע באָרד. די צוגעפּלעטשטע נאָז, עפּעס ווי אויף שרויפען — קרימט זיך, קנייטשט זיך, שמעקט, בלאָזט, פירקעט ווי פון טאַבאַקע. ער איז קליין געוואַקסען, ברייטער ווי לייגער, אַ קורצפיסיגער אין תחתונים פון האָר, אַראָפּהיינגענדיג ווי טריפעלקעס ביז איבער די קניעס. און אַ ריח פון

שוויים מיט נאָך עפּעס אַזוינס, ווי הייסט מען עס, גיט זיך פון איהם מחילה שטאַרק נאָך — דאָס איז ער, זאָל געזונד זיין, דער צאַפּ מיט זיין כבוד אַליין! באַלד ביים אָנקומען, פון דערווייטענס נאָך, טהוט ער זיך אַ בוק, אַ לאָז אַראָפּ דעם קאָפּ, פּירקעט, בעבעט עפּעס אונטער דער נאָז, לויפט דער נאָך צו העגדום־פּענדום — און בעך־בעך אונזער שלים־מזל אונטער דער דעך.

אונזער לייב שפּרינגט אַזש אונטער פאַר גרויס וועהטאָג פון אַזאַ שלום־עליכם, און עס רייסט זיך איהם נישט ווילענדיג אַרויס אַ הירזשע טיעף פון'ם האלז, ווי גערערט מיט פערדראָס, שטאַרק פאַראיבעל האָבענ־דיג: אי, פע, חלעבין!... וואָלט ער געקענט מעקען גוט צאַפּעשע, אָדער חאָמש אַביסעל, צאַפּעשע כלומר'שט הייסט עס, און אויך דאָס לשון פון יענע אַנדערע מיני ברואים דאָ, וואָלט ער זיכער מיט זיי זיך אויס־גע'טענה'ט, פאַר וואָס בענעהמען זיי זיך מיט איהם דאָ אַזוי גראָבליך, וואָלט זיי געפּרעגט גאַנץ ריין און שאַרף: בהמה'ליך! וואָס אַזוינס האָב איך אייך געטהון? ער וואָלט זיי דערצעהלט פון דער שווערער מיה זיינער מיט דער דאָזיגער סחורה דאָ; פון די גרויסע פּערדינ־סטען, מ'שטעהנס־געיאָגט, דערפון, אַז עס קלעקט אפילו נישט אויף אַ בינטעל היי. זיך זאָט אָנצועסען. מען פּאָהרט, מען שלעפּט זיך, מען האַנדעלט, האַנדעלט און וואָס? גאָר נישט! דאַכט זיך ער שטעהט, האַלט זיך אויף די פיס, נאָר וואָס ביי איהם אינוועניג, אין מאָגען, טהוט זיך, ווייסט קיינער נישט. חוץ אַביסעל סימשקע היינט פריהמאָר־גענס האָט ער דעם גאַנצען טאָג, אָסור־חזיר, אפילו קיין לעק היי אין מויל נישט נעהאַט. ס'איז אוודאי נישט פאַר תענוג, מסתמא שטעהט עס מיט דעם פדיון שמאָל, ס'איז דאָ אַ מכה!...

נאָר דאָס וואָס אונזער שלים־מזל קען נישט אַרויסזאָגען מיט דער צונג, גיט ער עס צופערשטעהן אויף דעם ווינק, מיט דעם בליק און מיט אַלע זיינע אברים. זיין אויסדרעהען פריהער דעם קאָפּ און בעטראַכטען זיך אַליין, זאָל אַזויפיעל הייסען: האַ! דאַכט זיך, אַלס־דינג ביי מיר ווי עס בעדאַרף צו זיין? אַ בהמה ווי אַלע בהמות! און פאַרטיג ווערענדיג דערמיט ביי זיך שטרעקט ער אויס דעם וויי־דעל שוין צו זיי: נאַט זעהט, בהמות, הייסט עס, נישט צו פערזינ־דיגען. אַ בויך איז דאָ: הויט און ביין דאָ, בין אַ בשר ודם ווי איהר אַלע! וואָס־זשע ווילט איהר פון מיר האָבען?

דער צאַפּ אָבער ווייסט נישט קיין חכמות, פערשטעהט זיך נישט

אויפ'ן ווינק. ער גורט אָן זיינע לענדען, טהוט זיך אַ לאָז ראַפּטאָפּ צו אונזער שלים־מזל — און טראַך־טראַך ווי פריהער! אַלע בהמות שטעהען. קוקען, און עס זאָל זיי דאָס אַנהויבען צו אַרען... דער לייב נעבּיך לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ, מאַכט צו די אויגען, און טיעף פונ'ם כּויך רייסען זיך איהם אַרויס שטילע זיפצען. אַצונד טהוט ער שוין אַפילו קיין קליין הירזשעלע אויך נישט, וויסענדיג, אַז עס וועט נישט העלפען.

יאָ, רב לייב, דו פערדיל איינער! עס וועט דיר נישט העלפען אַפילו ווען עס זאָל זיך דיר עפענען דאָס מויל צום ריידען ווי דיין עלטער־עלטער באָבע אַמאָל — בּלעס'ס איזעל, דיר צו לאַנגע יאָהר! זאָיידער דיר זאָל זיך עפענען אַ מויל, וואָלט פיעל בעסער געווירקט זיי דאָס מויל צו פערשטאָפּען. דאָס הייסט, ווען אָנשטאָט ביכלעך בּיי דיר אין וואָגען, וואָלט געווען דאָ פּאַר זיי עפּעס אַזוינס, וואָס צו נאַשען.

ס'איז דאָ אַפילו אַ שטיקעל פערענטפערונג דעם צאַפּ, אַז ער איז גאָר ניט אַזוי גראָב שולדיג. מען בעדאַרף דאָך וויסען, אַז צו זיין אַ קהל'שער צאַפּ איז עפּעס נישט אַזאַ גרינגע, גוטע שטעלע. פערגעסט נישט וויפיעל ער האָט אויף זיך אַרבּייט. מיט איטליכען שייגעץ אין שטאָדט מוז מען איבּערהאָבּען געשעפטען, מען מוז אַמאָל אָפּאַרבּייטען עסקים אינאיינעם מיט ווייסע־חברה; צונויפקומען זיך, בּוצקען זיך אַמאָל דאָס מיט דעם, דאָס מיט יענעם. אומעטום בעדאַרף מען זיין, דאָ אין שול, דאָ אין מאַרק, צווישען די זיטצערענס מיט קוישלעך, מיט מולטערס, דאָ מוז מען זיך פון אַלע מלאכות אַראָפּחאַפּען צו דעם, צו יענעם אין גאָרטען אויף בּרכה־מאַכען, און נאָך ווי? אומגעבּעטען. מאַכט זיך אַמאָל, יענער איז נישט צופריעדען, בּעקומסט דו אַ פּסק, אַזוי אַז דאָס בּרכה־מאַכען פאַלט דיר אוים בּאָקום. דו לערענסט אַמאָל דעם פּשט דערפון, יענער אַ־פּנים איז נישט געווען צופריעדען דערפאַר, וואָס דו האָסט זיך פערשפּעטיגט קומען אויף כּיבוד צו איהם, בּכן ווילסט דו דאָך יוצא זיין און חאַפּסט זיך אַריין מאָרגען טאַקי אַהין צו איהם שוין פריהער — הערט אַ מעשה, איז אויך שלעכט! חאַפּסט דו נאָך איין ערגערען פּסק ווי נעכטען. — יאָ, ס'איז דאָ אַ סברא, אַז ערשט היינט, זאָל איהם נישט זיין צו קיין בּושה, האָט ער געהאַט זיין עהרליך אויסקומעניש. ער איז געקומען שטאַרק צודרעהט. דאָס ווידעלע זיינס איז געווען פערקלעמט גאָך אַ שפּריי־העלצעל — און ער האָט דעריבּער אויסגעלאָזט זיין שווער, בּיטער האַרץ צו אונזער שלים־מזל.

שטעהענדיג אזוי פערזאומערט דערפיהלט אונזער שלים-מזל פלוצלינג פון הינטען עפּעס א ווארעמען גלעט. עס דאכט זיך איהם: אהא, בעל-הבית... הי... סיטשקע! ער טהוט א הויב דעם קאפּ און א שטעל אויף די אויערען. וואס לאזט זיך אויס? בוידעם! איינע פון די כשר'ע, בערטאגטע קיה האט איהם מיט דער מאָרדע גאנץ דעליקאט אנצוהערעניש געגעבען, ער זאל זיך מוחל זיין רוקען ווייטער אביסעל, און באלד טאקי זיך אנידערגעליינט נעבען איהם אויף גאבטלעגער, אין דער דעה, מארגען, אם-ירצה-השם, אויפשטעהן כ ל ח ו ך ה ש ו ר, און היידא — צו דער אכילה, אין פעלד אריין!

די זון פערגעהט — אין דער ערד מיט'ן קאפּ! דער בוהאי שטעלט זיך אין דערמיט שול-הויף, בלאזט שופר אויף זיין צוריפּעט קול, גראבענדיג מיט די הערנער אונטער זיך די ערד, פערדרייסט דעם ווידעל — זייט מיר געזונד! הייסט עס, און אוועק, אוועק. דער צאפּ פערנעהמט זיינע ציגען און לאזט זיך מיט זיי צו דער ווייבערשער שוהל, אהין — אין זיין רוה אריין. די שווארץ-חן'עוודיגע נאכט, געציהרט, געפּוטצט אין דעם טהייערען שטערענטיכעל, ווייזט זיך מיט איהר כבוד אין שטעדטיל — און שא, ערגיץ נישט דארט קיין פּיפּס!

מען שלאפט! — — —

פון דערוויטענס לאזט זיך הערען טריט, אט קומען צו נאהענט צום וואגען פיס, באלד שטעקען זיך אויס הענד — און מזל-טוב, מזל-טוב! דער לייב אונזערער איז אריינגעטהון מיט דעם קאפּ אין דער אלטער טארבע, חראמקעט געשמאק סיטשקע, עפּעס מיט א „יהי-רצון“, גלייך ווי ער וואלט געגעסען האבער.

אבי די טארבע סיטשקע, אבי עס דערגעהט איהם די קישקע פערגעסט ער די פריהערדיגע צרות, חראמקעט זיך רוהיג, און איז, אז-אך-און-וועה צו איהם, גאנץ צופריעדען!...

2.

דאס תוספות יום טוב קעלביל.

דאס קעלביל האט אזוי געהייסען, עס פארשטעהט זיך, נישט פאר דעם אריינקוקען זיינס אין דעם משניות מיט דעם תוספות יום טוב אזוי, א שטייגער, ווי מען זאגט ביי אונז א האלבן קוקט אריין אין „בני-אדם“,

אָדער אַ קעלבינגער מגיד קװעטשט זיך פאַר אַײן עולם. אַזױנע װערט־ליך װי די, װאָס נישט אױסגעטראַכט, נאָר שטאַמען אײגענטליך פון אונזער לעבען, זענען בײ אונז פאַר בהמות נישט געזאָגט געװאָרען. מעגליך אפשר ערגיץ אַנדערש יאָ, ארץ־ישראל — בהמות אַ שטײגער, אױף זײ שטעהט דאָך געשריבען: „ציון, בך כל־בהמה ועוף הכמו!" בײ דיר, ציון, איז איטליכע בהמה קלוג. אַײן אײזעל דאָרט אַפילו איז אַ למדן, גוט און פרום — װי פנחס בן־יאיר'ס אַ שטײגער. אין אונזער װינקעל אָבער זענען בהמות טאַקי בהמות און קעלבליך גע־העז אַרום פוסט־און־פאַס.

נאָר װאָס דען? דאָס קעלביל האָט אַזױ געהײסען איבער אַ מעשה, װאָס איז זיך פאַרלאָפען מיט זײן מאַמע באַלד נאָך דעם קעלבען זיך, און אָנגעמאַכט אַ רעש, אַ קאָכעניש אין דעם גאַנצען שטעדטיל.

די מאַמע זײנע, זאָל זיך דאָרט מיהען, איז געװען אַ שעהנע, כשר'ע בהמה, שעהן מײנט מען נישט פשוט שעהן װי יענע קיה, האָלענדערקעס, אַ שטײגער, מיט אַ שעהן פנים'ל, פעטע, דיקבײכיגע, מיט גרױסע אָנגעגאָסענע אײטער, די הױט אַ גלאַטע מיט דעם פוטץ און אַ לאַנגען עק מחילה הינטען װי אַ שלעפּע. אַדרבה, פאַרקעהרט, זי, די מאַמע הײסט עס, זאָל זיך איהר דאָרט גרינג שלוקערצען, זי איז געװען דוקא אַ מאָגערע, הױט און בײן, אײטערליך מחילה נישט מעהר אפשר װי אַ כזית, עס האָט זיך עפּעס געבאָמבעלט אַ דאַר שטיקעל, עט גלאַט אַזױ זיך. די יפה, די פעל הײסט עס, דוקא פאַרשמירט, פאַרשמוצט, פאַרשלומפּערט תמיד, פון הינטען דוקא פאַר־קריצט, כלומר'שט אַײן עק משטעהנס־געזאָגט — און פונדעסטװעגן נישקשה, חלעבין, װײט אין דער װעלט צו זוכען נישט געװען איהר גלײכען...
דאָס שעהנקײט איהרס איז בעשטאַנען אין מעשים טובים — אין איהר גוטקײט, שטילקײט און עהרליכע אױפפיהרונג, דהײנו: זי פלעגט, װי אַ יודישע קיה, אָפּריכטען גלות, נישט צו האָבען אַ מקום מנוחה; פלעגט נעכטיגען, װאַלגערען זיך אױף דער גאַס, זיך קײקלען, האָבען גלגול־שלג װינטער אױפ'ן שנײ, סײדען אַמאָל אין די גרױסע ברענענדיגע פרעסט פלעגט מען זי פאַרבעטען אױף נאַכטלעגער אין דעם פינסטערען הױז, װאו עס האָט זיך געפונען דאָס פעסיל װאַסער, די גרױכע, פולע פאַמײ־ניצע, קלעצליך האָלץ, פױלע שמאַטעס, גאַנץ אַלטע אי פריש־שמעקענ־דיגע בלאָטע און מיסט. צום פאַסטען איז זי געװען אײן בריה אין דער װעלט. זי האָט געקענט אָפּפאַסטען גאנצע טעג און גאָרנישט! בכלל,

איז זי נישט געווען אזוי אריינגעטהון אין דער אבילה, ווי אנדערע, גוי'עשע א שטיינער, זי האט אין דעם גוטען יודישקייט ביסלעכווייז זיך אפגעוועהנט פונ'ם עסען, אזוי אז זי האט אנגענומען פאר ליעב חאטש וואס ס'איז און וויפיעל ס'איז אפי יוצא זיין, פארשטאפען דאס מויל. פיעל יודישע בהמות האבען דאך אזעלכע מעלות, נאר זי איז זייער ביז אלע.

איינגעהאנדעלט האט מען זי לכתחילה פאר א מציאה, עס האט געהייסען פישש... עס גיסט זיך פון איהר — מילך. א בהמה, קיין עין-הרע, א וואוילע, נאר א חריפות. הלואי מיט מזל, יעלה ויצמח, עס זאל זיך גיסען, שפריצען, מען זאל לעקען דערפון די פינגער! שפעטער אבער האט זיך ארויסבעוויזען, אז ס'איז נישט אזוי די מעשה. דאס וואס מען האט פערלאנגט איז נישטא! דאך זי שולדיג מאכען דרינען אינגאנצען יואלט געווען א גרויס אומרעכט. וואס איז, זי האט דען געהאט און נישט געגעבען? אי וואס מען האט זי איינגעהאנדעלט אויף דעם תנאי, מען זאל האבען פון איהר פיעל גוטס און נחת — עט, נארעשקייטען, נארעשקייטען, למאי מען האט איהר אנגעפייפט אין די מזונות, אין דעם קעסט עסען כפי ההתחייבות! עס טרעפט זיך ביי יודען אזוינע זאכען. ביידע צדדים, נארען איינער דעם אנדערען אפ, נישט אזוי ווי מען זאגט, ווי מען שטעלט זיך פיר — און גארנישט. אויך בעשולדיגען זי פאר דער פרנסה איהרער, פאר דעם ארומשלעפען זיך אין מארק צווישען די גוי'עשע פוהרליך, א שמעק דא, א טאפ דארט, א שטעק די מארדע אהין און חאפען א לעק — דאס וואלט געווים א גרויסע עולה געווען. ווארום אדרבה זאגט, וואס זאל א בהמה נעביך טהון ביים אראפגעהן פון קעסט, אז עס לאזט זיך איהר אוים די מזונות? לייגען זיך, שונא-ציון, אין דערמיט נאס און פגר'ן פאר הונגער? לאז מען זיך מטריח זיין אין א יודיש שטעדטיל ערגיץ, וועלכעס עס איז, וועט מען זעהען, אז אלע בהמות ווי זיי זענען זיך מפרנס דארט אזוי. און גאר נאך אלע גליקען מ'שטעהנם-געזאגט, אז אונזערער פלעגט שוין געראטען א חאפ טהון עפעס פון אויבען, אינגאנצען א פעטרישקע, פלעגט עס איהר נעביך באקים אויספאלען. זי פלעגט חאפען ביטשען, קלעפ ווי האלץ, וויפיעל אין איהר איז אריין, געשפעט און לייטישע רייד פונ'ם גראבען עולם א צונאב נאך דערצו. וואס הינט האבען צו איהר געהאט, פאר וואס הינט האבען געהאוועט, געבילט, זי אנגעחאפט, געביסען? — דאס איז בלל נישט צום פערשטעהן; סטייטש, הינט וואס לעקען אפ א ביינדיל, חאפען שיריים פון יודישע פאמייניצעס; הינט וואס יודען פערשטאפען

זיי תמיד דאָס מויל, איהר פערשטעהט, מיט אַ שמיקעל ברויט; הינט, וואָס יודען מיידען תמיד זיי אוים דעם וועג מיט אָבשיי, וואָס האָבען פונדערוויטענס נאָך פאַר זיי גרויס דרך-ארץ! נישמעהר, גאָרנישט. אויף בילערם איז ניט שייך צו פרעגען קשיות.

מילא, בקיצור, האָט מען דאָ אַ קלאָרען חשבון פון אונזער בהמה'ס שעהנקייט, עהרליכקייט. און דאָס וואָס איהר גוטקייט, שטילקייט אָנבע־טרעפט, דאַרויף קענען עדות זאָגען אפשר אַ האַלב שטעדטיל יודען. פיעל מאָל פלעגט זיך מאַכען, אין די שמאָק-פינסטערע נעכט, אַ שטיי־גער, איז אַ יוד נעבּיך געשטרויכעלט געוואָרען און אַרויפגעפאַלען פונקט אויף איהר, אויף אונזער בהמה הייסט עס, וואָס האָט געהויערט אין גאַס צווישען די געמאַרקען, איין אַנדערע אויף איהר אָרט וואָלט עס זיכער אונטערגעטראָגען: סטייטש, וואָס איז דאָס פאַר אַ מאָדע קריכען ביי-נאַכט, און וואָלט איהם דערלאַנגט אַ וואָרף פון זיך העט, ווייט, צו אַלדע-שוואַרץ-יאָהר. אונזערע אָבער פלעגט זיך אויפהויבען שאַ שטיל, אַ שטעלנעבּענדיג זיך אויף די פיס, און טראָגען דעם פאַרשוין, רייטענדיג איהר אויף דעם רוקען, אַ שטרעקע וועג, ביז ער איז אַראָפגעפאַלען אַליין, ברעכענדיג זיך האַלז און געניג.

אמת טאַקי צו די דאָזיגע אַלע שעהנע, גוטע מעלות האָט זי גע־האַט, צווישען אונז זאָל עס בּלייבען, אַביסעל חסרונות אויך. נאָר וואו איז דען דאָ אַ בהמה דורכאויס אַ כשר'ע אָהן אַ בּרעקיל סרכא? בעדאַרף מען אַ בעסערען ווי אונזער בּוהאַי, אַ שטייגער, אַ גדול, אַ גרויסער, אַ הדרת-פנים מיט אַ ברייטען שטערען און אַ דיק-קיילעכדיג בייכעל, אָדער הצאַפ שלנו, אַ קאַטאָוועס עפּעס אונזער צאַפ, אַזאַ פאַרנעהם, דער גרעסטער צווישען אַ שטאָדט ציגען — און פונדעסטוועגען, זאָל זיי דער שור-הבר נישט שטראָפען פאַר די זינד, זענען ביידע דאָס, וואָס מען טאָר נישט זאָגען, נישט דעם, נישט יענעם טאָר מען נישט לאָזען אין שטאַל אָהן אַ שומר.

ווינטער אַמאָל, גאַנץ פריה, אַז איך בין געלעגען איינגענורעט אונטער דער קאָלדרע, פאַרשלאָפען, נאָך נישט בדעה האָבענדיג אויפ־שטעהן, געהן אין חדר, דערפיהל איך ווי מען וועקט מיך, טאָרעט מיך, און איין געשריי: גיכער שטעה-אויף, גיכער, גיכער! איך טהו מיך, נישט מודים נישט לעבעדיג, אַ חאַפ-אויף און דערזעה פאַר מיר מיין שוועסטערקיל, אַ מיידעל פון אַ יאָהר צוועלף. דאָס פּנים'ל שיינט איהר, די אויגעלעך פינקלען עפּעס מיט אַ גלאַנץ גאָר משונה, דאָס מיילכען

האַלב אָפען, אויף די ליפעלעך עפעס אַ פאַרגליווערט מין שמייכעלע, זי וויל עפעס זאָגען און קען נישט, אַזוי פאַרנעהמט איהר דער אָטהעם, נאָר וואָס זי שטרעקט אויס, ווערגענדיג זיך, דאָס הענטיל, טייטענדיג אויף עפּיס דאָרט אין דערמיט שטוב — אָ — אָ! איך גיב אַ קוק — אוי, געוואַלד, אַ קעלביל! און אַזוי ווי איך בין, באָרפעס, נאַקעט, אין איין העמדיל, האַלטענדיג איין האַנד אויפ'ן קאָפּ, קיין צייט נישט האָבענדיג אויסזוכען דאָ און אָנטהון דאָס יאַרמולקעלע, טהו איך אַ שפרונג אַראָפּ פונ'ם געלעגער, געשווינד צו איהם. די פרייד מיט מיר איז געווען אַזוי גרויס, גלייך ווי די וועלט איז מיינע, גלייך ווי אַלסדינג אין איהר, פיהלט מיין שמחה. עפּעס לייכט די זון גאָר אַנדערש, עפּעס איז דער פריהמאָרגען מילדער, פריינדליכער ווי תמיד, עפּעס פיהלט זיך אומעטום אין דער לופט יום־טוב'דיג, פול־און־פול מיט קעלביל. אַלסדינג שמייכעלט, זאָגט: גוט יום־טוב, מזל־טוב דיר מיט'ן קעלביל!...

איך זעטץ מיך אויף די קניעליך, אביסעל פונדערווייטענס, און בעטראַכט מיר דאָס קעלביל. אַ שעהנס, אַ רויטס מראה געלבען, אויף דעם שטערען אַ ווייסער פלעק ווי אַ זילבערנע קאָקאַרדע, גאָר אַ גאָטס וואונדער. וואָס ווייטער ווייטער גיב איך מיך אַ רוק־אונטער, בעקענענדיג מיך מיט איהם נעהענטער; וואָס ווייטער גיב איך עס אַ גלעט, דאָ אַ טאַפּ, דאָרט מיט אַ פינגער, אַריינקוקענדיג איהם בשעת מעשה אין די אויגען, ביז איך ווער דערמיט שוין אַ נאָהענטער שמעלקע און לאָז איהם אַראָפּ אַ גראָבען „שלום־עליכם“, אַזוי טאַקי מיט דער גאַנצער האַנד, מיט אַלע פינף פינגער. דאָס קעלביל האָט אַ פנים נאָך נישט געוואוסט דעם טייטש פונ'ם „שלום־עליכם“, מיט וואָס מען עסט עס, וואָרום עס האָט זיך עפּעס געפיהלט ווי בעליידיגט, און צונויפנעהמענדיג זיך מיט אַלע קרעפטען געפרופט אויפשטעהן. פריהער האָט עס אָנגעהויבען הינטען־אַרום, פאַמעליכען־פאַמעליכען זיך געשטעלט אויף די הינטערסטע פיסלעך, בלייבענדיג אָנגעשפאַרט אויף די קניע פון די פעדערשטע, וואָס נאָך פערלייגט אונטער זיך אַזוי, אַז ס'איז אויסגעקומען עפּעס משונה, ווי עס שטעהט מחילה ראַקום. שפעטער אַביסעל האָט זיך עס שוין געשטעלט אויף אַלע פיער פיס, וואָס האָבען זיך געשאָקעלט ווי פיסלעך פון אַ צושאָטענעם טיש. פונ'ם פופיק איז איהם אַראָפּגעהאַנגען, באָמבלענדיג זיך, עפּעס ווי אַ שטיקעל בענדיל און אויסגעזעהען אינגאַנצען מראה לעקיש. אַזוי איז עס שאָקלענדיג זיך, אומגעלומפערט, אויסשטעלענדיג אַ פאָר קעלבערנע אויגען, אַ היבשע ווילע געשטאַנען — און פלוצלים פערדרייסט עס דעם ווידעל און גאַ־אָפּ, גאַ־אָפּ איבער

רער שטוב. עס ווערט אַ רעש אַ געפילדער, עס פאַלט אום די מילכיגע באַנק מיט דעם צעבראָכען פיסעל, עס דערשרעקען זיך די היהנער, פליי־הען משוגע׳נערווייז איבער טיש און ביינק, צעבראָכען אַ גלעזעל און קעה־רען איבער עפּעס אַ שיסעל. די מאַמע ביי דער קינפּעטאָרען, ביי דער בהמה הייסט עס, דאָרט אין הויז, דערהערט דעם מאַראַאַם, דעם האַר־מידער, לויפט אין איין אָטהעם אריין אין שטוב שטאַרק אויפגעבראַכט און לאָזט אוים איהר צאָרען צו מיין קאָפּ:

אוי, אַ טאָג, האָב איך עס געהאַט דענסטמאָל, אַ מאָג פון פּעטש און קלעפּ אין דער היים, אין חדר, געלייזט געגוג, נישט פאַר קיין יודען געדאַכט!

אויעקגעגאַנגען פון דער היים אין חדר בין איך מיט אַ קאָפּ פול מיט קעלביל. ווען איך האָב בעגעגענט אויפ׳ן וועג האָב איך אָנגע־זאָגט די בשורה: אונזער קיה האָט געהאַט אַ קעלביל! פאַר איטליכען פון מיינע בעקאַנטע יונגליך האָב איך אָפּגעלויבט אין טאָג אריין דאָס קעלביל, אונטערשמייכלענדיג דערביי פאַר גרוים הנאָה ווי אַ בעל־שמחה, געמיינט דערמיט — העהע! לאָזען זיי מיר מקנא זיין. ווען מיר האָט געטויגט האָב איך צוגעזאָגט ווייזען איהם דאָס קעלביל, אינאיינעם מיט מיר זיך דערמיט אַביסעל אָנשפּילען. ביי איינעם אפילו האָב איך גענור־מען פאַראוים אַ פּאָר יונ׳ישע מעשענע קנעפּ מיט אָדלערס און אַ יערכען בייטעלע, שווערענדיג איהם: „ווי איך בין אַ יוד!" אַז דער כיבוד פאָה־רען רייטענדיג צום־ערשטען אויפ׳ן קעלביל געהער איהם. עס פערשטעהט זיך, אַז פאַר גרוים שמחה און אַזוי פיעל געשעפטען האָב איך מיר פער־שפּעטיגט קומען אין חדר, און געחאַפּט אַ מיאוס׳ן פּסק.

נאָר פּעטש זענען פּעטש און קעלביל איז קעלביל. די גמרא ליגט פאַר מיר אָפען און עס קוקט אַרוים פון דאָרט, עס דרעהט זיך מיר פאַר די אויגען — קעלביל. עס קריכט, קריכט מיר אין קאָפּ אַ מאָרדעצקע, אַ שעהנס, אַ געטאָקטס, אויערליך קלייניטשקע, אויפגעשטעלטע, אַ קעפּעלע, אַ העלזעלע. דער רבי קנעלט, מריקעט מיט אַ גמרא ניגון, און מיר אין די אויערען מעקעט די קיה נאָכ׳ן קעלביל. דער רבי טהוט זיך אַ הויב פונ׳ם ביינקעל — דאָס קעלביל אַ הויב אויף די פיסלעך; דער רבי שטרעקט אוים די האַנד — דעם קעלביל פעררייסט זיך דאָס שווענציל: האָץ־האָץ־האָץ — און עס פליהט אַ פּאַטש! דער רבי איז בייז, פרעגט וואו איך האַלט? איך האַלט מיך ביי דער באַק. עס האַלט שוין ביי מקיים פּסק זיין, איך האַלט עס נישט אוים. עפענט זיך פּלוצלים די טהיר —

און עס עפענט זיך מיר ווידער א וועלט. סקאַציל קומט, רבי'צען! אהא, אַט איז ווידער דאָס קעלביל. די רבי'צען לויפט ארויס ביין, א קלאַפּנע־בענדיג מיט דער טהיר, דער רבי, ארויס פון די כלים, לאָזט אויס זיין שווער־ביטער געמיטה צו מיר.

אַז איך בין יענעם טאָג אַ לעבעדיגער, אַ גאַנצער אַ היים געקומען, איז טאַקי נאָר גרויסע נסים מיר געשעהען.

קומענדיג אַ היים איז די ערשטע זאַך מיינע געווען — קעלביל. שטיל אויף די שפּיטץ פינגער האָב איך בשתיקה, ווי אַ ליעבהאָבער צו דער געליעבטער, מיך צוגע'גנבה'ט צום קעלביל. די מאַמע האָט עס פערשטופּט אין אַ ווינקעלע פאַר אַ גוט אויג, מען זאָל עס קיין עין־הרע נישט געבען. אַנגעהויבען האָט זיך ביי מיר ווי דער שטייגער איז, פריהער אַ קוק, איין עסען פאַר ליעבשאַפט מיט די אויגען. אין אַ ווייל אַרום שוין אַ גלעט, אַ טאַפּ, דערנאָך אַ האַלזען, איין ארומנעהמען, גאָר נפש אחת, און לסוף שוין גראָבליך מחילה אַ קוועטש — און מיין קעלביל פון אַ שפּרונג אַ הין־אַהער איבער דער שטוב, ווערט עס איין איבערקעהרעניש, סדום ועמודה, און עס רעגענט אויף מיר פעך און שוועביל, פייערדיגע פעטש הייסט עס, גאָר אַ שרעק!

די ליעבע צום קעלביל האָט ביי מיר געוואקסען מיט יעדען טאָג און צוגלייך מיט איהר די יסורים, הארצוועהטאָג מיינע, וואָס זי האָט מיר אָנגעמאַכט, מיין קינדערש הערציל איז פערלאָפען מיט בלוט, האָט נישט נעקענט רוהיג אָהן פערדראָס האָרכען דעם שמועס איבער דעם קעלביל, ווי מען וויל עס געביך קוילען, ווי מען דינגט זיך מיט דעם קצב, מיט וואָס פאַר אַ גרינגע לעבער מען צוגלידערט עס לעבעדיגערהייט, שניידט, טהיילט זיין גופ'ל נעביך, ווי מען רעכענט אויף די פינגער אַזוי פיעל פאַר זיין פעלכען, אַזוי פיעל פאַר דעם פעדער־חלק, אַזוי פיעל און אַזוי פיעל פאַר זיין איטליכם גליעד בעזונדער. עס שטעהט זיך, קוקט קוקט אַזוי גוט, היימיש, לעקט דער מאַמעס האַנד אַזוי ליעבליך־פריינדליך. און דאָ שאַצט מען אָפּ דעם ווערטה פון זיין לעקער, פון זיין צינגעל! ס'איז עפּעס טאַקי אַ געוואַלד, אַ רציחה! — דענסטמאָל האָב איך נאָך נישט געוואוסט קיין חכמות, זיך נישט אריינגעלאָזט אין טיעפע חקירות איבער מענשען, בהמות, גאָר נישט איינגעפאַלען מיר אפילו איבערצוטראַכטען, אַז אין דער פיהרונג פון דער וועלט קען געמאַהלט זיין פעו ל גר; אַז דאָס אלדינג, וואָס איז פון גאַנץ לאַנג שוין אַזוי געשטעלט, ביי לייט אָנגענומען, האָט אפשר נישט קיין האַפט; אַז גרויסע

פיט בערד קענען גאָר זיין יונגליך; אז חכמות אזוינע און אזוינע קענען נאָר זיין נאַרעשקייטען, פילוסופיות — פלודערייען, גוטסקייט און פרומ־קייט — אַכזריות, ווילדקייט. חלילה! אַלסדינג ווי אַזוי ביי די עלטערען אין שטוב, ווי אַזוי אין חדר, אין שוהל, אין בית־המדרש דאָרט, דאָס איז שכל׳דיג, רעכט, פיין, ווי גאָט האָט געבאָטען. און אויב מיר איז פריקרע געווען אַמאָל, עס האָט מיך עפּעס געאַרט, איז דאָס נאָר געווען גלאַט אַזוי זיך, בשוגג, אומגערען, גלאָט עס האָט זיך אַזוי געפיהלט, גאָר פון זיך אַליין אַזוי געוואָלט — און דאָס פלעגט מיר דערנאָך ערגערען, קאָס־טען אַ שטיק געזונד, וויל טאַקי אין דעם פיהלען, אין דעם ווערלען, אָט דרינען, לויט זיי זאָגען שטעקט דער יצר־הרע. ער גיט עס אַיין דעם מענשענס האַרץ חשק, עס זאָל פיהלען, עס זאָל ווערלען. ולא תתורו אַחרי לבבכם — אַ יוננגעלע זאָל זיך נישט ווערלען, האָט געטייטש דער רבי. — עס האָט מיר וועה געטהון דאָס האַרץ אויפ׳ן קעלביל: געוואַלד אַ רחמנות! עס האָט מיך פערדראָסען, געברענט, געבראָטען: געוואַלד. וואָס וויל מען האָבען נעביך פון זיין לעבען! און דערביי האָט עס מיך טאַקי געפּיקט, געפּיקט: געוואַלד אַיין עברה! אויף וועמען דו האָסט רחמנות און אויף וועסען דו ביסט אַנגעדרוזדעלט, שווינעץ אַיינער!... איך האָב מיר אָנגעטהון אַ כח אַרויסשלאָגען פונ׳ם זינען די גאַנצע מעשה מיט דעם קעלביל, איך בין נישט מחויב פאַר איהם מקריב זיין מיין נשמה, פרעגלען זיך אויפ׳ן פייער אין גיהנם, נאָר עס האָט אָבער נישט געהאָלפען, פאַרקעהרט, וואָס מעהר איך האָב עס געטריבען, מעהר איז עס מיר אין קאָפּ אַריין געקראָכען. עס האָט זיך מיר געראַכט אַזוינס, וואָס אַ שרעק: פון איין זייט, דאַכט זיך, אַיין אויסגעשטרעקט, איבער־געשניטען העלזועלע, אַ גיסען־זיך בלוט, אַיין אַרויסגעשטעקטע צונג, פאַר־גלייזטע אויגען, אַ האָרחלען, אַ מאַכען מיט די זייטען, אַ צאַפּלען, אַ וואַר־פען־זיך, אַ דריגען מיט די פיס. פון דער אַנדערער זייט אַ שוחט מיט אַ פרום־פנים׳ל, אַ חלף אין דער האַנד און אַ ברכה־מאַכען מיט די ליפּע־ליך. — איך בין אַרומגעגאַנגען צוקאָכט, ווינד־און־וועה איז מיר געווען פון ביידע זייטען, האָב מיך געשעמט קוקען דעם קעלביל און דער מאַמע, להבדיל, אין די אויגען. ווער וויים צו וואָס דאָס וואָלט גע־פיהרט, ווען עס זאָל זיך ניט געווען אונטערדוקען פלוצלים אַזוינס, אויף וואָס מען האָט זיך בכלל נישט געריכט.

ס׳איז אַ ווינטער־נאַכט. אַ פראָסט מיט אַ ווינד. אַ פראָסט אַ ברע־נענדינגער, אַ ווינד אַ שטורעמדינער, עס בלאָזט, פייפט, ריפּ־סקריפּ, ווי אויף אַ חתונה פון טויזענדער רוחות; עס שפּרינגען, טאַנצען ווילען שנעע,

דרעהענדיג זיך משוגע'נערווייז איבער די גאסען. עס קנאקען, פּראסקען דעכער, עס הילט, וויעט אין די קוימענס און עס וישומען, צימבלען שויבען אין די פענסטער. אויף דער גאס קיין לעבעדיג בעשעפעניש, נישט איין יודישע בהמה, אלע ווי אויסגעריסט. און וועלכע וענען פער־בליבען דא, ליגען בעגראבען, אז אך־און־וועה צו זיי, טיעף איבער די אויערען אין שנעע. אונזער בהמה, עפּעס נאך מ'שטעהנס־געזאגט א שטי־קעל קינדבעטארען, האט אונטערגענכטיגט אין דעם פינסטערען הויז, אין נעץ און שמוץ, וואו עס בלאזט פון אויבען, פון אונטען, פון אלע זייטען; וואו ס'איז אומצוקומען פאר קעלט. און וואס טהוט א בחמה? א בהמה מעלה־גרה'ט, חורט, קייעט איבער אלץ פריהערדינע, שוין האלב פערדייעטע, פוילע, נמאס־ומיאוס געווארענע זאכען, אז נייע שפייז פאר זיך האט זי דאך מכות — און ביים איבערקייען קייכט זי, לאזט זי שטילע זיפצען. די זיפצען צוגעהען זיך וויים ארום און לאזען זיך פיהלען אויך אין שטוב.

אויף מארגען גאנץ פריה האט מיך אויפגעוועקט פונ'ם שלאף א ביטער געשריי, א יאמער, א קלאג ווי מען בעוויינט א טוידטען. — דאס וויינט, שרייט די מאמע. וואס איז? געפּגר'ט די בהמה! דאס הויז־געזינד איז פערזאומערט, אין שטוב הערשט א טרויער, אפילו דער האהן שטעהט אראפגעלאזט דעם קאפּ, נישט ארויסגעפידרט די היהנער זיינע פון אונטער דעם אויבען האפעדיג, קוממיות, ווי תמיד. איינע פון די היהנער מיט איין איי פּאדעט, קוואקעט, זוכט איין ארט, וויל זיך לייגען, און נישטא ווער זאל איבערדעקען זי מיט דער זיפּ ווי געווערהנטליך. נאך איינע פליהט ארויס פון אונטער דער בעט, העגדום־פּענדום אויף א ביינקעל מיט א פעררימען קעפּעלע, זעהר שטאלץ אין איין קול: מזל־טוב מיר מיט איין איי, זיך שוין געלייגט אין א גוטער שעה! און דער שעהנער מאן, דער האהן, זאל זיך עס אויף איהר חאטש ארומקוקען, צוגעהן, ווי דער שטייגער איז, ארונטערנעהמען זי אונטער די פלינעליך, קוצעניו־מוצעניו פאר אזא גוטע בשורה. קיינעם איז נישט אין קאפּ, אלע שטעהען פערזאומערט, ווייבער, שכנה'ס אויך אין דערמיט. די מאמע איז מספּיד פאר זיי די בהמה, דערצעהלט איהרע שבחים, איהר קעז און פוטער, וואס איך וויינסטענס האב עס אין די אויגען נישט געזעהען, נאך מעלות אזעלכע, אל־דאס־גוטס, פון וועלכע — א חידוש חלעבין! — איך האב פריהער גאר נים געוואוסט, און לאזט אוים מיט א וויינענדיגען ניגון, אז דאס איז זי געפּגר'ט פאר אונזערע זינד.

— הערט אַ מעשה — זאָגט זי, פערגלאָצענדיג די אויגען צו דער סטעליע — הערט וואָס פאַר אַ גאָט מיר האָבען! היינט גאַנץ פריה, פלחוך השור, אָט די טהיר אָט-אָ, פון דער שטוב אין דעם הויז, עפען איך. געה איך ווי אַ בעל-הבית'טע מעלקען פריה אריין. דאָס מעלק-שעפעל אין דער האנד. שטרוי צום פרעסען האָט דער בעקאַנטער גוי נאָך נישט געבראַכט. פאַרגעסען. אַ פראַסט אַ שרעק. צייט מעלקען. רוף איך: מאַין-מאַין-מאַין! זי רופט זיך נישט אָפּ. געה איך שוין צו נאָהענט, אביסעל מיט פערדראָס, טראַכטענדיג ביי מיר: סטערוואַ. וויל איך מעלקען — הע-הע, איז זי פערשאָטען מיט שנעע. אריינטראָגענדיג זיך ביי-נאַכט דורך די שפּאַרונגעס, די האָר פערפרוירען ווי סטרעמפּעלעס אויף דעם רוקען שטעל איך אַוועק דאָס מעלק-שעפעל, נעהם אַ בעזעם, נעהם, שאַר-שאַר דעם שנעע, און זי, די שפלה, זאָל זיך עס חאָטש ריהרען. איך גיב אַ קוק — אוי, אַ דונער האָט מיך נישט דערשלאָגען, זי איז טוידט! סטייטש, וואָס הייסט? פאַר ווען, פאַר וואָס? פון דער העלער הויט? נישט צום פערשטעהן. פאַלט מיר פלוצלים איין: אוי, אַ וועהטאָג אַ גרויסער, אַ וועהטאָג מיינע שונאים! איהר הערט, מיר האָבען פערגעסען די סעודה, מאַכען נעכטען ווי אַלע יאָהר „תוספות-יום-טוב! מיין יחוס איז עפּעס אַ קאַטאָוועס. פונ'ם תוספות-יום-טוב משפחה שטאַם איך. אין דער מגילה זיינער אויף דעם נס, וואָס איהם איז געשעהען, האָט דער גרויסער צדיק, עליו-השלום, בעשוואָרען זיינע קינדס-קינדס קינדער, זיי זאָלען אין חודש אדר, נעכטען הייסט עס, מאַכען אַ סעודה, ווי פורים. ווער עמיצער נישט מקיים זיין, זאָל זיך איהם טרעפען איין אומגליק. אָט, האָט איהר טאַקי, איהר הערט. דאָס אומגליק. דעריבער טאַקי איז די בהמה סאַנצעלאָמעס די כפרה געוואָרען. וואָס דען? גאָר פלוצלים ערשט נאָכ'ן קעלבען זיך, פגר'ט עס, אַ בהמה! — —

און אין דערמיט הספד, פליהט אריין פונ'ם אַלקירעל דאָס קעלביל, האָץ-האָץ מיט אַ פערריסען ווידעל, אַ פערוואָרפען קעפּעל, מע-מע אין איין קול. דאָס הארץ רייסט ביי איטליכען אין שטוב, קוקענדיג אויף דער יתומה נעבּיך. אַלע פערשטעהען דעם טייטש פון מע, וואָס דאָס מע בעדייט. דאָס מעקעט עס נעביך נאָך דער ברוסט, עס וויל עסען. דאָס מעקעט עס, בעט זיך צו דער מאַמע, זי זאָל עס אויסצוואָגען, אָפּלעקען מיט דער צונג. ווייבער, שכנה'ס, ווישען די נעז, די אויגען, מאַכען פּיסקליך, און די ליפּעליך זייערע ריהרען זיך, גרייט צום ריידען. איינע פון פון זיי, אַ וואוילקענעדיגע, וואָס שיט אין די רייד ווערטער פון די הייל'גע

חכמים, פונ׳ם רבינו בחיי, פערחאפּט זיך פריהער און צולאָזט זיך אין א בּרייטען שמועס.

— דער וואס לעבּט אייביג, בּרוך הוא וּברוך שמו, וואס איך בּין נישט ווערטה זיין נאָמען צודערמאָהנען — הויבּט זי אָן אויף תחינה־לשון, צונויפשנירענדיג די ליפּעליך און קנייטשענדיג א פרום פּנים׳ל — דער אַלמעכטיגער, וואס איז געאַכפּערט, געגרויסט צווישען די הער־שאַפטען מלאָכים, די דאָ הייסען חיות הקודש. ער איז גערעכט און זיין משפּט איז גערעכט, כּי מפּני הרעה, פאַר די זינד, זאָגען די חכמים, פגר׳ט אַמאָל א בּהמה. לאָז זי, די בּהמה, זיין א קרבּן־עולה, מכפּר זיין, רייניגען, ווי די פּרה־אדומה, אַייך און כּל־ישראל, פון אַלע אומרייניג־קייט און פון אלע אומווירדיגקייט, אַזוי ווי עס שטעהט געשריבּען: אויבּ די זינד זענען ווי פּורפּיל רויט, וועלען זיי וויים ווערען ווי אַ שנעע. און אויבּ אַזוי, אַז דורך א פיך, די בּהמה מיינט מען, האָט בּעשיינפּערליך זיך געטהון ענטפּלעקען אזא גרוים וואונדער, וואָלט מיין ראַטה, עצה טובה, געווען, דאָס דאָס קעלבּיל, די פרוכט פון איהר מוטער־לייבּ, זאָל בּלייבּען די ווידערשפּענענדיגע קינדער צום אָנדיינקען, אויף דעם משונה־ווילדען מופת, דאָס זיי זאָלען מעהר נישט מוטווילינגען. נישט פאַרשוועבען די שבועה פון פאָרבצומע צדיקים. לאָז עס בּיי אַייך זיך האָדעווען, און דער, וואָס שפּייזט מכיצי בּינים, פונ׳ם קליין ווערמיל בּיז דעם ווינעלטהיר, וועט העלפען עס צושפּייזען אַמאָל מיט שאָלעכטס פון קאַרטאָפּעל, אַמאָל מיט אַבּיסעל קלייען, דאָס אַבּיסעל, יענעם אַבּיסעל. וואָס קען עס זיך אָנזועהען אין דעם בּעל־הבּתי׳שקייט א קעלבּיל. לאָז זיך אייך דאַכטען אַ ישיבה־בּחור — נאָך א לעפּעל געקעכטס, נאָך אַשטיקעל בּרויט, א קבּצן אַ קבּצן נעבּיך. איהר פערשטעהט, פון אַ ישיבה־בּחור, טפוי, פון אַ קעלבּיל מיין איך, וואַקסט אוים אַ בּהמה, און אַ בּהמה איז גוט, תמיד אָנגעליינט, יוער שמועסט בּיי היינטיגע משוגע׳נע צייטען, און בּפרט נאָך בּיי יודען. אָח־חאָ־חאָ! שפּיעלט אוודאי אַ גרויסע ראָליע א בּהמה. אַלע ווייבּער באַ־טעווען צו. די מאַמע לאָזט זיך איינריידען. דאָס קעלבּעל בּלייבּט לע־בּען — און מיר פאַלט אַראָפּ א שטיין פון האַרצען.

די מעשה מיט דער בּהמה, איהר אונגעוועהנליכער טוידט, נאָר של״א כּדרך הטבע, האָט אָנגעמאַכט אַ רעש אין שטעדטיל. לייט זענען געקומען אויף חידושים אָנקוקען דאָס קעלבּיל, עס האָט בּעקומען א שם און געהייסען: „תּוספות־יום־טוב קעלבּיל“.

א קענען א דריי טעג האָט זיך געטראָגען איבּער דעם שטעדטי־

א היילען, א רויען, נאָר טויב צו ווערען. דאָס האָבען געריויעט הינט, וואָס האָבען זיך טשאַטעס־ווייז פאַרקליבען אויפ׳ן פעלד, צו־טהון דער בהמה איהר רעכט, זיך געריסען, געביסען און מטפל געווען, ווי געהעריג, מיט דער נבלה.

שטאַרק געבייִנקט די ערשטע צייט האָט דאָס קעלביל נעביך נאָך דער ברוסט. מען האָט עס געשטילט אַמאָל מיט א לעמעשקע פון קאָרענע קלייען, אַמאָל מיט ברויט א שטיקעל, מיט א הויפען היי. צייִנדלעך האָט עס געהאַט אכט פעדערשטע, שעהנע ווייסע, נאָך ביים געבוירען ווערען, איך האָב זיי אליין געצעהלט. עס האָט גענעסען און דאָך צו ווייִלען אונטערגעטריקעט. עס האָט אַלץ געשמאָרעט מיט דער נאָז, געזוכט, געשמעקט, און וואָס נאָר איהם איז צום מויל געקומען, א האַנדטוך, א טישטוך, א זאָק, האָט עס געקייט. א היטעל, א יאַרמולקע — איך סחורה. איינמאָל האָט עס שיער זיך נישט דערוואָרגען מיט א טשאָלענט־שמאַטע. א נס וואָס מען האָט זיך בעצייטענס אַרומגעקוקט, גראָד בעדאַרפט גיכער פערדוקען דעם טשאָלענט. און אויב מען איז פון איהם דאָס אלסדינג אויסגעשטאַנען, נישט זיינער פטור צו־ווערען, איז דאָס נאָר געווען אין דעם זכות פון דער מאַמען זיינער, זאָל זיך דאָרט מיהען. איך איינער האָב עס אמת טאַקי ליעב געהאַט טיעף פונ׳ם האַרצען, עס שטאַרק בעדויערט: א רחמנות, ס׳איז נעביך עלענד, א יתום!... האָט מען עס אַמאָל בעליידיגט מיט א קלאַפּ, מיט א זעטץ, פלעג איך מיר אַרויסשטעלען, זיך אָננעהמען קעלביל׳ס קריוודע, און געחאַפּט דערפאַר דאָס מיינינע. אָט דאָס האָט מיך נאָך מעהר צוגעצויגען צום קעלביל דערפאַר, וואָס מען איז אָקעגען אונז ביידע געווען גראָב אומגערעכט, וואָס מיר ביידע האָבען געליטען פון אַנדערע, שטאַרקערע פון אונז, גאָר אומזיסט. נישט אַזוי די בעליידיגונג, די יסורים, דער וועהטאָג פון קלעפּ האָט מיך געאַרט, ווי דאָס אומרעכט, מיט וועלכעס יענע האָבען עס אָנגעטהון. — און א פּנים ביים קעלביל בין איך אויך טאַקי געווען א שטיקעל חשוב. וואָרום עס פלעגט זיך לאָזען גלעטען פון מיר ביים קעפּיל, אָננעהמען ביי די אויערליך, קוקענדיג דערביי צו מיר מיט אַפּאָר אומטיגע אויגען, לעקענדיג מיך פריינדליך, גלייך ווי עס וואָלט זיך פאַר מיר עפּעס געקלאָגט, געוואָלט עפּעס אַזוינס זאָגען. איך ווידער האָב עס, דאכט זיך, פערשטאַנען, געפיהלט וואָס איהם אויף דער לונג, וואָס לעקט עס מיך מיט דער צונג.

אָט דענסטמאָלט־אָ, דעם קעלביל צו פעדדאַנקען און דעם הויז־געזינדס

בענעהמונג אקעגען איהם, איז אין מיר אריין א געדאנק, נאר עפעס ווי א דבוק — א געדאנק, זאג איך, נישט גלאט א געפיהל, א טונקעלם א שטומס אהן לשון, נאר טאקי ריין גערעדט, מיט ווערטער; אז א בהמה, בלוט און פלייש ווי א מענש, האט אויך, איהר הערט? א נשמה ווי ער; אז א בהמה מיט הארץ, מיט אלע רמ״ח אברים, לייב-און-לעבען ווי א מענש, פיהלט לייד און פרייד, יסורים און פערגעניגען אויך ווי ער! — שפעטער האב איך מיט דעם דאזיגען געדאנק מיך ארומגעטראגען גאנץ אפען, איהם געלאזט וואקסען, וואקסען, זיך ארויסזאגען פריי, נישט געהערט א וועלט, ביז ס׳איז געקומען אזוי ווייט, אז בהמות האבען אויך א לשון, זייער לשון, זייער קוק אויף דער וועלט, זייער מין יושר און דרך-ארץ, זייער פאמיליענלעבען, אייגענע און קהל׳שע אינטערעסען, זייערע מיני געבאט, מנהגים, געריכט, און אפשר טאקי אויך זייער מין רעליגיע — קורץ, אלע מעלות און חסרונות ווי מיר, נישט צוזאגען אפילו להבדיל. ס׳איז דא אויך צווישען זיי אלערליי אומות, נאציעס, מינים היימט עס אומות גרויסע, שטארקע, געוואפענטע מיט גוטע כלי-זיין, וואס רויבען, רייסען, געוועלטיגען ביד רמה, און אומות קליינינקע, שוואכע, קריכענדע, פערוואגעלטע, ביי יענע אין די לאפעס. צווישען איין אומה בהמות גופא זענען דא פערשיעדענע קלאסען: בהמות געהויבענע, זאטע, פעטע, שעהנע, ליידיגגעהער, געלערענטע, מיט אנשטעלען, און זיי אקעגען יענע פונ׳ם געמיינעם עולם: אויך-מיר-בהמות, הונגעריגע, דארע, אויסגעדייווערטע, שטענדיג אין דער ארבייט, פערגרעבטע, פערפינסטערטע, וויסען נישט פון זייער חיות. עס זענען דא צווישען זיי גוטע אי שלעכטע, בייזע אי שטילע, רוהיגע, געלאסענע; פוילע אי בריות; פאלשע אי געטרייע; גנבים, נאשערם, פרעסערם אי עהרליכע, כשר׳ע, נישט קיין טרפה׳נע העלזער; עגאאיסטען, נישט פארגינערם, קאפאבעל אויף אלסדינג פאר׳ן אייגען נפש׳ל, אי בארעמהערציגע, בערייט זיך מקריב זיין פאר יענעם אין א נויטה. ראיות דארויף זענען דא גוזמא-גוזמאות, גאנצע פעק, ס׳איז דא אזעלכע, וואס איטליכען פאר דער נאז, מען פערשפארט גאר ווייט צו זוכען. ווער א שטייגער האט נישט געזעהען, וואס פאר א מכנים-אורח׳טע א קיה איז? א מנין בהמות אפילו מעגען אריינשטעקען די מארדעס צו איהר אין צעבער, בשעת זי פרעסט — און גארנישט, זי זאל עס חאטש א פיפס טהון. אדער נעהמט א הונט, א שטייגער. עס מאכט זיך אמאל א הונט קומט אין שטעדטיל, עס מעג זיך זיין איין אויסלענדער, פון פרס-ומדי, פון עק וועלט, בילט ער מיט אלע גלייך, איין הינטעש לשון, איין

רעה — פּאַני־בראַטצי מיט אַלע זיין־גלייכען, אַ הונט ווי אַלע הינט, פערשטעהען זיך איינער דעם אַנדערען זעהר גוט. אדרבה, איז עס דער־זעהען אָדער דערהערט געוואָרען צווישען בהמות אַזאַ קללה, אַז אַ הונט, אַ שטיינער, זאָל מוזען בילען אַזוי פיעל לשונות וויפיעל עס זענען דאָ מדינות. און דער וואָס בילט הינטיש דאָ, זאָל זיין אַ שטומער דאָרט? יאָ, ראיות זענען דאָ גענוג, איבערגענוג, נאָר דער מענש אָבער וויל דערפון נישט וויסען. איהם איז גלייכער מאַכען זיי, די בהמות, פאַר שטיקער פלייש, נישט צוצולאָזען זיי קיין שום פיצעל שכל, קיין שום געפיהל. איננאַנצען וואָס זיי לעבען איז נאָר פאַר איהם: טייגען זיי איהם, הייסען זיי נימצליכע; אלא ניט, זענען זיי שעדליכע, איבעריגע אויף דער וועלט. גאָר העט אין די פריהערדיגע דורות האָבען מענשען, ווי עס זעהט אויס, זיך אַ פּנים געשייט אַזוי מיאוס גראָב זיין אַקעגען די בהמות, די רציחה צו עסען זיי, געזוכט אַריינלעגען אין יראת־שמים. — עס האָט געהייסען, ברענגען גאָט אַ קרבן, קוילען זיי לכבוד זיין נאָמען, איהם אַ שטיקעל, זיינע „פּריסטער“ אַ שטיקעל, און אַגב טאַקי דאָס איבע־ריגע פאַר זיך אַליין. — אָט אַזוי האָב איך מיט דעם געדאַנק מיך אַרומגעטראָגען, שוין אין די עלטערע יאָהרען, אָבער דענסטמאָל, בשעת נאָך אַ יונגעל, האָב איך דעם דאָזיגען געדאַנק, באַלד טאַקי ביים גע־באָרען ווערען, געשטיקט אין מיר ווי אַ ממזר, נישט צולאָזען איהם אויפ־קומען, הויך אַ פּיפּס טהון. לאָזען לייט נישט זעהן וואָס פאַר אַ בחור׳ל איך בין, פערקראָכען גאָר צו בהמות און טראַכט אַזוינס, וואָס מען טאָר נישט. נאָט אייך אָבעל רחמים! איך האָב געהאַט דערפון פיעל צער. נאָר דער יצר־הרע פון רחמנות איז אַזוי גרויס, אַז עס האָט מיך געצויגען צום קעלביל, און מיר זענען געוואָרען געטרייע חברים!

געטרייע חברים! די דאָזיגע ווערטער וועלען עפּעס קלינגען משונה ווילד, עפּעס גאָר ניט פאַר דעם מוח. אמת! אַזוינע, ווי נאָך פיעלע אַנדערע זאַכען אין דער וועלט, זענען נישט טאַקי צופערשטעהן מיט דעם מוח, נאָר צו פיהלען בעדאַרף מען זיי מיט דעם האַרצען. אונמעג־ליך צודערקלעהרען זיך רעכט גוט יענעמס שטייגער דיינקען, יענעמס מעשים, נישט צופערזעמצען זיך אין יענעמס לאַגע — אין זיין צייט, זיין עלטער, און זיין אָרט. די צייט יאָהרען פון איטליכס עלטער אין דעם מענשענס לעבען איז אַ בעזונדער וועלט פאַר זיך מיט איהרע גיינג, מיט איהרע געדאַנקען, פאַרשטעלונגען וואָס איז גוט, וואָס שלעכט, מיט איהר געשמאַק, מיט איהרע חפציות. אַליץ־מיט־אַנאַנדער. ווילט איהר אַ שטייגער דאָס יונגעל פערשטעהן, מוזט איהר אין דעם יונגעלס וועלט געהן.

איהר בעדאַרפט זיך פיהלען, הייסט עס, יונג, עס זאָל זיך אייך דאַכטען אַ יונגעל מיט די ביינער. דער חסרון איז אָבער, וואָס גרויסע, דערוואַקסענע, צי מחמת אַ קורצען זכרון צי מחמת עפּעס אַנדערש. בעטראַכטען די גיינג פון קינדער נישט לויט דער קינדערשער וועלט, און וועלכער זיי אַליין האָבען זיך אַמאָל געפונען, נאָר לויט זייער איצטיגער וועלט אין די עלטערע יאָהרען. אַזעלכע אָבער, יונג-אַלטע, געמליך, וואָס וועלען זיך אַראָפּלאָזען צו מיר, און מיין דענסטמאָליג וועלטיל און מיך גוט פיהלען — פאַר זיי וועט דער גאַנצער שמועס מיינער דאָ גאָר ניט זיין אַזוי פרעמד. דענסטמאָל האָב איך מיר אַלסדינג נאָך מיין שטאַנד זיך פאָרגעשטעלט. עס האָט מיר זיך געדאַכט, אַז ווי דאָס שטעדטיל מיינס אַזוי איז די גאַנצע וועלט. איין פּנים, איין שטייגער פיהרונג, מענשען בהמות אַלע גלייך, וואָס מאַכט עס אויס? מ ע נ ש ע ן, י ו ד ע ן הייסט עס, דאַוונען, זאָגען תהלים, לערנען משניות, אַ בלעטיל גמרא, זיטצען אין קלייטליך, גע־נעצען, טאַלעבענדען זיך אַרום, בעשטעקלענדיג זיך מיט שטעקענס, שטעקעליך אַלערליי. יונגלעך געהען אין חדר, קעלבליך, בהמות אין דער טשערעדע. דער רבי מיט דעם קאַנטשיק, דער פאַסטוך מיט דער ביטש. איין רפואה צו אַ פּאַטש, צו אַלע וועהטאָגען איז דאָס שפּי־לען זיך מיט חברים. אַ יונגעל, אַ קעלביל וואָס מאַכט עס אויס? אַבי אַ לעבעדיג בעשעפעניש. זאָל מען אַ שטיינער האָבען די זכיה געפינען חן ביי אַ ליאַד הינטעל אין די אויגען ער זאָל פאָלגען, בילען אַנ־פאַלען אַז מען הייסט, איז מען גרייט איהם נישט נאָר דעם מיטאָג, אפילו די נשמה איהם אויך אוועקגעבען. חבר זיין מיט אַ הונט איז אַ גרויסער, גרויסער יחוס...

נישט דאָס בין איך אויסען.

ס׳איז נאָך פּסח. אויס בין-הזמנים. מלמדים נעהמען זיך קנעלען, איטליכער מיט זיין חדר, און דער פאַסטוך מיט זיינע בהמות. בעהעל־פערס שלעפען, טראָגען, ווי דער סדר העולם איז, פיצליך קינדער, שלאַ־פענקע אויף די פלייצעס אין חדר אריין, און דאָס קעלביל אונזערס, אַ געזונדס, נישט קליין צולויפען מיט די פיסעליך אַליין, בלייבט גאָר איבער — אַ חידוש חלעבין — אין דער היים! עס געהט אַרום בטל. פאַר וואָס? — ס׳איז נאָך צו-יונג צוטרייבען עס אין דער טשערעדע, זאָגט דער פאַסטוך, עס וועט נישט פערזאַמען די תורה זיינע: מעלה־גרה׳ן, מאַכען מיט דעם מויל, נישקשה שפּעטער אַביסעל אויך. לעת־עתה, זאָגט ער, זאָל זיך עס מגדל זיין אונטער אַ היימישער השגחה

ביז דער רעכטער צייט. אין־ברירה, דאָס קעלביל בלייבט נעבּיך און געהט איבּער אויף אַ סך הענד. קיין האָניג דערפון האָט עס נישט געלעקט. די מאַמע ווייזט איהם אַ היי אין סידור; דער פערשטאָפּט איהם דאָס מויל מיט שהי־פּהי; יענער לערענט דאָס דרך־ארץ — און פון די פיעלע טובות איז עס נעבּיך שטענדיג הונגעריג, שטאַרק פונ'ם לייב אַראָפּ. אויף זיין גליק האָט זיך בּיי מיין מלמד אויסגעלאָזט די תורה פאַר מיר. איך הויב אָן דערוויל צו לערנען, הייסט עס, אין בּית־המדרש אַליין פאַר זיך. מען פערלאָזט זיך, הייסט עס, אויף מיין יושר, און די השגחה אויפ'ן קעלביל געהט מיט־דער־צייט איבּער אינגאַנצען מיר אין די הענד. איך ווער עס דער מדריך זיינס אין אַ גוטער שעה!

עס עפענט זיך פאַר אונז בּיידע אַ נייע וועלט — אַ וועלט אַ ליכטיגע, אַ שעהנע, אַ פרייע, וואָס נישט איך, נישט דאָס קעלביל האָבּען זי בּיז אַהער, ליגענדיג פערשפּאַרט אין חדר, אין שטאַלכען, קיינמאָל נישט אָנגעקוקט. לכה דודי! — זאָג איך אָננעהמענדיג דאָס קעלביל בּיים שטריקעל, וואָס איהם אַרום דעם האַלז — קום מיין פריינד, נצא השדה, אַהין אויפ'ן גרינעם גראָז.

אַי־אַי, איז עס דאָרט גוט, מחיה! עס לעבּט, עס ריהרט זיך אַרום־און־אַרום. גאָטס בּעשעפעניש, וואָס בּיז אַהער גאָר ווילד־פרעמדע פאַר מיר, פיינעליך אַלערליי, מיני זשוקליך אַזוינע, היישרעקען, גרילען אַזוינע און אַזוינע, פליהען, שפּרינגען הויך אין דער לופט אי אונטען צווישען דעם גראָז לעבּעדיג פרעהליך מיט אַ געזעננגעריי, אַ זזשעריי, אַ צימבּלעריי. עס הערט זיך אַ קאָנצערט, עס פיהלט זיך ריחות פון בּשמים, עס שימערט אין די אויגען פון בּלומען כּל־המיני קאָלירען. עס אָטהעמט זיך עפּעס אַזוי גרינג, אַזוי פריי. עפּעס טהוט עס מיך אינוועניג אַ בּריה — האָפּ־האָפּ! טהו איך אַ שפּרונג, קוליע מיך פאַר גרויס פערגעניגען עטליכע מאָל איבּער און ציה מיך אויס אויף פריש־וויכע מאָך מיט דעם בּויך אַרויף. די ליכטיגע זון קוקט מיר גלייך אין פנים אַריין, שיינט, שמייכעלט, ווי גערעדט: אַ יאָ, יונגעלע, גוט?

עפּעס גאָר ניט ווילענדיג, ווי פון זיך אַליין, עפענט מיר זיך דאָס מויל און אַ יקום־פּורקן ניגון לאָזט זיך הערען אויף אַ וויינענדיג־קוויטשיקען בּיי־קול'כען. דאָס קעלביל קוקט זיך צו מיר אום און מאַכט: מע! עס האָט אַזוי פיעל געהייסען: שאַ, וואָס איז?...

איך טהו מיך אַ חאַפּ — האַ! וואָס איז, רב יודעלע, בּאמת דאָ אַזוי דאָס געווין? שפּיי אויס, און בּלייב שטום.

דאָס קעלביל פערטיעפט זיך אין דעם עסען געשמאַק מיט כונה. איך קוק, קוק פערטראַכט און עס קומט מיר פאַר יעקב אָבינו, ווי ער פיטערט די שאָף ביי לבן־ארמי, עס דאַכט זיך מיר אויך דאָס גוטע בע־געגעניש זיינס מיט רחל'ען ביים ברונען דאָרט, ווי זיי קושען, האַלזען זיך פאַר גרויס ליעבשאַפט. עס טהוט מיך אינוועניג פלוצלים עפּעס אַ פּיק — און בלייב ליגען עפּעס ווי אָפּגעקאָכט.

דאָס איז געווען אַ פּיק פון יצר־הרע. דאָס האָט ער מיר געגעבען אָנצוהערעניש אַקעגען אַ שכנ'ס אַ מיידעל, זעהר אַ שעהנס, מיט וועלכעס איך פלעג מיך תמיד שפּילען, און פלוצלים אָנגעהויבען זיך שעמען, רויטווערענדיג ביים בעגעגענען זיך מיט איהר, נישט רעכט צו־וויסען פאַר וואָס. היינטיגער פּיק אָבער האָט מיר געגעבען גוט צו פערשטעהן אַלסדינג, ס'איז מיר טאַקי גוט אין טעם אריין — און איך האָב דערפון גרויס צער געהאַט. דער יצר־טוב האָט מיר דערנאָך געגעסען: ועהסט־דו, בחור, אָט דאָס האָסט־דו איהר, פון דער נאַטור דיינער, ווי הייסט מען עס! זי, די שעהנע נאַטור, מ'שטעהנס־געזאָגט, מיט איהר פּוטץ, מיט איהר חן, אָט די מכשפה'טע גיט עס איין אַ מענשען מיאוסע געפיהלען אַזוינע ווי דיר אַצונד. נאַטור־שמור, שעהנקייט — שמינקייט — פּע!... אין בית־מדרש אריין, שיינעץ איינער!

עס פערשטעהט זיך, דאָס קעלביל נעביך האָט פון איהם זיך אויך נישט גענאַרט. „סטיטש, סטייטש אַ יודיש יונגעל און אַ קעלביל!! אַ שיי־געץ ביסט־דו דען, שיינעץ איינער?!" —

דער יצר־הרע אָבער איז נישקשה קליגער פונ'ם יצר־טוב. אויך פיעל שטאַרקער פון איהם. קוים איז אַ יונגעלע אַרויס פונ'ם אונטער־אויבען גע־שטעלט אַ פיסעלע אין גאַסס שעהן פריי וועלטעל, אַ קוקעלע געטהון דאַרויף און ס'איז איהם אריין אין טעם, הע־הע! וועט איהם שוין שווער זיין זיך אומקעהרען צוריק; וועט עס פון אַ מינדסט שטופּעלע זיך רוקען, רוקען ווייטער ווייטער, און דערנאָך — וועט עָס געהן ווי אַ פּוטער, גאָר פון זיך אַליין.

איך בין געגאַנגען, וואוהין? עס פערשטעהט זיך אַהין, אין דעם פרייען פעלד, איך מיט דעם קעלביל טאַקי.

אָנגעהויבען לכתחילה האָבען מיר די פיטערונג מיט דעם גרינעם באַרג, נישט ווייט פונ'ם שטעדטיל, דערנאָך האָבען מיר זיך פערקליבען העט ווייט, אויסזוכענדיג אַ וואונדער־שעהן אָרט, גאָר אַ געמעהל. לאָז

זיך אייך דאַכטען אַ וואַלד. בוימער־סאָסנעס געדיקסיגע ציהען זיך ווי אַ סטרונקע גלייך, הויך אין הימעל אריין, אונטען גלאַט־נאַקעט און אויף די קעפּ גרינע הימלען־קאַפּעלושען אַ ים, צווישען וועלכע עס ברעכען זיך דורך שטראַהלען ליכטיגע פון דער זון און בעליינען דאָס רייגע סאַמעטענע גראָז ווי ביי די פיס מיט העלע פּאַסען גינגאָלדענע. פאַר דעם וואַלד שטעהען קליינע־געדיכטע וועלדליך, פון נידעריגע, יונג־פרישע זאַפטיגע ביימליך כל־המינים, צו־וואָרפען דאָ, דאָרט, אויף אַ היבשען, פרייען מיט גרעזעליך און שמעקענדיגע קרייטעכצער בעוואַקסענעם פּלאַץ. פּאָרענט־צוציהען זיך פון איהם, פונ'ם פּלאַץ, אַוועק פעלדער תבואָה העט לאַנג, נישט צופערנעהמען מיט'ן אויג, און איהם ביי דער זייט לאָזט זיך די גאַנצע געגענד אַלץ נידעריגער־נידעריגער אַראָפּ אין אַ טהאָל, וואו עס שפּורדעלט, רייזעלט אַ ריין־קלאָהר וואַסעריל לעבעדיג־שפּילענדיג ווי אַ קינד, דאָס בעהאַלטענדיג זיך ערגיץ צווישען געדיכט פערצווייגטע ווערבעם דאָרט, דאָס אַ וויז־געבענדיג זיך ווידער, לויפענדיג־שפּרינגענדיג באַרגאַראָפּ פון שטיינדליך אויף שטיינדליך, האַלטענדיג אין איין מאַכען בול־בול־בול! חוץ מיר און דעם קעלביל נישטאָ דאָרט קיינער. נאָר וואָס אַמאָל טראָגט דער גוטער יאָהר אָן עפּעס אַ פויגעל, שטעלט זיך אויף אַ צווייגעל, וואַרפט אויף מיר בגנבה איין אויגעל, וואונדערענדיג זיך, ווער זאָל עס זיין אָט דער מין נפש, טהוט באַלד טאַקי אַ בוק מיט'ן קעפּעל, אַ טרייסיל מיט'ן ווייִדעלע, אַ מאַך מיט די פליגעליך און — זיי געזונד! אַוועק, אַוועק... אָדער אויף יענער זייט טהאָל אַקעגען לאָזט זיך אַמאָל אַראָפּ אַ בושעל, טהוט זיך אַ שטעל אויף די לאַנגע, רויטע פיס, אויסשטרעקענדיג אין דער הויך דעם לאַנגען זילבער־ווייסען האַלז מיט דעם רויטען פּיסק, שטעהט אַזוי אַ ווײַלע קיין ריהר זיך נישט צוטהון. פּלוצלים קליפּ־קלאַפּ, קלאַפּ־קליפּ מיט דעם שנאָבעל און — מאַרש, מאַרש איבער דעם זומפּ. צייטענווייז פערטראָגט זיך אַ ווידער־קול ערגיץ אין דעם וואַלד, אַ געקלאַפּעריי פון פוהרלעך אויף דעם וועג דאָרט.

איך ליג מיר מחילה צולייגט, שמאָכענדיג פאַר גרויס פערגעניגען, קוק אויפ'ן קעלביל און טראַכט: אַז וואויל איז אונז ביידע! ביידע האָבען מיר איינער דעם אַנדערען צופערדאַנקען דערמיט, וואָס מיר זענען דאָ. ווען נישט איך וואָלסט־דו אַצונד געהינעט אין שטאַלכען, און ווען נישט דו וואָלט איך אַצונד געהינעט אין בית־מדרש.

אָט אַזוי פלעג איך פערברייננגען אַ שטיק טאָג, שעפּענדיג נחת פון נאַטור וועלטיל און פונ'ם קעלביל, וואָס האָט זיך שטאַרק צוגעלאָזט צו

מיר. געוואָרען מיט מיר, ווי מען זאָגט, פּאַני־בּראַמטי. מען האָט גע־מעגט אָנקוקען אויף חידושים מיט וואָס פאַר אַ שמחה עס האָט זיך גע־שפּילט מיט מיר, מיט וואָס פאַר אַ קלבּערנע התלהבות עס האָט זיך גע־לאָזט לויפען, אונטערהויבּענדיג דעם הינטען מחילה, אַזוי זיך פלוצלים, ווי עס מאַכט זיך אַמאָל בּיי אונז יודישע קינדער, עפּעס גאָר פון דער העלער הויט. מאַקי נאָר עפּעס ווי אַ קינד צו דער מאַמע פלעגט עס אַמאָל אויסשטרעקען דעם האַלז, אָנבּייגענדיג צו מיר דעם קאָפּ, ווי גע־זאָגט: נאַ, קראַטץ מיך! אין פערלויף פונ׳ם זומער זענען מיר בּיידע ווי איבּערגעבּיטען געוואָרען. דאָס קעלבּיל האָט אויץ זיך גענומען לייב, ס׳איז איהם אויסגעקראָכען די האָר און בּעקומען אַ נייע גלאַנצענדיגע הויט. איך בּין אויך געקומען צו די קרעפטען, בּעקומען גאָר עפּעס אַ נייע הויט און זעהר אַ שטאַרקען אַפּעטיט. דאָס לערנען האָט בּיי מיר דענסטמאָל אַזאַ טעם געהאַט ווי בּיים זאַט קעלבּיל קומענדיג פונ׳ם פעלד האָט אַ טעם געהאַט שטרויי, קאַרטאָפעל־שאָלעכטס — עט, גאַרנישט, קיי־שפּיי!...

— מילא וועגען דעם קעלבּיל איז שוין נישטאָ וואָס צו־ריידען, מען האַלט שוין דערמיט אויף אַ שטייגער — עס וועט אם־ירצה־השם, אַבּי געזונד, זיין אַ בּהמה. די שאלה אָבּער איז אַצונד: בּחור! וואָ האַלט מען מיט דיר? אַט קוק דיך האָטש אָן, דאָס אויסזעהן דיינס. גאָר ניט דאָס אוידעלקייט, דאָס יודיש פּנים וואָס פריהער. אַ פּנים, מ׳שטעהנס־געזאָגט, אַ רויטס, עפּעס אינגאַנצען מגושם גראָבּ, געזונד עשו! איין עסען אַבּיסעל, עפּעס נאָר געפרעסען, בּעהיט זאָל מען ווערען! אַט דאָס האָסט־דו דיר, בּחור׳ל, פון דיינע פעלדער, דיינע וועלדער. וואָס דען, גוטס קען דערפון אַרויסקומען?...

אַזוי האָבּען זיך געווענדעט צו מיר מיט אַ מוסר מיינע היימישע, מיך געפרעגט און געענטפערט פאַר מיר, ווי מאַקי אַליין:

— איין מיטעל פאַר דיר, בּהמה איינער, עס זאָל אוים דיר ווערען אַ לייט, איז נאָר די ישיבה. קיין אַנדער תכלית איז גאָר ניט געמאָהלט.

עס האָט מיר האַרציג בּאַנק געטהון שיידען זיך מיט דעם קעלבּיל, מיט גאָטס וועלטעלע, דאָס שעהנע, וואָס האָט מיר אַריינגע־געבּען אַ נייע נשמה; נאָר ווער וויל עס נישט ווערען אַ לייט, קומען צו אַ תכלית? אַך, רבּונו־של־עולם, האָבּ איך בּיי מיר געטראַכט, עס זאָל מעגליך זיין אַריבּערצופּעקלען אַהינצו, אין דער ישיבה, אָט דאָס אַלס־דינג, דאָס קעלבּיל אַהין אויך מאַקי!

דאָס לעבען מיינס אין דער ישיבה, אָדער בעסער צוזאָגען דאָס וואַלגערען זיך מיינס דאָרט, אין אַ ווילד־פרעמד אָרט, פּאַסט נישט אהער צו דער מעשה. דער עיקר איז דאָך דאָ די מעשה מיט דעם קעל־ביל, איך שלעפּ מיך נאָר ווי אַ צוגאָב איהם נאָך, נישטעהר גלאַט אַז ס'איז שוין געקומען צודייד מוז איך חאַטש זאָגען עטליכע ווערטער. יאָ, אמת, די ישיבה מאַקי ווירקט! במשך פון אַ קורצער צייט האָט זי אויס מיר געמאַכט אַ נפש מיט איין אויסגעוויקט פּנים'ל, מיט העזיות און פּאַסטעמקעליך, וואָס האָבען געהאַט דעם זיבעטען חן. וואָלט איך ווי אַנדערע זיך געווען אָוועקגעוואַלגערט יאָהרענלאַנג דאָרט, איז גאַנץ זיכער, אַז זי וואָלט אויס מיר געמאַכט אַ לייט, מאַקי וואָס לייט הייסט, לכל־הפחות נישט ערגער פון יענע אַלע אונזערע שעהנע לייט וואָס זענען איהר ארביים, איהר מלאכה. נאָר אָמנם חטאתי! מיך געשטערט דרינען האָט זעהר פיעל דער יצר־הרע. ער אין דער געשטאַלט פונ'ם קעלביל און פון דער יפת־תואר — די נאַטור די שעהנע, ער האָט עס מיר פערדרעהט דעם קאָפּ, נישט לאָזענדיג מיך ווערען אַ כלי־שלמה. אָנקוקענדיג פאַר מיר די קלויזניקעס, די ישיבה־בחורים האָט זיך מיר געדאַכט — קעלביל. פלעגט איינער, ווי דער שטייגער איז, זיך קראַטצען — אָט אַזוי האָט זיך געקראַטצט דאָס קעלביל. פלעגט איינער אַ האַרב שטיקעל עפּעס אין דעם לערנען אַ מאָל־צעהן איבער־קייען — אָט אַזוי האָט געקייעט, גע'מעלה־גרה'ט דאָס קעלביל. האָט איינעם, ווי געוועהנטליך, „געפעהלט אַ טאָג“ און נישטאָ וואָס צוקייען, ער האָט געהונגערט, געלעכצט נעביך נאָך אַ שטיקעל ברויט — אָט אַזוי האָט די ערשטע צייט געהונגערט, געלכצט נאָך דער ברוסט דאָס קעלביל. הכלל, איטליכע תנועה זייערע האָט דערמאָהנט קעלביל. או־מעטום איז פאַר די אויגען מיינע געשטאַנען דאָס קעלביל. און וואַלגע־רענדיג זיך אין דער ישיבה, גלייך אַנדערע דאָרט, אַמאָל אויף אַ האַרטער באַנק, אַמאָל אויף דער ערד, אַ קולאַק צוקאָפּענס, עס שמינקט מחילה ,ואַנצען, פליי בייסען — אָט דערנסטמאָל גראָד, הערט אַ מעשה, פלעגט זיך מיר עפּענען אין די געדאַנקען וואונדער־שעהנע פּאַנאָראַמעס: בוימער, תבואות, בלומען, בערגליך, טהאָלען, אַ גילדענע זון און אַ ריינער בלויער הימעל, אין קאָפּ שפּילט מיר אַ ציזיג, אין די אויערען זזשעט מיר אַ זשוקיל, אין נאָז פאַרגעהען מיר ריחות — דאַכט זיך בשמים... צוקאָ־פּענס, דאַכט זיך מיר, פון מאָך אַ קישעלע און עס קריכען אויף מור, דאַכט זיך משה־רבינו'ס פערדעליך. עס ציעהט מיך, ציעהט ביי דער נשמה אַלץ אַהין, אַהין... נו, אַ יצר־הרע! — —

און אַמאָל פלעגט עס מיר טהון אַ טראָג — אויף, עס פלעגט דערוועקען זיך אין מיר הייסע געפיהלען, עס האָט געקאָכט געוויינט אין מיר דאָס האַרץ אויף מיר, אויף מיינע חברים, יודישע קינדער:

אָך, ברידער, אין דער פרעמד פערוואָגעלטע ברידער, אַז־אָך־און־וועה צו אונזערע „טעג" צו אונזערע יאָהרען! גענוג אָנגעלערענט זיך אויף דער ערד, לעבעדיגערהייט זיך דאָ צובעגראָבען, שוואַרצען דאָס פנים, זיך לאָזען בייסען פון פליי, פון וואַנצען. אין דער־ערד זענען מ י ר, אין דער־ערד איז א ו נ ז ע ר לערנען...

נאָר מיינע חברים אַרום מיר ליגען ווי דער׳הרג׳טע. שלאָפען! — איך איינער בין וואַך, בייז, טראַכט וועגען זיי עפּעס אַ שרעק און באַלד האָב איך חרטה, וויין שטילערהייט:

ברידערליך, זייט מיר מוחל וואָס איך בין פוגע אייער כבוד מיט אַ בייזען געדאַנק, מיט אַ שלעכט וואָרט אַמאָל. אַ גאָטס רחמנות נעבּיך אויף אייך — שלאָפט, שלאָפט געזונדערהייט!...

„מאַמע לעב! — שרייב איך אין איין שעהנעם זומער־טאָג אַ היים צווישען אַנדערע זאַכען — נעכטען איז ביי אונז געווען אַ סיום אויף „ביצה"! איך בעגער, נישקשה, לערנען, האַלט שוין, ברוך־השם, אויף אַ שטייגער... נאָר וואָס דען? שטאַרק אַ היים בייגק איך, נאָך דיר, מאַמע, נאָך איטליכען (נאָכ׳ן קעלביל האָב איך מיך געשעמט זאָגען). אוי, לאָז מיך אויף אַ פּאָר טעג קומען אַ היים! עס וועט קיין הוצאות נישט קאָסטען. איך וועל געהן צופוס. נישקשה, וואָס איז? אַלע בחורים ביי אונז געהען צופוס. און נאָך וואָס פאַר אַ מין געהן — באָרפיס. מיט דעם שטעקען אין דער האַנד און דעם פעקעל אויף די פלייצעס. אָקעגען אַ ח"י גראָשען פערמאָג איך טאַקי במזומנים, נאָך פון פורים, פאַר לייענען די מגילה דער קעכנע דאָרט, וואו איך עס שבת, און פאַר אָפּטראָגען פונ׳ם בעל־הבית משלוח־מנות צו זיין מחותן. לאָז מיך, מאַמעניו, אוי, איך בעט דיך!

און נישט וואַרטענדיג אויף תשובה לאָז איך מיך שפּעטער מיט עטליכע טעג, אַזוי ווי איך שטעה און געה, אין וועג אַריין, עס פערשטעהט זיך צופוס. אויב ס׳איז נאָר געמאָחלט אויף דער וועלט גליק, און געווען דענסטמאָלט איין גליקליכער מענש אויף איהר, איז דער איינער געווען איך. עס פאָהרען דאָך סוחרים אין בוידען, פּריצים אין קאַרעטעס, אָבער

וואָס פאַר אַ טעם האָט דאָס פאָהרען זייערס אַקעגען דעם צופוס געהן פון אַ ישיבה-בחור ווי איך, וואָס רייסט זיך אַרוים פון שימעל, אַ דער-שטיקעניש, אויף דער פרישער לופט, פון אַ פינסטערער מרה-שחורה דאָרט אויף דער פרייער ליכטיגער וועלט; וואָס ווערט עפּעס ווי פון טוידט לעבעדיג? אַרויסגעגאַנגען בין איך גאַנץ פריה, געגאַנגען מיט זייטענ-וועגליך צווישען ווייץ און קאָרן דעם גאַנצען טאָג, אונטערשפּרינגענדיג פאַר פרייד, אויך אונטערזעטצענדיג זיך אַמאָל, און געקומען אַ היים בין איך מנחה-צייט, ווען בהמות קומען צוריק פונ׳ם פעלד.

מיין קעלביל זעה איך, איז הע-חע, אָהן עין-הרע, אַ קאַלב. עפּעס אַ גאַנצע יפהפה! צוויי ביקליך קאַוואַלירען פיהרען זי אָפּ אַ היים אוש ביז צום פּליוט פונ׳ם גאָרטען הינטער דער שטוב, שרכ׳נען זיך, אונטער-לעקען זיך צו איהר, אַרויסווייזענדיג דרינען גרויסע בריה׳שקייט, און היינגען זיך פשוט אויף איהר. איך בעט מחילה די פיינע חתנים, פער-טרייב זיי מיט אַ שטעקען און גיב מיך אַ שטעל דער כלה מיינער גלייך איהר אַ קעגען פנים. — שלום-עליכם, קעלביל! מאַך איך און וויל עס אַ גלעט טהון. עס בויגט-אָן דעם קאָפּ, נישט אָנצוקוקען מיך, אויסשטע-לענדיג מיר אַ פּאָר קליינע, שפּיטציגע הערנער, ווי גערעדט: אָהן הענד! וואָס פאַר אַ מחותן מיט מיר, מיך צוגלעטען, ביסט-דו, פעטער? — עס פערדריסט מיך טאַקי אַביסעל, נאָר, נישקשה, טראַכט איך מיר, מען בעדאַרף זיך פּריווען נאָך אַמאָל. — מאַין-מאַין-מאַין! זאָג איך, האַל-טענדיג דער יפהפה פאַר דער נאָז, אַביסעל פונדערווייטענס. אַ הויפען גראָז-נאַ, הייסט עס, אַ מתנה פון מיר! זי שמעקט, סמאָרעט מיט דער נאָז, אָנקוקענדיג מיך פערוואונדערט, גלייך ווי געזאָגט: עפּעס קענטליך! דאַכט זיך דער, און פאָרט נישט דער. — האַ, נישט דערקענט? אַי-אַי! שמייכעל איך אַביסעל מיט תרעומות, מיט גאַל, הייסט עס. און קוקענ-דיג אַ ווילע אַזוי אויפ׳ן קעלביל ווי שעהן, געזונד, בעלייבט, ווי לע-בעדיג פריש עס זעהט אויס; פערגלייכענדיג איהם אַקעגען דאָס דאַרע-קוואַרע לייב מיינס, דאָס בלייך אויסגעוויקט פנים׳ל מיט דער גאַנצער ישיבה-בחור׳שע געשטאַלט מיינער, מ׳שטעהנס-געזאָגט, חאַפּט זיך מיר נישטוויליענדיג אַרוים אַ זיפץ טיעף פונ׳ם הארצען. דאָס איז געווען אַ זיפץ אויף מיין פערוויסטע יוגענד, אַ הספד אויף מיינע פאַר דער צייט אָפּגע-שניטענע יאָהרען; דאָס איז געווען אַ ביטערע פראַגע: רבונו-של-עולם, איז דען טאַקי דאָס דיין ווילען, אַז מען זאָל אַ מענשען נאָך קינדרווייז פער-שפּאַרען ווי אַ גאַנז אין שטייג נישט אָנצוקוקען דיין וועלט, אָנשטאָפּען איהם אַ מוח ווי מיר, און מאַכען אויס איהם אַזעלכען אַ שטייגער ווי

איך? — דאָס קעלביל, דערקענענדיג מיר אַ פּנים אין דעם קול, ווערט מיט מיר היימישער, שטרעקט פריינדליך אויס צו מיר דעם האַלז צום קראַטצען, ווי דער שטייגער זיינער איז געווען פריהער. עס שטעהט אַזוי עפּעס ווי גערירהרט, קוקט מיט האַלב פערמאַכטע אויגען, אונטער-מריקענדיג צו מיר שטיל פון דער ברוסט: המ-מ-ם! ס'איז דרינען גע-לעגען אַזוינס, וואָס גאָר ניט פאַר דעם מענשענס לשון. איך האָב עס אָבער גוט געפיהלט. עס האָט אויסגעדריקט אַ געבעט: קראַטץ מיך, קראַטץ מיך דען דיינער אַ קראַטץ איז מיר בעסער ווי דאָס גרין-גראָז. אויך האָט עס אויסגעדריקט אַ פראַגע: וואו ביסט-דו דאָס פּלוצלים אַהינ-געקומען? וואו האָסט-דו ביז אַהער זיך ג ע פ י מ ע ר ט און צווישען ווילדע בהמות דאָרט? און צוגלייך טאַקי אַ בעדויערען: המ-מ-ם, וואָס פאַר אַ פּנים נעביך דו האָסט!

די מאַמע מיינע האָט פון מיין פּנים דוקא גאָר אַנגעקוואָלען, אדרבה, זעהר שעהן. עס האָט איהר בעשיינפּערליך בעוויזען, אַז איך בעגעהר לערנען, האָב אַ פּנים פון אַ גוט קינד, גאַנץ יודישלעך, אַ בלייכס, אַיין איידעלם און עס ווערט אם-ירצה-השם שטאַרק טויגען צו אַ שידוך. און ווי עס האָט אויסגעזעהען האָבען זיך גע'שדכנ'ט צו מיר אַ פּאָר מחותנים, זיי האָבען זיך עפּעס אַלץ געשושקעט מיט דער מאַמע, ווינקענדיג אויף מיר מיט אַ שיינענדיג מינעלע און אַ קנייטשעלע, ווי ביים קויפען אַ שטי-קעל סחורה. דער קרעמער אַליין: פּישש! און די קונים — בעץ! פּאַר מיר איז דאָס געווען, עס פערשטעהט זיך, אַ סוד. עפּעס אַ קעלביל איז דען אַ בחור'ל, צו-וויסען פון אַזעלכע זאַכען? — עס וואָלט געווען באמת גאָר אַ פּלא, אַז איך מיט דעם קעלביל ביידע וועלען מיר אין איין צייט זיך פאַר'קנס'ען! נאָר אַ פּנים מיר איז נישט בעשעהרט געווען און פונ'ם גאַנצען עסק האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך.

דער יצר-הרע אָבער שלאָפט נישט, איז ווי פריהער צוגעשטאַנען צו מיר, נישט אַנדערש איך זאָל מיך מטריח זיין צו א י ה ר — איהר פערשטעהט, אויף דעם פרייען פעלד דאָרט צו א י ה ר, צו דער נאַ-טור הייסט עס, אונטער איין אויסרייד, צוליעב דיין געזונד טאַקי, פון דיין טובה און דיין הנאה וועגען, נאַרעלע. גע'פּועל'ט ביי מיר דאָס, גיט ער מיר אַ טאַפּ. בלומר'שט גלאַט אַזוי זיך, הינטען-אַרום, מכוח מיין חכמה, מיין געלערענטקייט, מיין בעשעפטיגונג און דעם תכלית מיינעם פון די אַלע זאַכען, און ביי איטליכען טאַפּ פערקרימט ער זיך מיט אַ שטע-כענדיג געלעכטעריל, עפּעס ווי איך בין אַ פּרא-אָדם, אַ ווילדע בריאה,

נישט פון דעם עולם, מ'שטעהנס-געזאגט. קורץ עס קומט דערצו. אזוי ווייט, אז ער צוטרענצעלט מיר די ישיבה, דאס, יענעס, האק און פאק — אזוי און אזוי: דו ביסט א... בהמה! מיינסט-דו אפשר? חלילה. א בהמה איז זיך א בהמה, ווי גאט האט זי בעשאפען, לעבט נאך זיינע געבאט, אהן שפיטצליך, אהן רדעהדליך. א מענש, א נאר אבער זוכט זיך אויס זאבען אזעלכע, כדי צו זיין נישט אזוי ווי גאט האט איהם בעשאפען. דאס לעבען זיינס פיהרט זיך נאך זיין אייגענע אויפטהועכטסען, פון איהם געמאכטע, אנגעמאכטע זאבענישען. — א נארישער מענש, אט וואס דו ביסט, תכשיט מיינער!...

נאר, עט, דברים בטלים! די נויטה ברעכט אייזען, איין אייזערנעם יצר-הרע אויך אפילו. בלייבען ביי דער ארימער מאמע, א וויסטע אלמנה מיט יתומים, איז געווען ריין אונמעגליך. איך געזעגען מיך מיט מיינע אלע ליעבסטע, זאג א זיי-געזונד די שעהנע פעלדער, די גרינע וועלדער, וואו איך האב געשפאצירט, און לאז מיך אוועק צופוס ווייטער אהין, אין דער ישיבה.

א ביטער יאהר, נישט פאר יודישע קינדער געדאכט, האב איך געהאט דאס מאל אין דער ישיבה, פיעל ערגער נאך ווי פריהער. א יאהר אהן „טעג“ — עס האט מיר געפעהלט טעג צום עסען, און איך האב געליטען הונגער. צרת רבים, זאגען די חכמים, חצי נחמה. אויף יודיש הייסט עס: די צרה פון כל-ישראל, איז א האלבע טרייסט פאר רב-ישראל. נו, הייסט עס א פנים א גליק פאר מיר, וואס פיעל אנדערע פון די ארעמע בחורים האבען אויך געדארפט, געהונגערט — איז עס פאר מיר געווען חאטש א האלבע טרייסט. גע'פטר'ט, הייסט עס, א האלבע צרה, מיט דער אנדערער העלפט איז שוין עט, נישט אזוי קיין סכנות. אזוי, דאכט זיך, האט עס בעדארפט זיין, אי על פי די חכמים אי על פי דרך הטבע. וואס-זשע לאזט זיך אויס? בוידעם! אדרבה, לא-די וואס מיר איז שטארק שווער געווען איבערצוטראגען די האלבע צרה מיינע, אלץ גע־מורמעלט: געוואלד, רבונו-של-עולם, עסען! האט מיר נאך געקריינקט די ביטערע נויטה פון מיינע עלענדע חברים. איך בין זיך מודה, עס האט מיך דענסטמאל זעהר פערדראסען אויף דער ישיבה און אויף דעם גאנ־צען משא-ומתן דארט. צו-וואס? נאר דאס איז געווען אין-אנהויב, שפעטער אבער, אז איך בין מיט די צרות שוין געוועהנט געווארען, האט מיר די אכילה שוין נישט אזוי אויסגעמאכט. עס האט מיר אויך קנאפ וואס געארט צעריסענע שיך, הוילע פיאטעס, א קאפאטע א שמאטע מיט אויס־

געריבענע עלענבויגענס. פערקעהרט, איינאיינעם מיט די חברים פלעגען מיר פון אזעלכע קליינינקיטען אמאל גאר חוזק מאכען, אפזאגען דאריוף גלייכווערטליך. ערשט שפעטער איז מיר קלאהר געווארען, וואס שטעקט אזוינס אין דער ישיבה און די גרויסע מעלה איהרע. אט וואס: די קבצנים איהרע, וואס זי לאזט ארויס, ווענען פרעהליכע קבצנים; איהרע מלמדים, מקבלים, בטלנים זענען מוחל די עולם-הזה, הערען זי אין דער פיאטע. און פאר יודישע קינדער אין גלות איז דאך בעשיינפערליך מאקי א גרויס גליק!...

„מזל-טוב דיר, זוהנעניו — שרייבט מיר די מאמע נאך א לאנגע צייט שטילשווייגען — מזל-טוב אויך מיר מיט מיין בהמה!... פערשטעהסט דאך מסתמא, וואס מען מיינט בהמה? עס האט זיך געקעלבט דיין קעלביל, איז געווארען, אויף קעז און אויף פוטער, א בהמה! ס'איז שוין נימער ערגער. אין שטוב איז דא מילכיגס, אביסעל צום פערקויפען און פאר זיך אויך אביסעל. ווי דערלעב איך שוין אויך פון דיר אין-גיכען נחת, הלואי אמן, רבונו-של-עולם! זעהר א גוטע בהמה. נאר וואס דען? איך האב פון איהר צרות. זי לאזט זיך נישט מעלקען. ווארפט זיך, שרייט, בייגקט, געהט פשוט אויס נאכ'ן קעלביל. האסט-דו געהערט, א בהמה זאל נישט קענען פערגעסען דאס קעלביל! עפעס מאקי נאר ווי א מאמע א קינד, להבדיל. משוגע איז זי מאקי נאך קעלבילוויז געוועזן, געטויגט האסט-דו אייגער מאקי צו איהר. גוט אויסגעלערענט האסט-דו זי. האסט געמעגט ווייניגער לערנען זי און לערנען בעסער אליין. לערען, זוהנעניו, לערען, וועט אויס דיר אם-ירצה-השם ווערען א לייט. אז מען רייבט זיך, איז דא א ווערטעל, רייבט מען זיך אויס. יא, מען קען אנדערש נית זאגען. א קעלבעלע איז דאס געוועזן זעהר א געראטענס, מאקי גאר אנטיק. דער קצב האט מיר דערפאר געגעבען א גוטען מקח, אויך דאס לונג-און-לעבעריל. פונ'ם געלד שיק איך דיר דא דורך חיה-הינדען אויך א פאר גילדען און דעם קעלבילס א שטיקעל געבראטען לעבעריל. נא, וויס, האב אויך הנאה חאטשע פאר דיין מיה אמאל מיט דיין קעלביל! איהר ביידע זענען דאך ווי אנדערע צווי. ווייטער שרייב איך דיר, אז...“

נאר גענוג! וואס ווייטער זי שרייבט האב איך שוין נישט געלייענט. עס ווערט מיר פינסטער אין די אויגען, פערדרעהט זיך מיר דער קאפ, פע, נישט גוט, אזוי אז מען האט געמוזט אפגיסען מיך מיט א גאנצען איימער וואסער. מיינע חברים שטעהען צו מיר צו, פרעגען: וואס איז פארט די מעשה? איז עפיצער פון די היימישע חס-ושלום קראנק, אדער,

די שעה זאָל נישט זיין, אפשר גאָר געשטאָרבען? און איך שוויג, האַל־טענדיג זיך ביים האַרצען. געה דערצעהל, נאָר אויף ליטישע געלעכטער, יענעם אַ מעשה מיט אַ קעלבל! אַז דאָס איז מיר נישט גוט פאַר רחמנות אויף אַ בהמה, מיט וועלכער מיר איז בעשעהרט געווען, צום ערשטען מאָל אין אונזערע ביידענס יונגע יאָהרען, אָנצוקוקען גאָטס וועלט מיט איהרע פעלדער די שעהנע און צוברייננגען דאָרט ביידע אַ שטיק צייט, די טהייערסטע אין לעבען; אַז דאָס טריפט מיר דאָס בלוט פאַר רחמנות אויף אַ בהמה, אַ מאַמע, איין ערשטלינג, וואָס בענקט נאָך איהר קינד, נאָך איהר געקוילעט קינד נעביך!...

אַ יודיש קינד איבערהויפּט, וואָס אינגאַנצען איז עס אַ רוחניות, עס וואַרפען זיך אין איהם תמיד די אָדערליך, איהם איז דאָך געוויס אָבּי עפּעס אַ בלאָז, עפּעס אַ ריהר, אַז ער זאָל זיך צושאָקלען און עס זאָל זיך איהם צושפּילען די פאַנטאַזיע גאָר אַ שרעק, אַ פּשיטא־שוין ווי איך אַ גמרא־יונ־געל, איין אָרעם ישיבה־בחור'ל אָהן "טעג", אָהן לייב, אָהן געזונד, נאָר וואָס דאָס קעפּעלע אין איהם; וואָס שטענדיג האַלט עס אין איין פליהע־ניש, אין איין טראַכטעניש, צאַפּלעניש. געוויס איבערגעניגט איז פאַר מיר געווען דער מאַמעס עטליכע ווערטער, אַז איך זאָל ווערען צוקאָכט, צורייצט; אַז די פאַנטאַזיע זאָל אַרבייטען מעשים, מיך נישט לאָזען רוהען די נעכט. קוים וואָס זיך געלייגט — אהא, ברוך־הבא! הויבט זיך אָן די שפּיעל. עס טרעט אַרויס אויף דער סצענע דאָס אַלטע קעלביל, שוין אַ מאַמע, מיט דעם קינד — אַ קעלבעלע אַ בריליאַנט. עס טשעפּעט זיך דאָס קעלבעלע, זויגט די ברוסט, אונטערשלאָגענדיג צו־ווילען די אייטער, דרעהענדיג דערביי מיט דעם ווידעלע. די מאַמע איז גאָר איבערגליקליך. ס'איז איהר דאָס צודערקענען אין דעם גאַנצען בענעהמען איהרס, ווי זי בויגט אוים דעם קאָפּ צום קינד, לעקט עס, לעקט, שטיל אונטערמריקענ־דיג פאַר גרוים ליעבשאַפט. איך קוק פערגאַפט אויף דער מאַמע, זי אויך אויף מיר, און ביידע פערשטעהען מיר זיך, וואָס אַזוינס אין דעם קוקען אונזערם ליגט. עס פינקעלט, שימערט אַרום־און־אַרום, אַ ליעבליכע ווער־מע צוגיסט זיך אין די אַלע גלידער און אויפ'ן האַרצען פיהלט זיך עפּעס אַזוי גרינג, אַזוי גוט... באַלד טאַקי טהוט זיך עפּעס ווי אַ דרעה. עס טונקעלט אין די אויגען, אוים געשטאַלטען, אוים קאָלירען, אוים אַלס־דינג — גאָרנישט!... קיהל. אינוועניג אין מיר איז עפּעס אַ מרידה — אַי, עסען! עס דאַכט זיך מילך, אַ טעפּעל סמעטענע, קעז און אַ ריפּטעלע ברוים מיט פוטער. עס דאַכט זיך אויך געבראָטענס. פלייש אַ שטיקעל, איינגעפּרעגעלט מיט שמאַלץ און ציבעלעס, מחיה. איך חלש, האַלט עס

נישט אוים, אוי, געבראָטענס! איך וואַרף מיך, קעהר מיך אום אויף דער אַנדערער זייט, קלינג-קלאַנג ווי מיט אַ גלעקעלע אין די אויערען — הע-הע, ווידער די שפּיעל! אַ סצענע אַ טרויערדיגע. עס רייסט זיך דאָס יונגע קעלבעלע רייסט זיך דעם קצב פון די הענד ארויס, עס לויפט מיט אַ בי-טער געשריי און דער קצב נאָך איהם. פיהלענדיג זיין מלאך-המות און שטאַרק וועלענדיג לעבען, לויפט עס אויסער זיך נעביך פאַר שרעק, בע-האַלט זיך עמיצען דאָרט צווישען די פאָלעס, קייכט, מעקעט, ווי עס בעט רחמים: ראַטעוועט! יענער אָבער טהוט עס אַ שטופּ, מאַכענדיג: „געה! דאַרויף ביסט-דו דאָך געבוירען געוואָרען." — „אום-ברחמנות! לאָזט זיך פערנעהמען אַ פערדומפּטען קול ווי פון אונטער דעם פאָרהאַנג — פאַר אַזאַ ענטפער אַמאָל בין איך פונ'ם איבערשטען מיט אַ לאַנגער שווע-רער קרייענק בעשטראָפט געוואָרען. ורחמיו על כל-מעשיו, גאָט ברוך-הוא האָט רחמנות אויף אַלע זיינע בעשעפעניש." דאָס קול איז טאַקי אַ קול, עס רופט, רופט — און קיינער אָבער מאַכט זיך דאַרוים נישט. דער קצב האַפּט דאָס שוואַך קעלבעלע, בינדט עס אויף אַלע פיער, עס צאַ-פּעלט, שרייט מע-מע — מאַמע הייסט עס, נאָר אומזיסט! די מאַמע איז אויפ'ן פעלד, הערט נישט דאָס ביטער געשריי פון איהר ליעב קינד. הערט נישט דעם קינדס געזעגענען זיך מיט איהר פאַר'ן טוידט! דער קצב טהוט עס אַ וואָרף אויף דער ערד, קיוועטשט עס גוט צו מיט דער קניע, שטרעקט איהם אוים דאָס העלזעלע, דאָס שוחט'ל — פליק-פליק, ברוך אתה . . . און חיק! —

רוים-בלוי, אַ פערבלענדזעניש, אויסמישענעש אַרום-און-אַרום. איך טאַפּ מיך, וויש מיך — דאַכט זיך בלוט, שפּריצלעך בלוט — —

עס בעשלאָגט מיך אַ שוויים! . . .

און זינט דענסטמאָל ווערט מיין קערפּער אַ צושטערטע, צובראָ-כענע כלי. אַלסדינג אין איהם טהוט זיך נישט ווי געהעריג, צווישען ווירקליכקייט אין חלומות נישטאָ קיין אונטערשיעד. ס'איז אַ דרעהעניש, אַ פּלאָנטעניש, קידער-ווידער. מיין דעה איז גאַרנישט, אוים בעל-הבית, הפקר אַ וועלט! עפּעס דאַכט זיך, אויף דער נאָז אַ לונג-און-לעבער, פונ'ם געקוילעטען קעלביל דאָס געבראָטענע לעבעריל, עס פּאַטשט מיך, שטעכט מיך ווי מיט שפּילקעס. עפּעס ברענט, בריהעט מיך אין קע-שעניע — און עס שפּרינגען פון דאָרט אַרוים צוויי ווייסע גילדען. עס קוקען ארוים דאַכט זיך פון זיי אַ פּאָר רויטע, מיט בלוט פערלאָפענע אויגען — אוי, אויגען דער מאַמעס, מיין קעלבילס אויגען! איט-ליכער

בליק איהרער איז מיר אַ פייל אין האַרצען. עס רוישט, קלינגט מיר אין די אויערען אויף אַ טרויערדיג קול אַ האַרבער מוסר: תכשיט! אַט ביסטדו, אַט איז דיין קעלביל. צווי בעשעפעניש אַרוים אויף גאָטס וועלט צו לעבען. דאָס קעלביל וואַקסט ווי געהעריג, ווערט אַ בהמה, לעבט אַצונד פאַר זיך אי פאַר דיין היימישען עולם. קאַרג פאַר איהם איהר מילך, מען טעלקט זי, ציהט זי, האָט פון איהר אַ נוטצען, נעהמט נאָך ביי איהר צו אַ שטיק פונם לעבען, מען פערקויפט צו דער שחיטה איהר קינד. דו הערסט? זאָג נאָר דו, ווי אַזוי וואַקסט דו? — דו לעבסט? אַז אַך-און-וועה צו אזא לעבען, אין נויטה, שמאַך, בעטלען! קוק אָן דיין געשטאַלט, מ'שטעהנס-געזאָגט, און די געשטאַלט פון יענע, דיין גלייכען, פאַרפינסטערט זענט איהר געוואָרען! — דו ניטצסט? האַ, מיט וואס? דאָס בעבען דיינס — צו-וואס? איינגאַנצען טויג עס אויף וואס? צאַפּעס, קיין וואָל, קיין מילך פון אייך! לעבסט נישט פאַר זיך, ועטצסטדו זיך נאָך אָן אויף יענעמס לעבען. די צוויי גילדען, תכשיט, פון-וואַנען? דאָס איז פונ'ם געלד פאַר דיין בהמה'ס בידנע קעלביל! — דו זעהסט?... דאָס פּאַר פערזאָטענע אויגען קוקען אויף מיר מיט פערדראָס, עס שטעכט מיך ביז אין דער זיבעטער ריפּ. עס וואַרפען זיך אין מיר אַלע מיינע גליעדער. עס זידט, קאָכט, רוישט אַרום מיר, עפּעס אַ גאַנצע איבערקעהרעניש. אוים איך! וואָס איך? ווען איך? וואו איך? — עס מעקעט, מוקעט. עס שפּרינגט אַ נאַקעט אָפּגעשונדען קעלביל, ביים מויל נאָר אַ סימן פעלביל ווי וואָנצעס. עס שוועבען אַ פּאַר רויטע, פערוויינטע אוגען, עס דרעהען זיך אַרום, מיני בעשעפענישען, בחורים-בטלנים, מיני געשטאַלטען, פאַרזעהענישען. עס פייפען געזוער, חאַרחלען העלזער, עס חראַפּעט, קייכט, הוסט, אַ שרעק!

אַי דער קאָפּ, עס שפּאַלט זיך מיר דער קאָפּ!

אין דעם טאָג, וואָס מען האָט מיך בעדאַרפט אָפּפיהרען אין ביקור-חולים, איז מיר אָנגעקומען פון דער היים אַ מוסר און אַ קלאָג: זעה, זוהנעניו, זיי אַ מענש! נאָר אויף דער ישיבה אַליין, אויף דעם לערנען דיינעם דאַרט האָסט-דו אַצונד צורופען, ווייטער נישט אויף קיינעם. וויסט איז דער מאַמען, זיך אויסגעלאָזט סאַנצעלאָמעס די אַלע פרנסות. דאָס איינציגע אָנהאַלטעניש אויך פערזינדיגט —

גע'פּגר'ט די בהמה!



שלמה ר׳ חיים׳ס

א בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטא

אמר מענדעלי

זאָגט מענדעלי מוכר־ספרים: וואו איז דען דאָ אַ איד, וואָס קומענדיג פונ׳ם וועג זאָל ער זיין גאַנץ מיט אַלע אברים, נישט פיהלען שטעכעניש אין די זייטען, אין רוקען פונ׳ם זיצען צונויפגעפרעסט אין וואָגען איין פאַרשווין אויפ׳ן אַנדערען. אַ איד, באַלד ביים ארויפגעהן אין וואָגען, איז ער מפקיר די ביינער זיינע און אויף די פיס איהם מעגען טרעטען ווער עס וויל. מילא דאָס איז דאָך אַ גאַנץ געוועהנליכע זאַך, אָבער נישט פאַר אייך געדאַכט, רבותי, אַזא שרעקליכען וועהטאָג, וועלכען איך האָב געפיהלט אין אַלע מיינע גלידער קומענדיג ביים נומער... נאָך אַ לאַנגען שווערען ביטערען וועג דענסמאָל האָב איך בעשיינפערליך טאַקע אין מיר געפיהלט, ווי אמת זיינען די ווערטער פון אונזערע הייליגע חכמים אויפ׳ן פסוק „נשיתי טובה״ — נשיתי — איך האָב פאַרגעסען, זאָגען זיי, — טובה — די טובה, דאָס מיינט מען די באָד — פשוט איז פשוט, אַ באָד ווי עס דאַרף זיין מיט אַלע זיבען זאַכען, מיט די אויבערשטע בענק די ברייטע און מיט די לאַנגע דרענגלען אויף אויפצוהענגען דערויף פליודערען, מחילה, זאָקען וכדומה. אויך מיט דעם רופא, וואָס זיצט, דאַכט זיך, אין ווינקעלע ביי אַ ברענענדיג ליכטעל, גאָלט און לאָזט בלוט אידישע קינדער. אָט די טובה האָב איך טאַקי נויטיג ווי אין לעבען אריין בעדאַרפט האָבען אין דער דאָזיגער צייט. נאָר אָך און וועה, אַז די אַלע דאָזיגע גוטע זאַכען, מיט וועלכע די קליינע שטעדטלעך אין אונזער ווינקעל זענען געבענשט, איז אין דער כרך נומר... וויים מען דערפון גאָר נישט וואָס צו זאָגען און צוליעב דעם טאַקי אַליין איז דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט גאָר קיין לעבען נישט, וואָס פאַר אונזערע קאַבצאַנסקער אידען איז עס שווער איבערצוטראָגען.

ווי באַלד איך האָב ארויסגעזעהן, אַז דאָ קען איך נישט בעקומען די רפואה נאָך מיין פערלאַנגען, האָב איך אָנגענומען מיר דאָס בעקאַנטע מיטעל, וואָס געוועהנליך אַ איד געברויכט אין אַ נויט־פאַל, דאָס הייסט,

איך האָב מיך נישט ווּיסענדיג געמאַכט, ארויסשלאָגענדיג מיר פון קאָפּ די וועהטאָגען, עט, גאַרנישט! און נאָך מעריב בין איך מיר ארויסגע־גאַנגען פון אכסניא צוליעב די געשעפטען מיינע צו זעהן זיך מיט סוחרים, און גלאַט אזוי מיט אלטע בעקאַנטע.

אַ שלעכט געוויטער, נישט ווי געוועהנליך, האָט זיך אָנגערוקט פּלוצ־לינג פון צפון־זייט. אַ חשכות, אַ פינסטערנים, שווארצע וואָלקען ארום און ארום. אויף מענשען פאַלט אָן אַ מהומה, אַ לויפעניש ווי די דולע. אין אונזערע צייטען האָט בכלל עפּעס דער קלימאַט זיך געענדערט, עפּיס אַ פערדרעהטער, אַ משוגענער וועטער, אזוי ווי די פּאַפּירען אויף דער בער־זע, וואָס הויבען זיך און פאַלען צעהן מאָל אַ טאָג, און אזוי ווי דער היינטי־גער דור אינגאַנצען, משטיינס־געזאָגט. נאָך ביים סוף זומער איז פּלעצליך געוואָרען אַ פערענדערונג אין דער לופט — וואָלקענס, קעלט און ווינד, ניטאָ קיין זון, די וועלט איז וויסט, אַ חשכות איז אויף איהר אָנגעפאַלען. ציגען, צאַפּעס שפּרינגען אין די גערטנער, צעטרעטען און פיהרען־איבער אַלץ וואָס דאָרט געפינט זיך נאָך. עפּיס טאַקי נאַר ווי אַ אָנשיקעניש פון גאָט. חזרים רויען זיך און רייסען אויס מיט׳ן וואָרצעל וואו עפּיס אַ שטי־קעל גרינוואַרג, אַ תל ווערט פון דעם מענשענס ארבייט. בווימער פערלירען זייער צירונג — אַ מתנה פונ׳ם פריהלינג. אַ צושטאַנד, מישטיינס־געזאָגט, ווי מלמדים, אָהן „בלעטלעך“. זיי שאָקלען זיך, פלאַטערען, ציטערען און קלאַפּען זיך מיט די צווייגען אין דעם אויסגעקראָכענעם קאָפּ, נישט צו דערקענען, אז זיי האָבען געבליהט אמאָל און געבראַכט גוטע פּירות פאַר לייטען אין דער וועלט. דאָס חיה׳לע זוכט זיך אַ נאָרע ענטרונען צו ווערען אין דר׳ערד, די פליעג — אין אַ שפּאַלט ערגיץ אין וואַנד, אַ טייל ברואים פערלאָזען זייערע ערטער און לאָזען זיך וואַנדרעווען אין עק וועלט איבער די וויטע ים׳ען. עס טרויערט די ערד און אַ מרה־שחורה רוהט אויף איטליכען, אַלע פיהלען: אָט, אָט, קומט דער ווינטער, דער בייזער פּריץ, און וועט פערווּיסטען די ערד. ערשט די ימים נוראים געהן אוועק, די ימים טובים, געליובט איז גאָט, אויך פערביי, און דער ווינטער קומט, נאָר אָבער אָהן סכנות, נישט מיט קיין שטורעמס, נישט מיט קיין רעש. ער איז גאָר נישט אַזאַ אכזר, אַזאַ בייזער, ווי ס׳האָט זיך געדאַכט, פאַר־קעהרט, ער איז גאָר אַ גוטער, לאָזט זיך דערקענען צו דער ערד מיט זיין ליכטיג פּנים. אויפ׳ן האַרצען ווערט רוהיגער. עפּיס ווי זיס מיט זויער צוזאַמען. דאָס פליגעלע טהוט זיך ווייטער אַ ווייז, בעוועגט זיך ווי שיכור, אָבטאַנצענדיג אַ קאָזאַצקע ערגעץ אויף אַ פענסטער, אויך די מוקען קריכען מחנות־ווייז ארויס פון זייערע לעכער, פליהען, דרעהענדיג זיך, זווענדיג מיט טענצלעך אין די גאַסען. אַ אקאַציע ערגיץ אין אַ גאָרטען איז זיך

מישב, נעהמט און הויבט אָן פּלוצלינג למזל בליהען, און דער מענש וויל זיך איינרעדען, ווי דער שטייגער זיינער איז, אז נסים זענען געשעהן אויף דער וועלט, עס וועט, אם ירצה השם, זיין גוט. אביונים פרעהען זיך, קבצנים ווערען ביי זיך שטארק, א האָפנונג אויף גוטע ליכטיגע צייטען, עס וועט, אם ירצה השם, ווארים זיין. און פּלוצלינג גיט דער ווינטער דער וועלט צו זעהן זיינע גבורות, וואָס אזוינס ער בעדייט. עס שטורעמט, עס רעגענט שניי מיט וואסער אויסגעמישט אינאיינעם, עס קעהרט זיך די וועלט.

דער ווינד לאָזט נישט אָב. שטיקלעך פּאַלענדיגער שניי שטעכען ווי נאָדלען מיין לייב. איך בויג אָן דעם קאָפּ, האַלטענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, די פּאָלעס זאָלען מיר נישט אריבערוואָרפען זיך איבער׳ן קאָפּ. און געה מיר אזוי איינגעהויקערט אין צעהנטען צו שלמה רב חיים׳ס — מיינער גאָר א אַלטער בעקאַנטער.

אָט דער שלמה מיינער האָט געוואוינט אמאָל אין גלופּסק, און די גלופּסקער האָבען איהם אויסגעהאַלטען בכבוד גדול. נישט זיי האָבען זיך אויסגעבראכט אויף איהם מיט געלד, חס ושלום! נישט איין גראָשען אפילו. וויילביידע אויגען וואָלט זיך א גלופּסקער געלאָזט ארויסנעהמען פאר א גראָשען, סיידען מען רייסט איהם נישט פאר דער פּאה. ראשית חכמה איז ביי איהם די מטבע, זי מאכט איהם פאר א גאַנצען יש, פאר אַן׳ערצי־מחוצף־פּנים, פאר׳ן גאַנצען פיהרער און דעה־זאָגער אין קהל. נאָר וואָס דען? ! רב שלמה איז א שרייבער, א מחבר הייסט דאָס, האָבען די גלופּ־סקער איהם געדינגט פאר א קרעניצע צו זיינע מעשיות, דאָס הייסט, ער פּלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופּסקער, בעטראַכטענדיג זייערע אַלע מעשים, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטורפאָרשער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש און רעדען איבער „שקצים“, רמשים און איבער אַלע מיני חיות און בהמות. און בעקענענדיג זיך מיט דער טבע פון די גלופּסקער ברואים, מיט זייער שטייגער לעבען, מיט די אַלע גענג און אויפ־פיהרונג זייערע, פּלעגט ער זיי דערנאָך בעשרייבען, אַגידערשטעלענדיג א בילד א וואונדער־שענס מחיה נפשות, וואָס פּלעגט האָבען א שאַרפען אָבגאַנג צווישען אידען, און דערפון האָט ער געהאַט נישקשה׳דיג זיין אויסקומעניש.

אין פלוג דאכט זיך, האָט זיך די גלופּסקער גאַרנישט געקענט עפּענען א מויל פּאַראיבעל צו האָבען אויף איהם דערפאַר, ווארום וואָס אַרט דאָס אייך, אז דער האָט א נוצען און איהר דערלעגט גאַרנישט דערביי. דאָך — הערט א מעשה! זענען זיי דערפון נישט צופרידען געווען, טאַקי נאָר מעשה סדום, — פאַר וואָס? ווייסען מיר נאָך נישט ביז היינט. עס איז

דאָ אפילו אַ בפירוש׳ער דין אנגעגען אזא מעשה רע. בית דין איז טאקע אייגענטליך מחויב געווען נויטען זיי דערצו, פערשטאָפּען זיי די מיילער מיט געוואלד, בינדען זיי אויף אַלע פיער ווי די בהמות, און אנידערלעגען זיי פאר איהם, נאַ, שרייב! מאָל זיי אָב פון דיין הנאה ווענען און פון דעם עולם׳ס הנאה ווענען. נאָר ער אליין האָט זיך שוין אָבגעשאָקעלט פון זיי, פארוואָס? ערשטעס איז טאקי אַ צער בעלי חיים, מען טאָר נישט מצער זיין אַ לעבענדיג בעשעפעניש, אפילו אַ פלוי נישט, און צווייטענס איז איהם טאקי פשוט נמאס געוואָרען האָבען צו טאָן שטענדיג מיט די גלופּסקער. קרעפּלעך עסט זיך אויך צו. און דריטענס אַלע זאכען מוזען דאָך עפּיס האָבען אַ עק.

רב׳ שלמה האָט זעהר גוט ארויסגעזעהן, אַז די דאָזיגע קרעניצע, פונוואַנען ער שעפּט, האָט אָנגעהויבען, מחילה, אונטערצוזעיפּויש׳ען און ווימלען מיט מיני קליינע בעפענישלעך, וואָס איז נישט כדאי מיט זיי זיך אָבצוגעבען, און געהערט האָט ער אויך, אַז ס׳האָבען זיך געוויזען גאָר נייע מאָדנע בריאום׳לעך, אויפ׳ן קוק, דאכט זיך, ווי די אַלטע, און פּאָרט אנדערש, עפּיס מיני חאמעלעאָנען אזוינע נאָך נישט גוט אויס־געפּאָרשט לעת עתה, ווער און וואָס זיי זענען, ס׳איז צו האָפען, אַז מיט דער צייט וועט קומען דער געלערענטער מאַן, וואָס איהם וועט בעשעהרט זיין זיי גוט אויספאָרשען און בעקאַנט מאַכען מיט זיי די וועלט דעריבער האָט רב שלמה מפקיר געווען זיינע גלופּסקער און איז פון זיי אוועק.

צו האָט רב שלמה זיך אָבגעגעבען מיט די נייע מאָדנע ברואים און איהם איז געראָטען גוט זיי אויסצולערנען, דאָס ווייס איך נישט. מעגליך, אַז זיי זענען איהם אויך נמאס געוואָרען און ס׳וואָלט איהם גלייכער געווען אָבצושינדען אַ נבלה איידער מיט זיי האָבען צו טאָן. נאָר דאָס ווייס איך בעשטימט, אַז ער האָט דאָרט היינט אין נומער... אַ אייגענע שול פאר יודישע קינדער.

נאָך אַזאַ שווערען גאַנג אין רעגען, אין שניי און טאַפּענדיג אין דער פינסטער אַ טיר, בין איך ארייננעגאַנגען מיט דעם אויבערשטענס הילף מיט גרויס אָבשיי אין אַ הויז. ס׳פערשטעהט זיך, אַז איך בין אריין הינטען־ארום דורך דער קיך, ווי דער שטייגער איז ביי אַ אידען, וואָס ווייס דרך ארץ.

דער אריינגאַנג פון אידען אין אַ טיר איז, ווי דער שטייגער זיינער איז, שטיל, געבויגען מיט הכנעה, מען זאָל דאָס הערען עפּיס אַ שאָרך. און פלוצלינג וואַקסט ער אויס פאר׳ן בעל־הבית ווי פון דר׳ערד, עפּיס נאָר טאקי אַ בער, „וואָס טהוט טאָן לוגען צו זיין פערצוקונג״, צו דער־

טאפּען איהם פּלוצלינג, איידער ער וועט האָבען צייט פון איהם ענטרונען צו ווערען.

דער דאָזיגער אידישער שטייגער — דאָס איז אַ זכר צו דער ביטער־ער אָרימקייט אין גלות פון אייביגע צייטען. זינד קבצנים האָבען זיך אַ וויי געטאָן ביי אונז אַזוי, אַז די נעהמער זענען מעהר פאַר די געבער, האָבען זיי אָנגעהויבען געברויכען ביים זוכען זייער ברויט, געהענדיג אי־בער די הייזער, די אַלע קונציגע איינפאַלען פון די יעגער אויף דער יאַגד, אַלץ הינטען ארום, שטיל, עס זאָל נישט איבערבלייבען קיין צייט אויף ראַטעווען זיך דעם בעל־הבית, נעבעך, וואָס ציטערט אַזוי איבער זיין געלד. און דער דאָזיגער שטייגער אריינגאַנג, וואָס איז אַ ירושה פון דור דורות, איז געבליבען ביי אונז ביז היינט.

שטעה איך מיר אַזוי אַ ווײַלע אין פאָדער־חדר זעהר שטיל, טאַפּענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, ביי די פּאות, אונטערהויבענדיג אביסעל דאָס הי־טעל אויפ׳ן קאָפּ, גוט אויסצוגלייכען די יארמולקע אויף איהם, ווי דער סדר העולם איז, און אגב טאַקי חאַפּ איך אַ קוק אין דעם צימער מיר אנטקעגען. מענשען זיצען דאָרט ביי אַ לאַנגען טיש, וואָס איז בעדעקט מיט אַ ווייסען טישטוך — אַ גרייז גראָהער מאַן זיצט אויף אַ שטוהל אויבענ־אָן, דריי מאַנסבילען פון איין זייט טיש, אַ שענע אידענע מיט מיידלעך פון דער אַנדערער זייט. אויף אַ קליין טישעלע שטעהט אַ זידענדיגער סאַמאָוואר, ארויסלאָזענדיג פון זיך גאַנצע זיילען גראָהער פּארע, וועלכע רויטלען זיך ביים שיין פון דעם היינגלאָמפּ. אַ ליבער מחיה׳דיגע ווארימ־קייט און ליכטיגקייט איז אין דעם הויז. מען טרינקט טיי, שמועסענדיג איינער מיט דעם אַנדערען מיט גרויס הנאה.

אַז איך האָב מיך גוט צורעכט־געמאַכט אין פּאָדער־חדר, בין איך אריין אהין אין זיין צימער און געבליבען שטעהן ביי דער טיר שטיל שווייגענדיג.

— ווער איז? ווער איז דאָ? רופט זיך אָב דער אַלטער נישט ריהרענדיג זיך פונ׳ם אָרט.

— גאָרנישט... אַ איד איז דאָ... גוטען אָוונד! — ענטפער איך מיט אַ האַלבען מויל, שטעהענדיג אַלץ טאַקי נעבען טיר.

— וואָס זאָגט ער דאָרטען? — פרעגט דער אַלטער פערוואונדערט, אויפשטעהענדיג שוין פון אָרט, און לאָזט זיך געהן צו מיר.

— וואָס ער זאָגט?... גאָרנישט... „גוטען אָוונד" זאָג איך.

— „גוטען אָוונד" איז זעהר שעהן, זעהר גוט, אָבער איך בעט אייך, רב איד, וואָס ווילט איהר?

— — וואָס וויל איך? גאָרנישט וויל איך... אַזוי זיך... אריין, אַז

יאָ אזוי, איך האָלט שוין אין גערן, טראַכט איך מיר, כדאי אריינצוגעהן זעהן זיך מיט אַ אַלטען בעקאַנטען. וואָס מאַכט איהר, רב שלמה, אוי שוין אַ צייט מיט יאָהרען, אז מיר האָבען זיך נישט געזעהן, מיר זענען ביידע אַלט געוואָרען אין דער צייט. די האָר אייערע זענען שוין גאָר ווייס געוואָרען. פונדעסטוועגען האָט איהר זיך קיין סך נישט פארענדערט, איך האָב אייך באַלד דערקענט, אין דעם הויכען שטערען און אייער קורצע ראיה, די זעלביגע אויגען די פייערדיגע, די זעלביגע ליפּען, אויף וועלכע צאָרן מיט שמייכעל שוועבען אינאיינעם, דער זעלביגער ברען און דאָס זעלביגע מאַכען מיט די הענד ביים רעדען אזוי ווי אין דער יוגענד. איהר זייט איין אַלט־אינגעל, איך בעט איבער אייער כבוד! נו, און מיך, מיך דערקענט איהר נישט? — זאָג איך מיט אַ זיס שמייכעלע, אויסציהענדיג זיך פאר איהם ווי גרויס איך בין, אָננעהמענדיג זיך פאר'ן בערדיל.

— הא, ווארט נאָר, ווארט אַ ווייל — זאָגט רב שלמה שארף אָנ־קוקענדיג מיך — אָ, דערקענט: רב מענדעלי... אַך, ליעבער פריינד רב מענדעלי מוכר ספרים! ברוך הבא! וואָס זשע זייט איהר אזוי שטיל אריינגעקומען אין דער פינסטער דורך דער קיך, און שטעהט דאָ ביי דער טיר.

— וואָס הייסט, מען האָט דען בעדארפט קלינגען אויף אַלע גלעקער? נעהמט נישט פאר אומגוט, רב שלמה, וואָס איך האָב מיט די שיך אריינ־געטראָגען בלאָטע אין שטוב.

— עס מאַכט נישט אויס, בלאָטע, דאָס איז ביי אונז אידען אַ זכר לטיט פון מצרים אָן — ענטפערט רב שלמה אָננעהמענדיג מיך פריינד־ליך ביים אָרעם און שטעלט מיך פאָר איטליכען אין הויז, אָנרופענדיג ביי די נעמען די דריי מאַנספּארשוינען, און זאָגט: דאָס זענען אידישע שריי־בערס, מיינע גוטע געטרייע פריינד.

— אידישע שרייבערס און געטרייע פריינד! — וואונדער איך מיך שטאַרק ביי מיר. אַ בייסעניש, אַ רייסעניש פון קעץ אין איין זאַק איז מיר צוגלייך געקומען אויפ'ן געדאַנק און איך האָב משונה פערדרעהט די נאָז.

איך זעץ מיך ביים טיש און מען שטעלט פאר מיר אַ גלאָז טיי. דאָס געשפּרעך צווישען עולם קלעפּט זיך עפּיס נישט, נישט אזוי לעבעדיג־הויך ווי פריהער, און באַלד ווערען אַלע ענטשוויגען, ווי עס נעהמט זיי אָב דאָס לשון, אַזאַ שווייגען מאַכט זיך געוועהנטליך אָפט אין אַ געזעל־שאַפט, ווען עס קומט אַ נייער פארשון. אין דעם שווייגען הערט זיך אַ שטילעס בילען פונ'ם בייזען הונט, וואָס ליעגט אינוועניג אין אונז מענשען, דאָס בעדייט: חשד, נישט־צופרידענהייט, פיינדשאַפט, אַ אָנצוהערעניש

יענעם אויפ'ן וואונק: טראָגט זיך, פּעטער, צו אַל־די רוחות און לאָז מען פון אייך פּטור ווערען.

גוט הערציג בעגעגנען איינע די אנדערע נאָר בהמות. אַ בהמה, אַ שטיי־גער, שטעהט זיך ביים צעבער, קומט אָן אַ צווייטע און שטעקט אריין דעם קאָפּ אַהין אין צעבער, — מילא גאָרנישט, שטעהן זיך ביידע און עסען רוהיג, גאָר פריינדליך. וואָס איז זיך דאָ צו וואונדערען. וואָרום דערויף איז זי דאָך אַ בהמה, אַ גראָבע, אַ נידעריגע בעשעפעניש אָהן פערשטאַנד...

נישט אָבער אזוי זענען מענשען. זיי האָבען דאָך שכל, זענען דאָך קלוגעטשקע, בעגעגענען זיי איינער דעם אנדערען מענשליך, אויף זייער שטייגער. אָט דער מין שוויגען איז זעהר נישט אנגענעהם דעם ניי־אריינ־געקומענעם. ער בלייבט צומישט, פערלירט די שליטה איבער זיך, איבער אַלע זיינע גלידער. די הענד, די פיס, די אויגען בעוועגען זיך עפּיס משונה אָהן זיין וויסען. די נאָז שטעהט פול ווי אַ רינשטאָק, מחילה, און ווייסט נישט, וואָס מיט דיר צו טאָן. ס'איז נישט גוט, שווער ווי אַ שטיין אויפ'ן הארצען.

לאַנג לעבען זאָל רב' שלמה, וואָס ער האָט זיך דערבארימט און ריי־דענדיג געמאַכט די געסט, אבי אַ אָנהויב, איז שוין דאָס ווייטערדיגע גע־גאַנגען ווי אַ מזמור, גערעדט הויך אויף אַ קול. דאָס איז דאָך ידוע, אז מחברים זיינען גרויסע פּלוידערזעק, ריידען מעהר ווי ווייבער. ווי באַלד עס עפענט זיך זיי דאָס מויל, שיטען זיך רייד, ווי פון אַ לעכערדיגען זאַק. איך האָב אויך געעפענט מיין מויל און האָב געוויזען, וואָס איך קען, גערעדט אָהן אויפהער. דאָס איז זיי געפעלען געוואָרען, און מיר זענען גע־וואָרען באַלד, ווי עס פיהרט זיך ביי יודען, אמת'ע ידידים... גוטע ברידער, הייסט עס.

— נחזור לענינינו — האָט רב שלמה זיך אָנגערופען — לאָמיר זיך אומקעהרען צו אונזער פריהערדיגען שמועס. פאַר רב מענדעלען איז זיך נישטאָ וואָס צו שעהמען, ער איז דערין זעהר געניט, ער איז אַ בקי אין דעם דאָ־זיגען ענין... אדרבה זאָל ער הערען און זאָגען זיין מיינונג.

— וועגען וואָס איז דאָ דער שמועס? וועגען וואָס האַמפּערט מען זיך דאָ אזוי? פרעג איך שוין מיט אַ רוהיג געמיט.

— וועגען וואָס האַמפּערען זיך מחברים? — ענטפערט רב שלמה — וועגען שרייבערס און ביכער! זאָגט איהר, רב מענדעלי, וואָס פאַר אַ מין זאַך איז עס דאָס שרייבען? וואָס שטעקט דערינען אזוינס? אָט דאָס איז דער תוך פונ'ם ענין, וועגען וואָס מיר האָבען זיך דאָ פריהער גע־שפּאַרט.

— וחכמים אומרים, און וואָס האָבען זיי געזאָגט? — גיב איך אַב

כבוד די געסט, זיי זאָלען זאָגען פריהער זייער מיינונג וועגען דעם.

— דאָס איז אַ געטליכער גייסט אין דעם מענשען! — זאָגט איינער פון די מחברים און אַ צווייטער האָט צוגעבאָמקעט.

— און איך זאָג — רופט זיך אָן אַ דריטער, אַז דאָס שרייבען איז אַ זאַך, וואָס מוז האָבען פּאַרברייטונג און קענטעניש. ווער עס האָט אַ מח און בילדונג, יענער שרייבט.

—דאָס שרייבען — לאָז איך מיך הערען מיט אַ וואָרט, אַזוי אַז דעם עולם זאָל עס אויפפּאַלענד זיין — דאָס שרייבען איז נישט מעהר ווי אַ שגעון, אַ מין שלאָפקייט, אַזוי ווי, למשל, די תאוה ביי אַ סך יודען צו שטעלען זיך דאַוונען פאַר׳ן עמוד, כדי ארויסצואווייזען פאַר׳ן עולם דאָס קול־נגינה זייער.

— רב מענדעלי וויל אַלץ מבטל זיין! — מאַכט רב שלמה צולעגענ־דיג אַ פינגער צו דער נאָז, ווי ער בייזערט זיך כלומרשט, און דאָס פּנים זיינס שמייכעלט דערביי — לאָזט זיך דינען, רבותי.

— איך וויל נישט אריין אין די הויכע דרכים איבער דעם ערשטען חלק פון דער שאלה, איבער וועלכער מיינע חברים האַמפּערען זיך — וואָס דאָס שרייבען איז אַזוינס? איך וועל נאָר זאָגען מיין מיינונג אויף דעם אַנדערען חלק פון דעם ענין: צו וואָס דאָס שרייבען איז? האָרכט־זשע. דעם מענשענס פערשטאַנד איז דאָך דער מקור פון אַלע געדאַנקען, די גע־דאַנקען אָבער ווערען נישט רעכט פּאַרטיג, קלאָר, ווי עס געהער צו זיין, ביידען נאָר דורך דער שפּראַכע. מיט איהר הילף נעהמען זיי אויף זיך לייב, בעקומען זייער געהעריגע צורה. אין דעריגען בעשטעהט טאַקי דעם מענשענס מעלה, וואָס ער קען רעדען. און היות דאָס רעדען מיט׳ן מויל אַרבייט אויס, ווי אַ קינסטלער אַ מאַלער, די געדאַנקען פונ׳ם גייסט אין זייער קערפּערליכער געשטאַלט, דעריבער דאַרף עס אויך האָבען מיטעל דער־צו, וואָס זאָלען איהם שטעהען צו הילף, די אַרבייט זאָל זיין ריכטיג, מייס־טעריש גוט. און אַזאַ מיטעל איז דאָס שרייבען, אָדער די שריפטליכע שפּראַכע. דער שרייבער איז מעהר מקפיד אויף זיין שפּראַך, ווי דער וואָס רעדט. ער זוכט, קלייבט צו די פּאַסענדיגע ווערטער, זעצט זיי ווי פּערעל איינס צום אַנדערען מיט ישוב הדעת, מיט דער כונה, אַז דער גייסט און די צורה זאָלען, ווי די נשמה מיט׳ן גוף, פּאַסען איינער צום אַנדערען, נישט מעהר — נישט ווייניגער וויפיעל מען בעדאַרף. בכן קומט אויס, אַז דורך דער שריפטליכער שפּראַכע פאַרבעסערט **זיך מיט דער צייט דאָס רעדען** מיט׳ן מויל, קלערער ווערט דער געדאַנק, און גרעסער דער פערשטאַנד.

— דאָס אַלסדינג איז נישט פאַר אונז געזאָגט געוואָרען, — איז ארויס מיט אַ קריטיק איינער פון דער חברה, — געהט טאַפּט איבער אינגאַנצען

די היינטיגע ליטעראַטור אונזערע, משטיינס־געזאָגט, וועט איהר מעהר נישט געפינען נאָר לשון, אַ מוסר־זאָגען, עצות, פּלפּול, בויך־סברות, גוזמאות; ווילדע שבחים און משונה׳דיגע זידלערייען — אַלסדינג טאַקי נאָר ווי ביי בטלנים אין בית המדרש אונטער׳ן אויווען, און דאָס ווייזט אויף דעם דלות אין געדאַנקען און די אָרימקייט אין געפיהלען. לאָ די וואָס דער קאָפּ איז נישט פּרוכטבאַר, ברענגט נישט אַרויס קיין שום נייס, קיין שום לעבעדיג געדאַנק, ער פיהלט אפילו נישט, וואָס עס געהט איהם אָב. דעריבער איז דער מינדסטער אפילו פון די שרייבער ביי זיך אַ גדול, קליגער פון דער גאַנצער וועלט, ביי איהם איז אַלץ איך און איך... אַט אזוי זאָג איך, אזוי מיין איך, און אזוי ראַט איך... אַלע זענען ביי זיך פעררישען. ווילדע מוסר־זאָגער, משונה׳דיגע ערפינדער, גרויסע בעלי־עצות, מיניסטער־קעפּ, איטליכען בעזונדער גלוסט זיך אַ באַרג סיני, שטעהן אויף איהם און אַראָבשרייען פון דאָרט זיינע געבאָט, וואָס הויבען זיך אָן מיט „איך" און לאָזען זיך אויס מיט „איך".

— אַי, אַי, אַי! — שלאָג איך אָב דעם קריטיקער אזוי שטאַרק. ביי מיר אפילו האָב איך געוואוסט, אַז ער איז גערעכט, דאָך האָב איך מיך גע׳עקשנ׳ט, געלייגט, זאָל נישט אויסגערעדט זיין, פאַר׳ן כבוד פון אונזערע אָבגעפיינטע חכמים, זאָלען געזונד זיין.

— די שרייבער איז ביי אונז — טרעט אַרויס מיט אַ קריטיק נאָך איינער פון דער חברה — זיי שרייבען נישט קיין וויסענשאַפטליכע זאַך גופא, נאָר וואָס? א י ב ע ר דער דאָזיגער זאַך. דאָס הייסט, זיי שטראָפען אַנדערע, ווערטלען זיך, און בעווייזען, אַז ס׳איז נויטיג, אַז מען זאָל עס שרייבען. אין דעם ענין אויך, מיט וועלכען זיי בעשעפטיגען זיך, הויבען זיי נישט אָן צו וויסען און ווילען נישט וויסען, וואָס מען האָט איבער דעם שוין פריהער געזאָגט. איטליכער איז זיך אַ אָדם הראשון, אָנהויבענדיג פון בראשית, דער אַלף־בית חזר׳ט זיך תמיד איבער אויף דאָס ניי. די פריהערדיגע חכמים אונזערע ווערען נישט געדאַכט, עס בלייבט ביי אונז פון זיי קיין זכר נישט. אויך די געשעהענישען אין אונזערע צייטען פערשווינדען ווי אַ חלום, פיעל געשעהענישען ווערען נישט פערשריבען אין אונזער צייט דעריבער נאָר, וואָס מען רעדט זיך איין אַ נאַרישקייט, אַז דאָס איז אַ אַרבייט פאַר דעם געשיכטע־שרייבער אין דעם שפּעטערדיגען דור, ער וועט ערשט קענען צונעהמען די זאַכען ווי דער ריינער אמת, אָהן שום פּניות. נאָר דערווייל, ביז וואַנען דאָס וועט זיין, איז פיעל גע־שעהענישען פון אונזער צייט געהען פערלאָרען און, העט, העט, אין אַ צייט אַרום, אַז עס וועט אויפשטעהן ביי אונז אַ אַלטערטומס־פאָרשער און וועט וועלען אויפבויען אַ בנין פון די איבערגעבליבענע צוואָוואָרפענע

שטיקלעך מאַטריאַל, משטיינס־געזאָגט, — וועט איהם מעהר פעהלען. ווי־ער וועט האָבען, און אינגאַנצען וועט עס זיין אַ בנין אויף הינערשע פיס־לעך, סיידען אז מען זאָל גלויבען, אַז אידישע געשיכטע־שרייבער זיינען נביאים, זעהן בנבואה דאָס וואָס אַמאָל איז געשעהן, און מאַכען פון גאָר־נישט אַ זאַך. ווענינ׳סטענס איז געװעהנליך, אַז מען זאָל זיי געבען דאָס לעכיל פון אַ נאָדעל, און דעם העלפאַנד אויף דורכצופיהרען איהם דורך דעם לעכיל וועלען זיי שוין אליין בעשאַפען, אָבער גאָט ווייס, אויב אַזעלכע וועלען גאָר זיין אין די שפּעטערדיגע דורות. גאָר אָבער אַ היסטאָריקער מיט אַ מענשליכען פערשטאַנד שפּעטער, ער וועט בעשולדיגען די אידישע שרייבער אין אונזער צייט, און זיי שימפּפען, פאַר וואָס זיי האָבען נישט געברויכט דאָס לעבען פונ׳ם פאָלק פאַר אַ מאַטריאַל אין זייערע ספרים, נים אָנגרייטענדיג געװעהנליך שטאָף אויף צו בויען פאַר יענע, וואָס וועלען קומען נאָך זיי, און האָבען זיך נאַריש געמאַכט מיט „מאמרים", מיט פּלפּולים, מיט וכוחים, מיט ביי־זאַכען, און מיט פאַנטאַזיעס, וואָס נישט געשטויגען און נישט געפלויגען. און אַממיינסטען וועט דאָס נישט געשענקט ווערען יענע, — האָט ער צוגעגעבען צו זיינע רעד מיט אַ וואונק טייטענדיג אויף רב שלמה׳ן מיט׳ן פינגער — יענע שרייבערס פון אונזער איצטיגער צייט, וואָס קענען גוט דאָס פאָלק, אויסגעבונדען פון קליין ביז גרויס און ווייסען אַלע גענג זייערע, און האָבען זיך געפוילט דאָס אָנצושרייבען.

— רבותי, רב מענדעלי ציטערט, ער האָט מורא, איהר זאָלט איהם נישט פאַרברענען מיט׳ן מויל! — זאָגט רב שלמה מיט אַ שמייכעלע, זעהענדיג ווי איך בין צומישט פון יענעמס ווערטער, און מינע מיך שטאַרק פאַר גרויס פאַרוואונדערונג — נישקשה, רב מענדעלי! אָהן סכנות. מחברים ווען זיי זיצען און לאָזען זיך אריין אין אַ שמועס, ברענט ארום זיי אַ העליש פייער, עס ברענט, אָבער פאַרברענט ווערט קיינער, חלילה, נישט. דאָס זידט אין זיי דאָס בלוט, תלמידי חכמים צופלאַקערען זיך אפילו גאָר אין אַ געוועהנליכען שמועס, עס פליהען ווערטער פייערדיגע ווי גלי־הענדיגע קויהלען. איך קען אייך, מיינע חברים, איך ווייס, אַז איהר זייט אין הארצען גאָר נישט אַזוי שטרענג ווי איהר רעדט מיט׳ן מויל. אויך נישט אַלע שרייבערס, חס ושלום, האָט איהר דאָ געמיינט, נאָר אַ טייל פון זיי. און אויב היינט זייט איהר שטרענגער ווי תמיד, ווייס איך, פונוואַנען דאָס קומט: עס איז היינט אַ צייט פון געוויטער, עס קעהרט די וועלט. אַ שרעק! דערפאַר זייט איהר היינט מעהר אויפגערעגט. אַ ראיה האָב איך פון זיך אַליין, איך בין היינט צורודערט און אויפגערעגט, עס איז נישט קיין עת־רצון, ברידער! אויך דאָס ווייס איך, אַז צווישען יענע, וועלכע עס וועט נישט געשענקט ווערען שפּעטער — ווי אונזער חבר האָט געזאָגט,

— דערפאר וואָס זיי האָבען זיך געפוילט בעשרייבען אונזער לעבען, אין זייער צייט, מיינט מען מיך אויך, נור מיר קענען דינען פאר א פארענט־פערונג דאָס, וואָס ס׳האָט מיט מיר זיך געטראָפען פונקט אזוי ווי מיט מחמד׳ס ארון, וואָס הענגט, ווי מען זאָגט, אין דער לופט, ווייל צוויי מאגנעטען ציהען איהם פון אונטען און פון אויבען — איינער אהער און איינער אהין, און דערפאר...

רב שלמה האָט אָבגעהאקט אין מיטען שמועס, דערפיהלענדיג א קאלטען שטראָם ווינד, וואָס האָט פלוצלינג זיך אריינגעחאפט אין צימער אריין, שיער נישט אויסלעשענדיג די לאָמפ, און עפּיס א געשפרעך, א געטימעל צווישען דעם הויזגעזונד אין פאָדער־חדר. רב שלמה׳ס ווייב און טעכטער האָבען באַלד נאָכ׳ן טיי־טרינקען זיך געפיהלט איבעריג, אין דער געזעלשאפט פון מאנסבילען, וואָס רעדען דברי תורה. זענען זיי אויפגע־שטאַנען און ארויס פונ׳ם חדר.

די ווייבער פון תלמידי חכמים האָבען אודאי א גרויסען חלק לעולם הבא, ווייל דאָ, אויף דער וועלט, ביי זייערע מאנען, האָבען זיי גאָרנישט און פיעל זאכען איז ביי א תלמיד חכם פארקעהרט ווי ביי א געוועהנליכען מענשען. א געוועהנליכער מענש רעדט זעהר פיעל מיט זיין אייגענער ווייב, און א פּשיטא שוין — מיט א פרעמדענס. און א תלמיד חכם איז אפילו מיט זיין אייגענער ווייב רעדט ער אויך נישט. א געוועהנליכער מענש אויפ׳ן שפאציר אויף דער גאַס — געהט ער פאמעליך איהר ביי דער זייט, און ביים אריינגאנג און ביים ארויסגאנג נאָך איהר. און א תלמיד חכם שפּאַנט, לויפט פאר׳ן ווייב און ביים אריינגאנג און ארויסגאנג פערחאפּט ער זיך געהן פאראויס. א געוועהנליכער מענש טהוט אָן דאָס ווייב דעם מאנטעל און בעדינט זי, און א תלמיד חכם איז דאָס ווייב טהוט איהם אָן און בעדינט איהם. א געוועהנליכער מענש, אז ער פארבעט צו זיך געסט אויף א קערטעל, איז ער מצרף זיין ווייב צום מנין און זי שפּיעלט אינאיי־נעם מיט זיי א גאנצע נאכט, און א תלמיד חכם אז די חברים זיינע קומען צו איהם, איז דאָס ווייב זיינס טראָגט זיי אונטער גלעזער טיי און בעדינט זיי, און ווי באַלד זי האָט זיך אָבגעפארטיגט, איז שוין פאר איהר מעהר קיין אָרט נישטאָ צווישען זיי, און זי געהט געשווינד אוועק.

און דאָס אייגענע טאקי איז געווען מיט רב׳ שלמה׳ס ווייב און טעכ־טער זיינע. מיר תלמידי חכמים זענען זיך געווען פערטאָן אין אונזער זאך אזוי, איז מיר האָבען זיך אָן זיי גאָר פארגעסען, נישט בעמערקענדיג, אויב זיי זענען דאָ אָדער נישטאָ. ביז עס האָט זיך דערהערט זייער קול אין פאָדער־צימער און דערפיהלט א קאלטער שטראָם, וואָס האָט זיך אריינגע־

ויסען אהין אין שטוב אריין, מיט א קלאפעריי אין די טירען, האבען מיר זיך אויפגעחאפט — ווי פון שלאף. נאך אין א ווייל איז אריין איינע פון די טעכטער און געזאגט דעם פאטער אויפ'ן אויער:

— טאטע, עפיס א בחור איז געקומען. ער בעט זיך איבערנעכטיגען די נאכט אין דער שולע.

—וואס? א בחור פון דער גאס און בעט זיך נעכטיגען! — מאכט רב שלמה בייז און פערוואונדערט — ס'איז נישט אומזיסט, דא מוז עפיס זיין, וויפיעל גנבות און נאך אזעלכע זאכען קומט פאר אין שטאדט דורך אזעלכע אנשטעלען, — זאל ער אריין!

א ארים בחור, פון א יאהר זיבענצעהן, א דערשלאגענער, האט זיך שעמעוודיג געוויזען אין דער טיר. דאס קאפאטקעלע זיינע, א צוריסענע, א געלאטעטע, דורכגענעצט פונ'ם רעגען, טרייסעלט זיך און שטעהט אראב־לאזענדיג די אויגען.

— פונוואנען קומסטו, בחור? און וואס ווילסטו אין האלבע נאכט — פרעגט רב שלמה מיט כעס.

— איבערנעכטיגען — שטאמעלט דער בחור שטיל — איך בין דא א פרעמדער.

— וואס הייסט. א הכנסת אורחים איז ביי מיר אין מיין שולע — האט זיך געווערטעל ר' שלמה — איך פערשטעה אזעלכע אנשטעלען, געה דיר געזונטערהייט!...

אזוי ווי דער בחור איז אריין שטיל, אזוי איז ער ארויס שטיל, אנ־בויגענדיג דעם קאפ נישט צו רעדען א ווארט, נאר א בליק געטאן אויף אונז מיט די אויגען. — און אוי, רבונו של עולם. וויפיעל יסורים, צרות און פורעניות, וויפיעל הארץ, געפיהל און געבעט האבען זיך אויסגעדריקט אין דעם דאזיגען בליק!...

רב שלמה איז געבליבען זיצען פערבליפט נאך דעם בחור'ס אוועק־גאנג, פערטראכט און פערזארגט. דאס פנים זיינס האט זיך פארענדערט, אזוי אז איך האב נישט דערקענט דעם רב שלמה'ן, וואס איך האב ערשט נישט לאנג געזעהן. פאר מיר זיצט א אלטער, א שוואכער, גאר א צובראָ־כענער שארבען, און דאס געזיכט שטארק צוקנייטשט.

אויף אונז איז אויך אנגעפאלען א מרה־שחורה, דעו' געגעצט, דער ניסט, און קיינער רעדט א ווארט ניט.

אין דרויסען שטורעמט, דער ווינד קלאפט אין די פענסטער, בלאזט אין די שפאלטען, באלזט און הוילט אין די קוימענס און רייסט, ארייננצו־האפען זיך אין שטוב אריין.

זענען מיר אויפגעשטאַנען, ארויס פון שטוב מיט אַ שווער געמיט, און צוגאַנגען זיך איטליכער צו זיך אַהיים.

אויפ׳ן צווייטען טאָג האָבען מיר זיך פערזאַמעלט נאָך אַ מאָל ביי רב שלמה׳ן אין אָווענד. רב שלמה האָט געפיהלט קאַפּוועהטאָג און ער איז דעם גאַנצען טאָג נישט ארויס פון זיין צימער. דאָך איז דאָס ווייב זיינס אריינגעגאַנגען צו איהם זאָגען, אַז מיר זענען געקומען, און באַלד טאַקי האָט ער אונז פאַרבעטען צו זיך. דאָס צימער איז נישט אַזוי גרויס און ס׳איז דאָרטען עפּיס אַ נחת, ריין ציכטיג אין אַלע ווינקעלעך, די וועגד און מעבעל, און די שאַפּעס ביכער, זאָגען: אַז דאָ וואוינט אַ תלמיד חכם. רב שלמה זיצט אָנגעלעהנט ביים שרייבטיש פערטיעפט אין די געדאַנקען מיט האַלב צוגעמאַכטע אויגען, פאַר איהם ליעגט אַ בויגען פּאַפּיר פערשריבען און געמעקט אין פיעל ערטער, אויך אַ פען נאָך נישט רעכט אָבגעטריקענט פון טינט. ביים אריינגאַנג, האָט ער תחילת אונז נישט בעמערקט. דערנאָך האָט ער זיך אַ חאַפּ געטאָן און האָט אונז פריינד־ליך צוגענומען.

מיר האָבען מקיים געווען אין איהם די מצוה פון בקור־חולים, ווי דער שטייגער פון אַ אידען איז. דער שטייגער איז ביי אידען, אַז זיי קומען מבקר־חולה זיין, לאַכען זיי אויס פאַר ליעבשאַפט דעם קראַנקען מיט דער קראַנקהייט, אַז ס׳איז גאָר אַ איינרעדעניש, בכדי מען זאָל איהם פער־גרינגערען דעם וועהטאָג. מען זאָגט איהם אויך מוסר איטליכער אויף זיין גאַנג. איינער זאָגט: ווי נעהמט דאָס אַ איד, דאַכט זיך, אַ קלוגער, האָט אַ ווייב מיט קינדער, זאָל זיך נאַריש מאַכען, זיך אַנידערלעגען קראַנק. ווי געשיקט זיך עס! דער צווייטער זאָגט: כ׳לעבען, וואַרף אוועק דיינע וועהטאָגען, טהו אַ שפּיי אויף דער קראַנקהייט, בעסער האָב אין זינען, אַז ביי דיר איז דאָ אָהן עין הרע דערוואַקסענע טעכטער, און זעה, אַז מיר זאָלען באַלד אין־גיכען, אם ירצה השם, טאַנצען אויף זייערע חתונות. און בריינגט איהם ראַיות פון זיך אַליין, פון דעם מאָגען זיינעם, פונ׳ם פאַלען אויף די קריזעס און פון די מערידען, וואָס האָבען איהם צרות אָנגעטאָן, פונדעסטוועגען... גאָרינגשט, בין געזונד, און ברוך השם.

אין דער צייט וואָס יענע האָבען דאָ פערפיהרט אַזאַ שמועס, גע־בענדיג דערביי, טאַקי ווי מענשען, וואָס זענען געפּרובט געוואָרען מיט קריינק. עפּיס מיני מאָדנע רפואות, ערב־זייענדיג, אַז ס׳וועט ווירקען, — האָב איך מיינס אָבגעמאַכט בקיצור, זאָגענדיג: אי, כ׳לעבען, רב שלמה! — נאָר כדי מקיים צו זיין אַ אידישען מנהג, און פּטור. אין אַזוינע מיני

זאָגן, ווי אויך אין ווינשעווען נחמות, ברכות, בין איך אַזאַ עם הארץ, וואָס דאָס גלייכען צו מיר נישטאָ.

רב שלמה הויבט זיך אויף פונ׳ם אָרט, געהט און נעהמט ארויס פון אַ קעסטעלע אַ קליין פּעקעלע, בינדט איהם אויף, לעגט עס אנידער פאַר אונז און זאָגט:

— קוקט, רבותי, זעהט, וואָס ליעגט פאַר אייך.

— קענעפּלעך זעהען מיר — זאָגען מיר אַלע גלייך ארויס — ווייסע ביינענע קנעפּלעך. אלא, וואָס איז דאָס אזוינס?

— דאָס זענען די קנעפּ פון מיין איינציג קאַפּאָטקעלע, וואָס איך האָב געהאַט אויף מיר צום לייב, ווען איך בין אין דער יוגענד פערוואָר־געלט געוואָרען פון מיין היים אין דער ליטא, צוריק אַ פערציג יאָהר — זאָגט רב שלמה שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ.

— אָבער וואָס פאַר אַ שייכות זענען די קנעפּ מיט אייער נישט־גע־זונד־זיין, און וואָס האָט איהר זיך גראָד איצט אין זיי דערמאָנט? איז אונז אַ גרויסע קשיה.

— אוי, ס׳איז שייך און שייך, זיי געהערען זיך זעהר גוט אָן! הלואי וואָלט איך אין זיי נעכטען נישט געווען פארגעסען — זאָגט רב שלמה מיט אַ ביטערען זיפץ, זעצענדיג זיך צוריק אויף זיין בענקעל, פער־מאַכט די אויגען און שווייגט אַ ווילע פערזונקען אין די געדאַנקען.

דערנאָך הויבט ער אויף דעם קאָפּ און ווענדט זיך צו אונז מיט אזוינע דבורים:

— איך בין זיך מתודה פאַר אייך: רבותי, אַז איבער מיין הייסען כאַראַקטער בין איך נעכטען נכשל געוואָרען אין אַ הארבע עברה, איך האָב ארויסגעטריבען אַ אָרעם יונגעל, אַ פערוואָגעלטען אַ פערלאָזטען, נעבעך, אַ נאַקעטען און אַ — הונגעריגען, וואָס האָט געבעטען רחמים איבערצונעכטיגען ביי מיר אין שולע אין אַזאַ פינסטערער רעגען־שניידע־דיגער נאַכט. ניין, רבותי, ער האָט נישט געהאַט דערביי קיין שום שלעכטע כונה, ער איז באמת אַ גר און אַ פערוואָגעלטער, און נאָך מעהר, ער איז זיכער פון די ישיבה־בחורים אין דער ליטא. דאָס איז מיר קלאָר געוואָרען באַלד טאַקי, ווי ער איז נאָר ארויסגעגאַנגען, פונ׳ם שטעהן זיינעם בהכנעה, פון זיין קליידונג, און טאַקי פון דער בקשה זיינער גופא. מיט אַזאַ מין בקשה וועט ניט קומען איינער אַ היגער. ס׳וועט איהם אזוינס גאָרנישט איינפאַלען אפילו, נאָר דוקא אַ וואנדערער פון ערגיץ אַ ווינקעל אין דער ליטא, וואָס די בתי־מדרשים און ישיבות דינען דאָרטען פאַר אכסניות פאַר די אָרימע בחורים. איך אליין בין דאָך דערמיט געפּרובט געוואָרען נישט איינמאָל נאָר, אין מיינע יונגע יאָהרען. די נעכטיגע נאַכט האָב איך

פערברױכט אין גרױס עגמת נפש, נישט געקענט קײן אױג צומאַכען, אַזױ שרעקליך האָט מיר דאָס האַרץ געפּלאַגט, אַזױ האָט מיר באַנג געטאָן. די געשטאַלט פון דעם דערשלאָגענעם בחור׳ל און צוגלײך אױך מײן געשטאַלט, װען איך בין נאָך געװען אַ יונגעל, געקלײדט װי ער, האָבען פאַר מיר געשװעבט די גאַנצע נאַכט און מיר שרעקליך געפּײניגט. ציטערענדיג־טרעסלענדיג זיך שטעהט פאַר מיר דאָס אומגליקליכע בחור׳ל. ער שװײגט. נאָר די אױגען זײנע דערצעהלען זײנע צרות, אױפ׳ן פּנים זײנעם ליעגט אױסגעדריקט אַ געבעט: האָב רחמנות אױף אַ געפּײניגטען, אױף אַ הונגעריגען, נעהם אַרײן דעם פרעמדען, דעם נאַקעטען, און זאָל ער בײ דיר נעכטיגען אין אַ װינקעלע! ער שטעהט מיט אַ צובראָכען האַרץ און װאַרט אױף הילף, אָבער אַנשטאָט הילף טהוט מען אױף איהם אַ היק, און מען טרײבט איהם אַרױס. שטיל און פאַרשעמט געהט ער אַרױס אָנבױגענדיג דעם קאָפּ, װי אַ שװאַכער בײגט אָן דעם אַקסעל, אַז דער שטאַרקער װיל איהם שלאָגען — די געשטאַלט אַװעק, און מײנע קומט! קומט, שטעלט זיך מיר פאָר, דערמאָנט מיר פריהערדיגע יאָהרען און זאָגט: דערמאָן זיך נאָר, רב שלמה, אָט אַזױ האָסטו דיך אױך אומגעװאָגעלט, אין דײן יוגענד, אַרױסגעהענדיג פון דער ישיבה, און אַזױ ביסטו אױך װי פערװאָגעלט פױגעלע געקומען אין אײנע פון די שטעדטלעך, װאָס דאָ אין דעם געגענד, נאַקעט און בלױז אין אַ צוריסען קאַפּאָטקעלע מיט װײסע בײנענע קנעפּ און האָסט זיך געבעטען אין אַ בית המדרש, מען זאָל דיך לאָזען דאָרטען דעם קאָפּ אַנידערלעגען. װי־זשע ביסט דו עס אַזױ שלעכט, רשע אײנער, הײנט אין גוטע אומשטענדען? װי האָט דיך פערטראָגען דאָס האַרץ הײנט, אַז דו ביסט געװאָרען אַ גאַנצער פּריץ, און ס׳איז דיר מיט דעם אױבערשטענס הילף גוט, צו דערװײטערען אַ עלענדען, אַ דערשלאָגענעם, נעבעך, װאָס דו אַלײן ביסט אַמאָל געװען אין זײן שטאַנד? אָנגענומען, אַז דו האָסט אפשר נישט געקענט געבען איהם בײ דיר אַ נאַכט־לעגער, האָסט דו געמעגט איהם געבען עפּיס געלד, ער זאָל קענען איבער־נעכטיגען אין אַ אַכסניא. צו־װעניגסטען, אױב ניט אַ נדבה פון דער קע־שענע, האָסט דו דאָך איהם געקענט געבען אַ גוט װאָרט מיט׳ן מױל. און דו, נישט געגנוג, װאָס דו האָסט נישט געגעבען נישט דאָס און נישט יענץ, האָסט דו איהם אַזױ מאוס אַרױסגעטריבען. — אױ, נישט פאַר אײך געד־ראַכט, ברידער, אַזאַ פּלאָגען זיך װי נעכטען און אַצינד נאָך אױך!

—פונדעסטװעגען נעהמט אײך נישט אַזױ צום האַרצען — טרײסט איך רב שלמה׳ן — עס טרעפט זעהר אָפט אַזעלכע מעשים, בײזאַכען, און קײנער מאַכט זיך נישט דעראױס. לאָמיר נעהמען, אַ שטײגער, אָט די גרױסע סוחרים, די בעריהמטע באַנקירען און טאַקי אַלע גבירים אונזערע,

וואָס בעהאַנדלען אַזוי שלעכט זייערע מענשען, נישט־ברחמנות׳דיג, ווער, (זאָל זיי צו קיין גנאי נישט זיין) זענען זיי אַליין? כמעט אַלע זענען זיי אויפגעקומענע משרתים, וואָס שפּילען היינט די ראָלע. אין דער יוגענד זענען זיי געווען משרתים אין קליינטען און אַבסניות און האָבען געלייזט פון זייערע בעלי־בתים אין טאַטענס טאַטען אַריין הונדערט מאָל אַ טאָג. אַזוי איז שוין געשטעלט אין דער וועלט פון זינט זי איז בעשאַפען געוואָרען, אַלע פערגעסען זיך, ווער עס האָט די בייטש אין האַנד, שמייסט, נישט צו געדענקען, אַז ערשט נעכטען האָט ער מיט זיין כבוד אַליין פון דער אייגענער בייטש טאַקי געהאַפּט שמיץ. אַ קיילעדיג בייכעל, עזות און געלד נעהמען צו דעם זכרון. אויף אַלע פעהלער און פּלוי אין דער נאָז פערדעקט די מטבע. בעקומט איינער געלד, האָט ער די וועלט און יענע וועלט.

— אייערע טרייסט־ווערטער זענען נישט קיין ענטפער — ענטפערט רב שלמה — דאָס שלעכטס הערט ניט אויף שלעכט צו זיין דעריבער נאָר, ווייל עס איז אַ געוועהנטליכע זאַך. כשר מאַכען אַ חטא דערמיט, ווייל מען געפינט איהם אָפט ביי אַ סך מענשען אין דער וועלט, הייסט אַזוי פיעל, ווי מען זאָל זאָגען, אַ שטייגער, אַז אַ שטומפיגע ראיה, טויבקייט און שטאַמלען איז נישט קיין פעהלער, ווייל אין דער וועלט זענען דאָ גוזמא־גוזמאות טויבע, שטומע און בלינדע. וואָרום אויב אַזוי, מוז דאָך אויסקומען, אַז סיי דער יצר טוב מיט זיין גוטסקייט און סיי דער יצר הרע מיט זיין שלעכטסקייט זענען נישט ווערט קיין דרייער. ניין, רב מענדעלי, אומזיסט די רעד אייערע. איך ווייס ביי מיר מיין שולד און פּיהל, אַז איך האָב גע־האַנדעלט שלעכט.

— אָט דאָס האָסט דו טאַקי פון גאָט אַליין אַ מוסר דערפאַר, וואָס דו פּוילסט זיך אויפשרייבען דיין לעבענס־געשיכטע — זאָגט איינער פון דער חברה — וויפיעל מאָל האָט מען דיר געזאָגט און געזאָגט, דו זאָלסט דאָס טאָן און האָסט נישט געפאָלגט.

— אָט דאָס דאָזיגע בחור׳ל איז טאַקי ווי אַ שליח פון גאָט געקומען אויפצוטרייבען דיך, אַז דו זאָלסט לסוף זיך דערמאַנען אָן דיינע פריהער־דיגע יאָהרען — העלפט אונטער דעם ערשטען נאָך איינער — אָט האָסטו אַצינד נישט ווילענדיג טאַקי זיך דערמאַנט אין די קנעפּלעך פון די יונגע יאָהרען און הלואי זאָלסט דו זיך אויך דערמאַנען נעמען אָנצושרייבען, ווי ס׳האָט זיך געלעבט אידען אַמאָל, אין יענער צייט, כדי עס זאָלען נישט פערפאַלען ווערען ווי אין וואַסער אַריין.

— ווער האָט אייך געזאָגט דעם סוד, וואָס איצט ביי מיר אין האַר־צען! — טהוט רב שלמה אַ זאָג און דאָס פּנים פלאַמט איהם, — אויף

מיין געלעגער נעכטיגע נאכט ליגענדיג פערטראַגען, אין שטוב איז שטיל און אין דרויסען שטורעמט א שרעק, איז מיר ווי א בליץ אריין — דער געדאַנק, אָט דער טרעפער, דער אויסלעגער, וואָס זיצט אין דעם מענשענס האַרץ, — און האָט אויסגעלעגט, אז די מעשה מיט דעם בחור׳ל איז א וואונק מיר פון אויבען, און פון יענער צייט אָן הערט ער נישט אויף צו־צוטרייבען מיך און זאָגט: שרייב! אין דעם מענשענס לעבען קומט פאָר אמאָל אזוינס, וואָס צווינגט אפילו דעם אפיקורס, וואָס לייקענט אין דער השגחה, גלויבען, א ס׳איז פאַרהאַן א פערבאָרגענער, אזעלכער, וואָס אלס־דינג בעשטעהט דורך איהם, איטליכע זאַך אין איהר צייט, אויך אזעלכע בעדינגונגען, מיט וועלכע עס איז געשטעלט געוואָרען פון לכתחילה. עס זעהט אויס, אז אזוי איז דאָס מזל מיינס און אזוי איז שוין מיר בעשעהרט, אז מיר זאָל עס געהן אין דער וועלט אלץ מיט שטורעם. מיין לעבען איז א שטורעמדיגער ים, מיינע יאָהרען — רוישענדע כוואַליעס און די נשמה מיינע — דאָס שליידערנדיגע שיפעל. און דאָס ערשטע מאָל, ווען איך האָב מיך אָנגעהויבען צו דערקענען, איז אויך געווען מיט שטורעם. — ס׳איז פריהלינגס־צייט. פלוצלינג ווערט א חמארע און צווישען די גערטנער אויף פריש־גרינעם גראָז לויפט זיך א אינגעלע באָרפיס אין איין העמדעל מיט א היטעלע אויפ׳ן קאָפּ. לויפט געשווינד, אָבשטעלענדיג זיך צו־ווײלען, די אויגעלעך וואַרפען זיך אין אַלע זייטען, און די אויערלעך הערען־צו אויפ־געשטעלט ווי ביי א העזעלע. יענס קינד דאָס בין איך מיט מיין כבוד אליין. דאָס מאָל עפענט זיך מיר צום ערשטען מאָל אויף די אויגען מיינע און איך ענטפלעק מיך צו מיר אליין אינגאַנצען ווי איך בין — איך ענטפלעק מיך און בלייב פערגאַפט אויף דעם בילד, וואָס שטעהט פאר מיר. איינער אליין געפין איך מיך דאָ, קיין לעבענדיג בעשעפעניש ארום נישטאָ. נאָר הימעל און ערד. א פלויט פון איין זייט, א פלויט פון דער אנדערער זייט. אָט גיט א זעץ, א קלאַפּ אויבען אין דער הויך. דאָס קול קייקעלט זיך, אין ענדע וועלט צעפאַלענדיג זיך אויף א סך שטאַרקע קולות דאָרט. און פייערדיגע שלאַנגען פליהען מיט א צוק אין הימעל. — אָט דאָס קלאַפּען רעדער פון גאָט׳ס רייטוואָגען, טראַכט איך ביי מיר, גאָט פאָהרט עס דאָרט אין הימעל, טראַסקעט מיט דעם בייטש אזש פונקען פליהען. א זייל פון שטויב הויבט זיך אויף פון דר׳ערד, עס יאָגט זיך, עס דרעהט זיך ווי א דריידעל. גאָר באַלד גיט א גאָס א רעגען, א ליעבער וואַרימער רעגען גאָר א דער־קוויקעניש, גרויסע טראָפּענס פּויקען אז אויף גרינוואַרג אין די גערטנער: רעטעכלעך, ציבעלע, קנאָבעל יונגעטשקע בויגען איין די קעפּעלעך, ווי קינ־דער ביים מאַמען אין שויס, און צוואָגען זיך מיט פערגעניגען. אין דרויסען לאָיען פון הונדערטער ערטער קליינע רינקעלעך, נעהמען זיך אויפ׳ן וועג

צונויף, פליסענדיג ווייטער, ווייטער, זוזענדיג אין די אויערען. און אַט טהוט זיך אַ ווייז די ראָד פון זיין רייטוואָגען, אַ ראָד אַ גרויסע דאָרט אין הימעל. נאָר אָבער אַ האַלבע זעהט זיך ארויס וואונדער־שען געפּאַרבט, אַ פערגעניגען צו קוקען, און עפּיס אַ ליכטיג שיין אַנטגעגען. די זון געהט ארויס דאָרט פון אונטער דער ראָד. ווי אַ חתן פון אונטער דער חופּה, גיט אַ קוק צו דער ערד, שיינט זי, אַ ווינק צו די וואָלקענס—ווערען זיי רויט...

דאָס איז דער אָנהויב פונ׳ם דערקענען מיך אַליין, גאָט און די וועלט זיינע. מיט דונערען און בליצען איז מיר דאָס אַלסדינג ענטפּלעקט געוואָרען צום ערשטען מאָל און דאָס מענשליכע פערשטאַנד האָט אין מיר אַ שיין געגעבען דורך דעם שטורעם. אָט דאָס וואונדערליכע בילד האָט זיך מיר איינ־געשניטען אין הארצען. אייביג וועל איך, וויל איך עס נישט פארגעסען די גאַנצע פּאַנאָראַמע פאַר מיר, און דעם לשון פון דער נאַטור ארום מיר האָב איך דאַמאָלסט פערשטאַנען און האָב עס געפיהלט מיט׳ן הארץ פון אַ אומ־שולדיג קינד. איך האָב פערשטאַנען דעם לשון פון די קרייטעכצער און גע־וועקסען פון גאָרטען, דאָס ליעד וואָס די רינעלעך וואסער פּלאַפּלען, און וואָס פראָש קוואַקעט ליגענדיג אין בלאָטע ביז׳ן האַלז, אויסשטעלענדיג אַ פּאָר גרויסע אויגען—האָב איך גוט פערשטאַנען, איך האָב דאָך איהר אָבגע־ענטפערט קוואַקענדיג אויך אויף אַ קול ווי זי. און אַז איך בין געקומען אין הויף פון אונזער הויז. איז ארויס דאָס קעלבעל פונ׳ם שטאַל אויסגלייכענ־דיג די ביינער, אַראָב לאָזענדיג דעם קאָפּ און אויפהייבענדיג דעם עק און געמעקעט, און ס׳איז אויך ארויס די הוהן מיט איהרע קינדערלעך און גע־פּיקט אין מיסט פישענדיג, און דער האָהן געהט־מיט פּאַראויס קוממיות זעהר האָפּערדיג און מאַכט קוקעריקו. אויך די קאַטץ זעה איך, ווי זי געהט אַראָב פונ׳ם דאַך, קאַראַבקעט זיך אויפ׳ן וואַנד און מיאַאוקעט. האָב איך געוואוסט וואָס זיי ווילען, און האָב איטליכען אָבגעענטפערט אויף זיין לשון: געמעקעט, געמיאַוקעט, געפּישצעט הויך אויפ׳ן קול. פערשטאַנען האָב איך נאָר נישט דעם פּאַטש, וואָס דער טאַטע האָט מיר געגעבען, און וואָס בעדייט דער מאַמעס געשריי אויף מיר, אַז זי האָט מיך דערזעהן פּיטש נאַס פונ׳ם רעגען; וואָס זיי זענען אויסען געוועזען דענסמאָל און וואָס מיין רבי און אַנדערע מענשען זענען אויסען געוועזען פון מיר דערנאָך—דאָס האָב איך נישט געקענט פאַרשטעהן.

רב שלמה שפּאַרט זיך צו מיט׳ן קאָפּ צום פאַרענטשיל פון שטול שוויי־גענדיג אַ ווייליע. פונ׳ם אויסדרוק פון זיין פּנים און די אויגען איז געוועזען צו דערקענען, אַז ער איז שטאַרק צוקאָכט און מיר האָבען פערשטאַנען, פאַר וואָס ער איז אַזוי צוקאָכט. זיין לעבען האָט זיך איהם געצווייגען ווי אַ וועג

פול דערנער מיט שטיינער. אַט גיעהט ער באַרג אַרויף איבער הויכע שפּי־ציגע סקאַלעס און אַט לאָזט ער זיך אַראָב אין טיעפע אָבגרונדען. אַצינד ביים עפענען די אַלטע פעקלעך צרות און ביים אָנריהרען מיט אַ פינגער די וואונדען, מכות, נאָך אינגאַנצען נישט אויסגעהיילטע, מוז מען דערביי פיהלען שמערץ, אַ שמערץ זעהר אַ גרויסען. בערוהיגענדיג זיך אַ ביסעל, הויבט ער אָן ווייטער צו ריידען.

— איך וויל אַצינד ענדיגען אייך מיין שמועס, וועלכער איז נעכטען אין אָנהויב איבערגעהאַקט געוואָרען. שוין אַ לאַנגע צייט אַז די פען מיינע געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות פונקט קאַפּויר איינע פון דער אַנדערער, ווי דער אָרון פון מחמד׳ן הייגגט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט וואָס איינע פון די דעות ציהט זי אַהין צו בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס פריהער, איז די וואָס אַגעגען האַלט זי אָב ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פאָר. און די דאָזיגע צוויי שפּאַרען זיך איינע מיט די אַנדערע אין מיר ווי צוויי קרע־מער קריגען זיך איבער איין קונה, צונישט מאַכענדיג דערביי איינער דעם אַנדערענס סחורה. איינער זאָגט: גאָט זאָל אָבהיטען פון דער מאָדנער נייער סחורה און פון די שעהנע תכשיטים היינטיגע צייטען ביי אידען! אַלץ וואָס דו זעהסט איז נישט מעהר נאָר פּורע שווינדעל, און אַ אויגען־פערבלענ־דעניש, פאַרזילעבערטע שערבלעך, אַ אויסגעבלאָזטע איי, צוגעפּוצט, פער־פאַרבט פון דרויסען און שמוציג, פע, פון אינעוויינינ. ס׳איז נישטאָ קיין עכטער טיפּ מיט זיינס אַ ווילען, מיט זיין אייגענעם כאַראַקטער. עפּיס גאָר אָנגעשטעלטע גולם׳ס, משטיינס־געזאָגט, ווי קוקלעס אַזוינע, דאַכט זיך, עפענען ליפּעלעך, פּויקען, בלאָזען, קלינגען און גיבען פון זיך אַרויס אַ קול נישט פון אַ לעבעדיגער נשמה, נאָר דורך עפּיס אַ פריזינקעלע. כ׳לעבען, לאָז זיי אָב, און נאָט אייך בעסער אַנטיקען אַלץ פּאַטערשע, וואָס עס לעבט און עס האָט אַ אייגענעם ווערטה... אַגעגען זשע די שרייט: קומט צו מיר, קוקט אָן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענץ, וואָס שמעקט שוין מיט קברות־בלעטלעך, וואָס טויג אייך, רב איד, פערשימעלטע זאַכען — אויף דערויף שרייט מען דאָך טאַקע אין דער וועלט, אַז אידען מייסטענס רייסען זיך אָב פּונ׳ס איצטיגען אין דער וועלט און דער קאָפּ ליעגט זיי העט־העט אין דער פערגאַנגענהייט, זיי געהן אומגעקערט מיט דעם פּנים אַ הינטער נישט צו זעהן פאַר זיך דעם וועג, שטרויכלען זיך און פאַלען. אין אַלע זייערע הנהגות — ביי זיך אין שטוב, אין שוהל און אין דער ליטעראַטור זייערער זענען זיי ווי די טויטע, טויטע זענען זיי ביים לעבען און לעבען מיינען זיי נאָכ׳ן טויט. אַ איד אַז ער לעבט איז גערעכענט ווי גאָרנישט, ערשט נאָכ׳ן טויט ווערט ער געהויבען מיט אַ שענער מצבה

— אלע מתים בעקומען דעם טיטול תם וישר, א נדיב, א חכם. רעטיך, צי־בעלע ווערען צעדערבוימער, א פלאטע — א לויתן אויפ'ן בית עולם. הכלל דער היינט איז ביי זיי גארנישט, אין אמת'ן אבער איז דאך דער עיקר לעבען פארט טאקי נאך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענש, וואס נויטיגט זיך ווי א לעבעדיג בעשעפעניש אין אזוי פיעל בעדערפעניש, איז מחויב ווי ווייט מעגליך אויסצוזוכען אזוינע מיטעל און זיי צו פערבעסערען אזוי, אז דורך דעם זאל איהם דאס לעבען אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאך עס, אז ער מוז דערינען ארבייטען אינ־איינעם מיט אלע מענשען אין זיין צייט.

— לאזט זיך, זייט־זשע מוחל — דינען, זאגט רב שלמה, זעהענדיג, א מיר ווילען איהם איבערשלאגען די רייד — איך וויים וואס איהר ווילט מיר ענטפערען. איהר ווילט זאגען: אליין פאר זיך גענומען איז נישט איינע פון דיביידע דעות ריכטיג, ווייל איטליכע פאר זיך איז דאך נישט מעהר נאר ווי איין זייט פון דער זאך, איבער וועלכער עס רעדט זיך. אלס־דינג אין דער וועלט האט צוויי זייטען און דער אמת בעדארף ארויסקומען פונ'ם אננעהמען די ביידע אינאיינעם. נאר אבער אזוינס קען נאר אדער א גרויסער חכם, א געזעצטער מענש, אדער פערקעהרט א וואריאט, וואסווארפט זיך אין אלע זייטען און פאר איהם איז רעכט, ווי א טאג ארבייטער, איטליכעם מין ארבייט, וואס קומט איהם צו דער האנד, נישט איבער־קלייבען. אנטראגען שטיינער, ליים, ציגעל צום בויען, אדער פאנאנדער־ווארפען א וואנד, גראבען אין מיסט און רייניגען א שטאל, — וואס מאכט דאס איהם אויס, אבי געארבייט און בעקומען געצאהלט. — איך אבער בין פון די מיטעלע מענשען, וואס האפען זיך נישט צו איטליכער ארבייט, און נעהמען זיי זיך שוין אריין אין קאפ עפיס א זאך, האלט מען זיך דער־מיט שטענדיג, נישט אראב דערפון אויף א האר אין דער זייט. און דערצו נאך — בין איך זיך מודה פאר אייך. בין איך בטבע פויל — איך טראכט מעהר ווי איך טהו. אבי עס טרעפט זיך נאר עפיס א שטיקעל עכוב, בע־פריי איך מיר פון איהר זעהר גערן. דעריבער אז די דעות זענען מחולק אין מיר, האלטען זיך מיר ביי דער פען, ציהענדיג זי איטליכער צו זיך, פסק'ע איך ווי יענער מאן דאמר: נישט צו דעם, נישט צו יענעם, לאז זיך ליגען ביז וואנען משיח וועט קומען. און אט קומט ער... דער בחור. ער קומט אן פלוצלינג מיט דעם שטורעם און גיט מיך א דרעה צוריק צו דער פערגאנגענהייט. אצינד דער קאפ ליעגט מיר אינגאנצען אין יענער צייט, דארט וואו איך האב געלעבט אין דער יוגענד. אלט, זאט מיט צרות, מיט א האריץ אנגעפלאגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס־קאמפף. געפרואבט מיט ביטערע שווערע יסורים, האב איך מיך אומגע־

קעהרט צו מיין וועלטעל וואָס אַ מאָל, און דער כח המדמה ברייננגט מיר ארויף פון אונטער ערד זיין צויבער, ווי יענע כשוף־מאַכערין פאַר שאול׳ן אין עין־דור, פאַרשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאָך פיעלע מיני משונה אַלטע זאַכען פון אַמאָליגע יאָהרען. זיי קריכען ארויס און קוקען אויף מיר בייז, ווייל זיי פערשטעהן זעהר גוט, וואָס דאָס אומקעהרען זיך מיינט צו זיי בעדייט, און צו וואָס זיי ווערען דאָ ארויסגעפאָדערט — זיי ווייסען, אַז דאָס בין איך געקומען נעהמען זיי, און ווייזען זיי פאַר דער וועלט אויף וואונדער. אוי וועה, יענע וועלטעל מיינס איז זעהר אַ קליינס, דאָרטען בליהען נישט קיין פּאָמעראַנצען, עס וואַקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דאָרטען נישט קיין גרויס נחת, טייכען פון מילך און האָניג גיסען זיך דאָרטען נישט און דער עולם דאָרט איז אַ געמיינער, נעבעך, אידען מיט בערד און פאות און מיט לאַנגע קאַפּאָטעס, דאַרע, קוואַרע, געבויגענע, קראַנקע, צובראָכענע, דערשלאָגענע, פערשוואַרצטע, פערפינסטערטע, צי־טערען פאַר דער שיין. עס טהוט מיר זעהר באַנג, רבותי, בעאומרוהיגען די אַלטע ביינער זייערע און מטריח זיין די דאָזיגע מתים זיי זאָלען ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אליין. און ווער ווייס, צי וועלען זיי זוכה זיין צו אַ שעהנעם אויפנאַהם. פיעל פון אונזערע אידעלעך זענען דאָך, נעבעך, היינט זיך שטאַרק מצער איבער זייער נאָז, וואָס שטעהט און שרייט ארויס איטליכען, אַז דאָס זענען פון די בני יעקב! ווען זיי זאָלען נאָר האָבען די מעגליכקייט, וואָלטען זיי פערביטען זי אויף אַ אַנדערע — און פּלוצלינג טראָגט דער רוח אָן פון ערגעץ אידען אַלטע, פערשימעל־טע, עפּיס משונה־ווילדע מיט זייער שטעהן, מיט זייער געהן, מיט זייער ריידען און מיט דעם גאַנצען בענעהמען זייערען, מישטיינס־געזאָגט, אָנ־צוטאָן זיי אַ בושה עפענטליך פאַר אַ וועלט מענשען. ניין, ברידער, דאָס איז נישט קיין שפּאַס, איך זאָג טאַקי ארויס אייך גאַנץ ערענסט אַזוינס, וואָס האָט מיר געמאַכט עגמת־נפש, און וואָס צוליעב דעם האָט איהר מיך געטראָפען זיצענדיג אַזוי פערזאָרגט און פערטיעפט אין די געדאַנקען. און באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבערראַשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט קיין גראַפען, פּריצים און גענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען, קיין ראָמאַנען מיט יפה־פיה׳ס האָבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אָדער זיין ווי עדות צוקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און טאַנצען קאַדרי־לען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט געקענט. און אויף געיעג אין פעלדער, אין וועלדער צו חאַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ימ׳ען אויפצודעקען נייע אינזלען

האָבען מיר נישט. מיט טענצערענס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין גע־שעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אַנטאָן זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור אַט די אַלע צימעסלעך צום ספּור המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אַט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז און אַנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד, מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות, מיט וויי־בער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפּאַ־לענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, ארומגעהענדיג איבער די הייזער ערב שבת, ערב יום טוב, ראש חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנ־טאַג און דאָנערשטאַג, בטלנים, גבאים, מקבלים, און צדקה־פּושקעס, אַלע מיני פּורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פּרנסות, אַט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, משטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל ליכט; אַ לעבען וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ.

— אַ טעות, כ׳לעבען, רב שלמה — זאָגען מיר: — נו, לאָז שוין זיין אפילו ווי איהר זאָגט, אַז אין דעם אידענס לעבען פעהלט געווירץ, אָבער דערפאַר האָט ער אין זיך אַ מין אידישען טעם, וואָס ס׳איז נישטאָ זיין גלייכען. ס׳איז טאַקי אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט אַ מאָדנעם אַפּעטיט. אַט די ביטערקייט וואָס איז אין אונזער לעבען, אַט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאַקער דעם מבין פיעל מעהר ווי יענע פריקרע זיסקייט, פון וועלכע עס נודזעט אמאָל גאָר צום ברעכען. לעקעכלעך, דאָס איז אַ מאכל נאָר פאַר קליינע קינדער. דאָס לעבען פון די כנסת ישראל, חאָטש עס זעהט אויס שטאַרק מאוס פון דרויסען, אָבער שוין איז עס אינווייניג. אַ שטאַר־קער גייסט ליעגט אין דעם אידישען לעבען, אַ גייסט אַ געטליכער, וואָס ווי אַ ווינד וועהט ער שטענדיג, אויפהייבענדיג אין איהם חוואַליעס, כדי צו רייניגען זיי פון שמוץ און פוילקייט. די דונערען און בליצען, פּאַגראָמען און שטורעמס, וואָס קומען אויף זיי אמאָל, זיי לייטערען זיי, און גיבען זיי צו אַ נייעם קראַפט. דאָס אידישע פאָלק איז ווי דער פאַרצייטיגער גריי־כישער פילאָזאָף דיאָגענעס, דער קאָפּ זיינער פליהט איהם אין הימעל, דערקענט גאָטס גרויסקייט אָהן אַ סוף, און אַליין וואוינט ער דאָ צווישען די אומות העולם (ווי יענער אמאָל אין זיין פעסעל) צונויפגעשטיקט אין אַ בעשטימט ענג אָרט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי מדרשים גליהט דאָס פייערל פון תורה, פאַרברייט ליכט און וואַרימקייט צווישען

גאנצען פאָלק. אַלע אונזערע קינדער, אָרים און רייך, קליין און גרויס, לער־
נען און קענען די קליינע אותיות. אָט אַזאַ לעבען, זאָגען מיר, איז רעכט און
עס פּאַסט טאַקי, אז ס׳זאָל פערשריבען ווערען לדורות.

— צוגעגעבען אפילו ווי איהר זאָגט — ענטפערט רב שלמה — איז
דאָך דאָס גערעדט געוואָרען נאָר אַקעגען דעם לעבען פון׳ם גאַנצען פאָלק
בכלל, אָבער מיין לעבען אליין, פאר זיך גענומען, מיט וואָס האָט עס פער־
דיענט און וואָס פאר א נייעס איז אין איהם דאָ, ס׳זאָל ווערטה זיין, מען
זאָל עס בעשרייבען? עס האָט זיך פּאסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס
מיט טויזענדער אַנדערע ביי אונז. גאַנץ געוועהנטליכע זאכען. איז דען דאָ
נאָך א אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לעבען פון
איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ׳ם געבוירען ווערען ביז דעם שטאַר־
בען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער? די ערציהונג, דאָס
לערנען, דאָס דאַוונען און דער ניגון צו יעדער תפלה, צו יעדען פּזמון, צו
יעדער שטיקעל פּיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטען, געוויסען
נוסח, אפילו עסען און טרינקען האָבען אויך איין נוסח. איז עס דען וואו
געהערט געוואָרען, אז אין א געוויסער שעה, פרייטאג צונאכטס, א שטיי־
גער, זאָל א פאָלק יודען עסען פיש, לאָקשען און צימעס, שבת אין דער
פריה — רעטיך און פעטשא, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, א אויס־
געפּריעטע קאַשע מיט א גרויסען מארך־ביין דרינען; אין דעם און דעם
טאָג זאָל מען עסען קרעפּלעך, אין יענעם טאָג המן־טאַשען און אין דעם
טאָג א געלען קוילעטש מיט זאפרען. הויבט איינער אָן זאָגען „כל מקדש"
אָדער שרייען „חי וקים" אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון
און דאָס אייגענע קול אויך אין ארגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר
זענען א עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אזוי די אַנדערע, אַלע גלייך.
אין דער נאַטור געשיכטע, זאָאָלאָגיע, ווערט גערעדט וועגען דעם מין
מילבען בכלל, אָבער נישט וועגען איטליכער מילב בעזונדער.

— אין פלוג, דאכט זיך, רעדט איהר גאַנץ גלייך — ענטפערט חברה
איהם — דאָס יודישע לעבען זעהט טאַקי אויס ווי מיט איין נוסח ווי ביי
די מילבען. אָבער אין אמת׳ען איז צווישען זיי דאָ א גרויסער חילוק:
די מילב מוז פון דער נאַטור טאָן אזוינס, וואָס ס׳איז געשטעלט געוואָרען
פאר דעם גאַנצען מין מילבען, נישט צוקרימען אויף א האָר. ביי מענשען
איז אָבער נישט אזוי. איין זאך וואָס ליגט אין דער טבע ביי א כלל מענ־
שען, בעקומט ביי יעדערן פון זיי א גאַנץ אַנדער פּנים, יעדערער טהוט
זי אויף זיין שטייגער, אַנדערש ווי דער צווייטער. ביי איטליכען מענשען
לאָזט זיך בעמערקען א בעזונדער כאראקטער אין דעם רעדען, אין דעם
שמייכעל, אין דעם ווינקען מיט די אויגען, אין דעם גאַנג, אין דעם שטיי־

גער עסען און טרינקען, חאָטש די אַלע זאַכען זענען אַ מתנה פון גאָט ביי אַלע מענשען. און נאָך מעהר דערקענט מען דעם מענשען אין זיין סטיל, זיין שטייגער שרייבען. איין זאַך קומט ביי איין שרייבער ארויס אַנדערש ווי ביים צווייטען. — אין שני נביאים מתנבאים, צוויי נביאים, זאָגען אונזערע חכמים, רעדען נישט איין זאַך, בסגנון אחד, מיט איין סטיל... אומזיסט אייער טענה'ן, רב שלמה! שרייבען אייער לעבענס־געשיכטע מוזט איהר.

— מהיכא־תיתי, פאַר זיך אַליין אפשר טאַקי יאָ, אָבער נישט פאַר אַנדערע — זאָגט רב שלמה, ווילענדיג ווי־ס׳איז זיך ארויסדרעהען — איך בין מוסכם אָנצושרייבען וואָס אין מיין לעבען איז פאָרגעקומען נאָר פאַר מיר, אָבער דאָס זאָל ווי די דאָזיגע קנעפּלעך ליגען ביי מיר צו דינען פאַר אַ זכרון אין די אַמאָליגע יאָהרען מיינע און מיך אָבהיטען פון אַ זינד.

— ניין, רב שלמה — האָבען מיר אַלע געשריען — שרייבען און טאַקי דרוקען!

— אויב יאָ אַזוי — מאַכט רב שלמה מיט אַ שמייכעל — אַז איהר זאָגט דרוקען, געהט זשע ווייטער און רעכענט אויס נאָך און נאָך מלאכות, וואָס אַ יודישער מחבר האָט צו טאָן, כסדר: שרייבען און צונויפנעהמען פרענומעראַנטען און הסכמות; דרוקען און מגיה זיין, קנעלען, האָבען צוטאָן מיט דעם בחור הזעצער; מאַכען אַ גרויסען לוח־הטעות, אַזויפיעל וויפיעל אין ביכעל זענען דאָ ווערטער; ארומגעהן איבער די הייזער, טיילען און אָנוואַרפען אויף יודען די ספרים, דערנידעריגען זיך פאַר איטליכען גאָרנישט, פאַר אַליאַד מענשעל, אריינלאָזען זיך אין וויכוחים מיט קמצנים און נאָך אַזוינע מיני נפשות, וואָס ווילען זיך אויסדרעהען; בוקען זיך און קבצנ׳ען לכבוד גאָט, לכבוד התורה ולכבוד דעם הייליגען לשון פון קודשא־בריך־הוא מיט די כנסת ישראל; געבען אַ סך ספרים בעקאַנטע במתנה און מוכרי ספרים אויף באָרג ביז משיח וועט קומען; און נאָך אַלע זאַכען פערקויפען דאָס רעשט ווי שמאַטעס אויף פאַפּיער — אַ קאָפּיקע פאַר אַ פוד! — ניין! ברידער, איך טויג נישט צו אַזעלכע ארבייט.

— האָט איהר דען פערגעסען, רב שלמה, אַז ס׳איז עפּיס דאָ אַ מענדעלי מוכר ספרים אויף דער וועלט, און לבטלה האָט גאָט איהם נישט בעשאַפען! — לאָז איך מיך הערען הויך מיט גדלות, ווי אַ געניטער אין אַזוינע זאַכען. באַ! איהר האָט, זייט מוחל, נאָך נישט געענדיגט דאָס צעטעל פון אַלע מלאכות. דעם חילוף האָט איהר פערגעסען. דאָס מיינט מען דעם גלגול, וואָס יודישע ספרים ליידען בעוונותינו הרבים. עמיצענס אַ ספר ווערט דורך די מוכרי ספרים מגולגל אין אַ תחינה פון שרה־בת־טובים,

די תחינה ווערט מגולגל אין א קינה, די קינה אין מעשענע לייכטער, מע־שענע לייכטער אין א שופר, א שופר אין א סליחה, אין א מחזור, סליחות, מחזורים און וואלפציינדליך, אין א כל־בו און טלית־קטן׳ס. אט אזוי געהן זיי איבער פון איין גלגול צום אנדערען גלגול, ביז זיי ווערען צופליקט, צוריסען און ווערען שמאטעס. ס׳איז דא נאך א מיני חבורים, וואס פאר די זינד פון זייערע מחברים, ליעגען זיי ווי די שטיינער, רחמנא־לצלן, וואס טויגען צו גארנישט, סיידען צומאכען פון זיי שפיי־קעסטלעך, מען טהאר אבער נישט שפייען אויף שמות... נישקשה, רב שלמה, נעהמט שרייבט, און וואס נאכ׳ן שרייבען דארף זיין, דאס נעהם איך שוין אויף מיר. דער גאנצער ענין דא מיט אונז איז באמת טאקי מן השמים. זעהט, איך בין אויך, ווי איהר זאגט, געגאנגען צו אייך אין א שטורעם.

רב שלמה האט געשוויגען און מיר פריינדליך געדריקט די האנד, ווי איינער זאגט: טאקי זאל זיין ווי איהר ווילט!

געזונד זאל זיין רב שלמה, וואס האט געהאלטען ווארט און אין א יאהר ארום מיר אריינגעשיקט פיעל פון זיינע געשריבענע זאכען, וועלכע איך וועל מיט דעם אויבערשטענס הילף לאזען אבדרוקען אין א קורצע צייט כסדר איינע נאך די אנדערע.

שלמה ר׳ חיים׳ס

(א בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטא)

— פון —

מענדעלי מוכר־ספרים.

1.

א צעהן וויערסטליך פונ׳ם שטעדטיל ק... אין דער ליטא ערגיץ, געפינט זיך א מין קליין דערפיל עפיס, ארומגערינגעלט מיט גרויסע וועלדער, צווישען וועלכע עס פלייצט א היבשער, א שיינער טייך, וואס לעבין איהם שטעהט א מיהל, און דעריבער הייסט דאס דערפיל מליניצא. אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און בייטער א דרייא קליינע הייזליך פאַר דרייא פויערישע פאַ־מיליעס, דיא איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אַנדערער זייט טייך שטעהט האַרט לעבין וואַלד איין־איינציגע שטוב פון קאַלעכדינע ברעווענעס מיט קליינע פענסטער און א הויכען, אַלטען דאַך. דאָרט זיטצט חנאָ מליניצער מיט זיין הויזגעזינד, דער ארענדאַר פון דער מיהל, וואס דיא חזקה אויף דער ארענדע געהט איבער אין זיין משפחה פון טאַטעס צו קינדער. אין גאַנצען זעהט מליניצא אוים וויא א נעסט, וואס ליגט פערבאָרגען אין א ווינקעל, אָפּגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ׳ם טראַקט, נאָר קליינע־שמאַלע וועגליך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד דורך טאָהלען און בערגליך און פיהרען צו דערפער, וואס ליגען צוזייעט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זיינען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט. עס קאָכט נישט וויא אין שטעדט, דערפאַר שווּיבעלט און גריבעלט דאָ אין דיא וועלדער, אין דיא זומפּען און פעלדער אלערלייא בעשעפעניש, חיות און **עופות; דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אלערלייא קולות: א געזאַנג פון פייגעל,**

א קראקען א קוואַקען, א שמוצערען א גרילצען זומער, א וואיען א היילען פון הוגגערינגע וועקף ווינטער, און א מאל א ברומען פון א פערבלאַנדזיטען בער אויף — און אין דעם דאַזיגען קאַנצערט פערטראגט זיך א רווישען פונ׳ם וואסער ביי׳ם אראַפּפּאַלען אויף דיא רעדער, א סכאַפּען, א מאַהלען פון דער מיהל.

ס׳איז אחרון של פּסח — א שיינער, א וואַרמער וועסנע־טאָג. דיא גילדענע זון האט ביי׳ם אויפגעהן צעריסען, צעטריבען דיא גרויע וואָלקענס אין דער קופּט און מיט איהר ליכטיג פּנים אראַפּגעקוקט פונ׳ם בלויען הימעל מילד פריינדליך אויף דער ערד. גאָטס בעשעפעניש, אלע פון גרויס ביז קליין, האבען אויפחאַפּענדיג זיך פונ׳ם לאַנגען ווינטער־שלאָף לעבעדיג פרעהליך, זיך גענומען איטליכער צו זיין זאך. פריש־געלע בלומען שטעקען ארויס דיא קעפּליך פון צווישען יונגע־גרינע גראָז, קוקען ארויס און מאכען חן. ווערבעס ביי׳ם טייך חאַפּען זיך אָנטאָהן זייער נייע גרינע זופיצע, שפּיגלענדיג זיך אין דעם וואסער ריין קלאָהר וויא זילבער. פון דיא ווייטע וואַרמע לענדער, דאָרט אין דער פרעמד, קומען עופות טשאַטעסוויים צוריק אהער אין זייער רוה אריין. ווילדע געגנז פּליסקען זיך ערגיץ צווישען וויספּעס דאָ אין טייך. ווילדע קאַטשקעס דרעהען זיך ארום דעם טשערעט, ארויס, אריין מיט א געהילך, א געשווישטש. שוועלבעליך פלאַטערן, שוועבען אהין, אהער אין דער לופט, שטאַרק פערטראָגען אין דעם בויען, פּעררינכטען נייע און אַלטע נעסטער. ברוך־הבאָ! דאס אַלטע בעקאַנטע פּאָר־פּאָלק בושעלס איז אויך למזל דאָ אין א גוטער שעה. זיא, דיא בושעליכע, שטעהט אויף איין פוס, דאס קעפּיל אין דער זייט, שטעהט בעטראַכט איהר אַלטע נעסט אויבען אויף א שפּיטץ בוים, און ער אויף דיא לאַנגע שטעלצען שפּאַצירט זיך האפּערדיג אויף דעם זומפּף דאָרט, צר קוקענדיג זיך צו א קאַליזשע, וואו עס שפּרינגען, קוואקען זשאבעס, און פּלוצים פּיק־פּיק, א חאַפּ אין דעם רויטען ווייטען פּיסק אריין... ס׳איז א לעבען, א פריידע, א פּכיהעניש, א זזשעניש, א געזינגערייא, א געשווישטשערייא אומיטום.

ס׳איז יום־טוב, ס׳איז וועסנע־צייט!....

דאס גאַנצע הויזגעזינד דעם ארענדאַרס איז אצינד אין דרויסען. חנאָ זיטצט צעשפּילעט אויף דער באַנק לעבין דער שטוב, קוקט אויף גאָט׳ס שיין וועלטיל און געהניצט . . . ער האט, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, באַלד נאָך מיטאג גער חאַפּט א דרעמיל. דיא עלטערע קינדער ארום איהם שטעהען און שמועסען תוך־ זאכען: וועגען א גרעבליע, וואס עס האט ערגיץ נישט ווייט פון דאַנען אָפּגער ריסען; וועגען דעם פאָהרען אחין אין שטעדטיל מאָרגען פריה, איינצוקויפען דאָרט

גאר דעם פריץ און אויך פאר זיך נייטיגע זאכען; וועגען דער שקאפע, א זקנה פון א יאהר דרייסיג, בלינדליך אביסיל, וואס ליגט, מחילה צעליינט אויפ'ן גרינעם גראז אקעגען, קויקעלט זיך און גלייכט זיך אויס דיא אלטע קראנקע ביינער, וכדומה נאך אזעלכע וויכטיגע זאכען אין דעם בעל־הבתישקייט. דיא יונגערע לויפען ארום פרייא און זיינען שטארק בעשעפטיגט: א טייל שטעהען אויפ'ן בריקעל לעבין דער מיהל, קוקען וויא דאס וואסער לויפט דורך דיא אפענע זאסטאווקעס, פאלט אין איין גוס, וויא איין שטיק גלאז, אראפ טיף אונטען מיט איםפעט, מיט גערויש און צעשפריגנט אין טויזענטער קליינע שפריטצליך, שפילענדיג אקעגען דער זון אין אלערלייא קאהלירען, וויא בריליאנטען. ווידער א טהייל שטעלען־אונטער שיסעליך לעבין בערעזענעביימער, פון וועלכע עס רינט, פון וועלכע עס רינט, דורך א געמאכט שפעלטיל אין זייא, א געשמאקער, קלאהרער זאפט. אלע זיינען פרעהליך, זעהען אויס יום־טוב'דיג. צוציק, דער הונד, א דיקבייכיגער מיט קורצע פיס און שווארצע פלעקען אויף דער שמוטציג־ווייסער פעל, איהם פרייעט זיך אויך דאס הארץ, פיהלט אויך, אז היינט איז יום־טוב. ער האט היינט נישקשה געהאפט שיריים אונטער דעם טיש, אפגע־לעקט א ביין. ער פערדרייסט דעם ווידעל, טאנצט, שפרינגט משוגענערווייס אהער, אהין, אונטערפישטשענדיג עפיס אויף א מין משונה הינטיש קול.

אויף א פריי־גרינעם פלאטץ אין וואלד הינטער דער שטוב, זיצט אויף א שטיק קלאטץ פון א גרויסער אומגעפאלענער סאסנע חנא־מליניצערס ווייב, א שעהנע בעטאגטע יודענע, אינאיינעם מיט איהר טאכטער, א ווייביל פון עטליכע און צוואנציג יאהר. אקעגען אויפ'ן גראז זיטצען אנגעלעהנט צוויא קינדער איהרע— א מיידיל, א שיינהייט, א בלאנדינקע מיט געקרויזטע לאקען פון א יאהר פינפצעהן, און א יונגעל אויף א פאר יאהר יונגער פון איהר. ס'איז עפיס גאר ניט דאס פנים, דאס אויסזעהען בייא דיא דאזיגע דא וויא בייא יענע דארט פאר דער שטוב. יענע און דיא זיינען עפיס וויא אנדערע מענשען. יענע זיינען אויפגערייטט, יום־טוב'דיג און דיא זיינען פערא מערט, פערזארגט, זיטצען עפיס וויא תשעה־באב צו דיא קינות. דיא מאמע און דיא טאכטער ביידע זעהען אויס שטארק צעטראגען. ביידע האבען אויפ'ן הארץ זעהר פיעל און שטיקען זיך מיט א ווארט, איינעווארט דיא אנדערע זאל אנהויבען צו ריידען.

— נו, לאה! — האט לסוף נאך א היבשער צייט שווייגען דיא מאמע גלייך וויא אין דער וועלט אריין א זאג געטהאן — האבען מיר שוין, ברוך־השם, דעם יום־טוב אויף איבערגעקומען. נו וואס ווייטער, לאה?

— ווייטער איז צרות. דיא אַלמע צרות. אַזוי, אַזוי, מאָרגען פאָהר איך מאַמע!

— אז דוא וועסט בלייבען צונאַסט נאָך א פּאָר טעג, לאָה, וואס קען עס דיך אַרען? — זאגט דיא מאַמע און דיא אויגען פערלויפען איהר מיט טרערען.

— איך קען נישט, איך קען נישט! — ענטפערט לאָה, א מאַך געבענדיג מיט דער האנד.

— זיא קען נישט! — מאכט דיא מאַמע בעוואַשענדיג זיך מיט טרערען — ס'איז איהר ביטער שווער לעבין דער מאַמע!...

— זעהסט דאָך, מאַמע, אז איך בין צו דיר געקומען.

— געקומען, זאָגט זיא ... יא, דוא ביסט געקומען, א שיינעם דאנק דיר. נאָר.. דאס מאַמעס הארץ פיהלט — פיהלט, אז דער טאָכטער איז שווער. זיא זיטצט דאָ וויא אויף שפּילקעס. זיא שווייגט און דיא אויגען איהרע ריידען, איטליכער בליק איז א שטאָך, איטליכע מינע איז פול מיט פערדראָס, ביטער וויא גאַל. געוואַכד, איך האַלט עס נישט אויס, עס שניידט מיך ביז אין דער זיבעטער ריפּ!

— מאַמע!...

— וועה איז דער מאַמע, וואס האט דיא וויסטע מאַמע געקענט מאַהן, בעסער מאַכען? ס'איז מיר אויסגעקומען חאָטש לייגען זיך, שונא־ציון און שטאַרבען, אויסנעהן פאַר הונגער, און וואס וואָלט געוואָרען פון דיא ברעקליך קינדער?

— און היינט, וואס וועט היינט פון זייא ווערען? — מאכט לאָה, מיט א זיפץ פון'ם הארצען.

— היינט? וויא דיא מעשה איז, איידיל איז א כלה און דוד'ל...

— איין איבערביינדעל, א ביכמע איטליכען אין דיא אויגען... און איידיל, מישטעהנס געזאָגט, איז א כלה! ס'איז נאָר א וועהטיג צוהערען... איידילע, וואס איז דיר? — טהוט זיך לאָה א חאַפּ צו דער שוועסטעריל וואס האט פּלוצים זיך א קרום געטהאָן און בלייך געוואָרען וויא דיא וואנד — דיר איז נישט גוט, טהוט וועה? ווייטער אין דעם הארצען?...

— נישקשה, לאָה, נאַרנישט. גלאָט אַזוי זיך א שטאָך.

— געה, נשמה, — רופט זיך אָן דיא מאַמע — געה אין שטוב אריין און לייג זיך צו. געה, דוד'ל, מיט איהר און דעקט זיא דאָרט גוט איין מיט מיין שאַל.

ביידע קינדער הייבען זיך אויף און געהען אוועק אומעטיג מיט אראפגע־לאזטע קעפ.

— שיינע תכליתים! איידיל איז א כלה, יא נעביך א כלה, א ווילדע כלה! — זאגט לאה בעטריבט, שאקלענדיג מיט'ן קאפ — א יונגע רויז, ערשט אנגעהויבען בליהען און שוין פערדארט...

— לאה, איך האלט עס נישט אויס! א הארץ האב איך פול מיט מכות און דוא שיטסט מיר נאך זאלץ אויף דיא וואונדען. געוואלד וואס בין איך שולדיג, וואס האב איך געקענט טהון? געוואלד רחמנות, האב רחמנות!

— נו, גענוג גענוג, מאמעניו!... קום בעסער זעהן וואו איז ערגיץ שלמה. וואהין ווערט ער עס אזוי אפט עפיס וויא פערפאלען?

— זאל איך אזוי וויסען בייז. דעם היינטיגען ווינטער, וואס ער איז דא ביי מיר, האט ער פערבראכט אין לערנען. פלעגט אויפשטעהען פארטאג לערנען גמרא פאר זיך, און בייא טאג — מיט דיא קינדער. דיא מאמע האט גאר אנגעקוואלען פון אזא זוהן. דאס הארץ האט מיר זיך געפרעהט קוקענדיג אויף איהם. דיא לעצטע צייט אבער איז ער עפיס וויא איבערגעביטען געווארען. דיא גמרא אין דער זייט, תמיד פערטראכט, שרייבט, טענטעלט, איך זאל אזוי וויסען פון צער וואס ער טענטעלט אזוינס. און זינד ס'איז ווארם געווארען, עס האט אנגעהויבען אומיטום צו וואקסען, צו שפראצען, בלאנקעט ער זיך שטענדיג איינער אליין אין וואלד ארום. אלץ פערטראגען, פערפלאמט. מאמיר ווייסט־דוא וואס? איין מיטעל וואלט געוועזען חתונה מאכען, נאר ער איז אבער א פנים, א שלימזול...

— אין וואס, מאמע, זעהסט־דוא עס ארויס?

— ס'איז א וועהטיג צו זאגען. דרייא כלות איינע נאך דער אנדערער האט מען מיר נערעדט פאר איהם. איך בין געפאהרען זייא אנקוקען. און וואס לאזט זיך אויס? איינע איז א בלינדע אויף איין אויג, דיא צווייטע מיט א צונעפלעמשטער נאז און דיא דריטע הינקט־צו אויף א פיסיל. דאס מזל זיינס איז שוין א פנים, אזוי... מילא חתונה מאכען — נישט, וואס דען־זשע? ווייטער אין דיא ישיבות אריין, זיטצען און לערנען דארט, דערפון וויל ער נישט הערען. לאז מיך צורות, זאגט ער, מיט דיינע ישיבות, מיט דיינע תכליתים! גענוג געשווארצט דאס פנים, נעגעסען טעג, גענוג געקוועטשט דיא באנק, געריבען זיך. רייבען זיך ווייטער דארט ביז איך וועל מיך אויסרייבען און ווערען א שמאטע — פע! גענוג אויס־געריבענע שמאטעס בייא אונז אהן מיר אויך... דוא הערסט א לשון אביסיל

פון א בחור, א זיבצעהניעהריגען בחור! — שא, אט נעהט ער אט איז ער אליין! טאָמיר וואָלסט־דוא, וויא א שוועסטער, געפריווט מיט איהם א רייד טאָהן, גלאט אזוי זיך.

א בחור׳ל מיט שווארצע געגרייזעלטע האָר, א הויכען שטערען און ברער־נענדיגע אויגען ווייזט זיך פונ׳ם וואלד. ער לייענט געהענדיג עפּיס א ביכעל, שטאַרק פערטיפט אזוי, אז ער זעהט נישט וואס ארום איהם.

— הא, וואס איז עפּיס אזוי פערטראכט שלמה! — מאכט דיא שוועסטער מיט א שמייכעלע, אָפּשטעלענדיג איהם אויפ׳ן וועג.

— א־א, לאָה! — טהוט זיך שלמה א חאפּ און באלד טאקי קוקט ער אריין ווייטער אין ביכעל.

— עפּיס ביסט־דוא העט־העט דאָרט, נאר ניט אויף דעם עולם — זאָגט לאה, ארויפלייגענדיג דיא האנד איהם אויפ׳ן ביכעל — וואס איז, איך בעט דיך דאָרט אזוינס?

— דאָרט איז נישט וואס דאָ — ענטפערט שלמה, אנקוקענדיג דיא שוועסטער — דאָ איז צרות...

— אויס יום־טוב, שלמה! רופט זיך אָן לאה און אין דיא אויגען שטעלען זיך איהר טרערען — מאָרגען פאָהר איך, דאס וואס ס׳איז דאָ צוריידען לאָמיר ריידען היינט. קום.

דיא מאמע נעהט אונטער איין אויסרייד אוועק אין שטוב אריין, איבער־לאזענדיג דיא קינדער אליין, און זייא, דער ברודער מיט דער שוועסטער שפּאצירען ארום, אהין־אהער,ביידע ארייגעטהאָן אין א ווייטען א ברייטען שמיעס, און וויא עס זעהט אויס נאר ניט אין קיין פרעהליכען שמיעס.

דערווייל פאלט צו דיא נאכט. שטיכער, שטיכער ווערט דאס גערויש, דאס געווימעל ארום און ארום. איינס נאָך דאס אנדערע צינדען זיך אָן שטערענדליך אין דעם הימעל. וואלד און פעלד שווייגט, אלסדינג דאָרט רוהט. עס גלעט זייא, פערווינט זייא דאס מילדע ווארמע ועסנע־ווינטעל. דער סאָלאָווייא זינגט זייא א שיין לידעל, זשאבעס קוואקען, דערצעהלען זייערע אלטע מעשיות — און נאָטס בעשעפעניש שלאפט. עס שלאָפט אונטער דעם שאָטען פון ביימער און טשערעט אויף דער טייך, איבערגעדעקט מיט טומאן. שא, שטיל, נאָר וואס א מאָל טהוט זיך א וואָרף פון אונטען א פיש און דערלאנגט איהם א פּאטש.

בייא חנאָ טליניצער אקעגען איז דאס גאנצע הויזגעזינד אצינד אויף —

מען פטרט ארויס דעם פסח פון שטוב, און דאס ארויספטר'ן איהם, האק און פאק מיט אלע זיינע כלים, מאכט אָן אויף דעם יודענס נשמה עפּיס א מרה־שחורה. אך, רבונו־של־עולם, וויפיעל חן עס ליגט אין דעם פסח'דיגען פארעוועז טאָפּ, אין דעם גרויסען בייביגען ביטיל, אין דיא מאקערטעס, פלעשליך און גלעזליך! דאס איינענע גלעזיל, וואס אלע נעכט פון א גאנץ יאָהר, איז אזעלכעס פראָסט א קעלישיקיל, הכיכה הזה, דיא נאכט פון פסח, איז עס א כוס... עס שיינט עס רעדט עפּיס ווערטער, עס דערמאָהנט א מאָל אויף אין אלטע צייטען, וועלכע עס האט איבערגעלעבט, און עס הערט זיך א גרים אייניקליך פון זיידעס, באָבעס... דער איבערגאנג פון יום־טוב צו וואָך לאָזט זיך איבערהויפּט שווער פיהלען דעם יודען, נאך שווערער, נאך איז איהם אויפ'ן געמיטה ביי'ם געזעגענען זיך מיט דעם פסח — אויס פּריץ, ווייטער א יאָך!...

מאָרגען גאנץ פריה האט פון טליניצא זיך געלאָזט א וואָגען, וועלכען עס האט געשלעפּט מיט איהר כבוד אליין דיא אלטע שקאַפּע, וואס איז געלעגען נעכטען צוליינט מחיכה, קויקלענדיג זיך פראַנק און פרייא אויפ'ן גרינעם גראָז. אויבען אין וואָגען אויף פעקליך זאכען מיט א גרויסער קישען זיטצט לאָה. איינער פון חנאָ ם זיהן זיטצט אויף דער קעלניע, מיט א בייטשיל אין דער האנד, גלאט אזוי זיך, פון יוצא ווענען, נישט צו בעליידיגען דערמיט חלילה דיא זקנה נעביך, וואס איז כמעט צווייא מאָל עלטער פון איהם און האט נאך דעם זיידען זיינעם, עליו השלום, געפיהרט. זיא נעהט זיך איהר וועג געלאַסען, העצקענדיג זיך שיין פיין, וויא איהר שטעהט אָן, און צוציק דער הונד, לאָזט, וויא א טרייער געזעלען זיא נישט אָפּ: דאָ דרעהט ער זיך איהר אקעגען, פלאָנטעט זיך איהר צווישען דיא פיס; דאָ הייננט ער זיך איהר אויפ'ן האלז אונטערשפּרינגענדיג אין אָנהאַווקענדיג איהרע פולע אויערען, דערנאך טהוט ער זיך הענדום־פענדום א יאָג, פערלויפט איהר דעם וועג העט ווייט און שטעלט זיך וואַרטען אויף איהר דאָרט, ארויסשטע־קענדיג א צונג און מאכענדיג מיט דיא זייטען. שפּילענדיג און העצקענדיג זיך אזוי איז דער וואָגען אין א פּאָר שעה ארום אריינגעפאָהרען אין ק... גלייך אויפ'ן מארק.

2.

צווישען דעם רינג הייזער אויפ׳ן מארק, דער שענסטער פלאַטץ אין דעם שטעדטיל ק . . . שטעהט א הילצערנע שטוב מיט א גאניקעל, בטעט איין פאַסאַן, איין נעשטאַלט מיט דיא אַלע אנדערע הייזער דאָרט, נישט מעהר, וואס זיא איז אָפּנעטינקעוועט, ווייס אָפּנעשמירט פאָרענט אויף דער גאַס ארויס. דאס קליינ־שטעדטילדיגע, אַלטפעטערישע לעבען איבערהויפּט און דאס געבייא פון דיא הייזער איז, קען מען זאָגען, וויא דאס לעבען און דאס בויען נעסטען בייא פייגעל, פראָסט איין שטייגער, איין שניט פאַר אַלע גלייך. עס וועט נענוג זיין, פון א זכר וועגען אָפּצומאָהלען איין הויז פונ׳ם רינג הייזער אין שטעדטיל ק . . . למען ידעו דורותיכם . . .

לאָזען קינדס־קינדער וויסען אין וועלבע הייזער דיא זיידעס זיינען געזעסען און האבען אָפּגעלעבט זייערע יאָהרען אינאיינעם מיט קינדער, קליינע און גרויסע און פאַרפאַלקען אויף קעסט !

ביים עפנען דיא טהיר קומט מען גלייך פון דער גאַס אריין, אזוי וויא מען שטעהט און נעהט, אין א חדר, א גרויס, א לאַנגס, דער עיקר דירה, וואס הייסט איינענטליך שטוב. אין דער הינטערסטער וואַנד פון שטוב, אינווענינ אַקעגען דעם ארייננאַנג, פיהרט א טהיר אין א פינסטער הויז, אָהן פענצטער, אָהן א באַלקען — איין אָרט פאַר האָלץ וכדומה נייטיגע זאַכען אין דעם בעל־הבתישקייט און א מאָל איז עס אויך א שטאַל פאַר דער בהמה, בשעת דיא גרויסע פרעסט ווינטער אָדער ווען זיא איז קעלביג, א שטיינער, און קען נעביך נישט נעכטיגען, וויא געוועהנטליך, אין דרויסען. בייא דער זייט פון דער דאָזיגער הינטער־טהיר לינקס, שטעהט א גרויסער אויבען, אויף צוקאָכען און באַקען, און אונטער דעם פריפּעטשיק איז דאָ איין אָרט (א קאַטוך) פאַר עופות, וואס לייגען דאָרט אייער און קוואַקען, וואס נעכטינען דאָרט בי׳נאַכט, קריכען גאַנץ פריה פון דאָרט ארויס און שפּאַצירען זיך פרייא אין שטוב ארום, פול אין איטליכעס ווינקעלע, אויף טיש און אויף ביינק. הארט לעבין דעם אויבען שטעהט א רובע פון גרינע קאַפּלעס, א הויבע, א לאַנגע מיט צווייא ביינק: דיא פליישיגע און דיא מילכיגע באַנק. אָט דיא דאָזיגעביידע אויבענס און א ווענטיל מיט טהירליך נאָך זייא, וואס ציהען זיך איבער דער גאַנצער ל[illegible]ג שטוב, צעטהיילען זיא אין צווייא העלפטען, איין העלפט איז דיא הויפּט־דירה, וועלבע איז דאָ בעשריבען, און דיא אנדערע בעשטעהט פון אַלקערליך פאַר

זיך און פאר שכנים. אקעגען דער רובע הייגגט פונ׳ם סופיט אראָפּ א לייטען קוימענדיל, עפּיס וויא א מין גלאָק מיט צווייא דראָטענע קייטעליך, איינס אקעגען דאס אנדערע, אונטען ביים ראנד, צו וועלכע עס ווערט צוגעקייטעלט עפּיס א מין אייזערנע סקאָוואָראָדע (א לוטשניק), אויף וועלכער עס ווערט צוליינגט א פּייעריל פון דארע שפּענדליך צובעלייכטען אלע אָווענד דיא שטוב, חוץ פרייטאג. צו־נאכט. וואס דענסטמאָל ווערט עס בעלויכטען פון חלב׳דיגע בענשליכט אין מעשענע לייכטער אויפ׳ן טיש און אין דעם זעקס־רעהרענדיגען קופּערנעם הייגג־לייכטער אויבען מיט איין אָדלער. דער דאָזיגער „לוטשניק" גיט, וויא דיא זון, ליכט ווארמקייט דעם גאנצען הויזגעזינד און טראָגט אריין פרעהליכקייט, לעבען אין שטוב. ארום איהם פערברייגגט מען דיא ווינטער־נעכט אין געזעלשאפט מיט עפּיס איין ארבייט, אָדער גלאט אזוי זיך א געשפּרעך. ווייבער, הייםישע און א־מאָל אויך איינע אָדער א פּאָר נאָהענטע שכנות אין דערמיט, זיטצען זיך אויף דער פליישיגער, אויף דער מילכיגער באנק, פליקען פעדערען און בעריידען דיא וועלט. שבת־צו־נאכט ווערט צוגערוקט א טיש, מען לייענט פיר פון „ספר־הישר", פון „גדולת יוסף" — און מען עסט געקאָכטע קארטאָפלעס. חנוכה שפּילען דיא קינדער אין דריידיל, דיא עלטערע אין קאָרטען — און מען עסט לאטקעס. און גלאט אזוי א נאכט, ווען מען פרעגעלט שמאלץ, זיטצט מען אויפגערייטט, דערצעהלענדיג מעשיות — און מען עסט גריוועז.

אויך לאָזען דיא קינדס־קינדער וויסען, אז אויף מעביל האבען דיא זיידעס זיך שטארק נישט אויסגעבראכט. א זיידענס שטוב איז אויסגעשטעלט געוועהנטליך אזוי: לאנגע היכצערנע בייגק בייא דיא וועגד, אויבענאָן א לאנגער פּיערפּיסיגער, רויטגעפארבטער טיש, שווארצע און ווייסע קעסטעליך, איינס איבער דאס אנדערע געהיפּערט, אין דערמיט טיש אויף צושפּילען אין דאמקעס. דאָרט אין א ווינקעל פון דער העלפט וואנד ביז צו דער סטעליע, שטעהט פעסט איינגעפּאסט א ווינקעל־שאפּקלע מיט געגלייזטע טהירליך, פון וועלכע עס קוקען ארויס א בעכער מיט קידוש־גלעזליך, א הדס׳ל פון דראָט־ארבייט, א חנוכה־לעמפּיל, א פושקעלע פּאָר דעם אתרוג סוכות, א מייערקעפּיל אויף־חידושים, א טאָץ מיט שעלכליך אויף איינגעמאכטס, טעמבעקאָווע און ווארשאווער־זילבערנע לעפּעל. גאנץ הויך אויף דער וואנד הייגגט א שפּיגעל, אין וועלבען ס׳איז נישט מעגליך זיך אָנצוקוקען ביז מען שטעלט זיך נישט אויף א בייגקעל, און נאך אלע מיה זעהט מען אין איהם אויס גרין און געל מיט געשוואָלענע באקען פון ציינוועהטיג. ס׳איז זיך גלאט אזוי א שפּיגעל פון־שיינקייט וועגען, נישט חלילה צושפּיגלען זיך. פּעו . . . דערפאר

אז מען איז שוין ארויף אויפ׳ן ביינקעל זעהט מען האַטש דאס נעמעהל אויף די פאַרטרעטליך, וואס היינגען איהם ביי די זייטען: עפּיס א יוד א גאון אין טליח און תפילין, א מין יענעראל אויף א פערד, האלב צוביסען פון פליגען אויך א „מזרח" מיט צאצקעליך און משונה ווילדע חיות, וואס זיינען נאך לעת־עתה אין אונזערע לענדער נישטאָ.

אויך לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אז א זיידענס שטוב אין דעם שטעדטיל ק... איז מסוגל צו אלע מינים בעדערפעניש אין דעם מענשענס לעבען. א חוץ וואס זיא דינט פאר א קעך, פאר איין עס־צימער, אויך פאר א שלאָפצימער, וואו מען שלאָפט אויף צונויפגערוקטע ביינק ביי די ווענד און ביי די אויווענס, איז נאך אין איהר געוועהנטליך דאָ א שיינקיל אויך. א גאנצע וואָך, פאר דעם ביסעל שטאָדט־גוים, דלפנים, איז דאָ נאָר בראנפען און ביינעל: בשעת די ירידים אָבער אין די מארק־טעג, איז שוין אויסגעשטעלט פון פיינעל־מילך: געקאָכטע אייער, שטיקלעך לעבער, הערינג און פיש מיט דרילעס אויך. ווינטער בשעת די קאָ־ליאדעס זייערע פערקלייבען זיך אהער אלע אָוועגד אויסגעפּוצטע שיקסעס מיט בחורים־שקצים א פולע שטוב, אזוי איז שוין פון אייבינ אָן געשטעלט. זייא זינגען, קנאקען ניס, בלאָזען זיך, לאכען, פקווידערען, זינגען, שטיפען און פארזיטצען זיך שפּעט ביז מען שפּריצט זייא אָפּ מיט וואסער און שטופּט זייא ארויס, אזוי איז אויך שוין פון אייבינ אָן געשטעלט. און ווען די שטוב טויג פאר א טעאטער א פשיטא שוין טויג זיא פאר א קאזארמע. קיין בעסער אָרט אויף צומושטירען סאָל־דאטען וויא אין דעם זיידענס שטוב ווינטער אין די אָבענדען איז גאר נישטאָ. ס'איז ווארם, ס'איז ליכטיג, מען זעהט וויא צו געבען — א פּאַטש...

אָט אזא מין שטוב איז אויך יענע אָפּגעטינקעוועטע צווישען דעם רינג הייזער, וואס האט געגעהרט צו ר' חיים'ן — א שיינער געהויבענער בעל־הבית, א פארנעהם אין דעם שטעדטיל.

צו זיין א שיינער יוסטער בעל־הבית איז אין ק... גענוג געווען צו האבען א שטוב, א קוה און עפּיס א שטיקעל פּרנסה דערצו, אָבער צו זיין א פארנעהם, געאכט, געליבט איז קארג א רייכקייט, אפילו א סך א גרעסערעס דערפון. אין דער ליטא א מאָל, היינט אפשר שוין נישט אזוי, האט מען געלייגט כבוד נישט אזוי אויף געלד וויא אויף תורה. א גראָבער יונג א רייכער בלייבט נאך אלע זאָבען פאַרט טאַקי א גראָבער יונג, וויא דעם עולם'ס ווערטיל טאַקי: פון א חזיר־שוועגציל קען מען קיין שטרייטיל נישט מאכען. שפּרינגען אויבענאָן, זאָגען דעות — דאס

ליגט שוין אזעלכען און זיין גלייכען בטבע, זינט דיא וועלט איז בעשאפען געוואָרען, מען מוז נאך אפשר אמאָל צוזעהן אזוינס, הערען און שווייגען, נאָר נעהמען אנידער־זעטצען אזעלכע אויבענאָן און קוקען זייא אין מויל אריין מיט'ן גוטען ווילען, ליעב האבען זייא באמת פונ'ם הארצען — אָ, ניין, זוכה זיין דערצו בעדארף מען זיין א למדן, גוט און פרום, האבען זכות־אבות. יחוס איז נישט דאס בייטעל נאָר דער קאָפּ, דאס הארץ. אָט אזוי איז אין דער ליטא איבערהויפּט, בפרט נאך אין דעם שטעדטיל ק . . . איין אָרט פון תורה פון אייבינע יאָהרען, וואו דיא איינוואוינער זיינען כמעט אלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי־הבתים און בעלי־הביתליך, וואס זיטצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פרעמד, וואס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען דיא גמרא און עסען טעג; וואו אלע פארנאכט, בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך ארום בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות און נאך אנדערע פונ'ם עולם, צוהערען א גוט וואָרט פון דיא פירזאָגער דאָרט — בייא איין טיש „מדרש“, ביים צווייטען „עין־יעקב“, ביים דריטען „פּסוק“, ביים פערטען „חובת־הלבבות“ וכדומה אזעלכע חקירה און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום־טוב ווערט פונ'ם בעל־מימר לעבען דעם אָרון־קודש, געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואס צינדען אָן דאס הארץ פון דיא כנסת־ישראל מיט היילינער ליעבע צו דער שכינה, וואס זיינען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון דיא נביאים, מיט משלים, קלוגע, שארפע גלייכווערטליך פון דיא חכמים, מיט א קול, מיט א ניגון וואס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אלע אברים. אין אזא שטעדטיל אז מען איז זוכה צו זיין א פארנעהם, מסתמא איז עס ניט אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערענט, מיט אלע מעלות.

און ר' חיים האט דיא אלע מעלות אין זיך געהאט. מען קען זיכער זאָגען, ווען ר' חיים'ס „פּאָנדיש“, זיין גאנץ פארמעגען בייא זיך אין שטעדטיל וואָרט ערגיץ אנדערש זיך אָנגעזעהען וויא נאר נישט, אקעגען־זשע וואָלט דער איינענער ר' חיים מיט זיינע מעלות אין א גרויסער שטאָדט געוואססען, געווען פיעל מאָל גרעסער, נאך געהויבענער.

נאך אין דיא רעכטע יונגע יאָהרען, ווען אנדערע, נישט קיין יודישע קינדער, טראכטען ערשט חתונה האבען, איז שוין ר' חיים געוואָרען א זיידע און שרה זיין ווייב א באבע למזל. כויט דעם חשבון יאָהרען, גערעכענט צוריק, פונ'ם זיבעטען קינד לעת־עתה ביז דעם עלטסטען זוהן, שוין א טאטע, אויף קעסט נאך דערוויל, האט ר' חיים חתונה געהאט, א־פּנים, וועהר פריה, כמעט נאך נאר א

קינד. עס האט געהייסען, וויא שרה פלעגט ליעב האבען אפט צו דערצעהלען, אז זיא איז נאך געוועזן א קליין מיידעלע און ער, דער מאן, א קליין יונגעלע, האט מען זייא פלוצלים אפגעשטעלט א חופה, אין דער בהלה, נישט היינט געדאכט. נאר ווען בהלה, וואס בהלה? — דאס מאכט א יודען נישט אויס, אזעלכע אדער אזעלכע, אלץ איינס. ווער קען זיך זייא אלע אנגעדיינקען?! מעגליך אז דאס איז געשעהען בשעת דער גזרה, מען זאל נעהמען יודישע קינדער פאר רעקרוטען. דענסטמאל האבען יודען זיך געקליגט, אין חאפעניש, אין אייליגניש אפצושטעלען חופות ברעקליך קינדער, גאנץ שכל׳דיג אזוי: וויא באלד אז דוא, שנעק איינער, קענסט זיין א זעלנער, קענסט דוא דאך זיין א בעל־הבית אודאי!...

ר׳ חיים איז געוועזן, וויא מען זאגט, אי צו גאט, אי צו לייט. זיין צייט איז געוועזן אפגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאכען. יאהרענלאנג האט ער געהאלטען דיא טאקסע פונ׳ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאהרענלאנג אוועקגעוועזן א קאזאנער רב דארט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאר. פלעגט אויך זאגען אומזיסט א שיעור גמרא מיט פוסקים פאר יונגע לייט. זיין הויז איז געוועזן תמיד פול, דער אריין, יענער ארויס. קיין זאך האט זיך נישט געטאהן אהן איהם, וואו ערגיץ א שפארעניש, א לאדעניש איז ער געוועזן דער פערמיטלער. בשעת עפיס א נויט אין כלל־זאכען פלעגט מען אנקומען צו זיינס איין עצה און וועגען אלסדינג מיט איהם זיך מיישב זיין.

נאר צו וואס א ים בדייען? איין סצענע דא, למשל, וועט זאגען בעסער פון אלע ווערטער. שא!...

3.

ס׳איז ווינטער, שבת־צונאכט, נאך הבדלה. אויפ׳ן „לומשניק" אונטער׳ן קיימענדיק, ברענט פרעהליך א פייעריל, וואס פון צייט צו צייט ווערד עס אונטער־געהאלטען מיט דינע טרוקענע שפענדליך. דעם פייעריל אקעגען, ביי א טיש, צו־גערוקט צו דער ווארמער רובע, זיצט דאס הויזגעזינד, א שכנה פון דער צווייטער שטוב, פול מיט נייעס וויא א פויק, איז אויך דא. מען ווארפט זיך איבער מיט א ווארט און מען פליקט פעדערען. דערבייא טאקי לייענט איינער פון דיא קינדער פיר דיא מעשה פון יוסף הצדיק מיט דיא ברידער אויף עברי־טייטש. מען האט הנאה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה — פון זיינס א געשרייא ווערט שיער נישט א תל פון גאנץ מצרים; דיא קאטץ זיצט צושארענדיג זיך צום

אויוועז, לעקט א קאפקעלע, מאכט מיט דיא אויערליך און האט, וויא עס זעהט אוים, אויך הנאה. אין אויוועז הייצט זיך, עס קאכט זיך וועטשערע. נאר קודם־כל זידט דארט א טעפיל קארטאפלעס אויף איבערצוהאפען דערווייל. ר׳ חיים געהט הין און צורק איבער דער שטוב, נאך אין דער שבת׳דיגער קאפאטע און זינגט זיך „אליהו־הנביא״ מיט גרויס געפיהל. און וויא ער לאזט אוים דעם סוף „במהרה יבוא אלינו״, ניך און באלד קומט ער צו אונז, עפענט זיך דיא טהיר און לייטישע מענשען פונ׳ם שטעדטיל קומען אריין — א גוטע וואך, א גוט יאהר!

און דאס פארשטעהט זיך אליין, אז לייטישע מענשען גיבען איינער דעם אנדערען אפ כבוד ביי׳ם אריינקומען, האלטענדיג א שעה אפען דיא טהיר אפילו ווינטער, נאר אומצוקומען דערווייל אין שטוב פאר קעלט, אזוי אויך ביי׳ם זעטצען זיך. ס׳איז אוועק היבש צייט אין רוקעניש, אין ווינקעניש, אין בעטעניש, פלאנ־טענדיג זיך דערווייל דער יענעם אונטער דיא פיס, ביז דיא לייטישע מענשען האבען זיך לסוף אויסגעזעצט. שרה איז מכבד דיא געסט נאר פריינדליך מיט טרינקען „שפעציעס״— מיני קרייטעכצער, וואס א כפרה פאר זייא טהעע - און מיט שטיקליך קאנדעלצוקער, וואס א כפרה דערפאר הייגטיגער צוקער... מען זיצט זיך, מען בלאזט און מען טרינקט, איינער פערדייבערט זיך דיא פיפקע — א פארצעלייען לולקעלע מיט א זילבערן דעקעל און א לאנגען געפלאכטענעם ציביק. א פאר הוסטען זיך אוים, טאפען זיך בייא דיא נעז, בייא דיא בערד און עס הויבט זיך אהן א שמיעס. אהין אהער, דאס א ביסעל, יענס א ביסעל ביז מען קומט ארויף לסוף אויף אזא שמיעס!

— אח־חא־הא, דיא גזרה פון דיא קליידער איז דאך טאקי א מיאוסע זאך!— מאכט אלע מיט א זיפץ — יודען זאלען זיך אנטהון דייטש: א קארטוז מיט א דאשיק... ס׳איז דאך עפיס משונה א שרעק! און געוואלד צו וואס, רבונו־של־עולם, צו וואס?!... וואס קען „זייא״ דארט, זייא וואס קען ארויסקומען דערפון, אז יודען וועלען זיך שוין אנטהון דייטש?... עס מוז דאך עפעס אלץ מיט א גאנג.

— מען שמיעסט, דרינען שטעקט א שפיצעל — רופט זיך אן מיט א קנייט־שעלע יענער פונ׳ם פיפקעלע, פארציהענדיג זיך שטארק און ארויסלאזענדיג פונ׳ם מויל רינגעליך רויך — וואקסען זאל עס נאר וואקסען... פון וועמען מיינט איהר?— פון מאנטיפיורען!

— נאט איז מיט אייך, ר׳ בער! וואס רעדט איהר?

— אט דאס וואס איהר הערט. אבער ר׳ ברוך הלל׳ס מעג מען גלייבען? ער קומט ערשט פון דיא ירידין און האט דארט מיט זיינע אייגענע אויערן...

— איך האב אויך עפעס אזוינס געהערט — פאלט אריין אין דיא רייד א ריהרעווידינער, צאפּלענדיגער יוד, פערבייסענדיג א ליפּ — הא, ווארט נאָר ווארט, וואס האב איך געהערט ?

— שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסיל — מאכט דער עולם — שא !... א־נו, ר׳ בער !

— מען שמיעסט, חייסט עס — הייבט אָן ר׳ בער געלאסען, פאמעליך און קייעט איטליכס ווארט ביז ער ברייננט עס ארויס פונ׳ם מויל — אָט וואָס : אז מאַנטיפיורע האט געזעהען ס׳איז פע... איז ער געקומען מיט אזא פּראָיעקט : אדוני מלך, זאגט ער, פערקויף מיר דיינע יודען. איך וועל געבען פאר זייא אזויפיעל און אזוי פיעל מיליאָן.

— הונדערט טויזענט, האב איך געהערט, הונדערט טויזענט מיליאָן ! — פאלט ר׳ יוסיל ווייטער אין דיא רייד אריין. געמיינט דערמיט נישט אזוי דיא סומע געלד וויא ארויסצרווייזען דא דעם עולם. אז ער ווייסט אויך וואס טהוט זיך אויף דער וועלט, נישט ערגער פון אנדערע.

— מילא וואס מאכט עס אויס — טהוט ר׳ בער א זאָג פערדרעהענדיג מיט דער נאָז און דערצעהלט ווייטער — מהיכא־תיתי ! ענטפערט דער מלכות בקיצור, מען מאכט באלד מאקי א תקיעת־כף אין מאָנטיפיורע גיט דערוויל איין אדעראויף.

— חלילה, הונדערט טויזענט מיליאן באלד מאקי, באלד במזומנים — צושאָקעלט זיך ר׳ יוסיל וויא ביי׳ם שפּארען זיך מיט עמיצין איבער א שטיקעל גמרא.

— אי, זייט־זשע מוחל, ר׳ יוסיל, שא ! בעטען איהם אלע מחילה, ער זאל שווייגען.

— בקיצור ער גיט דערוויל איין אדעראויף — דערצעהלט ר׳ בער ווייטער, רוהיג געלאסען, נישט מאכענדיג זיך אוים ר׳ יוסיל׳ס רייד — והמותר איז ער זיך מתחייב סילק׳ן צום טערמין ביים נעהמען דיא ס ח ו ר ה — דיא יודען הייסט עס. דערמיט איז מען זיך צוגאנגנגען. זייא געזונד — פאָהר געזונד ! נאך אָנבייסען געהט זיך דער מלכות, וויא דער שטייגער איז, אין סענאט און איז שטארק אויפגער־ראמט. — אדוני מלך, פרעגט איהם דער מיניסטער, וואס איז דיא מעשה, וואס דוא ביסט היינט עפּיס אזוי אויפגערמט ? — אזוי און אזוי, ענטפערט דער מלכות מיט א שמייבעלע, געמאכט א געשעפטיל, פאר אזויפיעל און אזויפיעל פארקויפט היינט מיינע יודעליך. — אדוני מלך ! טהוט זיך א חאפּ דער מיניסטער זעהר

דערשראָקען, וואס האסט־דוא נעטהון ? ס'איז א מקח טעות !... און באלד טאקי פיהרט ער איהם ארויט פון דיא קאָנטאָרסקע ביכער א קלאָהרען חשבון, אז דאס פראָצענט, וואס אזא ס ח ו ר ה — יודען הייסט עס, טראָגט אין א געוויסע צייט יאָהרען איין, טרעפט העט־העט מיט א שמיצעל אריבער דעם מקח פאר דער גאַנצער סחורה. — וואס־זשע טהוט מען ? מאכט דער מלך. גערעדט איז דאָך גערעדט און פון א מלכות א וואָרט איז דאָך א גזרה. אדרבה זאָג, האסט דאָך א קאָפּ פון א מיניסטער, פאל עפּיס אויף א הסברה. — אדוני מלך ! רופט זיך דער מיניסטער אָן, נאכדעם וויא ער האט א ווײלע נעטראכט, ס'איז דאָ איין עצה. גיב ארויס א בעפעהל, אָבער טאקי באלד, יודען זאָלען זיך אָנטהון דייטש. גראַס־שטראָם ! מאכט דער מלכות, וואס איז שייך דאס דערמיט ? — ס'איז רעכט ! זאָגט דער מיניסטער האלב עפּיס אויפ'ן ווינק — וויא באלד דייטש, איז דאָך שוין, פערשטעהסט־דוא מיך, גאר עפּיס אַנדערש... מיט דיר איז דאָך גענוג אויפ'ן ווינק — א"א, שכל'דיג ! גיט זיך דער מלכות א חאַפּ, דוא ביסט ווערטה פאר דער עצה א גילדענעם מעדיאל. — הערט־זשע רבותי, דעם שפּיטץ — מאכט ר' בער, נעהמענדיג זיך אויסרייניגען מיט א דרעטעלע דאס פּיפּקעלע פונ'ם אַש — אַקוראַט צו'ם טערמין קומט מסתמא מאָנטיפיורע ...

— ניין, נישט אזוי, ער קומט נישט, ער לאָזט פריהער מעלדען — קען זיך ר' יוסיל נישט איינהאלטען, צעשאָקעלט זיך און פאכט ווידער אריין אין דיא רייד.

— שאַ, זייט־זשע מוחל ! האלט זיך איין א ווײלע און שלאָגט נישט איבער, ר' יוסיל ! — בעט דער עולם, וואס איז זעהר ציקאווע צוהערען דעם סוף — נו, ר' בער, נרגנו !

— קומט ער, הייסט עס — הייבט ר' בער אָן ווייטער דעם שמיעס, ציהענדיג דיא ווערטער וויא יענעם אויף צו להכעיס און שמאָכענדיג פאר הנאה — קומט ער, אזוי וויא איך זאָג אייך דאָ, צו'ם טערמין און מאכט כהאי לישנא : אדוני מלך ! נאַ דאס מותר געלד און לאָמיך, כפי השליל־צעטיל, נעהמען דיא ס ח ו ר ה — יודען הייסט עס. — אָך ! מאכט דער מלכות, מהיכא־תיתי... נעה דיר, זייא מוחל, און וואו דוא ווערסט דערזעהן א יודען נעהם דיר איהם, בשם א ,הי ישראל, דיא סחורה דיינע... מאָנטיפיורע לאָזט זיך לאנג נישט בעטען און געהט. ער נעהמט אין איין שטאָדט — נישטאָ, נאָך אין א שטאָדט — נישטאָ. בקיצור אין ברדיטשוב — אויך נישטאָ. קיין סימן אפילו נישט פון א יודען. אלע יודען זיינע אנגעטהון דייטש — דייטשען !

— אָווא, אָווא! — מאכט דער עולם פערוואונדערט — אזוי, זאגט איהר, אזוי שמיעסט דיא וועלט!

— עט! — מאכט ר' חיים מיט א שמייכעלע — נישט תמיד איז אמת וואס טראָגט זיך ארום אין דער וועלט. ס'איז זיך א ממרא...

— אזוי צו אזוי, דערווייל איז שפל — זאָגט דער עולם מיט א קרעכץ — דיא גזרה איז דאָך טאקי א גזרה! מילא דיא קאפאָטע יאק קאפאָטע, וועט מען אין איהר מאכען א האַק, דער גוטער יאָהר וועט זיא נישט נעהמען מיט א שפאָלט פון הינטען אויך, אָבער א קארטוז — רבונו־של־עולם א קארטוז!... ר' חיים, פאַלט עפּיס אויף איין עצה, האַ, וואס טראכט איהר, ר' חיים?

— איך טראכט — ענטפערט ר' חיים נאָך עטליכע מינוטען שווייגען, רייבענדיג זיך דעם שטערען — איך טראכט, וואס פאַרט האבען אין א נויט דיא חכמים מיט זייער חכמה נישט געטאכט. מע טאָר א שטייגער שבת נישט טראָגען, נאָ, ציה איבער א שנירעל און טראָג. מען טאָר נישט נעהמען פראָצענט, נאָ דיר א היתר־עסקא און נעהם! — ס'איז דאָ איין עצה, יודישע קינדער! זאָגט מיר, רבותי, וואס איז אזוינס א קלאַפּאָווע היטעל (א חצי־שבת'ל)?

— וואס הייסט? — וואונדערן זיך אלע אין איין קול — א יודיש קלאַפּאָווע היטעל איז א קלאַפּאָווע היטעל, א וואָכענדיג היטעל מיט קלאַפּען! פון ביידע זייטען האט עס אויפגעשטעלטע, מיט קליאָטשע אָנגעשטאָפּטע קלאַפּען, פון רויב־ווארג, פערשטעהט זיך, און פאָרענט איז עס בעליינט, פון איין קלאַפּען צום אנדערן, מיט א שמאָל שטיקעל רויבווארג, גוט צוגענעהט אונטען, אויך צום ווערביל אויבען. ווער ווייסט עס דען נישט א יודיש קלאַפּאָווע היטעל?!

— מילא — שמייכעלט ר' חיים מיט א קנייטשעלע — מה רעש? וועט יענס שטיקעל פאָרענט, נישט צוגענעהט זיין צו'ם ווערביל נור מיט דער אונטערסטער זייט אליין, אזוי אז עס זאָל זיך קענען אָפּלעגען: וויל מען איז דאס וויא היינט א היטעל, כשר יודישליך, וויל מען לייגט מען עס אָפּ, קומט עס אויס א דאשיק, איז מען יוצא לכל הדעות און פטור. און וואס קען מען צו א יודען מיט אזא היטעל האבען? — א דייטש!....

— טאקי וואו תורה דאָרט חכמה. מאריך ימים ושנים זאָלט איהר, ר' חיים, זיין! — זאָגט דער עולם גאַנץ צופרידען, אָנווינשענדיג איהם א פולען קאָפּ.

דאס דאָזיגע מין היטעל מיט דעם אָפּגעלייגטען דאשיק איז דערנאָך אָנגענומען געוואָרען בבל תפוצות ישראל און גילט נאָך עד היום בייא אלע פרומע

יודען דאָרט אונטער דעם נאמען „נאַפּאָלעאָנקע״. דיא וועלט אָבער בעדאַרף וויסען אַז נולד איז דאס היטעל געוואָרען אין דעם שטעדטיל ק . . . און אין דער היסטאָריע בעדאַרף עס שטעהן פערשריבען אויף דעם נאָמען ר׳ חיים׳ס, דער ערשטער, וואס האט עס ממציא געוועןְ. — נאַפּאָלעאָן, מעגליך, האט געטראָגען פון אזא פאַסאָן א היטעל, גאנץ זיכער אָבער, מען מעג שווערען, אַז ר׳ חיים האט מיט נאַפּאָלעאָנען זיך כלל נישט אָנגעגעהרט און קיינמאָל זיין היטעל אפילו אין דיא אויגען נישט געזעהן.

צו ר׳ חיים׳ן פלעגט מען אָנקומען אויף בשעת נישט־דאָ־געדאכט עפּיס א קראַנקהייט. קיין דאָקטאָר אין שטעדטיל איז נישט געוועןְ, חוץ א רופא וואס האט מעהר נישט געוואוסט וויא שלאָגען צו דער אָדער, שטעלען פּיאַווקעס, באַנקעס, אויף גאָלען און שערען. וויא באַלד עפּיס א שלאַפקייט, האט זיך געוויזען דער רופא מיט דעם גאַנצען קליפּערגעצייג און געאַרבייט אויף אַלע כלים: צוקאַרא־דאַשעט ריק און לענד, האַלז און געניק, צו־ווינשענדיג דערנאָך עפּיס אויף דייטשערעס, „צו־געזונדהייט!״ און אַז דיא ברכה זיינע האט נאָך אַלע מיטעל נישט געהאָלפען, דעם קראַנקען איז נאָך געוואָרען ערגער, פלעגט מען קומען מיט א געבעט צו ר׳ חיים׳ן, ער זאָל מוחל זיין געהן, דעם חולה „צו בעטראַכטען״ — און ר׳ חיים, וואס האט ער געקענט טהון, איז געגאַנגען בעטראַכטען. ביים עולם איז איינגערעדט געוועןְ, אַז ר׳ חיים איז א מעטער, א גרויסער מבין אין דאָקטאָריע. ער אַליין ווידער האט זיך געהאַלטען טאַקי דרינען פאַר א שטיקעל מבין. פון וואַנען האט אַזוינס צו איהם זיך גענומען? דאַרויף איז דאָ א טעם. ר׳ חיים אַליין איז בטבע געוועןְ א שוואַכער, א שלאַפער מענש. חוץ דער יודישער קראַנקהייט „מערידין״, א ירושה פון דיא עלטערן, האבען איהם אין לעבען נישט אויסגעלאָזט נאָך אַנדערע מיני וועהטינען: שטעכעניש אין דיא קריזשעס, א שפּאַרעניש אונטערן לעפּעלע, קוועטשעניש, מאַדטקייט אין דיא גלידער, וואס היינט הייסט עס עפּיס „נערוועןְ״, איבער וועלכע ער האט א מאָל, בייא א געלעגענהייט, זיך מיישב געוועןְ מיט גרויסע דאָקטוירים ערגיץ, און צו׳ם גרעסטען טהייל אָבער זיך נישט וויסענדיג געמאַכט — עט, גאַרנישט א מיחוש, עס וועט אַזוי זיך איבער־געהן. איינמאָל אָבער איז ער טאַקי שטאַרק פערשלאַפט געוואָרען, בעקומען א היטציגע קראַנקהייט עפּיס, אַזוי אַז מען האט צו איהם עטליכע מאָל אַראָבגעבראַכט א גרויסען דאָקטאָר פון דער סביבה, דאַכט זיך דעם שלאָס־דאָקטאָר, וואס ביי׳ם דוכס, אַליין, און דאס אויסגעהען זיך זיינס פון דער קראַנקהייט איז געוועןְ בע־שיינפערליך א וואונדער וויא פון טויט לעבעדיג. דאס אַלסדינג האט געמאַכט

ר׳ חיים׳ן פאר א גענימען. איהם גענעבען דאס רעכט א מבין צו זיין אויף קריינק, שוין נישט צו ריידען פון רפואה־ביכליך פאר׳ן פאָרק, אין וועלכע ער פלעגט אריינ־קוקען, פון אלע רעצעפטען, וואס האבען מיט דער צייט בייא איהם זיך אָנגעקליבען. פרעגט נישט, זאָגט מען, דעם דאָקטאָר, פרעגט דעם קראנקען, — און קראנק איז דאך ר׳ חיים אין זיין לעבען פיעל מאל געוועו, און באמת טאקי פאר וואס זאָל דאָקטאָריע ערגער זיין פון אדוואָקאטכוואָ, א שטייגער? אין יענער שטאָדט, נישט ווייט פון ק... איז דאָ א ר׳ אָהרן, דוקא נישט אזא למדן, און דיא שקאָלעס ערגיץ נישט געלערענט, פון דעסטוועגען גילט ער אין דער סביבה פאר א „זאקאָנשטשיק" נאר א מורא! בייא עפּיס א קרעטציל, א מיאוסען עסק, ווענדעט מען זיך צו איהם, נאָר טאקי דערפאר אליין, וואס ער, ר׳ אָהרן, איז אין זיין לעבען אין פיעל תפיסות איבער־געזעסען, פאר בלבולים און גנבות, פאר פאַרשע מסירות וכדומה נאך בלבולים אזעלכע בעהיט זאָל מען ווערען, און איהם איז אויסגעקומען דורכדעם גוט בעקאנט צו־ווערען מיט „נאטשאַלסטווא", ווייסט דיא אלע גיינג, וואס מען האט צו טהון, וואס צו שרייבען, וואס צו ריידען מיט אלע דרעהדליך, שפּיטצליך און אָבשניטצליך.

ר׳ חיים אָבער איז געוועו א דאָקטאָר נאָר צו געוויסע קריינק, פון וועלכע מען קען חלילה כינען, אָדער מען ליגט שוין טאקי אין בעט, קיין כח נישט האָבענדיג זיך צוריהרען. צו אנדערע, גלאט אזוי זיך וועהטיגען זיינען שוין געוועו אנדערע אין שטעדטיל, וואס האבען געטוינט איטליכער צו זיין זאך. אויגען־וועהטיג, א שטייגער, דארויף איז געוועו א ר׳ פישיל. ער האט געהאט בסוד עפּיס א וועסעריל, פון וועלכעס ער פלעגט געבען עטליכע טראָפּענס אויף א רפואה, אומזיסט, נאָר פון מצוה וועגען. צו מאָגערקייט, אויסדארעניש האט פעטרוכא, דיא אלטע גויע געגעבען עפּיס מיני קרייטעכער אזוינע. צו דער ניכפּה, צו א מאנקאָליע, א רוישען אין קאָפּ — דארויף איז געוועו א מייסטער יאש דער טאָטער. אויף איין עין־הרע אָפּשפּרעכען, ציינוועהטיג פארריידען, גיסען וואקס, מיט אייער אויסקויקלען — דערצו איז געוועו איין בריה גיטעל דיא זאָגעריך, און צו קדחת, מאיאָווע אָדער קדחת־רביעית, פלעגט זעהר גוט העלפען דער מלמד ליפּא ראובן׳ס וואס איז באמת געוועו א גרייליכער (זעלטענער) מענש, נישטאָ, האט עס געהייסען, ווייט אין דער וועלט צוזוכען זיין גלייכען.

———

6.

ליפא ראובק׳ס, א יוד אין דיא מיטלע יאָהרען, איז איינער פון יענע מענשען,
אין וועלכע גאָט האט אריינגעלייגט אלע גוטע מתנות: גייסט, הארץ און געפיהלען,
נאָר פערגעסען אָבער זייא צוגעבען איין קליינינקייט — מזל! ביים ארויסגעהען פו
גאָט׳ס הענד אהער אויף דער וועלט האט זייא דער רוח, וויא א קערנדיל תבואה,
פערטראָגען ערגיץ אין א העק, אין א וויסט אָרט, וואו ס׳איז נישטאָ דיא אלע
מיטעל, וויא געהעריג איז צו וואקסען. דער גייסט אין זייא רייסט זיך, זוכט זיך
ערגיץ איין אָרט וואו צו ווייזען זיך פרייא, צעפיהרען אביסעל דיא הענד — בייא
א טהייל אָבער ווערט ער, נאך אלע אומזיסטע מיה, נאך דעם אויסגליטשען זיך
אויף שטיינער אין דעם וועג, אלץ שוואכער, שוואכער, און זייא ווערען אינגאנצ
אָפהענגיג. זייא ליגען, פוילען, נעהמען זיך אמאָל אויף פאר קריינקונג צו דער
משפחה, טויגען צו גאָרנישט און הייסען בייא דער וועלט: טויגעניכטסען, פער־
קוירענע מענשען. ווידער בייא א טהייל הערט דער גייסט פאָרט טאקי נישט אויף
צורייסען זיך ארויס, ארויס, עפּיס קאָכט עס, בורטשעט עס אין זייא, ס׳איז א
שטענדיגע קאָכעניש, א ראנגלען זיך, איין אינוועניגסטע נישט־צופרידענהייט. פאר
עסעניש געהען זייא פונ׳ם לייב אראָפּ, זיינען עפּיס פערזאומערט, פערטראכט, דער
גייסט לאָזט זייא נישט רוהען, זייא חאפּען זיך צו אלסדינגג, דאָ צו דער, דאָ צו
יענער זאך, נאָר איטליכע זאך קומט אוים עפּיס משונה, עפּיס ווילד וויא דיא
נאטור אליין, וואס נאך רוי, נישט בעארבייט — דאס זיינען יענע מיני קינסטלער,
וואס, וויא דיא וועלט זאגט, אין דער האנד הונדערט מלאכות און ווענינ
ברכות׳ן.

ליפא ראובנ׳ס איז געוועזן א דארער, א קורצזיכטיגער מיט א בלייך פּנים,
א שטילער, א גוטער און זעהר בעליעבט בייא איטליכען אין דעם שטעדטיל. זיין
חאראַקטער, זיין וואוינונג, זיין שטייגער לעבען. זיין טהון און אלץ מיט אנאנדער
האט בעשיינפערליך געוויזען, אז אין איהם איז דאָ דאס פינטעלע, דער ברען פון א
קינסטלער. ער האט געהאט א האנד צו שניטצען, צו מאָהלען, צו שרייבען און צו
קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאכען זיך דארויס א פּרנסה,
נאר גלאט אזוי, ווייל דאס איז געוועזן זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האט
איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האט בעדארפט, געמוזט מייסטערן. בייא
דעם שטעדטיקדיגען עולם־יודען האט ער געהייסען א בריה צו אלסדינג, א קענער,

עפּיס נאר א שרעק — און זייא האבען בייא איטליכער געלעגענהייט זיך מיט זיין בריה׳שקייט בענוטצט. מען האט איהם מכבד געוועז מיט שניטצען דעם ארון־קודש, מאהלען א „מזרח״, שלאגען מצבות, קריטצען חתימות. מיידליך, כלות, פלעגען איהם מטריח זיין, מיט זיין גוטען ווילען צו מאכען פאר זייא מוסטערען, אויף קייטעלשטיכליך, אויף העפטען, אויסנעהען פאר זייערע חתנים תפילין־זעקליך. און אז ער טויג שוין יא צו אלע זאכען און איז דערצו נאך א גוטער מענש אויך, טהוט איטליכען צרליעב, אזוי זיך, אומזיסט, פאר וואס־זשע זאלען ווייבער נעביך אזוי זינדיג זיין, נישט צו בענוטצען זיך מיט איהם אויך — צו קדחת א שטיינער? מען האט איהם געבעטען האט ער געשריבען עפּיס אזוינס אויף מאנדלען, אדער אויף טעלער מיט טינט, וואס צעפיהרענדיג עס דערנאך מיט וואסער גיט מען עס דעם קראנקען טרינקען — און עס העלפט! . . . צו דיא אלע זאכען האט ליפּא ראובן׳ס נאך צוגעקנעלט אויך.

פאר א מלמד האט איהם געמאכט ר׳ חיים!

שלמה ר׳ חיים׳ס, א יונגעלע פון א יאהר זיבען, האט פון דער קינדהייט זיך געוויזען פאר א וואוילעס, א לעבעדיגעס, מיט א שארף קעפּיל צום לערנען. אין איין יאהר האט ער זיך אויסגעלערנט בייא משה שלייען גוט עברי, געלייענט גיך וויא א וואסער און אנגעהויבען חומש, וויא דער שטייגער איז, פון „ויקרא״, וואס אנדערע קינדער בעדארפען דארויף אוועקזיטצען אין חדר א צוויי־דרייא יאהר. ביים גאנצען הויזגעזינד ר׳ חיים׳ס וויא אויך בייא פרעמדע, אריינגעהערס צו איהם אין שטוב, איז שלמה׳לע געוועזען זעהר בעליבט פאר זיין לעבעדיגקייט, פאר זיין פאלען אמאל אויף קלאָטץ־קשיות, און נאך מעהר — פאר זיינע אנשטעלען. ס׳איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אזוינס, אויפצוחאפּען באלד ביים ערשטען בליק יענעמס א מינע, א ווארט, וואס עפּיס נישט אזוי, משונה וויא בייא אנדערע. ער פלעגט וואונדער־שיין נאכמאכען אבי וועמען מיט אלע פּאסטעמקעס — וויא יענער רעדט, וויא יענער שטעהט און געהט, אזוי אז מען פלעגט זיך האלטען בייא דיא זייטען פאר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזאנדערס ליעב האט ער געהאט נאכצומאכען גימעל דיא זאגעריך, וויא זיא קושט דיא מזוזה ביי׳ם אריינקומען אין שטוב, אנגעטהון אין דער יופּע אויף איין ארבעל; וויא זיא פערציהט דיא ליפּעליך, זאגט: „א גאָט העלף!״ מיט חן; ווען זיא גיט א ביינ דעם רוקען וויא א קעטצעלע, אזוי אז איין אקסעל קומט אויס נידעריג, דיא אנדערע העכער, דאס קעפּעלע אין דער זייט, אונטערגעהאלטען מיט דער האנד, און א

פינגער אויף דער באַק; וויא זיא קנייטשט דאָס פּניציל, א סמאָרע מיט דעם נעזיל, פּערגלאָצט דיא אייגעליך און רעדט מיט תחינה־לשון, אלץ: „געלויבט און געאָבפּערט דער אַלמאַכטיגער, ברוך הוא וברוך שמו, וואס באשירעמט זיין פאָלק ישראל!“ אריינוואָרפענדיג אין דערמיט שטיקליך פון׳ם „נחלת צבי“ און רבינו בחיי. — דיא מאַמע פּלעגט מיט אַנדערע גלייך טאַקי אויך לאַכען, נאָר דערבייא, מיט א פינגער אויף דער נאָז כלומר׳שט אין כעס צו איהם מאַכען:

— וואַרט נאָר, וואַרט, שיין בחור׳ל איינער! איך וועל נישקשה דערצעהלען דעם טאַטען, וועסט־דוא שוין וויסען, נישקשה, ווער עלטער איז, וויא איין עלטערען נאָכצוקרימען זיך. — זאָל איך אזוי וויסען בייז, אויב איך פאַרשטעה, וואס פאַר א מין שלאַק דאָס איז, רבונו־של־עולם!...

דער טאַטע אָבער איז אויף דעם קינד א מבין געווען. ער האָט, גוט פערשטאַנען, אַז בייא א געהעריגען סדר לערנען דאָס אַלסדינג, וואס מען בעדאַרף, און בייא א רעכטען מלמד אין דיא הענד, קען פון אַזא קינד, מיט דער צייט, ווערען א לייט. לערנען אַלסדינג, וואס מען בעדאַרף, האָט בייא יודען צו יענער צייט, און בפרט נאָך אין אַזא שטעדטיל וויא ק... נישט געהייסען שפּראַכען, חכמה׳ זאַכען, דאָס וואס היינט. צו גמרא און פּוסקים זיין נאָך א בעל־תנ״ך אויך, פער־שטעהען אביסעל דקדוק — איז מען שוין א פאַרטיגער מענש, א וו י ל ד ע ר ב ר י ה איינער אין דער וועלט, מעהר דערפון איז גאַר נישטאָ, טאַקי איין איבריגע זאַך. נאָר ווער אָבער האָט, חוץ דעם אָנהויב פון איטליבער סדרה, געלערנט קינדער תנ״ך? מען האָט זיך עפּיס געשייעט, עס האָט עפּיס געשמעקט מיט אפּיקורסות. ס׳איז טאַקי א גרויס וואונדער, נישט צופערשטעהן אַזוינס... נאָר וויא דיא מעשה איז, אַזוי איז עס געווען, און אזוי איז עס בייא א טהייל יודען נאָך היינט. גרויסע רבנים, פּאַרצייטען און אויך היינט, האָבען נישט געוואוסט און ווייסען נישט רעכט גוט עד־היום, וואס שטעהט אַזוינס אין תנ״ך, און פון דעסטוועגען שאַ! מען קען זיין א גרויסער למדן פּסקנען שאלות אָהן פּסוק אויך... ר׳ חיים׳ן אָבער האָט זיך געגלוסט פּאַר שכמה׳לען זיינעם מאַכען איין אויסנאַהמע, פּרוּווען לערנען איהם דוקא גאַנץ תנ״ך, מיט דעם תרגום אויך, כסדר פון אָנהויב ביז צום סוף. ר׳ חיים אַליין האָט געקענט תנ״ך, און געשריבען מליצה. פון זיינע בריוולך פלעגט מען לעקען דיא פינגער. ער האָט געהייסען צווישען זיינע אַלע בעקאַנטע א „בעל־לשון“... נאָר וואו נעהמט מען אָבער דעם מלמד דערצו? אָט דאָס האָט ר׳ חיים געטראַכט און איז לסוף געפאַלען אויף ליפּא ראובן׳ס. איהם האָט עס

ר׳ חיים געמאכט פאר א מלמד, צוקנעלען מיט זיין שלמה׳לען, מתיר־געווען איהם צוצונעהמען נאך עטליכע קינדער, כדי ער זאל קענען וויא־עס־איז מיט ווייב און קינד, וויא אלע יודישע קינדער, עט אזוי זיך לעבען...

און דער זיווג האט עולה־יפה געווען! דער רבי און דער תלמיד האבען זיך איינער דעם אנדערען זעהר גוט געפאסט. דער רבי האט געקנעלט געטרייא, און דער תלמיד — געלערנט געשמאק. דער שטיינער איז געוועהנטליך געווען, בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיטצען אויף זיין ארט מיט עפיס איין ארבייט — מאהלען אדער שטעכען א חתימה׳לע. נאר דאס האט אבער נישט גע־שאדט צום גאנג פונ׳ם לערנען, ער האט נישט־קשה, זיך גוט צוגעהערט, פערקעהרט דאס לערנען איז געגאנגען נאך פיעל בעסער. דיא ארבייט איז פאר איהם געווען דאס איינענע וואס פאר א פראסטען בעל־מלאכה א גוטער טרינק בראנפען, זיא האט איהם בעגייסטערט, בעלעבט, געמאכט בערייעדעוודיג. ערשט דענסטמאל האט ער דערקלעהרט אלסדינג שארף קלאהר, פונ׳ם מויל האבען זיך איהם געשאטען פעריל, און דיא אויגען האט געפינקעלט א הייליג פייעריל, ער האט געקוקט מיט ליעבשאפט עפיס אזוי גוט, אזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, אונטערגעגעבען איהם א חשק, ער האט געשלינגען איטליכעס ווארט, אויפשטעלענדיג דיא אויערליך. דאס לערנען איז נישט געווען, וויא בייא יענע, ערגיץ אנדערש א שטיינער, א שווערע מיטא, א ריין אפקומעניש, וואו דער רבי מיט דעם תלמיד ליידען נעביך ביידע גלייך: איינער שלאגט און קאפ אריין מיט געוואלד, איז דערבייא אויפגעבראכט, היטצט זיך א שרעק און דער אנדערער, וואס זאל ער נעביך טהון, מאכט זיך בלומר׳שט וויא איהם איז עס אין קאפ אריין, ציטערט, פלאטערט — און ביידע ווינשען איינער פונ׳ם אנדערען פטור צו ווערען... ניין! דאס איז געווען נאר עפיס וויא א שמיעס צווישען צווייא פריינד, און וועלכען איין הארץ פיהלט דאס אנדערע — א שמיעס וואס מאכט פערגניגען אי דעם, וואס רעדט, אי יענעם, וואס הערט, ביידע פערשטעהען זיך זעהר גוט, און עס וויל־זיך צוברייגגען אזוי דיא צייט נאך און נאך...

שלמה׳לע האט מיט דער צייט אלץ געוואקסען, געוואקסען, וויא א בלימעלע אונטער א גוטער השגחה, און ווערענדיג אלץ וואס ווייטער פערשטענדיגער הערט ער נישט אויף פונדעסטוועגען צו בלייבען, נאך זיינע יאהרען נאך, א קינד. שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זיינען עפיס גאר אנדערע, פערשידענע מענשען. לערענט ער איז געלערענט, ער איז מיט דעם גאנצען קאפ אריינגעטהון אין לערנען.

ער דיינקט, טראכט, וויל גרינדליך איטליכע זאך פערשטעהן; נאָר קוים צונער מאכט דעם ספר איז ער וויא איבערגעביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — א יונגעל מיט דיא ביינער. איבערהויפט האט שלמה׳לעס האראקטער פון קינדוויוס אויף זיך געוויזען עפּיס וויא א צונויפגעשטעלטער פון פערשידענע מינים, נישט פון איין שטיק מאטעריע. עפּיס האבען צוויא נשמות — א מלאך מיט א רוח, גע־שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפּארט, הארט וויא א שטיין, אי וייך וויא א טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אמאָל בייא דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט וויא דיא וועלט; אי ביטער־גאל, אי צוקער־זיס; אי ערענסט, אי א קאטאָוועס־טרייבער; אי אומיטיג־פערטראכט, אי לוסטיג־פרעהליך. שלמה׳לע איז בטבע געווען א הייס־בלוטיגער, אָנצינדענדיג זיך וויא א שוועבעלע, וויא באלד נאָר עפּיס האט איהם געטהון א ריהר. דיא פייערדיגע רייד פון דיא נבאים, דיא דערצעהלונגען זייערע איבער גאָט, איבער דיא וועלט, האבען אויפגעוועקט זיין כח־הדמיון און איהם געגעבען גענוג שטאָף צו דיינקען, צו טראכטען. — „איך האב געזעהען גאָט, זאָגט ישעיה הנביא, וויא ער זיצט אויף זיין הויכען שטול, דיא פּאָלעס צעשפּרייט, פערנעהמען דעם הייליגען פּאלאץ. שרפים ברענענדיג מלאכים, שטעהען איבער איהם, איטליכער מיט זעקס פליגעל... און עס רופט איינער צום אנדערען און זאָגט: קדוש, קדוש, קדוש — הייליג, הייליג, הייליג איז דער גאָט צבאות, פול איז דיא וועלט מיט זיין כבוד! און עס וויגט זיך, עס ציטערען דיא זייכען דאָרט פונ׳ם שרייענדיגען קול, און דאס הויז ווערט פול מיט רויך. אוי, זאָג איך, וועה איז מיר, איך בין פּארבייא! איך בין דאָך א מענש מיט איין אומריין מויל און צווישען א פּאָלק מיט א בייז אומריין מויל געפין איך מיך". שלמה׳לען זיינען דיא דאָזיגע ווערטער שטארק אין קאָפּ אריין. ער הויבט אָן צו טראכטען איבער גאָט, זיך פירצושטעלען מלאכים מיט פליגעל, און וויל אלץ וויסען זעהר פיעל אזוינס וואס פּיקט איהם דעם מוח, פּאָדערט א דערקלעהרונג פרעגען דעם רביין — דערצו האט ער נישט תמיד גענוג מוטה געהאט איינמאָל האט ער יא זיך געפּריווט מאכען מיט איהם א רייד, רויט־ווערענדיג דערבייא פלאם־פייער, נאָר דער רבי האט אויסגעהערט מיט א שמייכעלע, שוויינענדיג א קרים זיך געטהון, וויא איינער רעדט: עט!... אויף זיינע שאלות בייא אנדערע, עלטערע מיט בערד, פלעגט ער בעקומען תמיד איין ענטפער: שא, שקאָץ! א יונגעלע טאָהר נישט פרעגען. א יונגעלע בעדאַרף נור פאָלגען, טהון וואס גאָט הייסט — לערנען, דאווגען, אז נישט, וועט דער אויבערשטער שטראָפען, שמייסען דאָרט מיט אייזערנע ריטער — און פאר א רוט האט שלמה׳לע געציטערט, נישט אזוי פאר דעם וועהטיג, ווייל אז מען שמייסט

טהוט וועה, וויא פאר דער שאנדע — פע, ס'איז א חרפה!... שלמה'לען איז פיר־עקומען גאָט עפּיס נור וויא א בייזער פריץ מיט א קאנטשיק אין דער האנד, פאר א מינדסט קליינינקייט ווערט ער אָנגעצונדען, אש־להבה — שמייסט! בייא א מינדסט עברה'לע: איבערהיפּערן א שטייגער אין דאוונען עפּיס א וואָרט, נישט ענטפערען אָמן, א טרונק וואסער טהון א מאָל אָהן א „שהכל", האט ער געחאפּט א ציטער און געטראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פארבייא!" —

און ווער שמיעסט ימים־נוראים, וואס, כפי יודען זאָגען, אפילו א פיש אין וואסער ציטערט דענסטמאָל — איז שלמה'לע געווען אין איין שרעק. דער גאנצער ענין פונ'ם אויפשטעהען צו סליחות, דאס חאפּעניש, לויפעניש אין שול, אויפ'ן פעלד, דאָס יאָממערען־וויינען, דאס טרויערדיגע ניגון'דיל ביי'ם דאוונען, דאס אומעטיגע פּנים'ל פון דער מאמע און פונ'ם גאנצען הויזגעזינד, גלייך וויא עס הענגט איבער זייא דיא רוט און מען קען זייא, מחילה, מקיים־פּסק זיין — אָט דאָס אלסדינג האט אויף איהם אָנגעמאכט א שרעקליכע פינסטערע מרה־שחורה, ס'איז איהם נישט ניחא געווען דער גאנצער יום־טוב, דיא פיש מיט דעם צימעס, עס האט איהם זיך נור געדאכט, וויא ער, דער אויבערשטער, זיצט אויף דעם הויכען שטול, דיא פּאָלעס איבער דעם מקום־קדוש, ברענענדיגע מלאכים ארום איהם, פליהען בריינגען ספרים, שרייבען, רעכנען איטליכענס עברות מיט א רעש, א געפילדער, און עס וויגט זיך דיא וועלט, עס ציטערען דיא טויערען פונ'ם הימעל פון זייער געשרייא — און ער טראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פארבייא!"...

נאָר אזוי וויא אין דער וועלט איז שוין אזוי געשטעלט, אז ס'איז נישטאָ, אין איהר אינגאנצען גוט'ס, אָהן עפּיס שלעכטס, און ריין שלעכט, וואס דרינען זאָל נישט שטעקען עפּעס גוטס, איז דאריבער אויך מיט דיא ימים־נוראים געקניפּט און געבונדען געווען זאכען אזעלכע, וואס האבען געלינדערט אביסעל דעם שרעק, צוגעגעבען א זיסקיים דער ביטערע מרה־שחורה. דיא וויכטיגסטע פון יענע אלע זאכען זיינען עס דיא „ישובניקעס", דיא ארענדארעס פון דיא דערפער, וואס פלעגען אויף דיא הייליגע טעג קומען מיט זייער הויזגעזינד אין שטאָדט אריין. דאס אנקומען זייערס האט אויפגעריהרט דאס שטעדטיל, אָפּגעמונטערט, אָפּגעפרישט אביסעל דעם עולם, און עס האט געהאט עפּיס א טין בעזונדער טעם — כצפיחית בדבש, האָניג מיט פעפער און ציבעלעס אינאיינעם.

דיא היסטאָריע פאָדערט, אז דיא זאך זאָל דאָ אביסעל מעהר דערקלעהרט

וערען, זיסט, וועט אפשר אין איהר פעהלען זעהר א וויכטיג בלעטיל, און פאר דיא שפעטערדיגע דורות — אוי! ווער ווייסט? — קען דיא זאך בלייבען נישט פערשטענדליך.

5.

פונ׳ם חודש תשרי הייבט זיך אָן א צעטיל ימים־טובים: דיא ביידע ערשטע טעג פונ׳ם חודש איז ראש־השנה, דער צעהנטער טאָג — יום־כפור, זייא הייסען ימים־נוראים, שרעקליכע טעג, און אינאיינעם מיט דיא טעג, וואס צווישען זייא הייסען זייא אויך עשרת־ימי־תשובה — צעהן טעג צייט, חרטה צו האבען אויף דיא זינד: וויינען, בעטען און אויסבעטען א גוט יאָהר. דענסטמאָל איז אויפ׳ן הימעל א יריד, עס קאָכט זיך דאָרט א שרעק.

„ונתנה תוקף קדושת היום, און דערצעהלען וועלען מיר — אזוי טהוט זיך דער מחזור דאָרט א זאָג — דיא שטאַרקע הייליגקייט פונ׳ם טאָג. דען שרעקליך פאָרכטיג איז ער צונלייך, אין איהם שטייגט הויך דיין קעניגרייך. אויף גנאָד איז, גאָט, דיין שטול געשטעלט, דוא זיצט מיט אמת אויף איהם צו ריכטען דיא וועלט. יא, אמת! דוא ביסט דער ריכטער און פאַרקלאָגער, דוא ווייסט און ביסט דער עדות־זאָגער. דוא שרייבסט און חתמ׳סט, צעהלסט און רעכענסט אלץ מיט צאָהל, געדיינקסט פערגעסענע זאכען וואס העט אמאָל. דוא עפענסט אויף דאָס קאָנטעבוך, עס לייענט דרויס אליין זיך איטליכס וואָרט, פון יעדען מענשען אייגענהענדיג שטעהט דיא חתימה זיינע דאָרט. מיט׳ן גרויסען שופר טהוט מען דאָרט א בלאָז, אָווא! א דינע שטימע לאָזט זיך הערען — שטיל, שא. מלאכים יאָגען, אין איינע שרעק אהער־הין און זאָגען: עס־איז אָט־אָ דער יום־הדין, אויף אָפצור־רעכנען זיך מיט׳ן גאנצ׳ן געריםעל, אָ־דאָ אין הימעל! דען ווייל אין דיינע אויגען ריין און פיין, איז ביי׳ם געריכט נישט מעגליך זייא צו זיין, און אלע אויף דער וועלט וויא ברייט זיא איז און לאַנג, געהן דיר פערבייא וויא שעפעליך א גאנג. וויא זיינע לעמער קוקט דער פאסטיך איבער גוט, ער לאָזט שאָף זיינע דורכגעהן אונטער׳ם רוט, אזוי אָט נעהמסט דוא אלע ב׳שעפעניש אפיר, דוא רעכענסט, צעהלסט און לאָזט פאסירען זייא פאר דיר. בעשטימסט פאר יעדען זיינס פאָראויס, און גיבסט זיין פסק יעדען ארויס, ראש־השנה ווערט אויף זייא דאָרט אָנגעשריבען, יום־כפור אָפגעחתמ׳ט אונטערשריבען. וויפיל זאָלען אומקומען, וויפיל זאָלען צוקומען, ווער זאָל לעבען און ווער שטאַרבען, ווער אויסלעבען זיין צייט זאָל ביז צום עק, און ווער

פון דאנען פאר דער צייט אוועק. ווער אין וואסער, ווער אין פייער א טויט א שווערען, ווער דורך א שווערד, ווער דורך א חיה זאָל דערהרג'ט ווערען, ווער פאר הונגער, ווער פאר דאָרשט און נויט, ווער דורך שטורם און ווער דורך מגפה א טויט. ווער דערשטיקעניש, אין האלז א ביין, און ווער — אין קאָפּ א שטיין, ווער זאָל צו הויז זיך רוהיג בלייבען, און ווער אין דער פרעמד זיך ארום צוטרייבען, ווער זאָל זיך לעבען שטיל, און ווער אין דולעניש פיל, ווער אין פריידען, ווער אין ליידען, ווער אָנגווערען, ווער רייך ווערען, ווער האלטען זאָל אראָפּ, און ווער ארויף דעם קאָפּ".

און וויא דער יריד, דער רעש אויפ'ן הימעל, אזוי רעשט זיך אויך דאָ אויף דער ערד. נאָך מיט א חודש פריהער טהוט אין דיא שולען א בלאָז דער שופר און וואָהרענט: יודען, עס נעהט דער יום־הדין! און יודען הויבען בעצייטענס אָן זיך ארומקוקען, מאכען א קלאָהרען חשבון פון זייערע מעשים א גאנץ יאָהר, און טהוען אלע מיטעל, וויא ארויס ריין פונ'ם משפט, וואס שטעהט זייא פיר — זייא זאָגען סליחות, זוכען זיך גוטע אדוואָקאטען אין צדקה, אין אלטע זכות־אָבות, צו זיין מליצי יושר, פירשפרעכער אויף זייא פאר זיין הייליגען כסא־הכבוד.

טהון תשובה, בעטען, מיט צדקה שמירען —
דאס העלפט א שלעכטען פסק צו קאסירען.

דיא ארענדארעס פון דערפער ארום און ארום קומען מיט קינד און קייט, האק און פאק אין דיא שטעדט אריין, אינאיינעם מיט כל־ישראל צושטעהן דאָרט פאר גאָטס געריכט און אויסבעטען פאר זיך און פאר דער גאנצער וועלט מענשען, גאר אָהן א שום חילוק, א גוט יאָהר, א דערלייזונג פון אל־דאָס בייז.

דאס שטעדטיל ק.... איז גאר נישט דאס שטעדטיל, וואס א גאנץ יאָהר, וואו מען זעהט קיין פרישען מענשען נישט און וואו דאס לעבען פליסט געוועהנטליך וויא א שטיל וואסעריל רוהיג, עפּיס וויא פערשלאָפען. א פאר טעג פאר ימים־נוראים האפט עס זיך אויף, עס ווימעלט פון נייע פארשוינען, וואס קומען פונ'ם ישוב, פיהרליך אָנגעזעצט מיט ווייבער און קינדער אויף גאנצע בערג בעבעכעס, איבערבעטען, זעקליך שפייז און שטיינען מיט עופות ציהען זיך איבער דיא גאסען. בעלי־בתים, יונגליך, ווייסע חברה, געהען און לויפען אקעגען, איטליכער אקעגען זיין ארענדאר, וואס שטעהט בייא איהם יום־טוב אויף סטאנציע. פוןביידע זייטען שיטען זיך רייד הויך אויף אלערלייא קולות -- פון דאנען שאלות: פאר וואס אזוי שפּעט? פאר וואס אזוי און פאר וואס אזוי? און פון דער אנדערער זייט

מעשיות, וואונדער און נסים גרויסע: עס האט געלאָפּנעט אין וועג איין אקס, געפאַלען א פערד, אָפּגעריסען א בריק, א מעוברת ווייביל האט זיך פערוואָלט אין מיטענדרינען געהן צו־קינד, זיך איבערגעקעהרט א וואָגען, מע בעדאַרף גומל בענשען, קוים מיט דעם לעבען ארויס.... דאָרפס־הינט ביים אָנקומען מיט זייערע בעלי־בתים רייצען אויף דיא אלע שטעדטעלדיגע הינט, עס ווערט צווישען זי א א געביליעריייא, א געשלענערייא, גלייך וויא זייא זיינען נישט ברידער פון דער הינטישע זרע, מיט איין הינטיש מויל, איינע הינטישע ציין. און באמת טאַקי איז דאָ צווישען זייא א גרויסער אונטערשייד. דער דאָרפס־הונט איז דאס, וויא נאָט האט איהם בעשאַפען, ווייסט נים קיין פּאָליטיקע, חוץ דעם בעל־הבית און דיא שטוב קען ער נישט קיינעם, בילט אויף איטליכען אָרים און רייך אלע גלייך. חאַפּט טאַקי א ביין, אז יענער גיט, חאַפּט און בילט פאָרט ווייטער טאַקי, בילט מיט זיין אייגען קול נישט פערשטעלט, ער איז פּראָסט אָהן אָנשטעלען. דער שטאָדט־הונט אקעגען איז שוין עפּיס געמלאכה'ט, אויסגעפיינט, אביסעל פאלש און האט מורא פאר א שטעקען — בילט אויף איין אָרימאַן, אויף אזעלכען וואס קען זיך נישט וועהרען, פאר א שטאַרקען האט ער אָפּשייא, פאר א רייכען, שיין געקליידט — אזאס! מיט א שטיקעל ברויט שוחד פערשטאָפּט מען איהם דאָס מויל, שא! גיט יענער פון דער אנדערער זייט, א ווילד פרעמדער גאר, א גרעסער שטיקעל, טהוט ער שוין איהם צוליב, פאָלגט וואס מען הייסט. ער שפּאַצירט זיך אָפּט ארום, שמעקט וואו עפּיס א קערמעשיל, וואס מען קען חאַפּען א לעק, מאַכט בעקאַנטשאַפטען, דרעהט מיט דעם ווידיל, שטעהט אויף דיא לאַפּקעס און בילט אמאָל עפּיס גאר נים מיט זיין קול, גלאַט אזוי זיך מען זאָל נישט פערגעסען, אז ס'איז דאָ א הונט... אז ער האט ציין און קען, אין א נויט־פאל, הינטען ארום א ביס טהון אויך.... אָט דיא דאָזיגעביידע מיני הינט אָנקוקען קענען זייא זיך נישט איינער דעם אנדערען. דיא גאַנצע צייט, וואס זייא ביידע געפינען זיך אין דעם שטעדטיל הערשט דאָרט א בילען, א האַוקען, א שרייען אויף דיא ציין, עפּיס א „הינטישער וואָפּראָס“, שטענדיגע קריעג און שטענדיגע געשלעג, דער קאָפּ אזש ווערט דול! וואָרטשון א שטיינער, א דאָרפס־הונט אָהן חכמות, ווייסט נישט מעהר וויא צו היטען דיא שטוב, ליגט זיך אויסגעצויגען אין דרויסען פאר דער טהיר, קוקט פיין וויא א רוח מיט פערלאָפענע פון בלוט, האלב צוגעמאַכטע אויגען, רייבט, קראַצט דעם בויך אין דער ערד, שטיל אונטערפישטשענדי'ג פאר גרויס הנאה, פּלוצים רוקט זיך אונטער קאַשטאַן, א הויכער, א דארער, איינער פון דיא שיינע בעלי־בתישע שטאָדט־הינט. ס'איז איהם פון דערווייטענס אין דער נאָז ארייין א ריח פון יודישע

פיש, אויף וועלכע ער איז א גרויסער בעלן, אויף א ריח פון געבראָטענעס, וואס קאָכט זיך לכבוד יום־טוב דאָרט אין שטוב, און ער לאָזט זיך, וויא געוועהנטליך, צוקומען נאָהענט, שמעקען, נישטערען, טאָמיר וועט דאס מזל איהם דיענען א חאפּ טהון עפּיס. וואָרטשונען אָבער איז דיא זאך נישט געפעלען — וואס געהסט־דוא עזות־פּנים, אין מיין גבול אריין? און וואס איז עס גלאָט פּאָר א מאָדע, הונט איינער, ארומגעהען איבער דיא הייזער, אריינשטעקען א מאָרדע וואו מען בעדארף נישט?! ער גיט זיך אויף איהם פון הינטען פּלוצים א וואָרף, טהוט א ביס און רייסט איהם אויס א זשמענע האָר. קאשטאן ווערד אזש פערצאפּעלט, פערלייגט, מחילה, דעם ווידיכ, חאפּט דיא פּיס אויף דיא פּלייצעס — און אוועק אוועק מיט א קוויטש... דאס איינענע איז אויף מיט פּילקען, א שווארץ הינטעל מיט איין אויסגעקרימטען ריקען און הינקענדיג פּיסעל, וואס לעבט פון קצבה — פון יודישע פּאָמייניצעס. ער לאָזט זיך וויא דער שטייגער זיינער איז, צו א יודענס שטוב, וואס זאָל ער דאָ איבערטראכטען? פּלוצים טהוט איהם א חאפּ טרעזאָר, א געזונטער, א קודלאטער דאָרפס־הונט, און ברעכט איהם א ביין, אזוי אז ער פערגעהט זיך נעביך פאר וועהטיג, לויפט שפּרינגענדיג, דאס הינקענדיג פּיסעל אין דער לופטען, דאָס געזייסיל אין דער זייט אויסגעקרימט און הייכט, רויעט אויף א גריכצענדיג קול. אזא פּסק האפּען אויך נאך אנדערע שטאָדט־הינט. ס'איז זייא פערשטערט דאס לעבען — נישטאָ קיין צוטריט צו א יודישע שטוב! דערפאר אָבער, דערטאפּען זייא א דאָרפס־הונט בייא זיך, ערגיץ אויף דער גאס, מעג ער שוין זיך געזעגנען מיט דעם לעבען. זייא וואַרפען זיך אויף איהם פון אלע זייטען, שארפען דיא ציין, צופּען און רייסען. עס ווערד א געקוויטשערייא, נישט אויסצוהאלטען. קונדסים מישען זיך אויך אריין, הידען אונטער, ווארפען שטיינער, מאמעס שטעהען אין דיא טהירען, רופען, שרייען און שעלטען. יודען אויף דער גאס חאפּען א ציטער, ראטעווען זיך און לויפען גאר אין איין אָטעם, האלטענדיג זיך בייא דיא פּאָלעס.

הכלל עס רעשט זיך, עס קאָכט זיך, דאס שטעדטיל איז אויף, ס'איז וויא מען זאָגט, ליהודים! דאס לעבען אין דעם שטעדטיל געהט שוין שטארקער, עס זעהט אויס, וויא א שטעהענדיג טייכעל, וואס וועסנע־צייט צוגיסט זיך עס, פּלייצט גיך, האסטיג מיט א גערייש.

און בשעת דעם גערייש ווייזט זיך פון דערווייטענס א לאנגער וואָגען פול אנגעזעצט מיט חנאָ מליניצערס הויזגעזינד. דיא אלטע שקאפּע, וואס האט אביסעל

זיך צונעשטעלט אויפ'ן וועג, טהוט זיך אצינד אן א כח, ארייגפאָהרען אויף דעם מארק קוממיות, האָפערליך, מיט דער פּאָמפּע. און לכבוד דעם שטעדטיל ולכבוד דיא פּארשוינען, המסובין בכאן אויפ'ן וואָגען, פּערדרייסט זיא דעם ווידיל, שטעלט אויף דיא אויערען, הייבט פּיסליך און העצקעט זיך לעבעדיג פרעהליך מיט א טאראראם, א געקלאפּערייא פון דיא רעדער. צוציק לאָזט זיך פּאָראויס מיט דער בשורה — אז מען פאָהרט! היטענדיג זיך, פון דעסטוועגען, דיא ביינער בייא א בענגעניש מיט זיין גלייכען, אין הינטישע מיילער נישט ארייגצופּאלען. יענע איהם א שמעק — שלום עליכם, און ער יענע א שמעק — עליכם שלום! מאכט ער אָפּ בקיצור, א שמעק נאָר פון יוצא וועגען, דרעהט זיך באלד טאקי אויס און לויפט ווייטער, דיא „זקנה“ נאך איהם, האָץ־האָץ בייא ר' חיים'ס שטוב, וואס פון א היבשע צייט יאָהרען שטעהט דאָרט איין חנאָ פון דער מיהל מיט ווייב און קינדער— א גרויס פּעקיל, אָהן עין־הרע!

פּאר שלמה'לען שטעלט זיך דענסטמאָל א וועלט מיט נייע עסקים. ס'איז דאָ ברוך־השם וואס צו טהון, אויף וואס צו קוקען, וואס צו בעטראכטען. לאָז זיך שוין נאָט אָנשרייבען דאָרט, וואס ער וויל, דערווייל אָבער אז מען לעבט בעדאַרף מען לעבען.

קודם־כל חאַפּט שלמה'לע זיך ארויף, באלד טאקי נאך חנאָ'ס אָנקומען אויף דעם וואָגען, עטליכע קונדסים אריין מיט איהם, א פּאָר שטעהען, אָנהאַלטענדיג זיך פון הינטען, צווישען דיא רעדער — און היידא! מען ציהט בייא דיא לייצען, מען שמייסט, מען מאכט מיט דיא ליפּען, שרייעט אין איין קול: „וויאָ־וויאָ! און מען טהוט א פּאָהר אביסעל פּערבייא דער שטוב. דערנאך נעהמט מען צום סמ'יק צוציקין, מען טהוט מיט איהם א רעד עפּיס אויף איין אנדער מין לשון, ארייג־לאָזענדיג זיך מיט איהם אין דיא הויכע דרכים פּארהערענדיג איהם וואס ער קען, פריהער פון דערווייטענס, מיט אָפּשייא, אונטערוואַרפענדיג איהם שטיקליך ברויט, שפּעטער אלין נעהנטער ביז מען פּערלירט דעם דרך־ארץ, און עס ענדיגט זיך, ווי דער שטייגער איז, מיט א שטיין און מיט א קוויטש ...

שלמה'לע אינטערעסירט זיך אויף שטארק מיט דיא נייע מיני דאָרפס־פּארשוינען, אלסדינג אין זייא קומט איהם אויס עפּיס משונה. מיידלעך אין נייע גראָבע שיך און זאָקען אין נייע סיטצענע קליידעליך פון א מיתה־משונה קאָליר מיט גרויסע רויטע קוויטען, גלאָטצען אויס גרויסע קעלבערנע אויגען, א פינגעריל אין דעם מויל — און קוקען. יונגליך אין חאלאטליך, אין נייע קנאקענדיגע לייב־

סערדאקליך און לייוועגדע פלידערליך, בלאָזען זיך, שעהמען זיך, דאלובען דיא נאָז— און שיסען פלוצים אויס, אין קילאק, א געלעכטער, וויזשענדיג בשעת מעשה טאָקי מיט דעם ארבעל, מיט דער פאָלע דיא נאָז, מחילה. היינט דאס ריידען זייערס, דאס עסען, איז אויך עפּיס אומגעלימפּערט — דאכט זיך גערעדט, און ס'איז עפּיס גאר געבעבעט, דאכט זיך גענעסען, און ס'איז עפּיס גאר געפרעסען. א קייען אביסעל, מישטעהנס־געזאָגט, א מאכען מיט דיא באקען, א זופּען מיט א הילך! דאס איינענע פּנים, דאכט זיך, דאס איינענע פלייש, און פּאַרט עפּיס נישט אזוי וויא ביי שטאָדט־לייט — עס שמעקט עפּיס מיט דאָרף. דיא ווילדע גאנז, א שטיינער, איז דאָס איינענע טאָקי וואס דיא הייטישע, איין פלייש, און דאָך עפּיס אנדערש — איין אנדער טעם, איין אנדער קאָליר. חנאַ אליין איז איינענטליך געוועזען נישט קיין גראָבער מענש, נאָר צווישען איהם און ר' חיים'ן איז גאָר קיין פערגלייך. דער חילוק צווישען זייא ביידע האט שלמה'לען געוואָרפען זיך אין דיא אויגען — חנאָ אקענען דעם טאטען האט גאר עפּיס קיין פּנים נישט! ס'איז אויך א גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנאָ'ס ווייב, און דער מאמע זיינער. טויבע־סאָסיע איז א ברייטביינענדיגע, א יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זיינען עפּיס מגושם: פערברענט, פערבראָטען פון דער זון. געהט זיא — איז גע־גאנגען, מען פּיהלט, אז זיא שטעלט א פוס, רעדט זיא — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער געמבע. זיא איז גוט נאָר אָבער פּראָסט. זיא איז פרום, וויינט ביי ליכט־בענשען, חליפעט וויא באלד זיא דערהערט פון דער פירזאָגערין א קול, חאָטש זיא פערשטעהט נים קיין וואָרט. אקעגען־זשע שרה, דיא מאמע זיינע, איז איין איידעלע, א שוואכע. האט קליינע, ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערליך, א פערפרומט בלייך פּנים מיט דינע ליפּען — אין גאנצען עפּיס א רוחניות, און אז זיא נעהט דאכט זיך זיא שוועבט. זיא איז א וואויקקענענדיגע, קען אלע תחינות פון ארץ־ישראל, ווייסט אויף דעם „מעין־טהור“, אלע דינים פון „חנ"ה“, וואס געהערען זיך אָן מיט איין אשה, לייענט דעם „צאינה־וראינה“, דעם „מנורת־המאור“ און נאָך אזעלכע ספרים. ווייזט ווייבער אין שול צו דאווגען, וואס צו זאָגען, ווען צו שפּרינגען קדושה, לייענט זייא אויף פיר, און האט מיט זיך דאַרט, אין דער ווייבערשער שול, א לימענע אָדער טראָפּענס אזוינע, אויף־צומינטערען אי זיך אי אנדערע בשעת דעם חלשה'ן....

און באמת טאָקי, אז שרה פלעגט לייענען האט מען געקענט טאָקי חלשה'ן. איהר לייענען איז געווען פול מיט געפיהל, איהר נגון'דיל דערביי האט געריהרט, געציפּט ביי דער נשמה, א שטיין אפילו וואָלט פון איהרע טרערען אויף

צוגאָסען געוואָרען. ס'איז בדאי אויף א ציקאוועשט צו שטעלען דאָ תּאָמש אביסעל פון דער תחינה ערב יום־כפור, בייא דיא וועקסענע ליכט מאַכען.

שרה לייגט קנייטליך. ווייבער, שכנות מיט געבראָכענע הערצער שטעהען ארום איהר. זיא לייגט און לייענט זייא דערבייא פיר מיט א ריהרענדער שטימע טיעף פונ'ם הארצען:

„רבונו של עולם, דערבארמדינער גאָט! דיא ליכט וואס מיר וועלען מאַכען אין שול אריין פאַר דיין הייליגען נאָמען וועגען און פאַר דיא הייליגע ריינע נשמות, זאָלען דערוועקען דיא הייליגע אבות ואמהות, זייא זאָלען אויס זייערע קברים פאַר אונז בעטען, אז קיין בייז, קיין צרות, קיין לייד זאָלען אויף אונז נישט קומען, און אונזער ליכט און אונזער מאַנענס ליכט און קינדערס ליכט זאָלען נישט אויסגעלאָשען ווערען פאַר דער צייט, חס ושלום.... וויא איך וועל לייגען דעם פאָדעם פון דיא קנייטליך פאַר אונזער פאָטער אברהם, וואס דוא האסט איהם מציל געוועזען פון דעם פייער אין קאַלכאויווען, אזוי זאָלסט־דוא אונז רייניגען פון זינד, אונזער נשמה זאָל קומען ריין פון שוכד צו דיר, וויא זיא איז געקומען ריין אין אונזער גוף אריין. — אין דעם זכות וואס איך לייג דעם פאָדעם פאַר אונזער מוטער שרה זאָל גאָט ברוך־הוא אונז געדענקען דעם זכות פון איהר צער, אז מען האט איהר ליבען זוהן יצחק געפיהרט צו דער עקדה. לאָז זיא א גוטע מליצה זיין, אז מען זאָל נים חאַפען בייא אונז אונזערע קינד'ערליך, זייא זאָלען פון אונז נישט אוועקגענומען ווערען און נישט פערוואָרפען ווערען ווייט פון אונז וויא דיא בלודנע שעפעליך. — אין דעם זכות, וואס מיר לייגען דעם פאָדעם פאַר אונזער פאָטער יצחק, זאָלסט דוא זיך איבער אונז דערבארמען, אז מיר זאָלען קענען מגדל זיין אונזערע קינדער, זייא קענען האלטען בייא א רבי'ן, עס זאָלען, וויא דאס ליכט, אונזערע קינדערס אויגען לייכטען אין לערנען, אין דער ליעבער תורה.... פאַר דעם פאָדעם, וואס מיר לייגען פאַר אונזער פאָטער יעקב, וועלכען דוא האסט געהאָלפען פון זיא שונאים, בייגעשטאנען איהם אין זיינע נויטען, אזוי זאָלסט־דוא אונז העלפען פון כל המשחיתים והמקטרגים, זייא זאָלען נישט קענען אָנריידען אויף אונז שלעכטס, אויסטראכטען בלבולים, צו פערשווארצען אונזער נאָמען.... מיר זאָלען אין דעם יום־הדין האבען א גוטען משפט מיט אונזערע מאַנען און קינדער, מיר זאָלען חליכה נישט זיין קיין אלמנות און אונזערע קינדער קיין יתומים.... בזכות שלמה וואס האט געבויעט דאס בית־המקדש און תפילה געטהאן, ווען אפילו נישט קיין יוד, א פרעמדער נאר פון איין אנדער אומה, אז ער וועט קומען אין בית־המקדש

אריין און דיך בעטען, זאָל זיין געבעט אויף אָנגענומען ווערען — אין דעם זכות, רבונו של עולם זאָל נישט פערשלאָסען ווערען דער טויער פונ׳ם הימעל פאַר מיין געבעט און לאָמיר געדאכט ווערען מיט מיין מאַן און מיט מיינע קינדער און מיט אַלע לייט צום גוטען אין דעם נייעם יאָהר. אָמן!"

לאָז נאכדם לאכען, ווער עס קען, לאָז ער זאָגען, אויב עס גייט זיך איהם דאס מויל, אז דאס איז נארישע זאכען. — אהער ליכט, אהער א סך אַזעלכע ריינע נשמות־ליכט! א סך אהער אַזעלכע ברענענדיגע געפיהלען, ריינע הערצליכע ווערטער, הייסע טרעהרען, געבעט און ליעבשאַפט צו תורה און חכמה, ליעבשאַפט צו מענשען, צו א גאנצער וועלט מענשען! און דאס אלסדינג בייא וועמען איז עס? בייא יודענעס, בייא פּראָסטע יודענעס, וואס אָנקוקענדיג זייא פון דרויסען דאכט זיך, זייא זיינען גאר נישט; וואס אָנקוקענדיג זייא פון מארק דאכט זיך זייא זיינען משונה פערגרעבט .. הלואי א סך אַזעלכע ווייבער מיט אַזעלכע געפיהלען און אַזעלכע ווערטער!

דאס מעגען הערען יענע, יענע.... און וויסען וואס אַזוינס א יודיש הארץ בעטייט, מעגען הערען און — שטומען!

6.

א פּאָר יאָהר אין דרינען זינט שלמה׳לע האט אָנגעהויבען לערנען תנ״ך, אין גאנצען איז ער נאך א קינד, און וואס פּאָרט, רבונו של עולם, האט ער שוין נישט איבערגעלעבט, וואו איז ער אין דער דאָזיגער צייט שוין נישט אויסגעווען? — מ׳זקי נאָר עפּיס וויא איין אלטער, וואס וואָלט אוועקגעלעבט משותלח׳ס יאָהרען! — ער איז געווען אין ארם־נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי און שושן הבירה דאָרט, און נאך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויף אין דער וויסטעניש, אין מדבריות און אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאכען. לאָז מען פון דעסטוועגען קיין טעות נים האבען, נישט מיינען, אז עס האט זיך געמאכט עפּיס איין אומגליק, און ר׳ חיים האט געמוזט עוקר זיין, זיך ארומ־וואָגלען מיט זיין הויזגעזינד נעביך, אָדער א שרפה, א מגפה, א בייזע מהומה, נישט דאָ געדאכט, איז אָנגעשיקט געוואָרען אויף דעם שטעדטיל, און דיא איינוואוינער זיינען זיך צעלאָפען, האבען, וויא דער שטייגער פון יודען איז אין גלות, זיך צער־שלעפּט אער אהין, איבער דער גאנצער וועלט. חלילה, קיין צער קיין בייז! דאָס

שטעדטיל איז וויא פריער א שטעדטיל, דיא איינוואוינער וויא פריהער איינוואוינער, ר׳ חיים איז ר׳ חיים, אלסדינג וויא פריער, איטליכער, ברוך־השם, אויף זיין ארט און שלמה׳לע האט פונ׳ם שטעדטיל קיין פוס אפילו ניט ארויסגעשטעלט. — וואס־זשע דען? דאס איז אזוינס, וואס פאר אלע אנדערע פעלקער איז עס א סוד, גאר ניט צום פערשטעהן, נאר בייא יודען פערקויפט זיך עס זעהר אפט. בייא יודישע קינדער גאר געשעהט אזוינס, אז מען זאל זיטצען טאג וויא נאכט פער־שפארט אויף איין ארט, נישט צו וויסען, וואס דא ארום געהט פיר, וואס מען ברויכט צו לערנען, צו טהון, בכדי צו לעבען מיט לייטען גלייך; מען זאל אויס־געטהון זיין פון אלסדינג דא, מבטל זיין אלע זאכען, וואס זיינען נייטיג פשוט אין לעבען אריין און איבערטראגען זיך אינגאנצען מיט דיא ביינער און אלע געדאנקען העט ווייט אין איין אנדער עולם, אין אנדערע צייטען; מען זאל נישט זעהען פאר זיך דיא וועלט, דאס וואס פאר דער נאז, און אפגעבען זיך אינגאנצען נאר מיט אזעלכעס, וואס העט א מאל, צו וועלכס מען בעדארף נישט האבען אזוי דיא אויגען און דיא אנדערע מענשליכע גראבע חושים וויא א שארפען כח הדמיון — א הויכע נאקעטע נשמה אהן לייב אהן לעבען!

שלמה׳לע נאך א יונג קינד, א היהנדעלע, וואס ליגט נאך אין דעם איי, נישט צו וויסען דאס ארט, דאס לאנד, וואו ער איז, נישט דאס פאלק, דיא מענשען, צווישען וועלכע ער געפינט זיך; וואס פרעגט איהם בחרם פון א לעבען דא צו זאגען — ער, שלמה׳לע, בעקלאגט זיך אין דיא געדאנקען ארום ערגיץ אין דיא ווייטע מקומות דארט! ער איז פערוואגעלט אין מצרים, אין דיא לענדער פון סיחון, עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאפ ליגט איהם אין דעם ים־סוף, אין דעם ים־המלח, אין דעם טייך פרת און דעם ירדן. פאר איהם גע־פינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען בעדארף ריידען לשון־קודש, עפיס נאר תרגום, מען זיטצט זיך בייא זייא אין געצעלטען, מען רייט אויף מויל־אייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון א „לאגעל״, מען געהט בארפים און טראגט נאזבאנדען, אלסדינג וויא דער שטייגער איז. אונזער נאטור דא, מיט איהרע מיני געוועקס, חיות און עופות געהער זיך מיט שלמה׳לען נישט אן. וואס מאכט עס איהם אויס פעלדער מיט תבואה — קארען, רעצשקע, קארטאפעלעס, פון וואנען ער עסט א „קרופניק״ מיט ברויט אלע טאג? וואס וויסט ער א סאסנע, בערעזענע און דעמבענע ביימער! ער וויסט נאר בייא זיך אין הארצען: וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און אייכבירטען, פימסענהאלץ און בונסענביימער. פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש וויסט ער: א ווזילטהיר, א לינדענוואורם און א פיפערנאטער, א

לעמפערט, א אינד, וואס טהוט מאַהן גלוסטען אויף קוואלען וואסער, א שור־הבר און א מירקילטויב. הכלל שלמה'לע איז נאָר א געבירטיגער דאָ און אליין איז ער עפּים וויא נישט קיין היגער, לעבט ערגיץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז פּארצייטען און זיין וועלט איז א יענע, וואס א מאָל, דאָ איז ער א גר און דאָרט — איין אלט־געזעסענער; ער קומט א היים, נאָר אויף א ווײלע, וויא א גאסט אויף דער סטאנציע, עסט־אָפּ, נעבטיגט איבער — און מארש אהין, ווייטער מאקי אהין!.... זיין לעבען איז, וויא דאס לעבען פון טויזענדער אנדערע שלמה'ליך, נאָר פון א זכר וועגען — אזוי און אזוי איז געווען דענסטמאָל, בימים ההם, אין יענע צייטען.

נאָר לעבען מיט דעם זכר אליין דערפון, וואס איז געווען; בלייבען בייא א געשיכטע און דרעהען זיך, דרעהען זיך אויף איין אָרט, ווייטער נישט אויף קיין האָר — אזעלכעס הייסט נישט געלעבט נאָר געטרוימט. אונזערע עלטערן, וואס זיינען געזעסען בייא דיא טייכען פון בבל און דער קאָפּ איז זייא געלעגען גאר ערגיץ אנדערש, האבען שפּעטער ערשט, ביים צוריק־קעהרען זיך פונ'ם גלות, דערפיהלט אליין און אין שמחות דערצעהלט, לויט עס שטעהט אין דעם שיר־המעלות, אז נישט געלעבט האבען מיר, נאָר היינו כחולמים, מיר האבען געחלומט.

און וויא באלד אזא לעבען וואס איז א חלום, וואס־זשע איז פאר א וואונדער, אויב אין איהם גרייסט זיך אזוינס, וואס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, אויב עס דרעהען זיך ארום אין איהם רוחות, שלעק, און ס'איז גאַנץ רעכט אויך בהמות מיט מענ'שליכע צורות, וכדומה נאָך אזעלכע ווילדע בעשעפעניש!....

ווע נישט דיא ציצית, דיא מזוזה און קריאת־שמע, דיא דאָזיגע דרייא גוטע שמירות, וואס האבען י־לכמ'ז'לען אביסעל בערוהיגט, וואָלט ער חלילה יונג פון דער וועלט געגאַנגען פאר גרויס מורא, וואס ווילדע בעשעפעניש האבען אויף איהם אָנגעמאכט.

ס'איז כדאי צו וויסען חאַטשע נור א טהייל חלומות פון שלמה'לעס יוגענד, וויא אזוי און דורך וועמע ס'איז איהם ענטפּלעקט געוואָרען דער סוד פון רוחות, גלגולים און פיעל אנדערע שרעקליכע זאכען נאָך גאר אין דיא קינדישע יאָהרען.

אין דעם שטעדטיל ק... פלעגט צייטענווייס זיך א ווייז טהאָן, וויא פּלוצים פונ'ם הימעל אראָפּגעפאלען, א יוד מיט א ווילדער גרויער באָרד, איין אויג א בלינדס, דאס אויסזעהן זיינס שטארק שטארק משונה און געקוקט האט ער ביין פון אונטער דיא לאנגע ברעמע, האלטענדיג אביסעל איינגעבויגען דעם קאָפּ.

זיין אָנקומען האט זיך געלאָזט הערען אין דעם גאַנצען שטעדטיל, אלע אין איין קול: דער בעל־שם, רבי אליה בעל־שם! יודען פלעגען ניט קענען זיך זאט אָנדערצעהלען פון רבי אליה׳ס גרויסע וואונדער פון זיינע סגולות און קמיעות — דאָרט און דאָרט האט ער ארויסגעטריבען א גלגול, דענסטמאָל און דענסטמאָל האט ער געהאַט צו טאָהן מיט „זייא״, מיט דיא נישט־גוטע, וואס האבען פאַר איהם דאס נייך־יעהריגע, ציטערען פאַר זיין פּיפּס. דערבייא איז דערקלעהרט געוואָרען דער טעם פון זיין בלינד אויג, אזוי: אז ער רופט צונויף דיא שדים וועגען עפּיס א זאַך, שיט ער אוים א זעקעלע מאָהן און הייסט זייא מיט א שפּרוך, ביז איין מאָהנדעל צונויפ־קלייבען, ווארום אָהן עפּיס איין ארבייט, לאָזען זייא איין רגע שטעהען ליידיג קענען זייא מזיק זיין. איינמאָל האט ער זיך פאַרגעסען מאָהן אויסצושיטען האבען זייא איהם איין אויג אויסגעדראַפּעט.

אָט דעם רבי אליה׳ן, איבער וועלכען עס האט זיך ארומגעטראָגען אזעלכע שרעקליכע מעשיות, אז שלמה׳לע האט דערזעהן, איז איהם פאַר שרעק דער מאַטעס מילך ענטפאַלען. אמת טאַקי וויא רבי אליה פאָרעט זיך מיט רוחות, דערבייא איז ער נישט געווען, נאָר דאס בלינדע איינגעל האט איהם בעוויזען גאַנץ קלאָהר, אז דיא מעשה א־פּנים איז טאַקי אזוי — אלא נישט, פאַר וואָס־זשע איז ער בלינד?... שפּעטער אביסעל מיט דער צייט, איז איהם בעשעהרט געווען צו זעהן אזוינס אליין טאַקי, מיט זיינע אויגען.

ווינטער בייא נאַכט, ארום ניין א זייגער, פלעגט געוועהנטליך שלמה׳לע און זיינע חברים געהען פונ׳ם חדר מיט פּאַפּירענע לאמטערנעליך אין דיא הענד, מיט געפּילדער און געזאַנג, פייפענדיג אין דיא קולאַקעס און צופּויקענדיג מיט דיא באַקען. קוים איז מען אויפ׳ן וועג צוגעקומען צו דער גרויסער קאַלטער שול, וואו עס דאַווענען אלע נאַכט מתים, לויט יודען מיט בערד זאָגען, האט פּלוצים עפּיס וויא אָפּגענומען דאס לשון. מען איז אין איין שרעק איבערגעיאָפען דאס שטיקעל וועג פאַרבייא איהר, האַלטענדיג זיך בייא דיא ציצית און שרייענדיג, בייא זיך אין הארצען, שמע־ישראל! דערנאָך אז גאָט האט געהאָלפען מען איז פון דער סכנה ארוים, האבען יודישע קינדער, וויא דער שטיינער איז, זיך געשטאַרקט, געפּענט א מויל און געזונגען שירה האָפערדיג בעהאַרצט.

איינמאָל, אין א שטאַרק קאַלטער ווינטער־נאַכט, אז שלמה׳לע איז בעהאַרצט, וויא געוועהנטליך, אריינגעלאָפען אין שטוב, האט מען איהם באַלד אָפּגעשטעלט מיט א בייזאומיטיגער מינע, און דער „גוט׳ן אָוונט!״ איז איהם געבליעבען שטעהן

וויא א ביין אין האלז. ער וויל ארויס מיט עפּעס א וואָרט, נאָר מען ווייזט איהם ווינקענדיג מיט א פינגער אויפ'ן מויל — שאַ! ער זעהט, ס'איז עפּיס נישט גלאָט. אין שטוב איז טונקעל, דיא מאַמע איז נישטאָ, פון דיא טאַנסביכלען אויך קיינער נישטאָ, דיא קינדער זיצען צושטערט, איטליכער פאַר זיך אין א ווינקעלע. וואס זאָל ער נעביך טאָהן? ער געהט, פון קיינעם נישט בעמערקט, אויף דיא שפּיטץ־פינגער און קלעטערט ארויף שטיל וויא א קעטצעלע אויפ'ן אויווען, חאַטש צו דער־ווארעמען אביסעל דיא נשמה פאַר קעלט. פונ'ם אלקירעל אויף יענער זייט אויווען — א חדר'ל פאַר א פאַר־פאַלק, פאַר דעם עלטערן ברודער מיט דעם ווייב — טהוט איהם עפּיס שטאַרק א שיין, ער ציהעט ליגענדיג זיך אויס מיט דעם קאָפּ אהין, נימט בנגבה א בליק און בלייבט פערגאַפט, נישט קענען א ריהר זיך צו טהון מיט קיין אבר. דאס ווייבערשע בעט דאָרט איז פערהאַנגען, זעהט ער, מיט א פאָרהאַנג, אָנגעזעטצט פון אויבען ביז אראָפּ מיט בריוולך־שפּילקעס, וואס פונקלען אָקעגען דער שיין פון אוואַניש־ליכט, (א גראָב־חלבדיג ליכט מיט א באוולענעם קנייט'ל), דיא באַנק, וואס לעבין דער רובע דאָרט, איז אָבגערוקט און אויף איהר אָרט איז אויסגעגראָבען אין דער ערד א גריבעל. איינער עפּיס פון א ווילד אויסזעהען האלט א שוואַרצען האָהן, רייבערט קרייטיכער אזוינע און מאכט משונהנע הוויות. טהוט א זעטץ דעם האָהן אין קעפּיל און לאָזט ארויס אויף משונה קוקות עפּעס נישט קיין מענשליכע ווערטער: „איה־ביה סטיטיה, אנרפטי, מרום, שמריאל“, ער דרעהט מיט דיא אויגען, בלאָזט שעפּשטשעט: „מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ“, א טופּ געבענדיג מיט דיא פיס, א מאַך מיט דיא הענד, וויא ער ראַנגעלט זיך מיט עמיצען, און בייא איטליכעס „מצפּץ“ דערלאַנגט ער א דרעה, א זעטץ דעם האָהן אין קעפּיל אזוי, אז ער פערגעהט זיך נעביך חאָרחלענדיג. פון אונטער דעם פאָר־האנג הערט זיך אויך א שרייען, א קרעכצען, וואס רייסט אויס א שטיק הארץ. דער ווילדער פארשוין צושאָקעלט זיך שטאַרק בייז, ציהעט איין דעם אָטהעם אין זיך, קוועטשט זיך און לאָזט ארויס וויא פונ'ם בויך עפּיס משונה'דיגע ווערטער: „תלמכא חישה ובסוסביק פסלמגיא“, חאַפּט דעם האָהן ביים גאָרגעל, דרעהט מיט איהם וויא צו כפּרות, טהוט איהם א וואָרף אין גריבעל.... פארשיט און — דאס ביינקעל שטעהט באלד טאַקי ווידער אויף זיין אָרט.... פון אונטער'ן פאָרהאַנג געהן ארויס א ביטער געשרייא, צוגלייך טאַקי א קוויטשעלע מיט א געוויין — מזל טוב! זאָגט עפּיס א יודענע און דיא מאַמע, צונעהמענדיג אביסעל דעם פאָרהאַנג און ארוישטעקענדיג דיא קעפּ, א יונגעל, הלואי אויף לאַנגע יאָהר!

— מזל טוב! — מאכט יענער פארשוין, סאפענדיג וויא א גאנז — איך האב געהאט היינט מיט „זייא" א גוט שטיקעל ארבייט. פון היינט אן וועלען שוין בייא דער קינפעטאָרען דיא קינדער זיך האלטען און קיין „בענעמעניש" וועט זיך, גאנץ זיכער, מעהר נישט טרעפען.

דעם פירוש פונ'ם דאָזיגען גאנצען ענין און פון „בענעמעניש", איז שלמה'לע אין עטליכע טעג ארום געוואָהר געוואָרען דורך „גרויסע", וואס האבען וועגען דעם צווישען זיך געפיהרט א ברייטען שמועס און דערבייא גאנץ ערנסט מיט אויס־געצוויגענע פנימער דערצעהלט א געשריבענע מעשה, וואס דיא האָר שטעלען זיך קאפויר זיא הערענדיג.

„אין דעם קליין שטעדטיל גאלינג, נישט ווייט פון חעלעם, איז געוועזען איינער מיט דעם נאָמען ר' גבריאל. אז דאס וייב זיינס איז געלעגען געוואָרען למזל מיט א יונגעל, האט ער געשיקט בעטען דעם חעלמער רב, רבי אליה בעל שם, ער זאָל קומען מיט זיין כבוד מהל זיין דאס קינד. דיא מעשה איז געשעהען אין חודש סיון, דאָנערשטיג. רבי אליה איז אין דעם טאָג טאקי אוועגט־צייט געקומען נאָהענט צום שטעדטיל, האט ער דערזעהען מכשפים און מכשפות מעהר פון הונדערט טויזענד. איטליכען פונ'ם מויל געהט ארויס א פלאם־פייער, ארום זייא ברענט אויך א פייער, און זייא אלע שפילען זיך אָט מיט דעם דאָזיגען קינד טאקי, וואס איז געבוירען געוואָרען. אז דער רב האט א קוק געטאָהן, ע־הע, אזוי איז דיא מעשה, טהוט ער א זאָג דעם משרת זיינעם: ניבער גיב מיר אהער וואסער פון מיין פלעשיל! פאר'ן וואשען דיא הענד האט ער געזאָגט א שפרוך מיט דעם שם און גענומען זיבען מעסערס, זיבען ברעטליך, צווייא חלות מיט זיבען שיך, און איטליכען שוך ארייג־געשטעקט א מעסער, דערנאך טהוט ער אויס דיא שיך פון זיינע פיס, וואשט צווייא מאָל דיא הענד, שטעלט אויף דעם גראָבען פינגער פון דער רעכטער האנד און זאָגט אזוי: מיט דעם כח פונ'ם היילינען שם, אזעלכען און אזעלכען, בין איך מבטל דעם כישוף פון דיא מענער און וייבער, דיא מכשפים און מכשפות, עס זאָל נישט שאדען דעם קינד, און מיט דעם דאָזיגען שם האט רבי אליה דערהרגעט אלע מכשפים. באלד טאקי נעהמט ער דאס קינד, אָפפיהרען עס צו זיין פאָטער און מוטער, און תיכף וויא ער קומט אריין צו זייא רעדט ער ארויס דעם הייליגען שם „שמשיהו" האבען אלע מענשען אין שטוב באלד דערזעהען, אז יענס קינד, וואס ליגט לעבין דער קינפעטאָרען, איז נאר שטרוי און קליאָטשע — א פערבלענדזשער־ניש, בעהיט זאָל מען ווערען! עס האט זיך נאָר געדאכט, אז א מענש מישטעהנס

נעוואָנט, ער נעהעמט דאס אמת'ע קינד, וואס ער האט מציל געוועז פון דיא קליפות, און ניט עס אָפ צוריק דער מוטער" *).

פון דענסטמאָל אָן איז שלמה'לע שטארק צודרעהט, עס דאכט זיך איהם, ס'איז איינגאנצען דאָ — א פערבלענדזעניש! אָט חאפט דעם, יענעם דער רוח, אָדער דער רוח האט זייא שוין לאנג נעהאפט, עס דאכט זיך נאָר בריות, און באמת איז זייער נשמה פון קליאַטשע. ער אליין איז אויך קליאַטשע....

7.

א מייסטערין שרעקליכע מעשיות אזעלכע צו דערצעהלען איז געוועזן יאחנע־סאָסיע, אָדער לייבציכע, וויא זיא האט געהייסען. זיא האט, זאָל זיך איהר גרינג שלוקערצען דאָרט, מיט איהרע מעשיות זעהר פיל אויף שלמה'לען געווירקט.

לייבציכען, קען מען זיכער זאָגען, האט נאָט בעשאפען אויף דער וועלט מיט דער איינציגער כוונה אליין, כדי אויסצודריקען מיט איהר געשטאלט גאנץ שאַרף, אין העכסטען גראד, א טהייל פון יענע חפצות, וואס געפינען זיך בייא ווייבער איבערהויפט צו ביסליכוויים נאָר. ווען א גרויסע מאָדניצע אין פאריז, אָדער אין ברדיטשוב א שטייגער, שטעלט מיט זיך פיר וויא זיא שטעהט און נעהם, א לעבעדיג בילד פון דער ווייבערשער תאוה — פוטצען זיך, דאס הייסט, אינגאנצען איז זיא א גאָרנישט, נאָר א פוטץ, אזוי האט לייבציכע אויף פירגעשטעלט מיט איהר מיילבען דיא ווייבערשע תאוה — צוריידען און בערריידען, נישט אויסצולאָזען קיינעם און קיין זאך אין דער וועלט. אוועקגענומען בייא איהר דיא דאָזיגע איינציגע מעלה, וואלט זיא געמענט גאר ניט געבוירען ווערען, קיינעם חלילה וואָלט עס נישט געאַרט. — לייבציכע פלעגט, וויא א נאָהענטע שכנה, קומען צו שרה'ן ר' חיים'ס ווייב, לייען אמאָל דאס, אמאָל יענס, און כמעט אלע פריהמאָרגען נעהמען פונ'ם פריפיטשאָק א קויל פייער בייא איהם. שוועבעליך, וויא היינט, האט מען דענסט־מאָל ווייניג געוואוסט, מען פלעגט געברויכען אנדערע מיני מיטעל און פייערנצייג. לייבציכע פלעגט דאס קויל פייער אריינשארען אין א טעפיל, בלאָזען עס צווישען דיא קאלטע קוילען דאָרט, און דערבייא אויסשיטען גאנצע זעק רייד. איין מאָל אין וואָך האט געמוזט צווישען דיא דאָזיגע צווייא שכנות זיך מאכען א רוגז.

---

*) ספר „תולדות אדם" מאת הר"ר אליהו בעל שם, סימן פ"ג.

געוועהנטליך פלעגט דער רוגז ארויסשפּרינגען אין א מארק־טאָג, איבער עפּיס א מציאה, נאָר מעהר פון א טאָג האט ער קיינמאָל נישט געדויעט. מאָרגען גאַנץ פריה איז שוין לייבציכע מיט דעם פייערטעפּיל געקומען, איז געווען זיס וויא צוקער, געבלאָזען אין טעפּיל און גערעדט א שרעק.

אין דיא לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זיא אָפט קומען זיטצען בייא שרה'ן מיט עפּיס איין ארבייט, מיינסטענס מיט א זאָק אין דער האַנד און האַלטען זיך עצות, צי ס'איז שוין צייט אָנצוהויבען דיא פּיאטע, אָדער אויף וויפיל אייגליך אָפּצולאָזען דיא זאָק. דערבייא האט זיך איהר נישט צוגעמאַכט דאס מויל, גערעדט, בערעדט, דערצעהלט משונה וואונדערליכע מעשיות, וואס זיינען זיך פערלאָפען אין דער וועלט, אויך מיט איהר אליין און מיט איהר זיידען עליו־השלום, שווערענדיג זיך מיט כל השבועות, אז אלסדינג, וואס זיא דערצעהלט, איז אמת. פון איין מעשה איז זיא איבערגאַנגען אין דער אַנדערער, און אמאל האט זיא אויסגעמישט צווייא מעשיות אינאיינעם. פון וואס מען זאָל נישט געווען ריידען איז זיך עס נישט אויסגעגאַנגען אָהן לייבציכעס א מעשה. האט מען גערעדט פון עפּיס א שלאפקייט, קרחת א שטיינער, איז לייבציכע ארויס מיט דער שפּראַכע:

— שאַ, אָט האט איהר אייך, יודישע קינדער, גאר א פרישע מעשה! פסח קלאָטץ, אָט דער ישובניק קלאָטץ, א רויטער, א געזונטער, נאָר טאַקי א פויער. זיטצט ער זיך, פסח, איבער א גרויסער שיסעל וויערמילך, אריינגעטאָהן אינגאַנצען מיט חשק אין דער אכילה. וואס דען־זשע זאָל א גראָבער יונג טאָהן? וויא פסח זיטצט זיך דאָ אזוי, דיא נשמה זיינע אין שיסעל, קומט אריין אין קרעטשמע צו איהם עפּיס א פרישער פּאַרשוין. ווער דער פּאַרשוין איז? דאס וועט זיך שוין ארויסווייזען ווייטער, שפּעטער אביסעל. שטעהט ער זיך דער פרישער פּאַרשוין אקעגען קלאָטץ'ן, קוקט־קוקט, נישט אראָפּצונעהמען פון איהם דיא אויגען. און וויא פסח שעפּט אָן א גרויס לעפעל וויערמילך און טראָגט עס צום מויל, אזוי מיין פּאַרשוין טהוט איהם א פּאַטש איבער דער האַנד און דאס לעפעל מיט דעם וויערמילך פאלט אריין באַץ אין שיסעל. דוא זעהסט, מאַכט דער פּאַרשוין צו איהם, אָט דאס קליינטשקע שווארצענקע פינטעלע, וואס שווימט דאָ ארום אין שיסעל? ניין, דאס איז נישט קיין פראָסטע פינטעלע. ס'איז דיין מזל, וואס איך האב מיך דאָ בעצייטענס אונטערגעחאַפּט איידער דוא האסט עס אראָפּגעשלונגען. דאס גוטעטשקע פינטעלע איז עס. ווילסט וויסען ווער, וואס? — נאַ! דאס קרחת האט זיך עס פערוואַרפען אין א שוואַרץ פינטעלע און געוואָלט מיט דעם וויערמילך

אינאייגעם דיר אין בויך אריין. ער נעהמט באלד טאקי א פאחיריל, גיסט אהין אינווייניג אריין דאס זויערמילך מיט דעם פינטעלע און הייגגט עס אויף איבער דעם אויבען. פסח קלאָטץ שטויסט זיך שוין אָן ווער דער פארשוין איז, איינער פון דער גוטער בנופיא איז ער. ער האט איהם זעהר שיין בעדאנקט. דערנאך איז פסח קלאָטץ געפאָהרען אין שטאָדט אריין און געבענשט גומל.... וועט איהר דאָך מיך פרעגען, וואס איז, יאחנע־סאָסיע, דער סוף מיט דעם פאחיריל? אוי, אזא סוף מיט אלע אונזערע שונאים געזאָגט געוואָרען! עס איז אויסגעטריקענט געוואָרען וויא א שפענדיל, פון א מינדסטען בלאָז האט עס מיט איהם געוואָרפען וויא א קדחת. דער רוח האט שיער נישט צוגענומען דאס קדחת, אזוי האט עס געליטען, ליגענדיג דאָרט פערשפארט. בעדארף זיך מאכען, אז מען זאָל מיט א שפילקע א שטאָך טאָהן אין דעם פאחיריל איז דאס קדחת וויא א רוח ארויסגעפלויגען. אזוי פליהען זאָל איך, רבונו של עולם, אין פיעל גוטס, אָמן!

זינט דער דאָזיגער מעשה זאָגט זיך שלמה'לע אָפּ, פאר שרעק, פון זויערמילך. עס בעקומט איהם נישט איבערהויפט דאס עסען, דיא בעסטע שפייז אפילו. ער קוקט זיך צו אין טעלער צו א מינדסט שווארץ פינטעלע און ציטערט — אָט טהוט איהם א נעהם דאס קדחת!

איינמאָל אין א ווינטער־נאכט זיצט זיך שרה מיט לייבציכען לעבין אויבען און פליקען ביידע פעדערען. אקעגען זייא אויף דער באנק זיטצט דיא קאטץ, פערלייגענדיג אונטער זיך דיא הינטערסטע פיס, מאכט מיט דעם ווידעלע און קוקט מיט א פאָר גרינע אויגען. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט א פייעריל, דיא קינדער, א מאָל דער, א מאָל יענער, ווארפען אונטער דארע שפענדליך. אין שטוב איז ווארם, מחיה, עס רעדט זיך עפּיס געשמאק, אזוי געשמאק.

— וואס פון דער קוה, שרה, רעדסט־דוא? — פאלט לייבציכע אריין שרה'ן אין דיא רייד — דיא קוה גיט עפּיס ווייניג מילך, זאָגסט־דוא, דיא קוה? דאס נעהמען דיא מכשפות צו דאס מילך. איין מיטעל דערצו איז, קאָכען דאס „צער־רעלקע" (א שטיקעל ליינוואנד אויף איבערזייען דאס מילך). אז איך בין נאך א מיידיל געווען האט זיך געטראָפען ביי'ם זיידען, פיר אויף צולאנגע יאָהר, א מעשה, אין דעם יאָהר טאקי, וואס מיט דעם גאָנער, א ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האבען — דער זיידע. ס'איז נאך אזא מעשה נישט דערהערט געוואָרען אין דער גאנצער וועלט. מען האט איהם נישט געקענט ריהרען פונ'ם אָרט, אזוי שווער איז דער גאָנער געווען, א הונדערט פונט, און אפשר נאך מעהר. ער האט בעדארפט

געבען אודאי עטליכע טעפ שמאלץ, און גריוועז נאר אָהן א צאָהל. צוריקטראָגענדיג איהם פונ׳ם שוחט, א געקוילעטער שוין, גיט ער זיך פּלוצים א שטעל אויף דיא פיס, טחוט זיך א לאָז, מיט א פייף איבער דער גאנצער גאס, און ווערט פערשוואינדען. ווער גאָנער, וואס גאָנער — א גלגול איז דאס גאר געוועז!.... טפו, איך מיש איין מעשה מיט דער אנדערער, פליישיגס מיט מילכיגס. פון מילך וויל איך דאָ נאר דערצעהלען. א מיידיל אז איך בין נאך געוועז, האט דיא רויטע קוה דעם זיידענס, עליו־השלום, אויפגעהערט במעט צוגעבען מילך, איז געוואָרען מאָגער, דאר־קוואר מיט ליידיגע אייטער. דיא באָבע טעמע, זאָל א גוטע מליצה זיין, האט זיך שטארק געערגערט. געה, זאָגט זיא, גיב פרעסען א קוה, אז זיא וויל נישט געבען קיין מילך. מכות איהר... פּעטריכע, זאָל זיך מיהען נישט מיהען דאָרט, האט צוקרינגענדיג זיך מיט איהרע א חברתה, א מכשפה, אויסגעזאגט דעם סוד, אז דאס איז איהר מלאכה, און פאר א טרונק בראנפען געהייסען אָט וואס: „טעמא, מאכט זיא, נעהם צעליינג אָוועגט־צייט אויפ׳ן פריפּיטשאָק א פייער, שטעל ארויף דאָרט אויף א טרינישקע א טעפּיל, אין טעפּיל טהו אריין דיא „צעדעלקע“ און דיא האָר פון א פלעדערמויז מיט דיא קרייטעכצער, וואס איך גיב דיר דאָ. טהיר און לאָדען זאָלען זיין גוט צוגעמאכט, חוץ דיר, זאָל קיינער אין שטוב נישט זיין. אויב דוא האסט שטארק מורא, מעג יאחנא־סאָסיא מיט דיר בלייבען. אז דאס טעפּיל וועט אָנהויבען קאָכען וועסט־דוא הערען א קלאפּ אין דער טהיר, שפּעטער אביסל קולות מיט א געבעט: טעמא עפען דיא טהיר! און דוא שא. דאס וועט דיא מכשפה קייקעלינדיג זיך אייפ׳ן בויך, קומען בעטען זיך, און אָננעהמען דאס קול פון דיין מאַן, און נאך אנדערע אלערלייא קולות, דוא אָבער ציט.... עפען נים למען־השם ולמען־השם“. בק־הוה. איך געדענק עס וויא היינט. ס׳איז אָוועגט־צייט, אין שטוב איז פינסטער, איך מיט דער באבען, מיר אויף צו לאנגע יאָהר, שטעהען מיר ביים פריפּיטשאָק. דאס טעפּיל אויף דער טרינישקע, אונטען ברענט א פייער, קוים הויבט אָן דאס טעפּיל טיאָך, טיאָך, הערט זיך אין דער טהיר קלאפּ, קלאפּ. דיא באבע ציטערט, שטשירעט אוים אויף מיר איין אויג, פארבייסענדיג מיט דיא ליפּען, מיר אין הארצען קלאפּט אויך — טיאָך, טיאָך, נאָר גארנישט, שא! פּלוצים הערט זיך א קול וויא פונ׳ם זיידען, אָבער אקוראט אזוי, מען האט געמעגט שווערען, מיט א געבעט: טעמע, לאָז מיך אריין, טעמע! דיא באָבע פארבייסט נאך שטארקער מיט דיא ליפּען, ווינקט מיר מיט א פינגער אויפ׳ן מויל, דאס הייסט — שא יאחנע־סאָסיע! איך ליינ אלץ אונטער שפּענדליך. דאס טעפּיל קאָכט פון דרויסען הערען זיך קולות: ווידער וויא דעם זיידענס קול מיט גוטען און מיט

בייזען. דאס איז געווען זיא, דיא מכ..פה'טע, עס האט איהר א פנים גוט גערדעהט אין בויך פונ'ם קאַבעניש אין טעפּיל. שפּעטער אביסעל א חריוקען פון א חזיר, א היילען פון א הונד, א מעקען פון א ציג, א מיויקען פון א קאַטץ. דערנאָך, דערנאָך, הערסט־דוא, שרה, וואס איך וועל דיר בעסער זאָגען — טהוט פּלוצים א זאָג לייבציכע, פּארקוקענדיג זיך אויף דער קאַטץ, וואס ליגט זיך אויסגעשטרעקט אקעגען אויף דער באַנק, דרעהענדיג דעם וויידעל און מאַכענדיג מיט דיא פאָדערסטע לאַפּקעס — דוא הערסט, עס געפעלט מיר עפּיס נישט דיין קאַטץ. איך האב מורא, אוי א וועהטיג איז מיר נישט, דאס איז א גלגול!.... א קאַטא!

— א־קאַטא, א־קאַטא, א־קאַטא!....

דיא קאַטץ דערשרעקט זיך, לויפט און פאלט אריין אין דעם טאָפּ פּעדערען, שפּרינגט געשווינד ארויס, איינגעטינקט אין פּעדערען וויא א שווארץ־יאָהר. עס ווערט א געשרייא, א יאָגעניש, זיא פּוטץ אויף טיש און אויף ביינק, און אלע נאָך איהר. ס'איז א צאַרען, א מהומה אויף דער בידנער קאַטץ נעביך גאר פּלוצים, אומגעריכט!....

פון דענסטמאָל־אָן דאכט זיך שלמה'לען גלגולים. דער נאַנער איז נישט קיין נאַנער, דיא קאַטץ איז נישט קיין קאַטץ, אויף דער מענש, להבדיל, איז נישט קיין מענש, דיא דאָזיגע וועלט דאָ איז אינגאַנצען טאקי נאר — איין עולם הדמיון!

8.

דאָ אויף דעם עולם איז שלמה'לע א למדן, ווייסט נישט פון א לעבען צוואַנגען, דערפאר דאָרט — אויף יענעם עולם, וואָהין ער פארפליהט דורך דעם לערנען, איז ער א ווילדער חכם, סען אלסדינג וויא א גרויסער למדן, אזעלכעס אפילו, וואס איז פאר אנדערע הייגט נאר א סוד; ער לערענט גמרא, פארנעהמט זיך מיט דינים ומשפּטים און נאָך אנדערע זאכען דאָרט. ער איז א דאַרטיגער מיט אלע געננ, מיט דעם שטייגער רעדען, מיט דעם שאָקלען זיך, אינגאַנצען מיט דיא ביינער, מיט לייב און לעבען. פאר איהם איז דאָרט א וועלט מיט עסקים — ס'איז דאָרט א מחלוקת איבער איין איי, וואס דיא הוהן האט יום־טוב געלעגט. לוים געהמען מעשר, כהנים נעהמען תרומה, זיינען מקריב קרבנות, און יודען — שמייסט

מען מלקות.... שלמה'לע איז שטארק פארנומען. וואו פאר איהם ציים, ווען ציים? נישטא קיין ציים! — דער קאפ איז איהם דול.

איינמאל, נאך א גרויס דולעניש, אז שלמה'לע איז וויא א גאסט פון יענער וועלט אהיים אראפגעפאלען, עפיס איבערצוהאפען, האט ער באלדביים אריינגאנג אין שטוב דערהערט א יאמער א קלאג, וויא מע בעוויינט א טויטען. דיא מאמע ברעכט דיא הענד, טענה'ט עפיס און וויינט אויף א ניגון. דוד'ל און איידעלע, צוויא ברעקליך קינדער, שטעהען פון דערוויטענס אין א ווינקעלע און רעווען, קוקענדיג אויף דער מאמע, מיט אפענע מייליכליך. לאה, דיא עלטערע שוועסטער, זיטצט אויף דער מילכינער באנק אראפגעלאזט דעם קאפ און איז שטארק פאר־אימערט. שלמה'לען ניט א טיאכקע דאס הארץ, אין דיא אויגען שטעלען זיך איהם טרערען, און ער הויבט אן באלד טאקי אויך צו וויינען.

— אוי, א גזר־דין, א גרויס אומגליק, אוי־וועה, האט אונז געטראפען! — טענה'ט דיא מאמע, פארגעהענדיג זיך פון טרערען.

— מא—אמע, מא—מע—ע! רעווען דיא קליינע קינדער און קראטצען דיא קעפליך מיטביידע הענטליך.

— אי—איק—היק! שלוכצט שלמה'לע, דער ד א ר ט י ג ע ר חכם, און שנייצט דיא נאז.

— ווייז, שלמה'לע, וויין! — זאגט דיא מאמע מיט תחנה־לשון, אז זיא האט איהם בעמערקט, און לייגט ביידע הענד איהם אויפ'ן קאפ ארויף — טהו, אל־מאכטינער פאטער, דיא טרערע: פון ריינע אומשולדיגע קינדער מאכן אין דיין לאגעל. אוי, אומגליקליך קינד, ווייסט איז אונז, פינצטער איז אונז — פינצטערע שקאלעס... יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאלעס!

— געוואלד! — שרייעט שלמה'לע, פארגעהענדיג זיך אונטער דער מאמעס הענד.

שלמה'לע דער „ד א ר ט י ג ע ר" האט געהערט, אז אויף דער וועלט „ד א" געפינט זיך בייא „ז י י א" עפיס שקאלעס. וואס מען טהוט דארט אזוינס? דאס האט ער נישט געוואוסט. געהערט נאר, אז מען שמייסט א שרעק. אצינד, דער־וויסענדיג זיך, וואס דער מאמעס געוויין בעטייט, — אז ס'איז דא א בעפעהל, מען זאל יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאלעס, איז איהם ענטפאלען דאס געזונט. עס האט איהם זיך געדאכט, אט שטעהען זעלנער. מען נעהמט איהם, מען פיהרט איהם, מען שמייסט.... און דאריבער האט ער נעביך געשריגען — געוואלד!

דיא מאמע־זשע ווידער האט געוויינט נישט אזוי דערפאר, וואס מען שמייסט, שמייסען שמייסט מען דאך אין חדרים להבדיל אויך, נאר גלאט אזוי, ווייל שקאָלעס איז א מיאוסע זאך. דער נאָמען שקאָלעס אליין איז שוין פע, א שרעק, ס'איז דאך איין עק פון דער וועלט, אוים יודישקייט. וואס קען חלילה פון יודישע קינדער ווערען?

יודען אין שטעדטיל זיינען ארומגעגאנגען אָהן קעפ, מען האט געזיפצט, גע־קרעכצט און גערעדט פון דיא שקאָלעס. דערבייא געמומעלט אויף עפים א דייטשיל, א ליכטענטהאל, וואס פון איהם און נאך אזעלכע וויא ער, „בערלינער", קוממט דאס גאנצע שפיל ארוים. מען האט געמאכט אסיפות און געטראכט, וואס טהוט מען עפים דערצו. ס'איז געבליבען: מען זאָל גוזר־תענית זיין, זאָגען תהלים, רייסען קברים און איינלעגען דיא וועלט. מלמדים נעביך זיינען געווען געפלעווט, שטארק דערשלאָגען, האבען געציטערט פאר זייערע קנעלונגען. דיא שקאָלעס וועלען זייא דאך דערנעהמען דאס לעבען, מאכען דעם טויט. אז גאָט אליין וועט זיך דאָ נישט אריינמישען, נישט טהון עפים א נס, וועלען זייא דאך בלייבען אויסגעשטעלט. עס פערשטעהט זיך, דאריבער, וויא שטארק נעביך זייא האבען געפילדערט, אונטער־געהידעט דעם עולם. אלע טאָג פריה און פארנאכט זיינען דיא שולען פול געווען פון יודען. מלמדים האבען געפיהרט אהין קינדער פון דיא חדרים. מען האט געזאָגט געוויסע קאפיטליך תהלים, געוויינט, געפאסט. דער ערשטער תענית שלמה'לעס איז געווען יענער, וואס וועגען דיא שקאָלעס. וויבער זיינען געגאנגען אויף קבר־אָבות, געמאָסטען פעלד און פארנאָסען טייבען טרערען. — ס'איז געווען א פאר־ווינטער זומער! אפילו דאס ביסעל גוים אין דעם שטעדטיל זיינען אויך געווען עפים וויא צודרעהט. דיא גוים און יודען פונ'ם שטעדטיל האבען געלעבט צווישען זיך זעהר גוט — איינער פונ'ם אנדערען געצווינגען דאס שטיקעל פרנסה, איינער ביים אנדערען האט געוואוסט וואס עס טהוט זיך, און איינער דעם אנדערען זיך געלאָזט דערקענגען סיי אין לייד, סיי אין פרייד. איז א חתונה געווען, א שטיינער, בייא א יודען, האבען בעקאנטע גוים, געשיקט איהם דרשה־געשאנק: דער א הוהן, יענער עטליכע צעהנדלינג אייער, איינער א ברויט, דער אנדערער א קויקעטש, איטליכער נאך זיין שטאנד, און דאס איינענע טאקי אויך פארקעהרט. דאריבער האט דאס געוויין, דאס געפילדער, דענסטמאָל בייא יודען אָנגעמאכט א מרה־שחורה אויף דיא גוים און זייא האבען זיך געוואונדערט וואס זאָל עס אזוינס בעטייטען!

— אָי, ריצקאָ, קאזשי, שטשאָ נאשי זשידקי טאָמיטשקי פלאטשוש, קרימשאם גוואלד, יאָק בודטאָ איך ריעזשוט?

— עווטאָ חאַפּתאַ וויני פּונאַיעססאַ, שטשאָבי חאַפּן איך ני חוואַטאַיע.

— אַ־ני! ראָ חאַפּונאַ שצאָ דאַליעפּאַ. מאָזשע מיסיאַצי דוואַ אַלבאָ טרי בודע ראָ איך סודנאָווא דניאַ. טרעבאַ פּיטאַטי, שטשאָ צע מאַקיי? באַציש אָט חיקאַ!

— סטאָפּ חיקאַ! קאַזשי־נאַ, שטשאָ עווטאָ טי מאַקי ביגאַיע אי נירקאַ פּלאַטשעס, אַ?

— אוי־וועה מעקיטאַ, נעססצענסיטצע! נימאַ טצאַסי. אָט בערקאָ! פּיטאַי או בערקאָ, ניחאַי קאַזשי בערקאָ, וועה איז מיר! — ענטפערט חיה־גרונאַ, לויפענדיג בארג אַראָפּ צום בית־עולם אין איין אָטהעם.

— אָי, בערקאָ! טשויעש, אַ־אַ שטשאָ טאַק זשידקי חניקאַיוט, חאַ?

— עטאָ אוי, צעלאָוויצי דאָבריע, אוי ליחאָ.... בודוט חאַפּאַט חלאָפּצעוו נאַשיך אוב שקאָלי! — שטעלט זיך בערקאַ דערצעהלען דיא גוים, וויא ער קען, דעם גאַנצען ענין פון דיא שקאָלעס. ס'איז עפּיס אויסגעקומען מאַקי אז אָך און וועה צו דיא שקאָלעס, וואס פאַר אַ פּנים זייא האבען נעביך געהאַט, אַריינפאַלענדיג צו בערקאַ'ן אין מויל. דיא גוים אָבער האבען איהם פערשטאַנען, זיך איבערגעצלמט און דרייא מאָל אויסגעשפּיגען, וויא דאס איז מאַקי איין אומגליק.

ביז וואַנען אָבער זכות־אָבות וועטביישטעהן, זיך מיהען פאַר דעם כסא־הכבוד און דער אייבערשטער וועט אַ נס טהון, דערוויל האבען יודען זיך געטהון דיא אַלטע סגולה — חתונה מאַכען יונגע קינדער. ס'איז געוואָרען אַ בהלה. שדכנים, גוטע פיינע מענשען, האבען נישט געשפּאָרט קיין מיה, געאַרבייט, אוים ליבע צום פאָלק ישראל, אויף אַלע כלים. מען האט געחאַפּט און אָפּגעשטעלט חופּות קליינע יונגליך מיט יונגע מיידליך, עס זאָל הייסען, אין דעם פאַל ווען חליכה שקאָלעס, הע־הע, אָפּגעטאָהן אויף טערקיש — נישטאָ קיין קינדער, נאָר לויטער בעלי־בית'ליך, קליינע יודליך!... און בכדי טאַטעס פון קליינע מיידליך זאָלען זיך נישט איינשפּאַרען, זיך נישט שטאַרק איבערנעהמען מיט זייער סחורה, איז אַרוים אַ קלאַנג, אַז מיידליך וועט מען אויך נעהמען עפּיס אין דיא קאַלאָניע ערגיץ. אַז שלמה'לע איז אַרוים טרוקען, נישט חתונה געהאַט דענסטמאָל אין דער בהלה, איז דאס מסתמאָ נאָר אַ נאָט־זאַך — פאַר איהם איז אין דעם שטעדטיל נישט געווען זיין בעשעהרטע, און אַקעגען גאָט קען מען נישט גערן, עס העלפט נישט אַקעגען איהם קיין חכמות. מיט וואס דען אַנדערש לאָזט זיך עס דערקלעהרען?.... דיא מאַמע האט דאָך חשק געהאַט, דער טאַטע, אמת מאַקי, האט זיך געקריממט, וויא איינער רעדט:

פע! נאַר נאַרישקייטען. אין אזוינע זאַכען איז דער ווילען פון דיא ווייבער שרעקליך שטאַרק, ברעכט אייזען. און פון שלמה'לעס זייט וואָלט נישט נאָר קיין מניעה נישט געוועזן, אדרבה עס וואָלט איהם נאָך גאר משונה הנאה געטאָהן. איין מאָל, פאַר וואס זאָל ער ערגער זיין פון אנדערע יונגליך, פאַר וואס אנדערע יונגליך קומט עס יא כלות און איהם נישט? — אָי, האט ער עס מקנא געוועזן א חתן־בחור'ל, עפּיס איז אזעלכער א גאַנצער מיוחס. קיין בערדיל, אמת, האט ער נישט, שמייסען אין חדר שמייסט מען איהם ווייטער טאַקי אויך, פון דעסטוועגען איז ער פאָרט עפּיס וויא א שטיקעל גרויסער: ער מענשעלט זיך, קוקט אויף זיינע חברים אראָפּ מיט גאוה, אָט־אָט, נאָך אביסעל, איז ער שוין אליין א טאַטע.... און צווייטענס, האט זיך איהם, גאר אָהן דיא אַלע זאַכען, גלאט אזוי זיך געוואָלט האבען א כלה. ס'איז עפּיס א גאנצער עסק — איך, בחור'ל, האב מיר א כלה, זיטץ מיר און טראַכט מיר בייא זיך — כלה! מען בעדאַרף נישט פערגעסען, אז שלמה'לע איז דאָך געוועזן א ד אָ ר ט י נ ע ר, א גאַנצער ירושלמי, קליינע חתן־כלה איז דאָרט אין לאנד גאַנץ געוועהנטליך, היינט האט ער דאָך אין דער גמרא מכח פאַר־פאָלק־זאַכען עפּיס געלערענט אויך, דערצו נאָך געהאט א פייערדיגען כח־הדמיון, דאס פּאָעטישע פינקעלע, וואס גיט אמאָל פּלוצלים, וויא פון דער העלער הויט, א בריה....

נאָר וויא דיא מעשה איז, שלמה'לע האט אין דער בהלה נישט חתונה גע־האט, נישט געבליבען וויא פריהער א יונגעל. גם זו לטובה! וואָרום וויא דערנאָך האט זיך ארויסגעוויזען איז אומזיסט געווען דיא בהלה. יונגליך אין דיא שקאָלעס אריין האט מען מיט געוואַלד נישט גענומען, מיידליך אין דיא קאָלאָניעס — אויך נישט. חדרים זיינען געבליבען חדרים און מלמדים ווייטער טאַקי מלמדים. אלסדינג וואס פריהער. אין אנדערע גרויסע שטעדט האט מען אפילו געמאַכט יודישע שקאָלעס, נאָר אָהן סכנות! קינדער זיינען דאָרט ווייניג געווען, און מישטעהנס־געזאָגט וועלכע? אָרמענקע עפּיס, פון דעם געמיינעם עולם — אויך מיר מענשען!

אויך ליכטענטה'זל איז עפּיס וויא פערשווינדען געוואָרען. פון דער קאָמפּאַניע זיינער איז אין דעם שטעדטיל ק.... וויא פון דיא שקאָלעס, קיין זכר נישט גע־בליבען. מען האט אינגאַנצען אין זייא פאַרגעסען. שלמה'לע וואָלט נישט געוואוסט פון זייער געבויין, אויב אזעלכע זיינען נאר אויף דער וועלט ערגיץ דאָ, ווען עס זאָל זיך נישט געווען שפּעטער מאַכען אָט דיא דאָזיגע מעשה:

ויהי היום איז אין א שיינעם זומער־טאָג געקומען אין דעם שטעדטיל א

גרייד־גרויער יוד, נידעריג געוואקסען מיט א בייכעל און מיט זעהר א ליעבליך פנים. עס האט געהייסען בייא איטליכען אין שטעדטיל: מיר האבען א גאסט — רבי נחום רויזעווער, רבי נחום איז געקומען זיך געזעגנען!....

און אלע האבען זעהר גוט פערשטאנען, וואס „געקומען זיך געזעגנען" הייסט אזוינס.

אז רבי נחום פונ'ם שטעדטיל רויזעוו האט אויסגעגעבען דיא יונגסטע טאכטער זיינע און איז געבליבען אויף דער עלטער איין אלמן האט ער זיך פירגענומען פאהרען בלי־נדר שטארבען אין ארץ־ישראל. נאר אזוי וויא ביז דעם שטארבען בעדארף דאך א מענש האבען צום לעבען און א יוד — דערצו נאך חתונה האבען אויך, הייסט דאך עס, מען בעדארף האבען געלד, וואס־זשע טהוט מען? בכן האט רבי נחום געטהון דאס, וואס אנדערע יודען אין אזא פאל טהון — ער איז עטליכע יאהר ארומגעפאהרען צווישען יודישע קינדער, פון איין שטאט אין דער אנדערער זיך צו געזעגנען, דאס הייסט נעהמען שיינע נדבות און מאכען בעשטעלונגען, אויב עס לאזט זיך נאר, אויף ווייטער אויך, אם־ירצה־השם. אזא פרנסה וויא „געזעגנען זיך" רעכענט זיך בייא יודען שוין גאר ניש־קשה־דיג, אזעלכער, וואס פאהרט אהין שטארבען, איז בכבודיגער פון אלע אנדערע מיני מקבלים, בטלנים און אויך פון נשרפים א שטייגער, ער שמעקט שוין מיט קברות־בלעטליך — מיט ארץ־ישראל, ער איז שוין א קאנדידאט אויף א ירושלמי!.... רבי נחום איז ארומגע־פאהרען אזוי עטליכע יאהר און האט צו יודען חלילה נישט דערלענגט. מען האט איהם פארבעטען דער אויף א וועטשערע, יענער אויף ווארמעס, און ביים געזעגנען זיך, איהם געגעבען אין האנד אריין אויך. רבי נחום פון זיין זייט האט זייא צוגע־זאגט דערפאר זעהר פיעל הבטחות. — דעם אזוי, יענעם אזוי, איינעם — בעטען פאר איהם אויפ'ן קבר פון מאיר בעל־הנס, און דעם אנדערען — ארץ־ישראל ערד.... רבי נחום האט נישט פארשעהמט דאס שטעדטיל ק... וואו ער האט געהאט בע־קאנטע און עטליכע ווייטע קרובים, און אין א שיינעם זומר־טאג איז ער געקומען זיך געזעגנען אהין.

געוועהנליך עסט מען זומער אין שטעדטיל וועטשערע בייא דער שיין פון דער לבנה, אויב זיא איז דא, און אויב נים — בייא א חלב'דיג גראשען ליכטעל. מען מאכט עס אפ בקיצור, און א גוטע נאכט — שלאפען! באלד טאקי, אדער נאכ־דעם וויא מען לופטערט זיך אין דרויסען אביסעל אויס. אין איין זומער נאכט אבער, זעהר א ליכטיגע, האטש פעריל צוקלייבען, איז בייא ר' חיים'ן אין הויז געוועזן א

פארענדערונג: דער טיש איז געגרייט גאנץ פיין, ליכט ברענען אין מעשענע לייכטער, עפּיס יום־טוב׳דיג. — דאס האט ר׳ חיים פארבעטען צו זיך רבי נחום רויזנוער אויף וועטשערע. עס האט זיך געצויגען ביים טיש א לאנגער, א ברייטער שמיעס איבער דעם כותל־מערבי און דער מערת־המכפלה, איבער דעם הר־הזיתים און דער מוטער רחל׳ס קבר, איבער חורבות און קברים, און מען האט פארביסען מיט א שמיעס איבער פייגען, טייטלען, מילגרוימען און באקסהארען. אלע האבען זיך בעלעקט, דיא אויגען האבען געפלאמט, געפונקעלט פאר גרויס הנאה. רבי נחום איז זעהר בערעדעוודיג, רעדט און רעדט, גלייך וויא ער איז שוין דארט געוועןֿ, אלסדינג געזעהן מיט זיינע אויגען, און אלע קוקען איהם אין מויל אריין, קוקען מיט ליבשאפט, מיט גרויס דרך־ארץ און זיינען איהם אין הארץ שטארק מקנא, וואס איהם איז בעשעהרט דארט צו זיין. עפּיס אזוי גרינג זאגט זיך עס: ארץ־ישראל, ירושלים! דאכט זיך אין פלוג א לאנד—א לאנד, א שטאדט — א שטאדט: הייזער, ערד, שטויב, מיסט, בלאטע, נאר ניין! עפּיס איז עס אנדערש. וואס אנדערש, וויא אנדערש? דאס לאזט זיך גאר ניט זאגען. עפּיס איז עס נישט מגושם גראב, נאר א רוחניות. מען בעדארף עס פיהלען. היינט נעמען — אויף לשון־קודש, שטעדט, ערטער, וואס שטעהען אין דער תורה!...

דער שמיעס איז דערנאך איבערגעגאנגען אויף אנדערע, פראסטע זאכען. רבי נחום איז דאך אויסגעוועזן עפּיס א וועלט, זיך געזעגענט מיט אזוי פיעל יודען, אהן עין־הרע, און אנגעזעהן, אנגעהערט זיך זאכען גאר א ים! ווילנא האט אין דעם שמיעס געשפּיעלט דיא הויפּט־ראליע, מעהר וויא פון אנדערע שטעדט האט מען זיך אינטערעסירט מיר איהר. רבי נחום האט דערצעהלט חידושים פון איהרע משונה בעריהמטע רבנים, פון איהרע ווילדע קצינים און שרעקליך גרויסע גבירים, פון קלויזען, ישיבות און ארמע בחורים — אי־אי! אויסלאזענדיג מיט האלבע־מלכות עפּיס, אין א געסיל ערגיץ דארט, וואו ס׳איז סכנות, און מען שייעט זיך נעהען דארט בייא נאכט — שוין אויף א נידעריג אומוטיג קול: אי־אי! און נאר צום סוף איז עד ארוים שטארק אנגעלאדען אויף בערלינער עפּיס. — אט דיא יודען פון דיא שקאלעס דארט פון לילענטהאלס בנופיא, האט ער געזאגט, פארדרעהענדיג מיט דער נאז, געגומען דערצעהלען מעשיות, חוזק מאכען פון זייא, אז דאס זיינען עפּיס ווילדע ברואים, זיטצען בייא זיך, ווען קיינער זעהט נישט, אהן היטלען און עסען אהן געוואשען! דיא תורה זייערע בעשטעהט אין לשון, אין קורצע שורה׳ליך מיט מליצה, אלץ: אהה, אהה, וועהגעשריגען!.... איינער, דער עלטסטער זייערער, עסט, זאגט מען, שנויצען מיט ברויט. מען זאגט, ער

שטעקט אריין א חלב'דיג ליכט אין דער קאשע און עסט.... שיינע ברואים, מישטעהנס־געזאָגט — לאָזט אויס רבי נחום מיט א קרעכץ — אָה־האָ־האָ!

מיכא האלבע־מלכות יא! דאס האט זיך נאך געליינט שלמה'לען אין מח. האלבע־מלכות זיינען מסתמא קליפות, דיא גוטע נקבות וויא לילית און רוסאַלקעס, א שטיינער, איבער וועלכע ער האט זיך נענוג שרעקליכע מעשיות אָנגעהערט, וויא אזוי זייא פערפיהרען מענשען מיט זייערע תנועות און זיינען הונדערט מאָל ערגער פון דעם טייפעל, פונ'ם אשמדאי אליין. דעריבער איז רעכט, וואס דיא ווילנער שייען זיך געהען בייא נאכט אין יענע וויסטע געסליך. אָבער בערלינער, נישט קיין לצים, נאָר יודען מיט א קאָפּ, מיט הענד און מיט פיס. יודען, וואס אָהן היטלען און וואס עסען אָהן נעוואשען — אזעלכעס איז גאר נישט צום פערשטעהן!.... סטייטש, וויא געשיקט זיך עס, א יוד — און אָהן א חיטעל! סטייטש, סטייטש א יוד — און נישט וואשען זיך צום עסען!! משוגע זיינען זייא צי חסר־דעה? ווייסען זייא דען נישט, וואס פאר א פסק עס קומט דערפאר דאָרט — פעך, שוועפעל און אייזערנע ריטער!.... און נאר אָהן דיא אלע זאכען, וואס פאָר א פנים האט עס גלאט א יוד אָהן א היטעל? — נאָר אזעלכס אָבער האט דאָך געזאָגט רבי נחום, א יוד וואס געזעגענט זיך, וואס פאָהרט קיין ארץ־ישראל. אזא יודען מוז מען גלויבען. אין־ברירה, בייא שלמה'לען האט שוין געמוזט זיך לעגען אין מוח אי אזעלכעס אויך, און דער נאמען בערלינער האט זינט דענסטמאָל גע־האט בייא איהם דעם טייטש: א יוד אָהן א חיטעל, וואס וואשט זיך נישט און עסט ברויט מיט שנויצען.

9.

שלמה'לען נעהט למזל דאס עלפטע יאָהר. דיא תורה פאר איהם בייא ליפא־ראובן'ס לאָזט זיך אויס און ער נעהט איבער אויף דעם מאטענס הענד, לערנען אונטער זיין השגחה. — ללמוד, לערנען אליין, וללמד לערנען אויך מיט אנדערע, בפרט נאך מיט אייגענע קינדער, דאס איז איינס פון גאָטס געבאָט, וואס יודען זאָגען עס, בעטען דארויף אין דאווגען אלע טאָג, און אז וואויל איז דעם, וואס איז אין שטאנד עס מקיים צו זיין. ר' חיים פלעגט אזוי טאקי מיט זיינע קינדער זיך נוהג זיין. מיט איטליכען בעזונדער פון דיא צווייא עלטערע זיהן האט ער געלערנט, נאכדעם אז זייא זיינען ארויס, איטליכער אין זיין צייט, פונ'ם חדר, ביז דער חתונה. וויא בעשעפטיגט ער איז געווען פלעגט ער אָפּרייסען א שעה אָדער א פאָר שעה

צייט אין טאָג, צו לערנען א בלעטיל גמרא מיט זייא און מיט זייערע חברים, איך פאַל אז זייא האבען אזעלבע נעהאט. אזוי האט ער געלערענט אויך מיט זיין איידעם, לאה'ס מאַן, דיא ערשטע צייט נאך דער חתונה, און מיט נאך יונגע בעל־הבית'ליך צו איהם, נאָר אומזיסט. און אזוי איז אויך געקומען שלמה'לעס צייט לערנען תורה ביים טאטען. דער שטיינער לערנען זיינער איז געווען אזוי: אלע פריהמאָרגען, באלד נאכ'ן דאווענען, פלעגט דער טאטע, זיטצענדיג אויף זיין שטאָט אויבענאָן אין קלויז, לערנען מיט איהם א פרק אָדער צווייא פרקים משניות כסדר. נאך דעם אָנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אלקיריל דאָרט דאס לייענען, וואס דער טאטע האט איהם אין דער גמרא פארנעבען מיט תוספות און מהרש"א. ער האט עס בעדאַרפט דערנאך איבערזאגען, אין דער היים טאקי, אמאל בייא טאָג, אמאָל בייא נאכט, ווייא דעם טאטען איז אויסגעקומען, און נאר אמאָל פלעגט דער טאטע אויפוועקען שלמה'לען פארטאָג אויף, און אוועק־געהן מיט איהם לערנען אין קלויז.

אמת טאקי, דאס אויפשטעהן פארטאָג, בשעת דער שלאָף איז אזוי גע־שמאַק, איז שלמה'לען אָנגעקומען נישט אזוי גרינג. נאָר איז ער אָבער שוין אויפ־געשטאנען, אראָפּ פונ'ם געלעגער האט ער איהם זעהר הנאה געטהאָן. דאס אויפ־זיין, דאס געהן אין קלויז און דאס לערנען האט איהם גרויס פערגניגען געמאכט. ווער ס'איז א יוד, א יוד מיט דעם פינטעלע, דער קען פיהלען דעם טעם פון אזא פערגניגען. אין דעם יודענס קאָפּ מאָהלט זיך דיא נאכט מיט וואונדער־שעהנע בילדער. עס שטעלט זיך איהם פיר אין דער נאכט געטליכע זאכען, יענע וואונדער־ליכע ערצעהלונגען פון דיא הייליגע ספרים, וואס ריהרען בייא דער לעבער — און ער ווערט אזיש צושמאָלצען פאר הייסע ברענענדיגע געפיהלען.

„נאך דעם ערשטען משמר, ארום האלבע נאכט - אזוי שטעהט געשריבען— ווייעט א צפון־ווינטעלע, און דיא וואכען פון דיא מלאכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל א ריהר — און ער שרייעט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאך פון א בוך ארויס דיא מענשענס א"ע מעשים וואס ווערען אפגעטהון בייא טאָג. פון איהם דאָרט גיט עס א טאָרע אונטער דיא פליגעל דעם האָהן דאָ. ער חאפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף א קול. אי אויבען אי אונטען ווערט א געטימעל; דער האָהן קרעהט אויף דער ערד, און גבריאל אויפ'ן הימעל. דערנסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דרייא הונדערט און נײַנציג הימלען אראָפּ אין גן־עדן אריין. כתות מלאכים לויפען פאַראויס און זאָגען שירה:

עפּעס מורמלט בריים זיך אויף,
עפּעס הויך זיך ביז ארויף —
א איהר אייביג פעסטע טהירען,
קומען לאז דא גאָט שפּאצירען!

עס זינגען אויף דיא ביימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך ארויס זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אט איז ער שוין אריין, נאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אליין — שא! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף דיא הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פּלוצלים לאָזט ער ארויס א געשרייא, א ברומען וויא א לייב, דאס וויינט ער, קלאָגט אויף׳ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, דיא וויסטע שטאָדט, אויף ציון, דיא ביטערע אלמנה, אויף דיא קינדער ישראל זיינע, וואס אין גלות — און צוויא הייסע טראָפּענס טרעהרען פאלען איהם אויס דיא אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אריין....

אזוי וויינט גאָט דרייא מאָל אלע נאכט דאָרט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט איינשלאָפען. זייא שטעהען־אויף ביי־נאכט פון דיא געלעגערס, „ריכטען אָפּ חצות", וויינען זיך אויס פאר דעם זיסען, בארמהערצדיגען פאָטער אין הימעל, און דאס יודישע הארץ פיהלט עפּיס דענסטמאָל א מין בעזונדער טעם — זיס ביטער און זויער אינאיינעם.

שלמה׳לע געהט פארטאָג איבער דער גאס, דאס שטעדטיל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואך. עס דאכט זיך איהם: דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אצינד עפּיס גאר א שרעק! טהוט פון ערגיץ א בלאָז, דאכט זיך איהם יענס צפון־ווינטעלע, דאס גוטע ווינטעלע, וואס ווייעט אונטער דיא פליגעל פון מלאכים, וואס האט א מאָל אויף געבלאָזען אויף דוד־המלך׳ס פידעלע, איהם צוקאָפּענס ביי־נאכט אויפ׳ן געלעגער, און עס האט זיך געשפּילט זיסע געטליכע לידער. זוושען ערגיץ ביימער אין א גאָרטען — דאס זשושען דאָרט דיא ביימער אין גן־עדן; קרעהט ערגיץ א האָהן — דאס זאָגט ער שירה, און זיינען איהם דיא האָר, דאס פּנים, פייכט פון טוי־טראָפּען — דאס זיינען גאָטס טרעהרען, דאס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פארוואָגלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער ישראל!.... עס צושפּילעט זיך שלמה׳לען דיא געדאַנקען, זיין כח־הדמיון איז פלאם־פייער, דאס הארץ צונעהט איהם שיעור פאר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאק אויף א ניגון.

מיט דעם ארויסגעהען שלמה'לעס פונ'ם חדר געהט ביסליכווייס בייא איהם פיר א פאַרענדערונג אין דעם לעבען. אצינד פיהלט ער זיך שוין פרייער צו פער־בלייבען אביסעל מעהר דאָ אויף דעם עולם. עפּיס טהוט א ווייהע אין איהם איין אנדער גייסט, העלער אביסעל ווערט איהם אין מוח, ער הויבט זיך אָן ארומ־צוקוקען — און דערזעהט פאַר זיך עפּיס אזוינס, וואס פריהער האט ער עס, דאכט זיך, אויך געזעהן, נאָר עס האט איהם זיך אויסגעוויזען גאר אנדערש, אָבער עס האט גלאַט אזוי זיך איהם געוואָרפען אין דיא אויגען, נישט צומאכען אינוועניג אין דעם קאָפּ קיין פּיטצעל רושם. עפּיס טאַקי נור א מענש־א בהמה, א לייטענער גולם, מישטעהנס־געזאָגט: שטעהט און ווייסט נישט אויף וואס ער שטעהט, זעהט און ווייסט ניט וואס ער זעהט. נענוג איז דאָך זיין וועלטיל דאָ אזוי אויך קליין, האט ער עס נאָך מעהר פערקלענערט — פון דיא אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שול־הויף: פון אלע הייזער — דער חדר, דער קלויז, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל; פון אלע מענשען — איינ־וואָהנער — נור דאס ביסעל יודען, און דאס אויך דוקא דיא וואס פון זיין בית־מדרש, יענע אקעגען וואס פון דעם אָדער פון איין אנדער קלייזעל זיינען שוין עפּיס בע.... און באמת טאַקי, כפי עס שטעהט געשריבען, איז דאָך דיא וועלט אקעגען יענער וועלט נישט מעהר וויא א פאָר־הייזעל אקעגען א פּאַלאַטץ, און וואס טאַכט עס א יודען אויס, שוין גאר א גרויסען מיט א באָרד אפילו אז דאס פאָר־הייזיל איז עפּיס נישט אזוי, אביסעל איינגליך? מילא הייקערט מען זיך אביסעל איין, מאַכט מען זיך א קאַפּעלע ניט וויסענדיג און שטערבעט אָפּ דאס לעבען וויא עס איז, פון יוצא־ווענען, אבי איבערקומען. לעבט דען נישט דער וואָרעם, להבדיל' אין חריין, און ס'איז איהם געוויס גוט און זיס, אויף כפּרות דיא וועלט מיט דער גאַנצער „עולם הזה“? !....

שלמה הויבט זיך אָן ארומצוקוקען וויא איינער וואס שטעהט אויף פון שלאָף, אין דיא אויגען נעהט איהם אויף א ליכט און אַלסדינג קומט איהם פיר עפּיס גאר נייא, גלייך וויא ערשט פונ'ם איי ארויסגעקראָכען. עס שטעהט זיך א שטעדטיל אויף א הויכען בארג, חוץ דעם שול־הויף זיינען דאָ נאָך גאַסען, וואו ס'איז אויך א לעבען, עס געפינען זיך נאָך אי געסליך אזוינע, דוקא נישט קיין יודישע, וואס זיינען, גאָט זאָל ניט שטראָפען פאר דיא רייד, אפשר טאַקי ריינער און שעהנער, מיט גערטנער,ביימער און שאָר־ירקות. — דיא טאָהלען „בארג־אראָפּ“ זיינען ערטערווייס אויף בעזעטצט, בעוואקסען מיט גרינוואַרג. זייא ציהען זיך ווייט ארום דער שטאָדט, צעוואָרפענדיג זיך אין פערשידענע פאַנאָראַמעס:

נערטנער, פעלדער און וועלדליך פון ניס, אויך נעמייזאַבצען, גרינבעוואַקסענע זומפּען מיט פּלירשניק (זשאַווער) און הושענות, צווישען וועלבע עס רינען קוואַלען וואַסער, עס שווימלען און גריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאָהלען ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדליך און וועלדער. שלמה'לע שטעלט אויס א פּאָר אויגען, קוקענדיג דאַרויף אינגאַנצען פאַרגאַפט, מיט אזא מינע, גלייך וויא ער זעהט עס דאס ערשטע מאָל.

שלמה'לע דערגעהט זיך שפּעטער, אז דאס שטעדטיל געהער גאר צום גראַף וויטגעשטיין, יודישע קינדער זיינען נור שכנים דאָ, זיטצען אויף צינש; אז דיא גוים דאָ, הערט א מעשה, זיינען בעלי־הבתים אזוי גוט וויא זייא, און אפשר נאָך מעהר, האבען אויך א שטיקעל ווערטה! היינט פון־וואַנען, איז איהם א גרויס וואונדער, זאָל זיך עס צום שטעדטיל נעהמען דיא קדושה, דער ק״ק, וויא עס הייסט? דער מאַרק מיט דיא קליימען, מיט דיא סוחרים און מעקלערס, מיט דיא שיינקען, אכסניות מיט דיא משרתים און פאַקטוירים — דיא אלע זיינען, אמת טאַקי, אין דער גוטער יודישקייט, אָבער דיא ערד, דיא פעלדער ארום־און־ארום זיינען דאָך גויעשע, זייערע להבדיל!.... א בעווייז דערויף האט ער אין דיא יאַגעדעס, און דיא ניס, — יודישע קינדער געהען מיט טעפּליך, קריגליך קלייבען יאַגעדעס אין וואַלד, רייסען ניס און עס ציטערט אויף זייא דיא הויט: אָט קומט עשו נעהמט עס אוועק און איז נאָך מכבד מיט א קלאַפּ אויך. ס'איז זייא פאַרשטערט נעבּיך דאס לעבען, דער וואַלד מיט זיינע ביימער מיט זיינע שמעקענדיגע קרייטעכצער איז פאַר זייא נור א ריינע אַפּקומעניש, א שרעק. זאָל ערגיץ פאלען א בלעטיל, ענט־פאַלט זייא דאס געזונד, זאָל ערגיץ א פיפס טאָהן א פויגעל טהוט זייא א טיאַבקע דאַס הארץ. איטליכער שרייעט אין דיא געדאַנקען „שמע־ישראל", זיפצט נעבּיך און טהוט תפלה שטיל אינווענינ אין זיך, גלייך וויא זייא וואָלטען נעוואַנדערט אין דער מדבר ערגיץ.... ער אליין איז דאָך נעפּריווט נעוואָרען, נעווען אין אזא צרה, נישט היינט נעדאַכט. אז ער איז געגאַנגען איינמאל מיט א פּאָר חברים רייסען גרינס אויף שבועות, קוים האט ער אָפּגעריסען א צווייגעל עפּיס פון א בליהענד בארענבּיימעל ערגיץ דאָרט לעבין א פּלייט פון א גאָרטען, אזש צווייא שקציםליך טהוען זיך א לאָז איהם אָקענען און וואָלטען זיכער איהם נעמאַכט דעם טויט. א נס וואס נאָט האט איהם נעגעבען פיס, האט ער זיך צונויפגענומען מיט אלע זיינע קרעפטען און באלד טאַקי נעשווינד מיט אימפעט אוועק, אוועק, איבער לאָזענדיג זיינע חברים אויף גאָטסבעוואָהר.

שלמה'לע קוקט זיך צו און זעהט — אָווא, א חידוש חלעבין, עס זיינען דאָ יודען, וואס גיבען זיך נישט אזוי אָפּ מיט דער גמרא, האבען אין זינען אנדערע זאכען און לעבען אויך! ער האט געמיינט, א ווער'ט יודען ווייסט נישט מעהר וויא לערנען, וויא אויפצוטוהען א פשטיל, וויא צו פאלען אויף מהרשא'ס א קשיא. מען אינטערעסירט זיך נור איינער ביים אנדערן צו־וויסען וואו האלט דער אין „ביצה", יענער אין „מכות'; נאך „בין־הזמנים" ארבייט מען אויף אלע כלים און מען טהוט זיך א נעהם לערנען — און לסוף זעהט ער, אז ס'איז עפּיס נישט אזוי די מעשה! תחילת איז איהם דיא זאך אפילו אביסעל פריקרע, וואס הייסט?... נאָר דערנאך טראכט ער בייא זיך: טא; מכתמא בעדארף דאך געטעניאָ אויף זיין וועלטיל האבען אזעלכע יודען אויך.

און וועמעס ארבייט האט עס געקענט זיין, אריינלעגען שלמה'לען א פינגער אין מויל, ארויפצופיהרען איהם אויף אזוינע זאכען? סטייטש, וועמעס אנדערש ווען נישט דעם יצר־הרע'ס! אז אין דעם מענשען שטעקט א יצר־טוב און א יצר־הרע, דאס איז קלאָר וויא דער טאָג, אלע ווייסען עס, א קינד אפילו. דיא פראגע איז נאָר, ווער פון דיאביידע קריכט דעם מענשען פריהער אין דער נשמה אריין — דאס הייסט, בשעת קומענדיג אהער אויף דער וועלט אין דעם מענשענס נשמה, א גאָלד, אָדער אונטערגעשלאָגען מיט הינד? ווער פון דיא ביידע איז בעריידעור דיגער, קליגער, פאָליטישנער, פארשטעהט בעסער וויא זיך־בעליבט צוזאכען, וויא אפצוארבייטען איין עסק? און וויא דיא מעשה איז, אזוי צו אזוי, איז דען דאס איינענע טאקי בייא אלע מענשען גלייך, אָדער ניין? — נאָר ענטפערען אויף דיא דאָזיגע אלע זאכען איבערהויפּט, דאס זאָלען מוחל זיין יענע חקרנים, וואס זייגען מחויב צרוויסען אלסדינג, אפילו אזעלכס, וואס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען.

דאָ אָבער געהט דיא ריידע איבער שלמה'לע ר' חיים'ס. דיא בעקאנטשאפט מיט זיין יצר־טוב און יצר־הרע הויבט זיך אָן דאָ אין דער דאָזיגער מעשה מיט איהם ערשט דענסטמאָל ווען ער ווערט פרייער אביסעל, ארויסצוהאפען זיך פון דאָרטי פון יענעם עולם הייסט עס — אהער אויף אונזער עולם — וואס דאָרט, אויף יענער וועלט, עס געהט מיט א יודיש קינד, פיר, דאס געוועגדט זיך נישט אין איהם, נישט אין דעם יצר־טוב און נישט אין דעם יצר־הרע זיינעם, דאָרט געפינען זיך רבי'ס, משגיחים, בעהעלפערס, מיני נפש ת אזוינע, און אזוינע, וואס פיהרען איהם, לערנען איהם, קענען אריין אהן יענע זייער שטעדטיל בעשטעהן און שלאָגען איהם חכמות, זאבאבאָנעם זייערע אין קאָפּ אריין. דאָרט געפינען זיך אויך מזיקים, מחבלים מיט אייזערנע ריטער ... שלמה'לעס ערשטער שטעל דאָ אויף

דער וועלט, נאך נאר ביים אָנהויב, בעוויזט שוין, וואס פאַר א מין יצר־הרע ז״נער איז, וואָהין ער קוקט, וואס ער טראַכט, וואס ער זאָגט, און עס לאָזט זיך שוין בע־ צייטענס פאָראויסזעהן, וואס פון איהם וועט אויסוואַקסען שפּעטער. א קעפּיל האָ־הּ־אָ !....

שלמה׳לע איז בטבע געווען א חייסבלוטינער, אין איהם איז געלעגען פאַר־ באָרגען א פּאָעטישער פונק, און דעריבער האט דער יצר־הרע זיך געקלינט אויפ־ צובלאָזען דעם דאָזיגען פונק, איינגעבען איהם שכל, געפיהל, ליבשאפט צו דער שעהנער נאַטור — א גוט מיטעל אוועקצורייסען פון יענעם עולם, ארויסצושלאָגען דאס דולעניש פונ׳ם קאָפּ.... אָט גאר דורך וואַנען־ארום ! פריהער מיט דער פּאָליטיקע, דיא שמד־שטיק אין דער יראָה אריינגעלעגט, אלץ גאָט און זיין הייליג געבאָט — זעה, בהור׳ל, זייא מקים א מצוה, שטערבעט ער איהם, זעה „גאָטס־ וואונדער״ אין דעם אויסגעשטערענטען הימעל, אין דעם רעגענבויגען און אין דיא פונקעלדיגע טוי־טראָפּענס אויף דעם גרינווארג אין גאָרטען. הער „גאָטס קול״ אין דונער, אין בליטץ, אין שטורמווינד און אין דעם ווייען פון א שטיל לופטעלע, אין דעם זשוזשען פון בינען זשוקליך, און אין דעם שוועבען פון מיקען... שלמה׳לע לאָזט זיך איינריידען, פארקוקט זיך אויף אלסדינג, שפּילט זיך און איז דערוויי׳ל מפסיק פונ׳ם לערנען. וואס ווייטער, ווייטער ציהט עס איהם אהין אין דיא פרייע גרינע פעלדער, אין דיא געדיכטע פערצווייגטע וועלדער. — לכה דודי, רעדט איין דער יצר־הרע, קום שפּאַצירען ! שלמה׳לע גנב׳ט זיך ארויס פון שטוב און געהט אויפ׳ן קבלת פּנים צו דער שעהן חנ׳עוודיגער נאַטור, וויא א חתן אַקעגען דער כלה !....

דיא כלה וויטעט זיך, לאָזט זיך איהם הערען שטיל אויף א שושקענדיג קול׳כיל פון צווישען שאָקלענדיגע זאנגען ווייץ און קאָרן ; ווינקט איהם דורך זשוואוע־ ריהרענדיגע צווייגען פון הויך־געוואַקסענע ביימער ; שמייכעלט, מאכט חן דורך א שיינענדיגען זייל שטראהלען, דורכברעכענדיג זיך צווישען דעם גרינעם ים בלעטער. זיא וויזט איהם איהר שעהנע־רייכע גאַרדעראָבע, מאכט איהם א חשק אויסציהען זיך אויף גרינע מיט קוויטען־בלומען געשטיקטע קאָוויאָרען, און מיט א ווייך־ געשפּרינקעלטע קישעלע פון מאָך צוקאָפּענס ; שיקט איהם א קוש, גרייזעלט איהם דיא האָר דורך א מילד־ווארם ווינטעלע און לאָזט פאַר איהם ארום־און־ארום שפּילען א וואונדער־שעהנע קאַפּעלע — עס קנאַקט דער סאלאוויא, צוגיסט זיך אין טרעלען, דער ציזיג, דער שטיגליטץ מיט דער גאנצער חברה משוררים זייערע האַלטען איהם אונטער אויף פיסטליך, געליינקליך און בייקול׳כליך. ערגיץ פון דערווייטענס רופען זיך אָפּ געטבעס : א מעקען פון ציגען, א הירזשען פון פערד,

פיטערענדיג זיך דאָרט אויף דער פּאשע און עפּיס וויא א שופר־בלאָזען פון קיה. פייגעליך זינגען, שפּרינגען אויבען אויף דיא ביימער, באַביטשקעליך, געפּוצט־געצירט באַלאָווע דרעהען זיך, טראָגען־זיך אין דער לופט, גרילען, היישרעקען שמוצערען, טאנצען, הייבען פיסליך אויף דער ערד אונטען. עס איז א לעבען, א וועלט נישקשה דאָ אויך!.... שלמה׳לען מהוט עס אינוועניג א בריה, ער ווערט אזש צושמאָלצען פאר הייסע־זיסע געפיהלען. זאָל מען געווען מגדל זיין איהם וויא געהעריג איז, וויא עס פּאסט אזעלבען מיט גוטע מתנות פון זיין ליבען נאָמען, וואָלטען דיא געפיהלען זיינע ארויסגעגאָסען זיך אין שרייבען, אין מאָהלען, אין שפּילען, א שטייגער. שלמה׳לע אָבער האט דיא אלע זאכען, חוץ תנ״ך און גמרא, נישט געוואוסט, נישט געהערט אפילו, אז אזעלבע זיינען אויף דער וועלט גאר דאָ. מליצה־ביכליך האט ער אין דיא אויגען אפילו נישט געזעהן, דעריבער פלעגט ער אין דער הייסער שעה צוגיסען זיך אין א טרעלעלייקען — אין א נגון׳דיל פון זמירות, און א וויינענדיגס צו א „בעדעקענס״, אָדער געזאָגט „ברכי־נפשי״ הויך אויף א קול, צוקייענדיג איטליכס וואָרט, און געפיהלט דערבייא עפּיס גאר א בעזונדער טעם.

דאכט זיך אין אָנהויב גאנץ גוט, וואס קען מען, הא, צו אזא יצר־הרע האבען?....

10.

מילא נאטור־שמור איז נאך צו דערליידען. חנם ס׳איז דאָך א נארישקייט, נישט ווערטה צו פארליערען דארויף א מינוט צייט אפילו, גלאט אזוי זיך אָהן א שום נוצען; נאָר דאס וואס איז נישט שעהן, פּאסט נישט פאר א יודען, א בעוויבטען, א טרוד אין דער פּרנסה, קען מען עס נאך וויא ס׳איז מתיר זיין א יונגעל: מהיכא־תיתי, שפּאציר דיר א מאל הינטער דער שטוב — אויף דער נאַטור, וויא הייסט עס בייא זייא דאָרט, וואלגער זיך אויף דער ערד, אויפ׳ן גראָז און סוק דיר אָב אָמט איז א זשוקעל, א משה־רבנו׳ס קיהלע, א פייגעלע, א שמייגעלע! פּאָרט נישט מעהר וויא א נאריש יונגעל, אָבער אלסדינג, שיינעץ, מיט א מאָס. פארנעם נישט, יונגאטש, אז א יודיש קינד בעדארף לערנען, אז א יונגעלע, דוא שנעק איינער, בעדארף אין זינען האבען דיא גמרא, עפּיס איז דאָך, שקאָץ, א גמרא „ביצה״, „כתובות״ אויף דאָ אויף דער וועלט!.... יא, ווען אזוי, וואָלט מען צו שלמה׳לען גאר נישט געקענט האבען, מילא איז ער זיך אביסעל... ווייס איך וואס?

נאר נישט! דיא צרה פאקי איז דאך אָבער וואס ער האט נישט געוואוסט קיין מאָס, האט זיך אביסעל מאקי פארגעסען, פלעגט פערפאלען ווערען א מאָל און פערשפעטיגען אהיים צו מיטאָג. דער טאטע האט עס נישט בעמערקט, ווייל שטענדיג איז ער בעשעפטיגט, פלעגט תמיד, חוץ שבת און יום־טוב, עסען בעזונדער נישט אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד. דיא מאמע ווידער האט געהאט צו טהון מיט דעם בעל־חבתישקייט, פערנומען געווען מיט איהרע זאכען. און אז זיא איז אקענען איהם איינמאָל ארויס מיט דער שפראך: וואָהין ווערט עס א יונגעלע פארפאלען? דערבייא איהם נעשראָקען, אז זיא מוז עס נישקשה דער־צעהלען דעם טאטען — האט שלמה׳לע זיך געמאכט תם, גענטפערט מיט אזא מינעלע, וויא איינער וואס איז גאָט דיא נשמה שולדיג, סטיימש, ער איז דאך געזעסען דיא גאנצע צייט אויבען, הע־הע, אין דער ווייבערשער שול און געלערנט!

אָט דענסטמאָל ערשט, אז שלמה׳לע איז שוין פערקראָכען אביסעל ווייטליך, האט דער שלימזלניק, דער יצר־טוב זיינער, זיך אויסגעשלאָפען איהם גוט אוישייגעצען — אזוי און אזוי קונדים איינער! לא־די וואס געהסט ארום שלינג־און־שלאנג, אָפגעריסען זיך פונ׳ם לערנען, ביסט־דוא נאך צו אלע צרות א ליגנער אויך — נארסט אָפ, וועמען נאך? איין איינענע מאמען! דער גיהנם איז דאך פאר דיר קארג....

אוי, א וועהטיג א גרויסער, דעם גיהנם האט דאך שלמה׳לע גוט געקענט פונ׳ם „שבט מוסר״ און נאך אזעלכע ספרים, וואו יענע בעשרייבען דיא זיבען מיני העלישע פייערען, אין וועלכער עס פרעגלען זיך, עס קומען אָפ דיא אָרמע בעלי־עברות; אויך דיא משונה ווילדע מלאכי־חבלה מיט דיא אייזערנע ריטער; בע־שריבען איטליכעס פיצעלע בעזונדער, גלייך וויא זייא וואָלטען דאָרט געווען אליין, אלסדינג געזעהן מיט אייגענע אויגען! — אוי־וועה, ס׳איז דאך עפיס גאר ניט גוט! וואס טהוט מען? —

שלמה׳לע מחוט תשובה!.... ער דאווענט, בעט, גיסט אויס זיין הארץ פאר גאָט שטיקערהייט מיט געפיהל, און זאָגט איהם צו חרים־וגבעות; געהמען זיך בלי־נדר ווייטער צום לערנען, זיין, אב־ירצה־השם, א יוד, מאקי וואס א יוד הייסט — חוץ דעם בית־מדרש נישט אָנצוקוקען דיא וועלט, פע־פע!....

דאס איז אָבער נאָר געזאגט. פערפאלען! איז אין א מענש דא געשמאק, געפיהל, בעהיט זאָל מען ווערען, לאָזט זיך עס נישט אזוי גרינג מיט דער האנד

אוועקמאכען. איז איהם געפעלען, מעשה־שטן, דיא מגושם־שעהנע ווערק גאָטס, פשוט אין דער פאָרמע, אין דער געשטאַלט וויא זייא זיינען, וועט קיין מוסר־ספר נישט קענען עס איהם פערמיאוסען, מאַכענדיג דערפון אש, עפר ועפר.... עס וועט איהם, לא־עליכם, אלץ וואס וויטער מעהר אריין אין טעם, עס וועט איהם, נישט פאַר יודישע קינדער געדאכט, עפּיס נאָר וויא א מאַגנעט ציהען, ציהען, ציהען ... שעהנע צורות, גוטע זאַכען, דעם זינדיגען מענשען דערמיט צו פער־פיהרען, זיינען פאַר דעם יצר־הרע אויף דער וועלט דאָ גענוג, איבערגענוג — ווילסט נישט דאס, נאַ־זשע דיר, נשמה׳ניו יענס, דאס כלומר׳שט איז פע, נאַ־זשע דיר, שלמה׳לע, א פראַדיל, א שעהנעס, א פיינס, מלא־חן!....

פראַדיל, נאָך גאָר א קינד, מיט שלמה׳לען אין איינע יאָהרען, שטאַמט פון לייטישע עלטערען, ר׳ חיים׳ס שטיקליך מחותנים, וואס האבען מיט עטליכע יאָהר צוריע זיך בעזעצט אין דעם שטעדטיל ק.... פראַדיל פלעגט זעהר אָפט קומען צו ר׳ חיים׳ן אין הויז, זיך שפּילען מיט דיא קינדער דאָרט, איז בעליבט געווען ביים גאַנצען הויזגעזינד פאַר איהר גוטסקייט, פאַר איהר שעהנקייט — און שלמה׳לע האט זיך אויס איהר גאַרנישט געמאַכט, גלייך וויא זיא איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. פראַדיל — פראַדיל, איינע וואס האט געהייסען פראַדיל! מיט א מאָל אָבער וואַקסט פאַר איהם אויס פּלוצלים, וויא פון דער העלער הויט, א פראַדיל, א בילד־שעהנע, נאָר אַנטיק — און עס גיט איהם עפּיס א ציה, א טיאָבק דאס הערצעלע, עפּיס לויפט איהם וויא א הייסער שטראָם דורך דיא אלע גלידער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאָל! עס ציהט איהם, עס גלוסט זיך איהם אויף איהר צוקוקען און קוקען, נאָר גוואַלד, רבונו־של־עולם, וואס טהוט מען מיט דיר? ס׳איז דאָך א גרויסע עברה!... ער ראַנגעלט זיך מיט דעם יצר־הרע, וויא א יוד, א ווילדער עקשן: ניין, מען טאָר נישט, ניין־ניין, וועסט עס בייא מיר נישט פועל׳ן — און חאַפּט לסוף נעביך א קליין קוקעלע! שפּעטער אביסעל — שוין עטליכע, וואס וויטער, וויטער ווערט דאס ראַנגלען זיך זיינס מיט דעם יצר־הרע שוואַכער, דיא מורא פאַר גאָט שוין נישט אזוי גרויס וויא דיא מורא פאַר לייט — אוי, כאָז חאָטש א זייטיגער מענש עס נישט בעמערקען חלילה. אין הונדערטען פאַל, טאָמיר שטויסט זיך עמיצער אָן איז איהם ניחא בעגראָבען זיך לעבעדיגער־הייט. ער האט אָנגעהויבען פאַר מורא זיך ארומצוקוקען וויא א גנב, חושד זיין בייא זיך איטליכען אין שטוב טאָמיר האט דער עפּיס אָנגעשמעקט, טאָמיר ווייסט יענער וואס אין הארץ בייא איהם טהוט זיך אזוינס, גלייך וויא ער וואָלט געווען פון גכאָז,

דורכזיכטיג, מען זעהט זיינע געדאנקען, זיינע געפיהלען, אלסדינג וואס אינוועניג אין איהם געהט פיר.

דיא מורא זיינע איז אָבער געוועזען אומזיסט. ווען אפילו עס זאָל מעגליך געוועזען אריינצוקוקען איהם אין הארץ, וואָלט מען נאָר געקוקט וויא דער האָהן אין „בני־אָדם״, נישט צו וויסען דעם פירוש פון זיינע געדאנקען דאָרט. ליעבעס, דאס איז נישט פאַר דעם יודישען מוח, דאס איז פאַר איהם תרגום. בייא יודען איז גאר אזוינס נישט דערהערט געוואָרען, בפרט נאך דענסטמאָל אין יענער צייט, און נאך וואו? — אין אזוינע קליינע שטעדטליך וויא ק... און נאך ביי וועמען? — ביי מענשען פונ׳ם בעל־בתישען שטאנד!.... פאלש איז דער חן און נאריש דאס שעהנקייט, זאָגט דער פסוק, ליעבעס איז אויך נישט קיין אייביג געוועהר. בויען דארויף דאס פאמיליענלעבען, דאס איינענע גליק און דאס גליק פון קינדער, איז וויא שטעלען א בנין אויף א הינעריש פיסעל, הייגט ביסט דוא שעהן, בליהסט וויא אַ רויז, מאָרגען ביסט־דוא פערדארט; הייגט געה איך אויס נאך דיר און מאָרגען — נאך עמיצען אנדערש, געה דיר צו אלדע שווארץ יאָהר!.... חתונה האבען, קינדלען, דאס איז ביי יודען א נאָטס געבאָט. עהרליך האלטען א וויב, זיא ליעב צוהאָבען, ווייל זיא איז א ווייב, א בעל־הבית׳טע, א מאמע פון קינדער, און זאָרגען זיך פאר דעם הויזגעזינד — דאס איז א הייליגער חוב, א מצוה, וואס דארויף איז זיך א יוד מקריב. און אָט דאס טאקי האט צוגעגעבען דעם פאָלק ישראל א שטיק געזינד, דאס אייבינע לעבען; אָט דאס איז אונזערע עלטערן אלע מאָל בייגעשטאנען אין דיא נויטען. איז שלעכט, ביטער, פינסטער, טרויערדיג דאָרט אין דער וועלט, דערפאר איז גוט, זיס, ליכטיג, פרעהליך ביי זיך אין הויז צווישען אייגענע — לעבין ווייב און קינדער!... יא, אזא זייפענבולבעלע וויא ליעבעס, וואס פלאצט, צושפרינגט פון א בלאָז, האט מען ביי יודען אין יענער צייט נאך נישט געוואוסט. דאס איז איין מאָל. הייגט צווייטענס ווען אפילו יא ליעבעס, ביי מענשען אפילו פון הייגטיגער וועלט, וואָלט בשום אופן זייא נישט געקענט איינפאלען, אז ביי קליינע קינדער זאָל גאר געמאָהלט זיין אזוינס! קינדער זיינען קינדער. יונגליך, מיידליך, וואס מאכט עס אויס, אָדער זייא שפילען זיך אינאיינעם מיט צאצקעס צווישען זיך, אָדער דיא ניאנקעס, באָנעס, גובערנאנטקעס שפילען זיך, צאצקען זיך מיט זייא, קושען זייא, האלזען זייא, און — נארנישט, פרעגט זייא בחרם!...

זאָל דאס איינענע טאקי, וואס ביי שלמה׳לען, זיך געוועזען מאכען מיט איינעם, א דערוואקסענעם מענש, וואָלט עס אונמעגליך אין איהם געבליבען פער־

בּאָרנעז. עס וואָלט זיך ארויסגעוויזען איהם אין דעם פּנים, אין דעם ריידען וכדומה נאָך אין אנדערע זאכען, עס וואָלט דערפון געוואוסט בּפירוש, נישט אנדערש מאקי, דער אנדערער צד אויך. ליעבען וויא געוועהנטליך איז א שרפה, וואס ווערט אונטערגעהאלטען פון מאטריאל מגושם׳דיגע זאכען. עס ברענט, עס קנאקט ביז פונ׳ם מאטעריאל ווערט האָלאוועשקעס און דאס פייער לאָזט זיך אים מיט א טשאד, א רויך.... שלמה׳לעס ליעבע אקעגען, דאס איז א ריינע, אינווענינסטע, אין זיך אליין; דאס איז יענס געטליכעס פּייעריל, וואס האט געברענט און דער דאָרענבוים איז נישט געוואָרען פערברענט; דאס איז א בּליץ פון גייסט, א חשק, א גלוסטען צו שיינקייט, וואס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט־פּאַרביגען הימעל ביים אויפגאנג פונ׳ם מאָרגענשטערען, אין פּוקען־זיך פון דער רויז, אין פרישע פּורפּער־ליפּען, אין חן־גריבּעליך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם וואַרעמען בּליק פון ברענענדיגע אויגען.... דאס איז יענע ליעבע, וואס ברענט וויא א „נר־תמיד“ אין הארצען ביי פּאָעטען — פון גאָט געלייטזעליגטע מענשען; וואס וואַרעמט דיא נשמה, גיט א מאָל א נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבעט, אויס־ווייגען זיך פאר גאָט שטילערהייט....

עס פערשטעהט זיך, אז שלמה׳לעס ליעבע איז, אזוי גוט וויא פאר אנדערע, אויך פאר פראדל׳ן געוועזן א סוד! אבי ער ווייסט וויא שטארק אָנגעלייגט ביי איהם איז, אז זיא קומט צו גאסט, וויא עס טהוט איהם הנאה, אז ער חאַפּט בגנבה אויף איהר א קוק, אז ער עסט זיא מיט דיא אויגען הינטערווייל'עכס, און וואס, הא, וועט ארויסקומען, איהם אָדער איהר, אז זיא וועט עס אויך וויסען? — פּאַרט וואָס?.... און נאָט אליין וואס קען עס איהם ארען? — טראכט שלמה׳לע, טרייסטענדיג זיך אין הארצען — מה רעש, אז עס טהוט זיך א מאָל א קוק! אָבער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאווגען געהער עס זיך כלל גאר נישט אָן. זיינס בעקומט דאָך דער רבונו־של־עולם פּינקטליך: א שחרית, א מנחה, א מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און א נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאפּיטליך תהלים א מאָל אויך!....

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאקי איז שלמה׳לען בעשיינפּערליך געשעהן א נס פון גאָט, אז ער איז געשטאַנען אין א סכנה איינמאָל, אליין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבען.

שבת־נחמו, וויא דער וועלט איז בעקאנט, איז א טאָג פון שמחות, סעודות ביי יודישע קינדער אין דיא שטעדטליך. נאָך מיט א וואָך, אָדער א פּאָר

וואָכן פֿריִער שטיסן קינדער, פעקליכויים, צווישן זיך אָפּ, צומאַכן יענעם שבת א סעודה דערפֿון, וואס איטליכער וועט בעצייטענס מיט דעם גוטען ווילען זיינס ברענגען צו דעם, ביִיא וועלכען חברה האט אויסגעקליבען. און באלד מאַכי הויבט זיך אָן איין עסק פֿון טראָגעניש, וואס מען קען נאָר, כשר צי בגנבה, ביִיא זיך אין דער היים דערטאַפּען. איינער ברענגט א שטיקעל קיכעל, א גרינעם עפּעל, א מער — בשתיקה פֿונ׳ם בינטעל וואס צום צימעס; דער אַנדערער א גרויסע, געלע אוגערקע, א האַלב איִי, אָפּגעשפּאַרט נעביך פֿון זיין מיטאָג: דער דריטער דאס, דער פֿירטער יענס. א דאַר שטיקעל ברויט, א רעטיכיל, א ציבעלע, א שמעגציל פֿון א הערינג איז אויך א סחורה. אַזוי טהון דענסטמאָל קינדער, קונדסים, און קינדער, בר־מצוה בחורים — האבען חתונה. אָט אין אזא שבת־נחמו, ביי־טאָג נאָך דעם שלאָף, איז געווען, אָהן עין־הרע, פֿרעהליך, א רעש, א געפֿילדער פֿון קינדער, יונגליך און מיידליך, דאָרט אויפ׳ן פֿרייעס פּלאַץ לעבין ר׳ חיים׳ס שטוב. ביִיא א טהייל קינדער איז דאס מויל, דיא ליפּען געפֿארבט, מיט וואָנטשעס, פֿון געקאָכטע שווארצע יאַגאָדעס און האבען א פּנים וויא משונה ווילדע בריות, עפּיס גאָר א שרעק! ווידער ביִיא א טהייל פֿייערט א באַק, צודראַפּעט אביסעל דיא נאָז — צייכענס פֿון דיא גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זיינען ביִיא דער סעודה פֿריהער נישט צופֿרידען געווען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואס ביִיא יענעם און זיינס איז גארנישט — עפּיס אַזוינס, וואס קיי־שפּיי, פֿויל, ביטער, טפֿוי זאָל עס ווערען! הענד האט דאָך גאָט געגעבען, נענעל אויך, נעז, אָהן עין־הרע, ביִיא יודישע קינדער זיינען אויך דאָ, נו האט מען זיך אביסעל, וויא דער שטיינער איז — צודראַפּעט. מאַכי נאָר אביסעל, ווייל דער טאָג שטעהט נישט, נישטאָ קיין צייט, מען בעדאַרף זיך שפּילען. אויך פֿראַדיל האט זיך געפֿונען צווישען דיא קינדער, זיא איז געווען וואונדער־שעהן, עפּעס נאָך שעהנער וויא תמיד, און שלמה׳לע האט זאט אָנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאַנגער, נידעריגער באַנק דאָרט פֿאַר דער שטוב זיצען ווייבער שכנות, בעקאַנטע, צווישען זייא שרה, אויך גיטיל, פֿראַדעלס מאמע, און דיא גוטע לייבציכע. מען זיצט חלילה נישט ליידיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואס אויף דעם הארץ. איינע א מעוברתע, א דיקע מיט געלע פּליאַמעס אויף דיא באַקען קלאָגט זיך, אז עס שפּאַרט איהר אונטער׳ן לעפֿעלע, א פּנים פֿונ׳ם טשאָלענט. זיא שוויצט, פֿאָכט זיך מיט דעם עק פֿאַרטוך, פֿערוואַרפֿענדיג ארונטער דעם קאָפּ, איין וואָרט, איין געשרייא: אָי, וואו נעהמט מען א קאַלט[illegible]

טרינק וואסער! ס'איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאָזמע, וואס געניצט נאר א שרעק, שפּיט און ווישט מחילה דיא נאָז. איינע א דארע, הויט און ביין, נאך הייזעריג פון דיא תשעה־באָב'דיגע קינות, רעדט מיט דעם גאַנצען כח אויף א צוריפּעט־פאַרזומפּפטען קול, קוים וואס זיא האפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, ארויס שטעקענדיג נעביך דיא צונג. א גאַנץ לייטישע, שעהנע יודענע מיט פערזאָטענע אויגען אָהן ברעמען קוקט אריין א קינד, וואס בייא איהר אויפ'ן שויס, אין קעפּיל, גייזענדיג עס אויך אנדערע לעבין איהר, אויף א ציקאַוועשין, וואס פאר א מיטעל וועלען זייא ראָטען.... לייבציבע קען, שונא־ציון, זיך נישט צורייסען, אזוי פיעל ארבייט האט זיא אצינד. א קאַטאָוועס עפּיס מיט אזא עולם ווייבער איבערצורייידען, איטליכער זאָג א וואָרט, דערצעהל א מעשה, נאר נישט לאַנג געטראַכט! היינט האט דאך גאָט געגעבען אויגען אויך, אז זייא זאָלען אומיטום קוקען, נישט אויסצר־לאָזען חליכה קיין שום זאך, בייא אזוי פיעל ארבייט וועט נאר קיין וואונדער נישט זיין, אז לייבציבע פערפלאָנטעט זיך אמאָל, מישט אויס, וויא מען זאָגט, „קאַשע מיט מאָהן" עטליכע מעשיות אינאיינעם, אין דער האָפנונג אז מען וועט זיך אָנ־שטויסען, נישקשה, און איטליכע וועט פונ'ם אויסמישעניש ארויסנעהמען דאס, וואס איז איין אָנצוהערעניש אקעגען איהר.

— למען־השם, זיך נישט נעקוועטשט! אז דעם מגיד, נעדענק איך, איז דאס צונגעל אראָפּגעפאלען, האט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט עליו השלום: שאַ, האַלט זיך, זייט מוחל, איין, קוועטשט זיך נישט אזוי — ריידען.... אז עס הויבט אָן צושפּארען, נישט נעפּריווט זאָל מען ווערע, שפּארען אָט דאָ אונטער דעם לעפּעלע, איז איין ברירה: עפּען א מויל, ברען־אָפּ, גיב ארויס וואס דאַרט אין דיר איז און האַלט נישט.... אָהאָ, האַלט ער זיא עס אביסעל! נאכגעיאָגט, גע־האפּט און האַלט זיא, דאס שעה בחור'ל, יאַ־האָ־האָ!

אָט דיא דאָזיגע לייבציבעס ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרען אקעגען דער הייזעריגער און דער מעוברת'דיגער יודענע. און האַפּענדיג דערוויי'ל א קוק אויף דיא קינדער דאַרט, וואס שפּילען זיך אין זשמורקעס, זעהט זיא, וויא שלמה'לע יאָגט זיך נור נאך פראדלען, אלץ מיט איהר, מיט איהר און לאָזט זיא פונ'ם אויג נישט אָפּ.

— אוי, גיטעלע, איך האַלט עס נישט אויס! — מאכט לייבציבע, שאָקל־ענדיג מיט'ן קעפּעלע פון דערווייטענס צו פראדעלס מאמע — אוי, איז זיא שעהן,

אייער פראַדעלע, ס'איז איהר אין פנים נישט אריינצוקוקען וויא אין דער ליכ־טינער זון!

— ניט איהר נאָר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אָפּ גיטעל, וואס האלט אין א שמיעס מיט א פאָר וויבער איבער דער דאָליע זייערער.

— טפוי־טפוי! — שפייט לייבציבע, פארדרעהענדיג דיא נאָז מיט א ווינק אויף יענער מיט דער ספאָזמע — א געניצען אביסעל, א שפייען!.... ביים אָפּ־שפרעכען א גוט אויג דיא באָבע מיר צו לאַנגע יאָהר, טיידעלוויים. שעהן בין איך געווען וויא גאר דיא וועלט, מען האט זיך אויף מיר געהאַנגען. מאכט זיך א מעשה פּלוצלים נאר אומגעריכט... שאַ, שרה'ניו דוא ביסט דאָך עס מחויב צוגעדענקען — דרעהט זיא זיך געשווינד אוים צו שלמה'לעס מאמע — קוק נאָר אָן דאָרט, אין מחשבות'ן, דיין בחור'ל! לויפט איהר נאָך וויא א קוה א קעלבעל, פראַדלען. הא? זעהר א שעהן פּאָרעל... הלואי אין גיכען, רבונו־של־עולם, זאָל יאחנע־סאָסיע דיר זאָגען מזל־טוב! געדיינק מיינע ווערטער.

— איין איינפאַל אביסעל, נאָך אזוי יונג!

— ביסט עס, שרה'ניו, מחויב צו געדענקען דיא מעשה א מאָל, א מאָל בשעת דער בהלה. וויפיעל, הא, מיינסט־דוא איז מיר דענסטמאָל געווען צו דער חתונה? מינער איז נישט מעהר געווען וויא א יאָהר אכט־ניין, און אפשר טאקי נאָך וויינער.

— אודאי מיט עטליכע יאָהר צוריק, בשעת דער בהלה פון דיא שקאָלעס, נישט היינט געדאַכט, ווען דענסטמאָל פראַדיל זאָל זיך אונטעררוקען, הע־הע! וואָלט געווען טאקי דיא רעכטע צייט. מסתמא איז דאָך עס נישט בעשערט. אצינד איז עט, נארישקייטען...

— יאחנע־סאָסיען זיינען נאָך, ברוך־השם, דיא אויגען נישט ארויס... אָט זעה איך זעה! — דיא דאָזיגע לעצטע פיער ווערטער האט שוין לייבציבע געזאָגט דער יודענע מיט דיא פערזאָטענע אויגען, וואס האט איהר אָנגעטהון כבוד, גלייך וויא דיא אַלע אנדערע דאָ, און דאס קינד מיט דעם קעפּיל כמעט אונטער דער נאָז איהר אונטערגערוקט. לייבציבע האט וויא א געניטע עס בעטראַכט, דארויף פאמעליך געבלאָזען, אָנגעהויבען צו דערצעהלען מכח דעם א לאַנגע מעשה, און פארקראָכען ווייט, אזוי אז זיא האט דערווייל אין שלמה'לען זיך פערגעסען.

שלמה'לע האט גענומען בענשען גומל. ווען נישט דיא מעשה, וואָלט ער, חס־ושלום, וויא דיא בידנע קאַץ נעביך אמאָל, טרוקען פון לייבציבען נישט ארויס!...

II.

מען קען זיך שוין פירשטעלען, וואס פאר א טעם „ביצה“ קען האבען נאָבדעם אז מען טהוט א לעק פון יענע זאכען, צו וועלבע דער יצר־הרע גיט אונטער א חשק. נעה פארשפּאר זיך, לערען און טראָג זיך איבער מיט אלע געדאַנקען העט־העט אין אזא צייט, אין אזא אָרט, גאַנץ וייט און פרעמד פון דיר, בשעת פאר דיא אויגען שטעהט דאָ גאָטס וועלטעלע מיט שיינע גוטע זאכען, וואס ציהען דיך בייא דער נשמה: נאַ, פארזוך, נישקשה, און וויים פון דיין חיות צו זאָגען! שלמה׳לע איז אצינד עפּיס וויא דערוויטערט געוואָרען פון „יענעם עולם“, אין וועלכען ער איז געוועזן אריינגעטהון פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא וויא א מאָל. עס גלוסט זיך איהם דאס, יענס און ער האט אין זינען הבלי־העולם. דאס שטיקעל „לייענען“ פאר דעם טאטען מאכט ער נאך וויא ס׳איז, זיפּט אָפּ א בלעטיל גמרא אין־חאפּעניש, אין־אייכעניש עס אזוי, אבי נעפּטר׳ט, איבערנעקומען, און שפּאצירט זיך דערנאך דעם גרעסטען טהייל טאָג ארום ער זוכט זיך אויס נייע מיני ניינג, נייע מיני חברים, זיין גלייכען, נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם וואס מאכט עס אויס? אבי זייא זיינען איהם צום הארצען, עס פערברייגגט זיך מיט זייא דיא צייט, עס שמועסט זיך, עס טראַכט זיך און עס פיהלט זיך עפּיס אזוי גוט, אזוי געשמאק....

שלמה׳לע חאפּט זיך עפּטערס אריין צו אייזיק דעם שמידט אין קוזנע, בעזאָנדערנס ווען אין־דרויסען אין נאס, קאַלט און איהם איז עפּיס אומיטיגליך אויף דעם הארצען. ער זיטצט זיך דאָרט אין א ווינקעל און קוקט פארטראכט. אין קוזנע איז טונקעל, אקענען איהם פּאַכט הייזעריגליך א לעדערנער, געלאַטעטער בלאָז־זאק. ער טהוט א בלאָז און א זייל פונקען שפּרינגען, טאנצען וויא דיא רוחות אין אויבען. עס קומט איהם דערבייא פיר יענע מעשה אין חומש, א־מאָל, א־מאָל — וויא אברהם־אבינו זיטצט מרה־שחורה׳דיג און דרעמעלט. דיא זון געהט אונטער. עס איז א נעבעל — און אָט אין איין אויבען, רויך און א פלאַם־פייער... דיא פונקען שפּרינגען און שלמה׳לעס געדאנקען פארפליהען ווייטער־ווייטער; עס מאָהלט זיך איהם עפּיס משונה׳דינע צורות, דרעהענדיג זיך צווישען דיא פונקען און דראפּענדיג זיך פון דאָרט אויף דיא אָפּגעשיינטע װענד אקענען. עס בייטען זיך דיא געשטאַלטען, ארויס־אריין, ביז עס טהוט איהם שיינענדיג זיך א וויין פּראדיל! ער נוערט צוקאָכט, נעהמט זיך מיט גרויס חשק זיא צו בעטראכטען, קוקט־קוקט

און דערזעהט בעשיינפערליך דיא ליכטיגע צורה פון אייזיקען, וואס הידעס־אונטער פארגרעסערט אלץ דאס פייער. פלוצים, אין דער היסער מינוט טאקי, חאפט אייזיק פונ׳ם העליש־פייער ארויס מיט צוואנגען א גליהענד שטיק אייזען, און האל־טענדיג עס אזוי אויף דער „קאוואדלע״ מיט איין האנד, שלאגט ער עס מיט דעם האמער אין דער אנדערער האנד, בשעת א געזונטער, ברייט־ביינעדיגער, צר חראסטעטער בחור, בעוואפענט מיט א גרויסען, שווערען האמער קלאפט דארויף אקעגען. אייזיק איין קלאפ, דער בחור צוויא; אייזיק א דרעה דעם אייזען אהער, דער בחור — קלאפ; אייזיק א דרעה אהין און דער בחור קלאפ־קלאפ, אזש פונקען פליהען... ס׳איז דא פאר שלמה׳לען וואס צו זעהען, א מאל עפיס אנדערש, ס׳איז דא פאר איהם אויך וואס צו הערען — דיא ארבייט האט ליעב א המצאה, א ווערטיל, עס זאל געטהון ווערען לעבעדיג, פרעהליך. דארט ווערט אויך דערצעהלט שרעקליכע מעשיות, וואס דאס לייב גרוילט הערענדיג זייא. און מענשען צום ריידען איז ברוך־השם נישטא קיין מאנגעל. ס׳איז דא גענוג, אי אייגענע, אי פרעמדע, וואס קומען נעבען ארבייט: דער קומט מיט א שטימפע האק, יענער קומט מיט א צעבראכען מילעכדיג קלינגעל, איין איבערגרדרעהטען שלאס. איינער קומט פירקאווען א פערד און דער אנדערער ארויפציהען איין אייזערנע רייף אויף א ראד. — אייזיק אליין איז בטבע געווען זעהר בערייטעוודיג, א צוגעלאזטער מענש, מיט אבי וועמען זיך ארייננעלאזט אין א ברייטען שמועס. בעזאנדערס האט ער ליעב געהאט ארייגלאזען זיך אין חקירות, נעבען יענעם צופארשטעהן דעם שפיטץ פון א זאך, און דערקלערען פאר וואס איז יענס אזוי און איז נישט אזוי? פאר וואס נעזלעבער, א שטיינער, זיינען אין דער נאז אונטען, נישט אויבען, דיא לופט צו אטהיימען איז דאך פון אויבען פרישער, ריינער וויא פון אונטען מחילה? אזא קשיא האט ער זיך געסענט פרעגען, פארקניטשענדיג זיך גאנץ ערענסט, און דער־נאך פארענטפערן עס מיט א גוט שמייכעלע, אזוי: דאס איז, פארשטעהט איהר מיך, גאנץ שכל׳דיג; כדי דער רעגען זאל אהין נישט ארייגרינען, אין דער נאז, פארשטעהט איהר מיך. נאך און נאך קשיות אזעלכע פלעגט ער פרעגען, וואונדערענדיג זיך אויף דעם סדר־העולם, אויף דייא ווערק גאטס און זיין פיהרונג אין דער וועלט, אלץ: פאר וואס, פאר וואס? און לסוף אויסדרינגען על פי חקירה, אז אזוי וויא עס איז, אזוי מסתמא בעדארף זיין, אזוי מסתמא איז גאנץ גוט, גאט נישקשה איז גערעכט! דיא קאטץ האט דעריבער שארפע נעגעל כדי זיא זאל זיך קענען דראפען אויף דיא גלייכע וואנד, דאס פערד האט דעריבער א ויידעל כדי אראפשטייסען פון זיך דיא פליגען, און דיא פליגען ווידער האבען

דעריבער פלינעל כדי געשווינד מאקי אוועקצופליהען.... לערנען האט אייזיק דער שמידט דוקא גאר ניט געקענט, פונדעסטוועגען האט עס איהם כלל נישט געשאדעט צו דיא חקירות זיינע, צו הייסען ביים עולם: אייזיק דער חקרן. לערנען מיט חקירה זיינען א פנים גאר צוויא בעזונדערע זאכען.

געגוג שיין האט דאך אייזיק דער שמידט דיא גאנצע וואך זיך אויסגענומען שטעהענדיג אין א צעלעכערטען לעדערנעם פארטוך, אהן א קאפאטע בייא זיך אין קוזנע און זאגענדיג דארט חקירות. נאר נאך שעהנער אויסגעזעהען האט ער שבת און יום־טוב פארנאכט אויפ'ן שולהויף. ער שטעהט זיך דארט אנגעטהון אין א לאסטיקענע זופיצע, אויפ'ן קאפ א שטריימיל, גלייך מיט אנדערע בכבוד'יגע בעלי־בתים, און דרשה'ט פאר א רעדעל מענשען ארום איהם, אריינשטעקענדיג איין האנד אין דעם גארטעל ביז דעם גראבען פינגער. אלץ וואס ווייטער פארגרעסערט זיך דאס רעדעל, עס ציהעט איטליכען עפיס וויא א מאגנעט צוגעהען נעהענטער, צולייגען איין אויער און הארכען, וואס זאגט אייזיק דארט עפיס אזוינס. עס נעהט דארט א שמיעס איבער צימעס, דערנאך א חקירה: וואס צימעס? וואס טייטש צימעס? מען קומט פון דעם ענין ארויף אויף פאסטערנאק, און אייזיק נעהמט זיך דערקלעהרען על פי חקירה, פאר וואס פארלירט פאסטערנאק דעם טעם באלד נאך דעם ערשטען דונער. ער פארפוטעט זיך אין דער חקירה און פארקריכט אויף קראפיווע: פאר וואס קראפיווע זייעט מען נישט און עס וואקסט? — הערסטו! מהוט ער זיך א דרעה צוריק, הערסטו, אט דעריבער טאקי וואס מען זייעט עס נישט וואקסט עס אליין. אויף דיא אייגענע מעשה, פארשטעהט איהר מיך וואס מיט נאראנים ... גאט נישקשה פארשטעהט, פארשטעהט איהר מיך, אז אזעלכס בעדארף אויף דער וועלט אויך זיין, פארשטעהט איהר מיך. אין דעם רעדעל ווערט פרעהליך, מען האט משונה הנאה און מען לאכט. דיא חדוה אבער איז נאך גרעסער ווען עס קומט אמאל אויס א שפארעניש דארט צווישען אייזיק דעם שמידט און לייזקען, דעם צווייטען חקרן אין דעם שטעדטיל. לייזקע איז א געוועזענער ארענדאר, א ישובניק, וואס אויף דער עלטער האט ער זיך בעזעצט אין דעם שטעדטיל, כדי צוגעפינען זיך צווישען יודען, הערען א „ברכו“, א „קדושה“ און לעבען וויא גאט האט געבאטען. לייזקען איז דיא נאז פארלייגט, עפיס אנגע־דראלען, דעריבער אז ער רעדט קומט אויס געפאנפעט און א מאל אויך עפיס וויא געפייפט. לייזקע קען בעל־הבתיש לערנען, קוקט אריין אין אלטע יודישע חקירה־ספרים און צווישען איהם מיט אייזיקען איז תמיד א שפארעניש. לייזקע פאררופט

זיך אלץ אויף אנדערע חקרנים, אויף אריסטו, אויף דעם „ספר־הברית“ וכדומה נאך אזעלכע, און ער אליין איז נישט אזא בעל־מוח; אייזיק דער שמידט אקעגען שטעלט נור אויף זיין שכל, ווייסט נישט פון קיין אריסטו און געהט אין חקירה אויף זיין אייגענעם דרך. בעזאנדערענס בעריהמט איז זייער שפּארעניש איבער באנקעס — פאר וואס שטעהט א באנקע צו פעסט צום לייב און פאלט נישט אראפּ? לייזקע זאגט:

— אזוי איז דיא מעשה, רבותי! דורך דעם שטעק מיט דער ברענענדיגער ליכט, וואס מען טהוט אין דער באנקע ווערט זיא, אט א־פּנים, אויסגעליידיגט פון דער לופט. היינט געדיינקט־זשע, יודען! אזוי וויא מיר האבען א קיימא־לן, אז דיא נאטור האט פיינד ליידיגקייט, בכן־רבותי, ציהעט זיך דאס לייב, אט א־פּנים, פארנעהמען דאס ליידיגע ארט אין דער באנקע.

— וואס מיר שטעק, וואס מיר ליידיגקייט־שמיידיגקייט! — זאגט אייזיק מיט א שמייכעלע גאנץ רוהיג, געהמענדיג זיך פארין בערדיל — און פריהער וואס איז דען, זאלט איהר מיר געזונד זיין, דיא באנקע געווען, נישט ליידיג? לופט האט דען א ממשות? אדרבה, פריווט זיך אויסציהען אויבען אין דער־הויך אויף דער לופט, אויב ס'איז אזוי. און גאר א־חוץ דעם, וואס איז עס גלאט פאר א לשון — אויסגעליידיגט דורך א שטעק מיט דער ליכט!

— דאס איז נישט מיין לשון — פּאנפּעט בייזליך לייזקע — אזוי זאגט אריסטו. איהר הערט? אריסטו!

— אווא, אריסטו! א קאטאוועס אביסעל אריסטו! א רב איז ער דען, וואס פּסק'ט שאלות, הא?

— אבער אז אזוי שטעהט דארט אין אונזערע יודישע חקירה־ספרים! — זאגט לייזקע שוין שטארק אויפגעבראכט.

— וואס טויג מיר, וואס בייא אייך, זאלט איהר מיר געזונד זיין, שטעהט אלץ דארט, דארט! איך אליין שטעה, ברוך־השם, אזוי פיעל יאהר שטעה איך אין קוזנע ביים אויבען. דארט ברענט א פייער, אביסעל א גרעסערעס פון אייער ליכט, און פונדעסטוועגען גארנישט, נישט דאס וואס דיא באנקע.... פאר וואס?

— ע־ע, וואס האט מען צו ריידען מיט א יונגעל! — טהוט לייזקע א זאג, א מאך נעבענדיג פאר גרויס פארדראס מיט דער האנד, און געהט אוועק, נישט אויסהערענדיג, וויא אייזיק דערקלערט דעם עולם אויף זיין דרך דעם שפּיטץ, וואס אין דער באנקע שטעקט.

אייזיק דער שמידט, א יוד, א ציידע, ברוך־השם, וואס האט שוין דערלעבט אייניקליך פון זיין עלטסטער טאכטער, בייא איהם אויף קעסט מיט דעם מאן א וואויל־לערנער, איז מיט אלע פאסטעמקעס זיינע געווען טאקי נור עפים א יונגעל – איין אלטער־יונגעל, וואס איז א חידוש צווישען יודען. נאך דער גרויסער מרה־שחורה, וואס דערוואקסענע יודען, בעווייבטע, מאכען אן מיט זייערע ערענסט־פינסטערע פנימער, מיט זייער זארגען אך־און־וועה, און ביטער־זויערען מוסר־זאגען תמיד, איז אייזיקס פריינדליכע־פרעהליכע צורה געווען שלמה׳לען אזוי מהייער גוט, אזוי צום הארצען וויא דיא ליכטיגע זון ביים בעווייזען זיך איהרס פון דיא פינסטערע חמארעס, און דער גאנצער שטיינער שמיעס זיינער מיט אלע זיינע אגדתא איז איהם געווען אזוי געשמאק, נאר א דערקוויקענניש, וויא א שטיקעל חקירות נאך א משונה.פריקרע הארב בלעטיל גמרא דאס יודיש קינד, וואס קוים שטעלט זיך עס אויף דיא פיסליך יודעלט מען עס שוין, מאכענדיג אוים איהם א קליין יודעל; וואס זיין יונגנד פארשווינד ניך וויא א חלום און ווערט, אז־אך־און וועה צו איהם, פאראומערט, געעלטערט פאר דער צייט — אט אזעלכס נעביך פיהלט זיך עפים וויא ניי־געבארען אין דעם געזעלשאפט פון א מענשען, וואס איז צו איהם צוגעלאזט, ווייזט איהם א גוטע מינע, וואס איז אליין אויך נאך גאר א קינד, וואס רעדט מיט איהם איין לשון, און געהט איהם אריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשיות. דאס קינד לעכטצט נאך אזעלכען, נאך זיינס א ווארט, וויא א דאר גרעזעלע בשעת דיא גרויסע היטצען נאך א טראפען וואסער, און ווערט צו איהם צוגעזאטען מיט לייב און לעבען. נאר אזעלכע יונג־אלטע מענשען אבער איז זעהר שווער בייא אונז צו געפינען, וואס ווייטער־ווייטער וועט פון זייא נישט זיין אפילו אויף קיין שהחיינו. אין שלמה׳לעס צייטען איז נאך, אויף זיין מזל, געבליבען א פאר לייט אזוינע אין זיין שטעדטיל — אייזיק דער שמידט, איינער, און הערצעל קייל׳עס דער סטאליער, דער צווייטער.ביידע האבען געווירקט אויף שלמה׳לעס גייסט, דערהאלטען אין איהם דאס יונגע פייעריל, ביידע זיינען איהם געווען זעהר טהייער און צו ביידע האט איהם דאס הארץ שטארק געצויגען.

הערצעל קייל׳עס איז געווען וויא אייזיק שוין אין דיא יאהרען, א טאטע פון קינדער, אויך א דארער א בלייכער וויא ער, מיט דעם אונטערשייד נאר: אייזיק איז א הויכער און הערצעל א קליינינטשקער, נידריג געוואקסען. אייזיק איז געווען תמיד רוהיג, געלאסען, גערעדט אויף איין שטימע גלייך, נישט געדרעהט, געשריגען זיך נישט געיאגט, געהיטצט און נישט ארויס פון דיא כלים, אזוי וויא עס פאסט

טאקי פאר א חקרן. אקענען־דשע הערצעל איז א שפירט, ביים רעדען ביים זיך איהם דיא שטימע און ער נימט פון זיך ארויס משונה'דיגע קולות, א מאָל אויך מיט א קוויטש. דער שמיעס זיינער איז געהאקט, געבראָכען, לאָזט זיך אויס, פאר גרויס איילעניש, מיט א ווינק, א מאך מיט דער האנד. נאָר עפּיס נישט אזוי וויא ער וויל, קאָכט ער, זידט און צאפּעלט מיט אלע גליעדער, אינגאנצען טאקי א פּאָעט מיט דיא ביינער, אזוי משונה, אזוי קאפּריזנע, אזוי אויפגעבראכט וויא א פּאָעט. און באמת האט אין איהם טאקי עפּיס אזוינס געבורטשעט — עס האט אין איהם געשטעקט א גייסט פון א קינסטלער. דער דאָזינער גייסט זיינער האט אינוועניג אין איהם וויא דער סמבטיון נישט גערוהט, זיך געריסען מיט אלע קרעפטען ארויס, זיך צו ארויסווייזען אין אלערלייא האנד־ארבייט. דיא סאָלערייא איז בייא איהם געווען נישט אזוי, ווענען דער פרנסה וויא צוליעב דעם פארגניגען, וואס ער האט דרינען געהאט — צו מאכען א כלי. ער האט געקענט אוועקזיצען איבער א שטיקעל ארבייט מעהר וויפיעל מען בעדארף. פארציהרען עס מיט צאצקעס, שניטצערייא, האָטש יענער האט גאר אזוי פיל נישט פארלאנגט, נאָר צוליעב דעם אליין, עס זאָל זיין שעהן... ער האט געזעהען ליפא־ראובן'ס מאָהלט „אושפּיזין", אויפצוהענגען עס אין סכה, אריינדרעהענדיג אהין, וויא אין נח'ס תבה, אלערלייא חיות און עופות, געהמט ער און מאכט „א רבי יוסי" — א גע־מעהל אזעלכס, וואס שטעלט פיר א מעשה פון דער גמרא: „וויא רבי יוסי (אויסגעמאָהלט מיט א גרייז שפּיטציג בערדעלע אין טלית און תפילין) דאַוונט אין איינער פון דיא ירושלים'דיגע חורבות און הערט דאָרט א בת־קול, וואס ברומט וויא א טויב (שטעהט אויסגעמאָהלט עפּיס אביסעל משונה), זאָגענדיג: „אוי, וועה איז דיא קינדער, וואס פאר זייערע זינד האב איך חרב געמאכט מיין הויז, פאר־ברענט מיין היילינגען פּאלאטץ און זייא האב איך פארטריבען אין גלות צווישען דיא אומות!" מבינים אין דעם שטעדטיל האבען זאַט אָנקוקען זיך נישט געקענט אויפ'ן געמעהל און געזאָגט, אז עס איז איינס טאקי אין דער וועלט. רבי יוסי איז נאך יאָך רבי יוסי, אָבער דיא טויב, דיא ברומענדיגע טויב, רבונו־של־עולם, ס'איז עפּיס נאָר א גוואלד!.... הערצעל האט אויך געשפּילט פידעל, נישט אויף חתונות חלילה, דארויף איז דאָך געווען דער יודישער כליזמר, פייטעל, אויף דיא וואָכענדיגע טעג, און קאָנדראַט דער גויעשער אויף שבת, בייא דער כלה אויף דעם „פאָר־שפּיל" — נאָר גלאט אזוי זיך האט ער זיך געשפּילט. זומער פארנאכט, אז דיא שמאָדט־בהמות זיינען שוין געקומען פונ'ם פעלד, ליגען זיך, שוין אויסגעמאָלקענע, אויף דער גאס; אויס דיא קוימענס ציהעט זיך פּאמעליך עפּיס וויא פארשלאָפענע

חעל־גרויע זיילען רויך, וייבער שטעהען בייא דיא פריפעטשיקעס, קאָכען ועטשערע; ערגיץ פון־דערווייטענס, פון א טייכעל פארטראָגט זיך א קוואָקען פון זשאבעס און זשוקליך טראָגען זיך זשושענדיג ארום אין דער לופט — דענסטמאָל צוגיסט זיך געוועהנטליך הערצעל אויף א פידעלע, שטעהענדיג אין־דרויסען, בייא זיך אויפ'ן גאניקעל, באָרפיס, אין איינע תחתונים, מחילה. קינדער מיט שטיקער ברויט און האלבע אייער פארזאמלען זיך ארום איהם; שטאָפען אָן פולע מיילער, שטעלען אויף דיא אויערליך, גאפען און הערען. הערצעל פידעלט און זינגט אונטער, פידעלט און מאכט זיך נארעש מיט דיא קינדער, מהוט א פידעל און שטעלט זיך אָפּ, עס ארט איהם עפּיס, ווייטער א פידעל און — הע־הע! ער איז שוין אין כעס. אין דער־ערד אריין דיא פידעל, אויס שפּילען, הערצעל האט זיך צושפּילט — און באלד לאָזט זיך איבער דער גאנצער גאס הערען וויא א תקיעה־גדולה א לאנגער, א משונה־ווילדער קוויטש!.... הערצעל האט אויך ליעב געהאט אָפּגעבען זיך מיט זייען און פלאנצען בייא זיך אין גאָרטען. עס האט געהייסען בייא איהם איז דאָ א ביכעל, א „ספר־הרפואות“, וואס געהט אין דער משפחה זיינער איבער בסוד־סודות פון טאטעס צו קינדער, אין וועלכען עס שטעהט בעשריבען דיא טבע פון אלע מיני גראָזען און קרייטעכצער מיט דיא סגולות זייערע צו איטליכער קראנק־הייט בעזונדער, א שאָד, נאָר, חלעבען, וואס איז שטארק פארבאָטען מיט אלע פארבאָטענישען, אָסור־חזיר, דערמיט זיך צו בענוטצען. זיסט, וואָלט ער פשוט טאקי געקענט מחיה־מתים זיין. אויף כפּרות פערילא, אלטע גויעס, טאָטערקעס מיט זייערע קרייטעכצער! הערצעלס שטייגער לעבען איז איבערהויפּט נישט געוועזען לייטען גלייך וויא בייא אנדערע יודען — קיין שיינקעל אין שטוב בייא איהם נישטאָ, חוץ קיה איז נאך אין שטאל דאָ א פּאָר אָקסען, א פערד אויך, א פויער, טראָחים, אויף שכירות, אויך, אויף צו אקערען, בעארבייטען דיא פעלדער, וואס זיינען איהם איבערגעגאנגען בירושה פון זיינע עלטערן. א הונט, עס פארשטעהט זיך, איז אויך געווען, דער איינציגער יודישער הונט אין דעם שטעדטיל. אין שול אריין איז הערצעל געגאנגען זעהר זעלטען, נישט דערפאר ווייל ער איז געווען אין אפּיקורוס, האט נישט מורא געהאט פאר גאָט, חלילה! אדרבה, ער האט גע־גלויבט אפילו אין רוחות, מורא געהאט, געציטערט וויא געוועהנטליך א יוד נאָר וואס דען? גלאט אזוי זיך, גאר אָהן א שום טעם. דאס איינציגע טאקי מיט עמיצען אנדערש, ער זאָל פארפעהלען נור א מנחה, וואָלט מיט איהם געהאט צר טאָהן א וועלט מענשען — סטייטש הולטייא אָנזועטצען א מנחה! הערצעל אבער האט זיך נעמענט אָנזועטצען הונדערטער מנחות און נאָרנישט. קיינער האט זיך

דארויס נאר נישט נעמאכט, ווייל ער איז פארדעכענט נעווען בייא אימליכען פאר א יונגעל, א צוטראָגענע מין בריה, מישטעהנס־געזאָגט. היינט טאקי האט מען נאך מורא געהאט, צו־וואס זאָל מען זיך דאָ נארען, פאר זיין קוויטש אויף. איז ער גע־קומען א מאָל אין שול איז זיין בעסט אָרט געווען צווישען יונגליך ווייסע חברה, הינטער דער בימה, עס ווערט דאָרט א לעבען, א גערעדערייא, א געשטופערייא, און דאַוונען נישט קיין וואָרט, דער שמש טעג זיך, פון יוצא ווענען, שרייען: שא! און שיינע בעלי־בתים מענען פאטשען אויף דיא שטענדערס, טיאוס־קרומענדיג זיך, און מאכען: אי, אי!

הערצעל־קיילעס איז נעווען פאר שלמה׳לען אקוראט ווּיא געווינשט: דיא דאזיגע צווייא, פארשידען אין דיא יאָהרען, זיינע׳ געווען עפּיס וויא איינס אין זייערע נעפיהלען. דאס וואס שלמה׳לען האט עפּיס אלץ געמאָנטעט, איגוועניג אין איהם געבורטשעט; אזוינס וואס לאָזט זיך נישט דערקלערען, א מין ציהעניש אזעלכס וואס אָהן א נאָמען; עפּיס אזוינס, וואס איז נישטאָ בייא אלע פעריזאָרגטע, שעהנע יודען אין דעם שטעדטיל, מיט וועלכע כ׳איז איהם עפּיס איינג, עס קוועטשט איהם, שטיקט אידם נור צום חלש׳ן — אָט דאס האט ער, דיא נשמה זיינע, דער־שמעקט, מעשה־שטן, אין הערצעל־קיילעס. און לויט וויא עס ווייזט זיך שפּעטער ארויס, האט דער יצר־הרע קיין בעסערן חבר פאר שלמה׳לען טאקי נישט געקענט אפּזוכען.

ע נ ד ע.



12

אייזיק דער שמיד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, וועלכע האָבען זיך געדעכענט ביים שטעדטעלדיגען עולם פאַר בכבוד'דיגע בעלי־בתים, זענען דערמיט געווען א חידוש צווישען די אַלע אנדערע בעלי־מלאכות דאָרט, אין יענער צייט, דאָס אייגענע טאַקע, וואָס א יוד מיט א אויבעל דענסמאַל, אָדער א יוד מיט א „פּאָטאָסוואָ" דערנאָך, און א יוד מיט א מיטעל „סאָוויעטניק" היינט, ביי וועלכע „שרייבערלעך" איז אָנ־געשטאַנען צו עסען פיש שבת, בימים ההם, און שררות צו טאַנצען אויף בעלער בזמן הזה. ס'איז דאָך באמת טאַקע א וואונדער: בעלי־מלאכות — און א פּנים פון מענשען! יודען — און אזא כבוד!...

יאָ אזוי טאַקע! ווי יודען ביי די אומות־העולם אזוי זיינען די בעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד ביי יודען. מעגליך, אז היינט נאָך ליגען זיי אויך אין דער ערד, אָבער פאָרט ניט אזוי טיעף ווי אמאָל. היינט זענען בעלי־מלאכות צווישען יודען דאָך נישט פערהאַסט. דער עולם פער־האַלט זיך אקעגען זיי שען, פריינדליך, ווי עס געהער צו זיין. מיוחסים נאָר, צוויי־פּנים'דיגע, זענען אקעגען זיי אין הארצען אנדערש ווי מיט'ן מויל,

אויך טאַקי ווי עס געהער צו זיין. נאָר אַ מאָל אָבער, און בפרט נאָך אין אַזאַ מקום תורה און יחוס ווי דאָס שטעדטעל ק... זענען בעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד טיעף נײַן איילען — זעהר שטאַרק דערנידעריגט. האָבען אַ בעל־מלאכה אין דער משפחה, אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ שטייגער, איז געווען אַ פלעק, אַ שאַנדע. עס האָט זעהר אָפט געשאַדט צו אַ שידוך. אין בעלי־בתי'שען גראַד פלעגט מען אין שידוכים זוכען יחוס, פלעגט אויסגראָבען פון דער ערד רבנים, לומדים, שוחטים, חזנים, בטלנים, און בעגראָבען דעם בעל־מלאכה, טאָמער האָט ער זיך געפונען אין דער משפחה. דאָס הייסט פאַרלייקענט זיין געביין: עט, ווייס איך וואָס, גאָרנישט, פערד'ס פוס־פּיטקעווע! אַ שענקער, אַ אַרענדאַר, אַ בעל־אַכסניה, אַ קרעמער, אַ מלוה, זיי דאַנעגען זענען געווען נישקשה. אדרבה, זעהר פיינע מחותנים, אין שטאָדט געהייבענע בעלי־בתים מיט אַ ברייטער דעה אומעטום: אין באָד, אין שוהל, להבדיל, און אין קהל־שטיבעל. דערקלעהרען לאָזט זיך עס דערמיט, וואָס קיין אַנדערע נישקשה־דיגע פרנסות פאַר לייטישע יודען זענען אַ חוץ די נישט געווען. דערפון האָט מען געקענט לעבען פאַר זיך און אַ מאָל פאַר אַנדערע אויך — מיט אַ נדבה, מיט אַ טובה און אַ גוט וואָרט. האָבענדיג צוליעב זייערע געשעפטען בעקאַנטשאַפט מיט פּריצים, גרויסע לייט אין די הויכע פענסטער, איז מעגליך זיי געווען צו העלפען איינעם אָדער דעם כלל אין אַ נויטפאַל. ניט איין מאָל נאָר איז די ישועה געקומען דורך אַ פּריצישען בעל־אַכסניא, דורך אַ אַרענדאַר און דורך אַ מלוה, אַ באַנקיר הייסט עס היינט. סתם אַרענדאַרעס אין דערפער — איז זייער הויז אָפען געווען פאַר אָרעמע אורחים, וואָס זענען אויפגענומען געוואָרען מיט עסען און טרינקען און מיט אַ נדבה אויך. מייגסטענס פלעגען אַרענדאַרעס אויסוועהלען פאַר זייערע טעכטער חתנים די בעסטע בחורים פון די ישיבות. אָט אויף אַזאַ שטייגער זענען יענע געווען דאָס, וואָס יששכר און זבולון אַ מאָל אין זייער צייט. זבולון האָט געהאַנדעלט און אונטערגעשטיצט יששכר'ן, וואָס האָט בעגעהרט לערנען תורה.

קהל האָט געהאַלטען בעלי־מלאכות אין דער מורא, אָבגעזונדערט פון בעלי־בתים אין פיעל זאַכען פונ'ם שטייגער לעבען. אַ בעל־מלאכה האָט נישט געטהאָרט שבת אָנטאָן אַ זיידענע קאַפּאָטע, טראָגען אויפ'ן קאָפּ אַ שטריימעל. אין בית־המדרש, אין קלויז, איז זיין אָרט געווען אויף דער לעצטער באַנק, הינטער דער בימה. צו דער תורה פלעגט מען איהם אויפרופען „החבר", נישט קיין „מורנו", אי דאָס זעהר זעלטען, צולעצט צווישען די געשטוקעוועטע עליות. דערפאַר האָט מען איהם אָבגעגעבען אינגאַנצען די ביידע „תוכחות" ווי גרויס זיי זענען. ביי איהם בלייב עס. אויף אסיפות מיט די פיינע־בריות וועגען שטאָדט־זאַכען איז זיין פוס נישט געווען. זיין

דעה האָט מען נישט געפרעגט. פאַר עזות וכדומה עפּיס אַ פערברעכען, האָט מען איהם אויסגעשייגעצט, אויך אויסגעפּאַטשט, און אַ מאָל טאַקי מקיים פּסק געווען אין קהל־שטיבעל. זיינע קינדער פלעגט מען „חאַפּען", „אָבעגעבען" אין דער דינסט, אַ כפּרה פאַר בית־המדרש׳ניקעס, טאַטענס־קינדער. זעהר גוט טאַקי שיקט זיך דאָ צו זאָגען „טאַטענס־קינדער", ווייל צו קינדער פון בעלי־הבתי־שען שטאַנד פלעגען אַ מאָל שטעהן צוגעשריבען כלומר׳שט ווי ברידער, כדי צו זיין פאַר זיי די כפּרה־הינדלעך, אָרעמינקע, ווילד־פרעמדע, ניט זייערע קרובים, ניט זייער טאַטענס קינדער. —

אַליין פאַר זיך זענען די יודישע בעלי־מלאכות אין יענער צייט געווען, ניט היינט געדאַכט, געפאַלען. דאָס אויסלערנען זיך עפּיס אַ מלאכה איז פון אָנהויב־אָן זעהר שלעכט געווען אָוועקגעשטעלט. און דערפון איז ארויס־געקומען זעהר פיעל נישט קיין גוטע זאַכען. אַ לערען־יונגעל ביי אַ ליאַדע בעל־מלאכה׳לע האָט בעדאַרפט יאָהרענלאַנג אָוועקטראָגען פאַמייניצעס, העלפען אין בעלי־בתי׳שקייט דער בעל־הבית׳טע און חאַפּען פּעטש און קלעפּ ווי האָלץ. אַז געלערענט די מלאכה האָט ער מכות, האָט ער זי מכות טאַקי געקענט. ער איז געווען דערנאָך אַ פאַרטאַטש, אַ פערביטערטער, אומגליקליכער מענש. פאַר צרות ליעב געהאַט דעם טרונק. די האַנד זיינע איז געווען פריי אויף אַ קלאַפּ, מכבד געווען אַמאָל אפילו דאָס אייגענע ווייב אויך. אַז אָך־און־וועה די לערעניונגלעך, נעבעך, וואָס זענען צו איהם, אין זיין צייט, אין די הענד אריין! און ווער, מעשטיינס־געזאָגט, זענען עס געווען די יונגלעך, וואָס זענען אריין צו אַזעלכען לערנען די מלאכה? יתומים, אָרעמינקע, פאַרוואָהרלאָזטע, ניט געלערענט אין קיין חדר, ניט געקענט קיין עברי — עם־הארצים; דאָך ווי שלעכט די לאַגע פון די בעלי־מלאכות איז געווען, האָט זיך צווישען זיי געפונען זעהר פיעל גוטע, פאַרשטענדיגע מענשען, אויך אַזעלכע מיט הארץ, געפיהל און לעבע־דיגע פרעהליכע קבצנים.

ווי אָרעם, פעראומערט דעם בעל־מלאכה׳ס דירה האָט אויסגעזעהן פון דרויסען, אַזוי לעבעדיג־פרעהליך איז דאָרט צייטענווייז געווען פון די פּועלים בשעת דער אַרבייט. עס שטעהט זיך, אַ שטייגער, איציק דאָס שניי־דעריל מיט אַ פּרעסיל אין דער האַנד איבער אַ שטיקעל ארבייט, הויבט־אָן אויף אַ קוויטש אַ מאַרש, צוקלאַפּענדיג צום טאַקט מיט׳ן פּרעסיל, און חברה פּועלים, בחורים, ארום טיש, ארבייטענדיג געשווינד מיט דער נאָדעל, העלפען אונטער, דער אויפ׳ן געליינקעל, יענער אויפ׳ן ביי־קולכעל, איטליכער מיט וואָס ער קען, און עס שפּילט זיך אָב אַ „מלך עליון" טשאַקענדיג, לעבעדיג, אַזש מלאכים מעגען זיך פרעהען. און טאַקי באַלד דערנאָך פערקרימט זיך איינער, נאָכמאַכענדיג אויף אַ אומעטיג קול דעם בדחן, ווי ער זאָגט גראַמען

צו אַ בעדעקענס. אַ טייל בחורים שפּילען־צו ווי די כּלי־זמר אַ שטיל טרויער־ריג ניגון׳דיל, די איבעריגע פאַרגעהן זיך ווי די ווייבער אין אַ געוויין. ס׳איז אַ יאָמער, אַ קלאָג — און פון דער קאַצען־מוזיק לאָזט זיך אויס אַ „כשר־טאַנץ״! חברה געהט, זיצענדיג ביי דער אַרבייט, מיט דער כּלה אַ כשר־טאַנץ. אָנשטאָט „שבת״ טהוט איינער דעם אַנדערען אַ קניפּ, אַרוק־אַראָב פון הינטען דאָס היטעל און מען שרייט־אויס זינגענדיג: וויוואַט! די בעל־הבית׳טע, די שניידערקע, שטעלט אַנידער אויף׳ן טיש אַ גרויסע פולע שיסל אָבגעקאָכטע קאַרטאָפעל, הייסע־זודיגע מיט דער שאָלעכטס, און מען מעג געהן אָנקוקען אויף בילעטען, מיט וואָס פאַר אַ גיכקייט די קאַרטאָפעל ווערען אָבגעשיילט, אין מויל אַריינגעהאַפּט און אַראָבגעשלונ־גען. מייסטערהאַפט! אַזעלכע בריה׳ס אויף קאַרטאָפעלעס־עסען, ווי שנייר־דער־יונגען וכדומה זענען, איז שוועראויף דער וועלט צו געפינען. זיי האָ־בען דרינען זיך אויסגעאַרבייט, בעקומען אַ ידיעה, ווייל דאָס, קאַרטאָפעל הייסט עס, איז זייער שפּייז, משטיינס־געזאָגט, טאָג־טעגליך.

דאָרט ביי די פועלים ווערען אָפט געזונגען לידלעך, אייגענע אַרבייט טאַקי, וואָס געהן דערנאָך אַרויס אויף דער וועלט, צווישען עולם, פאַלען אַריין אין מויל צו מיידלעך, דינסטמיידלעך און בעקומען דעם נאָמען „פאָלקס־לידלעך״. פועלים, וואָס פלעגען וואַנדערוועז, אַרבייטען ביי גוים אין די דערפער, האָבען אין זייערע לידלעך אַריינגעמישט גוי׳אישע ווערטער, אַזוי אַז ס׳איז אויסגעקומען האַלב יודיש, האַלב רייסיש. דער „תּוך״ פון די לידלעך איז געווען זעהר פערשיעדען. ס׳איז געווועזען אַזוינע איבער ליעבעס, אַ דינסטמיידעל, אַ שטייגער, פאַרביינקט זיך אין דער פרעמד נאָך איהר געליעבטען, דערמאָנט זיך ווייענדיג אָן די גוטע, זיסע מינוטען, ווי זיי פלעגען פאַרברייינגען צוזאַמען ווי אַ פּאָר טויבען אויף׳ן שפּאַציר, אַ מאָל אין געדיכטע וועלדער און אַ מאָל צווישען ווייץ און קאָרן, אָדער סתם אַ מיידעל גיסט אויס איהר האַרץ, ציהט זיך מיט דער נשמה צו עפּיס אַ חתן, ווי אַ קליין קינד מיט די הענטלעך צו דער שיינענדער לבנה. אויך לידעלעך פון אַ שנור איבער אַ בייזע שוויגער, פון אַ יתומה איבער אַ שטיפמוטער, לידלעך פון יודישע רעקרוטען, ווי זיי געזעגענען זיך מיט אַלע זייערע ליעבע פאַר׳ן אַוועקגאַנג אין דינסט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען. בעווייבטע געזעגענען זיך מיט ווייבער און קינדער, יונגלעך, קליינעטשקע, נעבעך, ביים „דיאַדקע״ אויף די הענד, אין ברייטע, לאַנגע פּעלצלעך, צוויי מאָל אַזוי פיעל ווי זיי, געזעגענען זיך מיט טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער. אַזעלכע הייסען אין די לידלעך בידנע יתומים׳לעך, וואָס ווע־רען, ווי פון אַ בוים אָבגעריסענע בלעטלעך, פערוואָרפען העט־העט ווייט אין די קאַלטע ערטער, ערגיץ אין אַ העק, צווישען פרעמדע, גראָבע פּויערען,

צו פּאַסען דאָרט ביי זיי חזירים, און גאָט ווייסט וואו זייער געביין וועט אהינקומען. טאַטע־מאַמע וועלען אפילו נישט זיצען „שבעה". צווישען די לידלעך איז דאָ פּיעלע איבער נגידים, קהלס־לייט און כלי־קודש, אין וועלכע זיי רעכענען זיך אָב מיט די אַלע פּיינע בריות פאַר די צרות און לייד, וואָס זיי שטעהען פון די לייט אויס, און לאָזען אויס צו זייער קאָפּ אַל־דאָס בייז מיט שאַרפע ווערטלעך און שפּיציגע שטעכווערטלעך. יענע הייסען ביי זיי: יאָלדען, שמעלקעס, דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, צימעס, לאָקש, קאַפּהאָהן־דאָס, שענע־ריינע־מורינו׳עס. מען קען מיט רעכט זאָגן, אַז ביי די בעלי־מלאכות האָט געטליעט אַ פּאָעטישער פונק. זיך געלאָזט פיהלען אַ יונגע פרישע נשמה, און דערמיט טאַקי לאָזט זיך דערקלעהרען זייער אומגאַנג ווי חברים מיט קינדער, זייער ליעבשאַפט עד היום צו שרייבער, פּאָעטען.

קינדער זענען פון דער נאַטור אויך שטיקלעך בעלי־מלאכות, זיי האָבען ליעב צו מייסטערען, שניצען, בויען, מאָלען וכדומה. דאָס יודישע חדר־יונגעל, אַ שטייגער, נעהמט זיך מיט חשק שניצען פאָרמעס און גיסען דרעהדלעך אויף חנוכה, מאַכען המן־קלעפּלעך אויף פּורים, מאָלען רייזלעך און קלעפּען אויף די פענסטער שבועות. נאָר אַנשטאָט אונטערצוהאַלטען דעם חשק ביי קינדער צו מייסטערען, דערשטיקט מען איהם נאָך באַלד אין אָנהויב מיט שטרענגע מיטעל — לאָזען זיי בעסער לערנען, זאָגט מען, נישט פארנעהמען זיך מיט נאַרישקייטען. טרעפט זיך אָבער אַ מאָל, אַז קינדער קומען צו בעלי־מלאכות, זענען זיי זיך פּשוט מחיה פאַר גרויס פאַרגעניגען צו זיצען און צוקוקען זיך, צוהערען זיך, ווי יענע אַרבייטען, ווי יענע ריידען, זינגען, זאָגען גלייכווערטלעך. נאָך דעם אומער, פינסטערע צורות, בייזע פּנים׳ער און פאַרקלאָגטע נשמות, וואָס זיי זעהען פאַר זיך שטענדיג אין חדר, אין בית־מדרש און אין דער היים, איז אַ פרייע מינע, אַ פרעהליך פּנים, אַ גוט וואָרט, פאַר זיי גאָר אַ דערקוויקעניש, די אויגלעך קוקען, די אויערלעך האָרכען און דאָס הערצעלע קוועלט, איז זיך מחיה!

יונגלעך זענען בעלי־מלאכות, בעלי־מלאכות זענען יונגלעך. אי די אי יענע האַלט מען אין דער מורא, זיי זאָלען האָבען תרבות. די — תרבות פאַר טאַטעס און יענע — תרבות פאַר בעלי־הבתים!

אַז אייזיק דער שמיעד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר זענען אויסגענומען געווען פונ׳ם כלל דערנידעריגטע בעלי־מלאכות אין שטעדטיל, האָבען זיי דערמיט געהאַט צו פערדאַנקען זכות אָבות. זיי האָבען געשטאַמט פון אַ שענער משפּחה, זיך גערעכענט פאַר קרובים מיט די פיינסטע לייט אין שטעדטיל. די טאַטעס זייערע, אַנגעזעהענע, יוסטע בעלי־הבתים, האָבען איבערגעלאָזט זיי בירושה הייזער אויפ׳ן מאַרק, דער שענסטער

פּלאַץ אין שטעדטיל, און שענע שטעט אין מזרח־וואַנד, אין שוהל דאָרט. ביידע זענען געווען שכנים מיט רבי חיים׳ן. אייזיק׳ס הויז איז געשטאַנען אין דער רעכטער זייט פון זיינער, און הערצעל קיילעס הויז — אין דער לינקער זייט. די דריי שכנים האָבען געלעבט גוט צווישען זיך, פלעגען איי־נער צום אַנדערען קומען אויף שמחות און גוט־יום־טוב בימען. אייזיק׳ס זוהן, מאיר־איצע, אַ וואויל יונגעל, מיט אַ קעפּעל צו מייסטערווען שפּיל־צייג, אויפטאָן הסברות און גראַגערס, המן־קלעפּלעך, האָט געלערענט מיט שלמה׳לען אין איין חדר. און הערציל־קיילעס זוהן, בן־ציון, איהם האָט רב חיים גענומען אומזיסט פאַר אַ חבר צו זיין עלטערען זוהן, מיט וועלכען ער פלעגט לערנען אַ שעה אָדער צוויי שעה, ווען נאָר ער האָט צייט געהאַט. פון אַ זיידענע קאַפּאָטע און אַ שטריימעל שבת און יום־טוב, רעדט מען שוין נישט, אַז זיי האָבען געטראָגען. די שאלה איז נאָר, ווי קומט עס, אַז טאַמענס קינדער אַזוינע זאָלען זיין בעלי־מלאכות? לייט זאָגען: „אַ קליפּה איז אין זיי אריין, אין דער יוגענד, זיי אָבגעריסען פון לערנען און פאַרדרעהט דעם קאָפּ מיט נארישקייטען, מיט יונגעלשע זאַכען. יונגלעך זענען זיי געווען און יונגלעך זענען זיי געבליבען. עס האָט אין זיי גע־בורטשעט די קליפּה, געבורטשעט, געבורטשעט, און וואָס איז פון זיי גע־וואָרען צום סוף? גאָרנישט, בעלי־מלאכות! נאָר... פאָרט טאַטענס קינ־דער".

אָט צו אַזעלכע אַלטע־יונגלעך האָט שלמה׳לען דער יצר־הרע געטראָגען. דאָס איז געווען דעם יצר־הרע׳ס לעצטער שטויס שלמה׳לען, ביים ארויס־שטופּען איהם פון „יענעם עולם". אַצונד וועט ער שוין, ווי אַ קוואָצקע, שטענדיג איבער „ביצה" נישט זיצען!

13

אכּת טאַקי, ווי אַלטע יונגלעך זענען ביידע, אי אייזיק דער שמיד אי הערציל קיילעס דער סטאָליאר, פאַר שלמה׳לען געווען ווי געוואונשען; נאָר, וואָס אָנבעלאַנגט אייזיק דעם שמיד, האָט שלמה׳לעס האַרץ געצויגען ניט אַזוי צו אייזיקס פּערזאָן ווי צו זיין קוזנע. די קוזנע האָט עפּיס גע־רעדט איהם צום האַרצען, געוועקט אין איהם זיסע־אָנגענעמענע געפיהלען אַ סך מעהר ווי אייזיקס חקירות. אַקעגען־זשע הערציל קיילעס, איז ער אליין טאַקי, ער מיט זיין פּערזאָן, ווי ער שטעהט און געהט, מיט זיינע תנועות, און אַלע זיינע קאַפּריזען, אַלץ מיט־אַנאַנד, ווי ביי קיינעם ניט אין שטעדטיל, האָט שלמה׳לעס האַרץ צו זיך געצויגען. הערציל קיילעס

אליין איז געווען, ווי זאָל מען עס זאָגען, עפּיס אַ מין קוזנע — עס האָט אין איהם געגליהעט, געברענט אַ פייער.

די לייִדיגע צייט זיינע פונ׳ם לערנען טיילט שלמה׳לע, לויט דער ווע־טערונג און די פערשיעדענע צייטען פונ׳ם יאָהר, צווישען אייזיק דעם שמידס קוזנע און הערציל קיילעס. אַסיענצייט, אַ שטייגער, אין די בלאָטעס, אָדער בשעת אַזוי אַ מיאוסע פּאָגאָדע, אַז ס׳איז נאַס און קאַלט, בלאָזט פון אַלע זייטען, דער הימעל איז אָנגעדרודעלט, שלעפּט אויף זיך ארויף, מעשה־קבצן, אַ שטאַרק אָבגעבליאַקעוועטען מאַנטעל פון אַ מיתה־משונה־קאַליר, מיט פלעקען, מיט לאַטעס אויף לאַטעס פון גרויע, שוואַרצע, מונ־קעלע וואָלקענס און וואַרפט אָן אויף איטליכען אַ מרה־שחורה מיט זיין פינסטערען פּנים — דענסטמאָל טרייבט עס שלמה׳לען אין קוזנע אריין, ער פערקלייבט זיך דאָרט צווישען אָנגעוואָרפענע געצייג אין אַ ווינקעלע, בלייבט זיצען פערשטאַרט שטיל, פערטראַכט און קוקט. עס הידעט דער בלאָז־זאַק, עס פלאַמען די קויהלען, אייזענס גליהען, פונקען פליהען — שלמה׳לע איז פערגאַפט, פערצויבערט, עס טראָגט איהם דער קאָפּ, פער־פליהט עס עט־עט אין די ווייטע עולמות אריין, עס טרעטען פאַר איהם ארויס געטליכע בילדער, שענע געשטאַלטען פון וואונדערליכע מעשיות, אַלטע אגדתות — אַלסדינג וואָס דאָס הארץ גלוסט. פון די פלאַמענדע קויהלען אינ׳ם אויווען, קוקען צו איהם ארויס שוואַרצברענענדיגע אויגען. דער אויפגעבלאָזענער זייל פייער דאָרט ווערט ביז אין הימעל אריין אַ הויכער לייטער, די פונקען — פליהענדיגע מלאכים ארויף און אראָב אויף איהם. קלאַפּ־קלאַפּ, אויף דעם גליהענדיגען אייזען קלאַפּען די האַמערס — און עס דאַכט זיך, דאָרט, דאָרט ברעכען זיך פון פערצויבערטע פּאַלאַצען די שלעסער און עס געהען ארויס פונ׳ם לאַנגען שלאָף אויפגעשטאַנענע בת־מלכות, שענע, שיינענדיגע, און פון צווישען זיי לויכט ארויס ווי דער מאָרגענשטערען פּראַדיל, זיין פּראַדיל! דער בלאָז־זאַק הידעט־הידעט — און שלמה׳לע ווערט אָנגעצונדען, רויט ווי פייער... אָט אין אַזאַ מרה־שחורה׳דיגע פּאָגאָדע פלעגט שלמה׳לע, ער אליין מיט לייב און ביינער, זיצען אין קוזנע, פערשלאָגען אין אַ ווינקעל, נאָר די נשמה זיינע, זי פלעגט זיך אויפהויבען און פערפליהען אין אַנדערע וועלטען, וואו ס׳איז איהר ליכטיג, וואַרם, שען, וואו עס שפּראָצט, עס בליהט און עס לאָזען זיך זעהען זעהר גוטע וואונדער־שענע זאַכען. שלמה׳לע, הייסט עס איז אַ בורא, ער בעשאַפט און לעבט אין זיינע, מיט דעם כח־הדמיון בעשאַפענע וועלטען — און די נשמה זיינע האָט הנאה.

איז אָבער גאָטס וועלט, דאָ ביי אונז, מילד, שען, דער הימעל לויטער, די זון שיינט — ציהעט עס, ציהעט שלמה׳לען אָבצוגעבען זיך איהר, אָט

אזוי ווי זי איז אינגאַנצען מיט לייב און לעבען און אַלע חושים טאַקי. און דענסמאָל טרייבט עס איהם צו הערציל קיילעס, וואָס איז מיט זיינע גענג און זיין שטייגער לעבען איהם צום הארצען, מעהר פון אַלע יודען אין שטעדטיל, וואָס זיין הויז און דאָס גאַנצע בעל־הבתי׳שקייט זיינס שמעקט עפּיס מיט דאָרף, מיט אַ פרישען ריח פון פעלד. דען וואו איז עס דערהערט געוואָרען, אַז אַ יוד, אַ שטאָדט־בעל־הבית, זאָל זיך אָבגעבען מיט עופות, מיט בהמות, האָבען ביי זיך אָקסען, פערד, אַ גוי, להבדיל — טראָחים, צו בעארבייטען די פעלדער, און אַ הונד אַ צוגאָב דערצו אויך? אַ יוד, וואָס זיינע מבינות שטעקט אין אַ אתרוג, אין הושענות, זאָל זיך נאַריש מאַכען, שטעקען ציעפּקעס אין עפּעל און בארענבוימער ביי זיך אין גאַרטען! אַ יוד, אַ שטאָדט־בעל־הבית, וואָס בעדאַרף מעהר נישט וויסען דעם מאַרק, דעם בית־מדרש און שבת בייטאָג נאָכ׳ן טשאָלענט שלאָפען, זאָל מעשה־קונדס, ער מיט זיין בחור׳ל, גאָר געהן אָפּט שפּאַצירען!

שלמה׳לע ווערט ביי הערציל קיילעס אין הויז אַ הײמישער, מיט זיין זוהן, בן־ציון, רבי חיים׳ס אַמאָלדיגער תלמיד, ווערט ער אַ נאָהנטער חבר, ביידע האָבען זיך ליעב דאָס לעבען.

בן־ציון האָט אין זיך געהאַט דאָס, וואָס אַ שטאָדט־יונגעל און אַ דאָרפס־יונגעל אינאיינעם. ער האָט געקענט אריינקוקען אין די קליינע אותיות׳לעך, אָבלערנען אַ בלעטעל גמרא און קיין חשק ניט געהאַט צום לערנען, אָבגעבען זיך מיט דעם בעל־הבתי־שקייט, אין הויז, אין פעלד מיט גרויס ליעבשאַפט. בטבע איז ער געווען אַ גוטער, אַ שטילער, האָט מעהר געטהאָן ווי גערעדט. שלמה׳לע פלעגט איהם פארשטעהן אויפ׳ן וואונק. עס זיצט זיך, אַ שטייגער, בן־ציון, אין אַ זומער־טאָג, ביי זיך אויפ׳ן גאַניקעל. די זון באַקט, אַ שרעק. דער הונט ליגט איהם צו די פיס, אויסגע־צויגען אויפ׳ן בויך, מאַכענדיג מיט די זייטען פאַר היץ. צייטענווייז טהוט ער אַ הויב דעם קאָפּ, אַ עפען דאָס מויל — אַ לאַפּ־חאַפּ אַ פליג! איהם ביי דער זייט זיצט די קוואָצקע מיט צושפּרייטע פליגעל, פון אונטער וועל־כע עס לאָזט זיך הערען אַ פּיסק פון קליינע הינדלעך. דאָס רוהעט מען דאָ פונ׳ם אָנלויפען זיך אין דרויסען ביז אַצינד. דער מאַרק איז אָבגערוימט, מען זעהט קיין לעבעדיגע בעשעפעניש דאָרט נישט — בהמות זענען אין פעלד, קינדער, להבדיל, זענען אין חדר, און גרויסע געניצען אין שטוב, אין קלייט, לעכצענדיג נאָך אַ קאַלטען טרונק וואסער. אויף דער גלייכער וואַנד ערגיץ דראַפּעט זיך אַ קאַץ, בלייבט אינדערמיט שטעהן, אויסדרע־הענדיג דעם קאָפּ, קוקט, טראַכט, איז זיך מישב, וואָס זאָל זי טאָן, צי ארויף ווייטער, צי אראָב? שלמה׳לע רוקט זיך דענסטמאָל ווי אַ קעצעלע ארויס פון שטוב, נאָכדעם ווי ער האָט ווי ס׳איז אָבגע־פּטר׳ט, צוגעגרייט דאָס

שטיקעל לייענען פאר׳ן פאטער. עפּיס ביינקט זיך איהם, ציהט עס איהם, די אויגעלעך קוקען, קוקען אהין, וואו דער הימעל לאזט זיך אראב, וואו עס ציהט זיך א טונקעל־גרינע ליניע פון שפּיצען הויכגעוואקסענע בוימער. ער טהוט א בליק — אָ, עס זיצט בן־ציון! מיט איין שפּרונג איז ער נעבען איהם.ביידע שווייגען און איינער דעם אנדערען פארשטעהט, וואס ער וויל. בן־ציון טהוט א וואונק, א סמארע מיט דער נאז, הייבט זיך אויף און לאזט זיך געהן, און שלמה׳לע מיט א שיינענדיג פּנים׳ל נאך איהם. דאס לאזט מען זיך ארויס פונ׳ם שטעדטיל ווייט אויפ׳ן שפּאציר.

אויפ׳ן וועג, הינטער׳ן שטעדטיל, געהט בן־ציון אריין צו זיך אין שייער, געוואהר ווערען צום אנגעלעגטען פרישען היי דארט. ס׳איז פריש, קיהל מחיה, דער ריח פון היי צוגעהט אין אלע גלידער. די ביידע חברים טהוען זיך דערויף א ווארף און גלייכען אוים דיביינער, ליגען און קוקען ווי די שוועלבעלעך פליהען ארויס־אריין, ארומדרעהענדיג זיך מיט א שווישטשער ארום די נעסטען זייערע דארט אונטער דעם שטרויענעם דאך. זיי אקעגען שטרעקען זיך ארויס אפענע געלע פּיסקלעך פון יונגעטשקע נאקעטע פויגעלעך, וואס ווילען עסען.

פונ׳ם שייער געהט מען און מען קומט צו א גלייכען פרייען פּלאץ, וואו עס ציהען זיך אוועק ווייט אין דער לענג, אין דער ברייט פעלדער מיט אלערליי תבואות. עס זעהט זיך דארט פונדערווייטענס א געמעהל, ווייס־רויטליך בליהענדע רעטשקע, איינגעפאסט אין א ראם פון גאלד־געלע ווייץ ארום און ארום. בלויע בלימעלעך צווישען קארן פארנעהמען די אויגען, און פליהענדיגע, שפּרינגענדיגע גאטס בעשעפעניש דארט זזשען אן פולע אויערען. בן־ציון בעטראכט דארט זייערס א פעלד מיט האבער און איז העכסט צופרידען. לאזט זיך פון דארט געהן ערגיץ אין דער זייט, שלמה׳לע נאך איהם. ביידע רויט ווי א צוויק, ביידע פארגניגט, ניט צו רעדע קיין ווארט און קומען צו א לאנקע. דארט פּיטערען זיך פערד, גע־פענטעט אויף די פעדערסטע פיס. דערביי ברענט א פייעריל אונטער א אלטע ווערבע, וואו טראחים באקט קארטאפעל און מאכט אן אונטערוואר־פענדיג דארע צווייגלעך, א רויך, צו פערטרייבען די קאמארעס. איין פערד, וואס נאהענט, דערזעהענדיג דעם בעל־הבית, הייבט אויף דעם קאפּ הויך, שפּרינגט אמאל דריי מיט די פעדערסטע געפענטעטע פיס און טהוט א הירזשע — ברוך הבא! הייסט עס. בן־ציון געזעגענט זיך מיט איהם, א קלאפּ געבענדיג עם הינטען אויף דעם רוקען, זאגט אן עפּיס טראחימען און געהט ווייטער, שלמה׳לע מיט איהם, און פארגעהען טיפליך אין א וואלד.

נאך פון דער ערשטער בעקאנטשאפט מיט׳ן וואלד האט שלמה׳לע

בעקומען פאר איהם דרך־ארץ. אי ליעב געהאט איהם, אי מורא געהאט האט ער פאר איהם. אין דער יוגענד נאך האט ער זיך אָנגעהערט שרעק־ליכע מעשיות: אין וואלד זענען דאָ גזלנים, אין וואלד זענען דאָ חיות רעות — וועלף, בערען, שדים, נישט־גוטע זענען אויך אין וואלד דאָ. מיידלעך זענען א מאָל אין וואלד געגאנגען מיט פולע שיסעלעך אָנגעקליבענע יאגע־דעס, איז צוגעקומען א בער, זיך געגומען פרעסען די יאגעדעס, און די מיידלעך זענען קוים מיט׳ן לעבען אנטלאָפען. היינט איז גלאט א סכנה פאר יודישע קינדער דאָרט פון שקצים׳לעך מיט הינט.

דאָס ערשטע מאָל ארייננקומענדיג מיט זיינע חברים אין וואלד האט איהם געטיאָכקעט דאָס הארץ, זיך ארומגעקוקט אין אלע זייטען און ביי א מינדסטען שאָרך פערביסען די ליפען און געמאכט — שאַ!

שפעטער, שפעטער, אויף זיינע שפאציר־גאנגען מיט הערציל קיילעס, מיט בן־ציון׳ען און דעם הונט, להבדיל, איז ער צום וואלד געוועהנט גע־וואָרען. אז מען פלעגט זיך בעגעגענען דאָרט מיט שקצים, פלעגען איינע די אנדערע זאָגען: „דאָברי דען!" און פוןביידע צדדים די הינט פלעגען איינע די אנדערע זיך בעשמעקען, בעלעקען. פאר שדים איז אויך נישט געווען וואָס צו שרעקען זיך. הערציל קיילעס האט געהאט צו זיי א שפרוך. — „זיי" האָבען א מאָל פארדרעהט א רעדיל דאָ אין וואלד — אזוי פלעגט הערציל דערצעהלען — געוואָלט צונעהמען, צוטראָגען מיט דעם דריידעל־ווינט א סטערטע היי, האט ער אינדערמיט רעדיל ארייננעוואָרפען א מע־סער, געזאָגט א שפרוך פון אזא כתב־יד, וואָס געהט איבער אין זיין משפחה פון עלטערען צו קינדער בשתיקה, און זיי צוטריבען אויף אייביג, לעולם ועד.

מורא, הייסט עס, איז שוין נישט געווען וואָס צו האָבען, דאָך דער דרך־ארץ פאר׳ן וואלד איז ביי שלמה׳לען אויף תמיד געבליבען. איהם האט זיך דער וואלד פאָרגעשטעלט אין קאָפּ גאָר עפּיס א לעבעדיג בעשעפעניש. עפּיס א מין פאָלק אזוינס. עפּיס שטעהען זיך אויף א גרויס שטיק לאנד בוימער — אלטע זקנים, זיידעס, עלטער־זיידעס, און יונגע, קליינוואַרג. איטליכער, דאכט זיך, שטעהט פאר זיך בעזונדער, נאָר אין „גרונט" גע־נומען זענען זיי דאָרט טיעף פאַרפּוטעט, פאראייניגט מיט די וואָרצלען און ציהען די „יניקה", ווי אזעלכע פון איין שורש. זאָל וועהען פון ערגיץ עפּיס א ווינטעלע, שושקען זיי זיך איבער, סוד׳ן זיך, אָנבויגענדיג די קעפּ איינער צום אנדערען. קיינער שווייגט נישט שטיל, עס „ריהרט" אָן איט־ליכען און איטליכער לאָזט זיך הערען מיט זיינס, באַסעוועט צו, טהוט א שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. א מינדסטער קלאַפּ ביי איהם דאָ, רופט זיך עס אָב ביי איהם העט וויט דאָרט. און זאָל א בלאָז טאָן אויף איהם, ווי עס מאכט

זיך אַ מאָל, אַ פּוילער, אַ בייזער ווינט פון צפון־זייט, חאַפּט ער זיך אויף מיט אַ כעס, אַ צאָרן, עס רעש׳ט זיך, עס פּילדערט פון גרויס ביז קליין. עס רוישט און שטורמט ווי חוואַליעס אין ים. פערשטומט ווערט וואו אַ לעבעדיג בעשעפעניש אין איהם, בעהאַלט זיך איז אַ לאַך פאַר שרעק.

שלמה׳לע קען דעם וואַלד, ווייסט זיין נאַטור, האָט אליין שוין געזעהן איהם צושפּילענדיג זיך אין אַ שטורם מיט אַ ווילדער קראַפט, און דעריבער בעקומט ער תמיד ביים אריינגאַנג עפּיס אַ אָבשיי פאַר איהם, אפילו ווען ער שטעהט זיך שטיל רוהיג, ווען ער לאַדעט איין צו זיך, ווי אַ גוטער מכניס אורח, צוקומען אויסרוהען זיך אין זיין שאָטען, איז מכבד מיט רויטע און מיט שוואַרצע יאַגדעס און לאָזט שפּילען אַ קאַפּעליע פון זיסע נגונים. מיד פון דעם שפּאַציר אויף די פרייע, פרעהליכע פעלדער, זיצט ער אַצונד מיט בן־ציון׳ען אָנגעלעהנט אונטער אַ צווייגהאַפטיגען בוים, הערט זיך־צו, קוקט זיך־צו צו אַלסדינג ארום און ארום מיט דרך־ארץ און האָט אין הארצען שטאַרק הנאה.

פונ׳ם וואַלד ארויסגעהענדיג לאָזט מען זיך צוריק אין שטעדטיל, מען חאַפּט זיך אריין. שוין אַ ביסעל שפּעטליך, אין בית־המדרש, שאַ־קיטש, גלייך ווי גאָרנישט געשעהן, און מען פערבייסט מיט אַ מנחה.

אָנזעהענדיג זיך וואָס עס טהוט זיך אין דעם בעל־הבתישקייט ביי הערציל־קיילעס, נעהמט שלמה׳לע און ווערט אַ בעל־הבית אויך ביי זיך. זוכט אויס אַרבייט אין גאָרטען, וואָס אונטער׳ן שטוב, קריכט צווישען די בייטען רייסען ציבעלעס, רעטיך, אוגערקעס, רייסט אויס דאָרט די קראָ־פּעווע, און קוקט זיך־צו דערנאָך אַ מאָל צעהן אין טאָג צו דעם גרינוואַרג, זעהן, צי ס׳איז שוין אויסגעוואַקסען! !... פאַרנעהמט זיך מיט טויבען, פאַר וועלכע ער מאַכט פון שטרוי נעסטען אויף דעם בוידעם, אין אַ קאָרב, אונטער׳ן בעט, קריכט אַהין עפּטערס, ציקאַווע צו זעהן, ווי עס פּיקען זיך אויס היהנדעלעך.

גראָד מאַכט זיך אַז אין שטוב דרעהט זיך ארום אַ אינדעטשקע, זעהר אַ שענע, בעליעבט ביים גאַנצען הויזגעזינד, און מען בעט זי אויס ביי דער מאַמע, ניט צו שעכטען עס. ס׳איז דאָ אָהן איהר אויך אַ פּאָר־פּאָלק — אַ אינדיק מיט׳ן ווייב, אויף פסח. לאָז זי לעבען און בלייבען אויף פּליד. די אינדעטשקע זעצט זיך למזל אויף אייער, פיהרט אויס אַ זעציל קינדער־לעך, און שלמה נעהמט אויף זיך, אין אַ גוטער שעה, די גאַנצע מיה מיט דעם קליינוואַרג.

און דעם אמת מוז מען זאָגען, ער האָט געטאָן זיין זאַך געטריי, זיי געשיינקט געגוג צייט און זיך אָבגעגעבען מיט זיי אַ סך מעהר נאָך וויפיעל

טאַטע־מאַמע האָבען געוואָלט, אַזוי אַז ס'פלעגען אַ מאָל צווישען זיי פאָר־קומען צוליעב דעם אַ ווערטלען־זיך אונטער פיער אויגען.

— דו! — מאַכט רבי חיים צום ווייב, וועלכע ער האָט, אויף דעם יודישען שטייגער, קיינמאָל נישט גערופען ביים נאָמען, נאָר סתם: דו — די אינדעטשקע איז דיין מלאכה. עס האָט זיך איהר פערגלוסט האָבען אינדעקלעך! דערוויל לערענט נישט דאָס בחור'ל. האָט אין זינען שטענדיג אינדיצקע, אינדיקלעך. נ־נ־נו!

— אָט האָסטו דיר שענם! — פאַרענטפערט זיך שרה מיט פער־דראָס — מיר האָט זיך פערגלוסט אינדיקלעך! אַלע אין שטוב האָבען גע'חלש'ט: לאָז איבער די אינדעטשקע! און אַז ס'מאַכט זיך עפּיס־וואָס, געהט צו מיר אויס דער צאָרן. ווי אַ יודישע טאָכטער איך בין, מאָרגען שיק איך, בלא־נדר, נאָך דעם שוחט, אויב דו ווילסט, און לאָז ער קוילען פון מייגט־וועגען די אינדעטשקע מיט די אינדיקלעך אינאיינעם.

— אָהן כעס! — זאָגט רבי חיים שוין ווייכער, כמעט מיט אַ געבעט — מיט דיר טהאָר מען נישט רעדען קיין וואָרט. באַלד ווערט זי אין כעס. צו־וואָס קוילען בעשעפעניש, נעבעך? אַז זיי לעבען, זאָלען זיי זיך לעבען. געלעבט אַזאַ צייט און פּלוצלינג... אַ רחמנות, נעבעך, אַ צער־בעלי־חיים!

— וואָס־זשע ווילסטו פון מיר האָבען? — מאַכט שרה נאָך אַלץ מיט אַ ברוגז־פּנים — אַז דו ביסט אַ בעל־רחמים, וואָס־זשע זאָגסטו מיר, וואָס?...

— גאָרנישט, גלאַט אַזוי — פאַרענטפערט זיך רבי חיים מיט אַ גוט שמייכעלע — איך זאָג עס מיר סתם אַזוי: אַז דער קאָפּ ליגט איהם צופיעל אין די אינדיקלעך. אַלץ אין דרויסען, אין דרויסען.

— איך ווייס, אסור, ניט, וואָס דו ווילסט — מאַכט שרה כלומר'שט און טרעהרען שטעלען זיך איהר אין די אויגען — אַ קינד זאָל דעם גאַנצען טאָג, וויל ער, זיין פערשפּאַרט, איך האָב ניט קיין האַרץ פאַרוועהרען איהם אָנקוקען די ליכטיגע שיין. אדרבה, טאַטע, זייַ דו מיט איהם און לעהרען פון פריה ביז נאַכט, פאַר וואָס, טאַטע, קוקסט־דו איהם נישט אָן דעם גאַנצען טאָג?

— נו־נו־נו, גענוג! — טומשעט רב חיים דאָס ווייב מיט'ן פינגער, שמייכלענדיג צו איהר אַזוי פריינדליך ביז זי טהוט אויך אַ שמייכעל — און שלום, אַלסדינג ווידער וואָס פריהער.

שלמה'לען ווילט־זיך נאָכמאַכען הערציל־קיילעס אין שענע האַנד־ארבייט אויך. ער פערקוקט זיך מיט גרויס פערוואונדערונג אויף הערצילס „רבי יוסי מיט'ן בת־קול ווי אַ טויב", וויל אויך עפּיס מאַכען און עס געהט ניט. נישטאָ קיין געצייג — פאַרענטפערט ער זיך פאַר אַנדערע און

פאר זיך אליין. צום שניצען ברויכט מען א שארף מעסעריל. דאס מע־סעריל, אויף וועלכען ער האט געשטעלט א פלעט פאר א גאנצען האלבען גראשען און עס געוואונען, האט נישט געטויגט. די קליינגלעך זענען געווען פון בלעך, און צו מאלען, האט ער געזאגט, בעדארף מען פארב, בלויע, רויטע פארב. דעריבער איז ער טאקי ניט שולדיג. נאך גוט, כ׳לעבען, וואס עס געהט איהם די האנד, אויסצוקנייטשען פון פאפיר לאמטערנעס, אויסצושניצען פון א שפענדיל א אויערלעפעלע און מאכען א „בעזרת השם" מיט א צוק, א דרעה אזוי, אז ס׳קומט ארויס מיט א פויגעל!

14.

דער וועג פון שלמה׳לעס לעבען ביז אהער, ווען אפילו ער איז ניט אויסגעשאטען געווען מיט בלומען, דאך שלעכט האט מען איהם נישט גע־קענט אנרופען. לכל־הפחות האט זיך דער וועג געצויגען גלייך ווי א סטרונ־קע, גלאט אהן גריבלעך. שפעטער אבער הויבט דער לעבענס וועג זיינער אן זיך צוקרימען, ווערט גריבערדיג. ווייטער אביסעל איז ער שוין בע־וואקסען מיט דערנער, נאך ווייטער ציהט ער זיך שוין ארויף און אראב איבער בערג, איבער טאלען און טיפע אבגרונטען. דער גאנג אויף איהם ווערט שווער, וואס ווייטער ווייטער, אלץ ערגער ערגער, חאטש נעהם און פאל אנידער, חאטש טהו זיך, שונאי־ציון, א מעשה אן —

די ערשטע שטיינער איהם אויפ׳ן וועג — זענען צרות הכלל, צרות, פורעניות, וואס זענען כסדר איינע נאך די אנדערע אויף דעם שטעדטיל ק. אנגעשיקט געווארען.

איינע פון די הויפט־פרנסות, וואס דערמיט האט דאס שטעדטיל ק... אויסגעצייכענט זיך פון אלע אנדערע שטעדטלעך אין ליטא, איז געווען „אסטראחאנקא" און בעזונדערענס דער „שלייער־ארטיקעל".

אסטראחאנקע — דאס אז געווען אזא סארט ליינוואנד, געפארבט טונקעל גרין, און צונויפגעלעגט אין שטיקלעך פון א געוויסער צאהל ארשין, וואס פלעגט דינען מיינסטענס אויף אונטערשלאק און אויך אויף קאפטענס פאר ארמעלייט. פאר וואס די ליינוואנד האט געטראגען אויף זיך דעם נאמען אסטראחאנקע, דאס איז אין דער געשיכטע פונ׳ם שטעדטיל עד היום נאך ניט דערקלערט געווארען.

שלייער האט געהייסען זעהר א דין, געבלייכט שטיקעל ליינוואנד, לאנג און שמאל ווי א האנדטוך. אויך די שטעדטעלדיגע וועבערס מלאכה.

מיט דעם מין האנדטוך פלעגען ווייבער ארומוויקלען דעם קאָפּ איבער דער קאָפּקע, אויסרנייטשענדיג עס אזוי, אז הינטען אויף דער פּאָטיליצע לאָז אראָבהענגען צוויי עקען, אין דער גרויס און דעם געשטאַלט פון מלינ־צעס און זיי ביי די זייטען צוויי קלענערע, מיט דעם נאָמען „פּאָכעס". דעם פארשלייערטען קאָפּ האָט ווי א רייף ארומגענומען א צונויפגעלעגטע פּאטשיילע, פאררדרעהט מיט א קנופּ אויפ׳ן שטערען, און די עקען פּאטשיילע פארשטעקט, אָדער צוגעשפּילעט, איין עק פון דער זייט קאָפּ, יענער פון דער אנדערער זייט. ביי אַלטע כשר׳ע ווייבער איז דער קנופּ אויסגעקומען סאַמע פאָרענט, ווי א „של ראש" אויפ׳ן שטערען. ביי יונגע ווייבלעך, מאָדניצעס, איז דער קנופּ פּעררוקט געווען אביסעל אין דער זייט, שבת און יום־טוב האָבען ווייבער פון בעל־הבתישען שטאנד געטראָגען אויפ׳ן קאָפּ זיידענע, קאשעמירענע אָדער טערקישע פּאטשיילעס, אין דער־וואָכען וואָלענע מיט גרויסע קווייטען — עפּעל־פּאטשיילעס. די דאָזיגע ביידע מיני פּאטשיי־לעס האָבען מחותנים פון חתן׳ס צד בעדאַרפט שיקען פאַר דער חתונה א מתנה דער כלה און מחותנים פון כלה׳ס צד האָבען געשיקט דעם חתן א שטריימעל.

אָט אזוי האָבען אונזערע באָבעס א פּנים געהאַט אין שלייער!

דער שלייער האָט בעדאַרפט זיין ווייס ווי שניי, אָנגעקראָכמאַלעט, אָנגעבלאָווט און אויסגעקויקעלט. די דאָזיגע מלאכה פון קויקלען־גלעטען א שלייער, איז געטאָן געוואָרען פון צוויי ווייבער, בעלי־הבית׳טעס, בשותפות, אזוי: איינע האַלט מיט ביידע הענד ביי די שפּיץ־עקען שלייער פון איין זייט, די צווייטע טהוט דאָס אייגענע יענער אקעגען פון דער אנדערער זייט. אויף אזא אופן בלייבט דער שלייער צווישען די ווייבער אויסגעצויגען ווי א לאַנגע שמאָלע רינווע, אין וועלכער עס געפינט זיך א גרויסע, קיילעכדיגע, גלאַטע קויל פון גלאָז אָדער פון אייזען. גיט א הויב א יודענע די הענד אביסעל העכער, לויפט די קויל אין דעם שלייער פון איהר זייט צו יענער וואָס אקעגען. טהוט באַלד אויך אזא הויב מיט די הענטלעך יענע, קייקעלט זיך די קויל אין שלייער צוריק צו דער ערשטער. אָט אזוי לויפט די קויל הין־און־צוריק ביז דער שלייער ווערט גלאַט ווי א טאָק.

אָנצוקוקען בשעת מעשה די ביידע ווייבער, ווי אזוי ערענסט זיי שטעהען זיך וויטליך איינע אקעגען דער אנדערער, ווי אזוי זיי הויבען די הענטלעך מיט א טרעסעל די אקסעלעך, אויספּוצענדיג די בייכעלעך, פּאַרלעגענדיג אין דער זייט די קעפּעלעך; ווי אזוי זיי קרימען זיך, פאררדרעהענדיג די נעזעלעך, וואַרפענדיג מיט די אויגעלעך און שיקען איבער פונדערווייטענס איינע דער אנדערער זיסע־גיפטיגע שמייכעלעך, גוטע ריידעלעך מיט שטע־

בענדיגע שפּילקעלעך — אָט דאָס אָנצוקוקען האָט מען, דאַכט זיך, שוין ניט בעדאַרפט מעהר קיין שענערעס דערפון אין דער וועלט. אַ כּפּרה טעאַטער, אונזערע היינטיגע טעאַטערס!

אָט די דאָזיגע שלייער פלעגען, ווי די „אַסטראַחאַנקע“, אויסאַרבייטען גוי׳אישע וועבער אין דעם שטעדטיל, איטליכער אויף זיין וואַרשטאַט ביי זיך אין דער היים, און יודען זענען געווען די אָבנעהמער פון דער סחורה, פאַר וועלכע מען האָט געצאָהלט במזומנים, אויך מיט טאַלקעס פּאַדים. יעדער האָט שוין געהאַט זיינע געוויסע וועבער, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדעלט. געוועהנטליך האָבען דערמיט געהאַנדעלט בעל־הבית׳לעך, נאָך קעסט־קינדער, אָדער ערשט אַראָב פון קעסט, ביי וועלכע עס האָט זיך געפונען פונ׳ם נדן אַ מזומן גראָשען. ר׳ חיים׳ס אויסגעגעבענע קינדער האָבען אויך דערמיט געהאַנדעלט און געצויגען די פּרנסה. די דאָזיגע סחורה פלעגט דערנאָך דורך גרעסערע סוחרים, אויפקויפער, צופיהרט ווערען אין אַלע ליטווישע שטעדט, וואו עס האָט געהאַט אַ גרויסען אָבגאַנג. ק־ער שלייער האָבען זיך גע־ריהמט אין דער וועלט. ס׳איז געווען פּרנסה אין דעם שטעדטיל, אַ סך יודען האָבען דערפון געלעבט.

אָט אַזוי האָט זיך עס געצויגען יאָהרענלאַנג, פון טאַטעס צו קינדער — און פּלוצים נאָט אייך אַ גזרה!

ס׳איז אַרוים די גזרה פון די קליידער — ווייבער זאָלען ניט טהאָרען גאָלען די קעפּ, יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש!

אז יודען ווערען דייטשען, פאַרשטעהט־זיך, ווערען יודענעס דייטש־קעס. אמת אין שטעדטיל ק. איז נאָך מיט חסד. פּאות, שטריימעל, פאַר־שלייערטע געגאָלטע קעפּ לעת־עתה נאָך ווי פריהער, אָבער ערגיץ אנדערש אין דער וועלט איז פע!... יודען טהוען אָן קאַשקעטען, יודענעס וואַרפען אַראָב פונ׳ם קאָפּ דעם שלייער און נעהמען אַרויף אויף זיך מיני שמאַטקעס — ליטווישע טשעפּטשיקעס, מחילה, אַזוינע. אויסשלייער, אוים האַנדעל, אוים פּרנסה! דאָס שטעדטיל ק. איז ווי דער׳הרג׳עט, איטליכער דערפיהלט דעם קלאַפּ. עס דערפיהלען אויך די וועבער, די שפּינער, די קליינע און גרויסע אויפקויפער. עס דערפיהלען אויך די שענקערס, וואָרום אַז דער וועבער האָט ניט אויף ברויט, האָט ער נישט אויף טרינקען. און אַז די אַלע ליידען מאַנגעל, ליידען, עס פערשטעהט זיך, אויך די קרעמער, די בעלי־מלאכות, דער גאַנצער קליינערער עולם. ווען איז עס אין קאָפּ צוקויפען, עפּים זיך צומאַכען? עס קומען־צו נייע קבצנים, פרישצאַפּעלדיגע אביונים. בעל־הבית׳לעך אָבגעקומענע, בעפּאַלענע מיט קינדער, נעהמען זיך צו מלמדות, בטלנים, מלמדים וואַקסען ווי קראָפּעווע. נישטאָ אָבער אַזוי פיעל תלמידים, וויפיעל רבי׳ס. שלעכט! און אַז מענשען איז שלעכט, ווערען זיי אַליין

שלעכט. גריזען זיך, קריגען זיך, איינער וויל ארויסרייסען דעם ביסען ביים אנדערען און זענען צווישען זיך קידער־ווידער, אויף מעסער־שטעך, נישטאָ אין שטעדטיל די מנוחה דער פרידען וואָס פריהער.

אויף רב חיים׳ן האָט דער געפּאַלענער האַנדעל אויך זיך שלעכט אָב־גערופען. די אויסגעגעבענע קינדער זיינע זענען געבליבען ווי דערוואָרגען. אָהן פרנסה. א שוואָגער זיינער, וואָס האָט געהאַנדעלט מיט טאַלקעס, האָט אָנגעזעצט און געמאַכט פּליטה, איבערלאָזענדיג ווי אויפ׳ן וואַסער א ווייב מיט א קליין קינד, און זיי זענען געפּאַלען אויף רב חיים׳ס קאָפּ. איהם אליין אין די געשעפטען איז אויך געגאַנגען שלים. אין דער טאַקסע פון פלייש, וואָס ער האָט די לעצטע צייט געהאַלטען, האָט ער דערלעגט דעם קאָפּ. דער עולם האָט געגעסען ווייניג פלייש. אין שטוב איז געווען נישט פרעהליך, דאָס הויזגעזינד צווישען זיך גאָר ניט דאָס וואָס א מאָל.

שלמה׳לע הויבט אָן דערפיהלען צרות, צופערזוכען די ביטערקייט פונ׳ם לעבען. אוים קינדערשע רוהיגקייט!

נאָר אז ס׳איז באַשעהרט אומגליק, געהט עס פון אַלע זייטען. פּלוצלים אין א שענעם טאָג, זומער, די רעכטע צייט פון שרפות אין יודישע שטעדט־לעך, איז געקומען א שרפה, א העליש פייער אויפ׳ן שטעדטיל ק. מעהר ווי א העלפט הייזער זענען אוועק מיט׳ן פייער, צווישען זיי אויך דאָס הויז פון פראַדעל׳ס עלטערן. ס׳איז געוואָרען א תל פון די הייזער, אויף בערגלעך אש האָבען אומעטום ארויסגעשטרעקט נאַקעטע, פעררויכערטע קוימענס, ווי אויף א בית־עולם די מצבות. מענשען הונגעריגע, אָבגעריסענע, דאַרע, בלייכע, עפּיס נאָר לעבעדיגע מתים, האָבען זיך געוואַלגערט אין די גאַסען. א טייל האָבען זיך געבאָברעט, געגישטערט אין די הויפענס מיסט פון זייערע אָבגעברענטע הייזער, געזוכט, ווי מען זאָגט, פון א גע׳פּגר׳ט פערד די פּאָדקאָוועס, חאָטש וואָס איז, משטיינס געזאָגט, אז ער האָט געפונ־נען ערגיץ אונטער דעם אש א טשוואָק, א טאָפּ, עטליכע געבראָטענע קאַר־טאָפעל, האָט ביים צוזעהער עס פונדערווייטענס אויסגעריסען דאָס האַרץ נאָך פיעל מעהר ווי דער צער פון יענע אומגליקליכע, נעבעך, וואָס זענען געזעסען פאַרלעגט די הענד, וויסט, בעטריבט מיט אויסגעצוויגענע בלייכע פנים׳ער.

די עלטערן פראַדעלס, וואָס האָבען אויך אָבגעברענט, האָט רב חיים זיי מיט דעם הויזגעזינד אריינגענומען צו זיך אין שטוב. ס׳איז דאָרט גע־וואָרען א ענגשאַפט, א דערשטיקעניש, איטליכער האָט געליטען. נאָר וואָס זאָל מען טאָן? — א רחמנות! „

נישט געליטען האָט נאָר איין שלמה׳לע אליין. אדרבה, עס האָט איהם אין האַרצען נאָך משונה הנאה געטאָן — ער איז דערווייל אינאיינעם, אונטער

איין דאך, מיט פראדלען. וואס ענגער, אלץ בעסער. געלעגענהייטען צווען איהרע בלוויזע שען־געטאקטע ארעמס ביים ארבייטען עפיס, און אויף איהר צוקוקען, מיט איהר זיך אנצושלאגען, צוהערען איהר זיס קול, צופיהלען איהר אטעם — אזעלכע געלעגענהייטען זענען דא אין טאג זעהר פיעל און מען פערשפארט זיך גאר צוהיטען. שלמה׳לע איז פון דער הויט געקראכען צודינען פראדעלס עלטערן מיט דאס, מיט יענץ, צוטראגען זיי עפיס, פאלגען זיי א גאנג, וואס נאר מעגליך. און בכדי צוגעפעלען, צומאכען זיי א פארגניגען, איז ער אלע טאג מיט א קליין וועגעלע צוגעקומען צו זייער אבגעברענט הויז, פונקט אין דער צייט, ווען פראדיל פלעגט זיך ז׳אברען דארט. שווייגענדיג, נישט צורעדען קיין ווארט, פלעגט ער דארט ז׳כען, גראבען, און וואס איהם איז צו די הענד געקומען, האט ער געלעגט אין וועגעלע, און דאס וואס פראדיל געפינט, אויך אהין, ארויסנעהמענדיג עס פון איהרע הענד שא, שטיל. איז דאס וועגעלע שוין פול, פיהרט ער עס א היים, רויט ווי א צוויק, אין איין שוויים, און פראדיל העלפט איהם, שטופט אונטער דעם וועגעלע פון־הינטען. אט אויף אזא אופן האט ער צונומען א גאנצען קוימען, א אויבען און אבגעפיהרט די ציגעל א היים. די פרייד פון א גבור ביים צוריק־קעהרען־זיך פון דער מלחמה בעגראנדע, מיט „זאק־רויב“, גאלד און זילבער א סך, האט זיך נישט געגליכען צו שלמה׳לעס פריידענסטמאל, בשעת שלעפענדיג אינאיינעם מיט פראדלען דאס וועגעלע פול אנגעלעגט מיט ציגעל, שטיקלעך אייזענס און נאך אזוינע שיריים פון דער שרפה. ס׳איז א וועהטאג א גרויסער איהם זיך מודה צו זיין, נאר די מעשה איז פארט אזוי טאקי, אז די שרפה, אזא אנשיקעניש, אזא אומגליק פאר אזוי פיעל מענשען, נעבעך, האט איהם אין הארצען שטארק הנאה געטאן. אויך די אייגענע מעשה טאקי ווי מיט א יורש, אשטייגער, פון רייכע עלטערן. כלומר׳שט וויינט ער ביים אויסגעהן זיי די נשמה, און צוגלייך טאקי האט ער משונה הנאה ביי זיך אין הארצען.

נאר אוי־וועה! די שרפה האט שלמה׳לע דערפיהלט ערשט שפעטער, אז ער אליין, קען מען זאגען, איז אבגעברענט געווארען, אז איהם אליין האט דא גרויס אומגליק געטראפען. פראדילס עלטערן, וואס האבען, נעבעך, אלע האפנונגען פערלוירען, צוריק צו זייערע קרעפטען צוקומען דא אין שטעדטיל, האבען זיך מיט איהם אויף אייביג אבגעזעגענט, פערנומען די קינדערלעך און ערגיץ ווייט אוועקגעפאהרען. נאכדעם ווי שלמה׳לע האט אזא צייט פערבראכט מיט פראדלען אינאיינעם, זיך צו איהר שטארק צוגעבונדען, איז איהם איהר אוועקגעפאהרען געווען א ריס פונ׳ם הארצען. פארשטערט איז איהם געווארען דאס לעבען!

15.

און ווי די חוואַליעס אין ים, לאָזען זיך איינע נאָך די אַנדערע צרות פּורעניות אויפ׳ן שטעדטיל ק. נאָר יודעלעך אַליין טאַקי, שלאַפּינקע, ריהר־רעווידיגע, קענען, אַנבויגענדיג זיך ווי אַ טשערעטיל, לאָזען איבערגעהן איבער זיך אַזעלכע גרויסע חוואַליעס און צוריק אויפהויבען דעם קאָפּ! —

„האָב ניט מורא, יעקב, ישראל מיינער — זאָגט גאָט — אין טייכען וועסט־דו ניט דערטרונקען ווערען, אין פייער ניט פערברענט ווערען!“

איז אַרויס די גזרה אויף שלייער. אודאי איז שלעכט! נאָר יודען ווערען צו אַלץ געוועהנט. מילא וועט גאָט העלפען אָהן שלייער אויך. וועט מען זיך אַביסעל אַ קוועטש טאָן, אַביסעל ניט דערעסען, אַביסעל ניט דאָס, אַביסעל ניט יענץ. נישקשה!... קומט אויפ׳ן שטעדטיל אַ שרפה — אוי, שלעכט, טאַקי זעהר שלעכט. אַ צרה איז עס אַ גרויסע! נאָר וואָס זאָל מען טאָן? גאָט איז אַ טאַטע, און ישראל זענען בני רחמנים. שרייבט מען כתבים, פאָהרען אַרויס משולחים. מען האָפּט, מען וואַרט — און וואָס? גאָרנישט! משולחים זענען אויך מענשען, בשר ודם. מיט ווייבער און קינדער. בעדאַרפען, נעבעך, פיעל האָבען צום לעבען... טרעט־צו דער קאַל־טער, נאַסער אָסיען, גיט שטאַרק אַנצוהערעניש, אַז אין דרויסען קען מען ניט זיצען, קלייבט מען זיך אַריין ווי־ס׳איז אין דירות. ענגליך אַביסעל? מאַכט נישט אויס, אַבי אינאייגעם. חאַפּט זיך אַריין, ניט־דאַ־געדאַכט, עפּיס אַ מין חולאת אַ זעלכער, מען שטאַרבט! איז מען גוזר תענית, מען פאַסט! דער דלות ווערט אַלץ שטאַרקער, די נויט גרעסער. נו, לאָזט מען זיך, ווער עס קען, אַוועק. גאָט וועלט איז גרויס, און וואָהלין איז אַ פעט ווינקעל. מלמדים זענען דאָרט סחורה. מען קנעלט! איז דאָך, דאַכט זיך, גוט? קומט פּלוצלים אַן גזרת־הבלעטלעך, אַז מלמדים טהאָרען ניט קנעלען אָהן אַ „שיין“, אַ בלעטיל הייסט עס. שלעכט! טהוט מען וואָס מען בעדאַרף. העלפט גאָט — און מען קנעלט ווייטער!

אָט אַזוי האָט דאָס שטעדטיל ק., נעבעך, געלעבט און איבערגעלעבט אַ שלעכטע, ביטערע צייט!

ווי מיט דעם ווינד האָט זיך אין יענער צייט פערטראָגען אין דעם שטעדטיל אַ נייעס וועגען יודישע קאָלאָניעס — די רעגירונג, הייסט עס, גיט יודען ערד צובעזעצען זיך אויף איהר און זי צובעאַרבייטען. די דאָזיגע נייעס האָט, ווי געוועהנטליך, קייקלענדיג זיך, ווי אַ קנויל, פון מויל צו מויל, אָנגענומען אויף זיך פיעל פערשיעדענע מימרות און לסוף זיך פערפּלאָנטערט, אַזוי אַז ס׳איז שווער געווען זי אויפצופּלאָנטען. וואָס קאָלאָניעס, ווען קאָלאָניעס; וואו געבען ערד, ווי געבען, וועמען געבען? —

אַט דרינען איז עס די גאַנצע פּלאָנטעניש און די מיינונגען דעריבער זענען פערשיעדען. דאָס שטעדטיל איז דערמיט אויף. אומעטום, אין מאַרק, אין בית־המדרש, אויפ׳ן שוהל־הויף שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט, מען האַמפּערט זיך, שרייענדיג, זידלענדיג זיך אויף אַ קול.

— איך בעט אייך, רב זעליג — טענה׳ט חייקעל דער הינקעדיגער, וואָס איז שטאַרק פאַרברענט אין די קאָלאָניעס — זאָגט מיר, פילוסוף מיינער, וואָס בע־קעט איהר מיר, וואָס עט־עט איהר מיר? וואָס זאָל אַזוינס אייער בע, עט בעדייטען? אַזאַ זאַך, וואָס פאַר יודען אַ גליק, איז מען מיט אַזאַ חקירה׳לע, מיט אַ קנייטשעלע: עט, בע! ניט מבטל!

— וואָס האָב איך מיט דיר, חייקעל, צו טענה׳ן, אַז דו ביסט... האָב קיין פאַראיבעל ניט — ענטפערט רב זעליג מיט אַ קנייטשעל, אַ שמעק־נעבענדיג טאַבאַק — אַז דו פאַרשטעהסט ניט דעם תמצית, דעם תוך, הייסט עס, פון אַ זאַך. מען גיט קאָלאָניעס! וואָס הייסט מען גיט? נאַ, חייקעלע, נאַ דיר און זיי אַ פריץ!

— אַט דאָס אייגענע טאַקי זאָג איך דאָך מיין פייבושקען אויך — מישט זיך אריין אין שמועס יענקיל דעם מגיד׳ס — אַ פּריץ מיינסטו זיין? אָ, ניין! עס שמעקט, מחילה, מיט... מיט, מיט וואָס הייסט מען עס... וואָס מע טהוט אַ פּויער. נאָך מעהר. מען זאָגט טאַקי, באַשר פאַר נישט גוט אַרבייטען, צי ווייס איך וואָס פאַר עפּיס וואָס־ס׳איז, קומט אָבגעבען פאַר אַ רעקרוט, אָדער גאָר פאַרשיקען קיין קליין ארץ־ישראל — סיביר, הייסט עס! פייבושקע, זאָג איך ,דו קנעלסט? קנעל טאַקי ווייטער און רעד זיך ניט איין אַ קינד אין בויך! יעקב איז טאַקי ניט עשו.

— ניין! — הערט זיך אַ קול פון אַ צווייטען רעדיל — אין די היגע גובערניעס פאַר קיין געלט ניט! בעסער אהין, אין יענעם ווינקעל — אין יעקאַטערינאָסלאַוו, אין חערסאָן.

— יאָ, טאַקי אהין, גאַנץ גוט. אָבער געלט, געלט, געלט? — לאָזט זיך הערען נאָך אַ קול.

— מע גיט געלט!... ס׳איז דאָ געלט!... ס׳וועט זיין געלט!... שאַ, וואָס זאָגט רב חיים? רב חיים וואָס זאָגט?... לאָז מען מאַכען אַ אסיפה, אַ אסיפה! — שרייען עטליכע מנינים העלזער מיט אַ מאָל.

אויף דער אסיפה האָט זיך דערקלערט, אַז די מעשה דערפון איז אַזוי: פיעל פון די טויזענטער יודען אין „ביעלאָרוסיא״, ארויסגעטריבענע פון די דערפער, און פון אַזוי דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען אין יאָהר 1806 דער־לאַנגט „פּראָשעניעס״, אַז זיי ווילען בעאַרבייטען די ערד אין „נייַ־רוסלאַנד״, האָט די רעגירונג בעזעצט דאָרט אויף איהר ערד, אונטערשטיצענדיג זיי מיט געלטמיטעל. באַלד טאַקי אין יאָהר 1810 איז ארויס אַ „אוקאַז״, אַזוי ווי

עס האָט זיך אויסגעלאָזט געלט דערויף ביי דער רעגירונג, זאָל מען מעהר קיין יודען ניט שיקען אהין אין די קאָלאָניעס. אין ניין יאָהר אַרום האָט מען ווידער צוגעלאָזט יודען צובעזעצען זיך דאָרט, נאָר אויף זייערע אייגענע מיטעל דערצו. אין אַ פיער יאָהר אַרום האָט מען ווייטער קיין נייע קאָ־לאָניסטען אהין נישט צוגעלאָזט. און לויט די געזעץ פון 1835 יאָהר, און די וויטערדיגע אין יאָהר 1847 האָבען יודען געמעגט ווערען ערד־ארבייטער אויף קאַזיאָנע ערד, אין אַלע ערטער, וואו זיי מעגען וואוינען. בעזאָנדערענס האָט די רעגירונג זיי אָנגעוויזען יעקאַטערינאָסלאַווער און חערסאָנער גו־בערניעס. מיטעל אויף הוצאות און אונטערהאַלטען זיי האָט מען בעדאַרפט נעהמען פון דער טאַקסע, פונ׳ם „קעסטעל״ הייסט עס. — ווי באַלד אַזוי, פון קהל׳ס געלט, האָט זיך קהל פערטראַכט, און ס׳איז געבליבען — נאָך אַ מאָל מאַכען אַ אסיפה.

פון די אסיפות איז, ווי דער שטייגער איז, גאָרנישט אַרויסגעקומען. מען האָט בעדאַרפט געלט, און געלט איז נישטאָ! לאַ־די וואָס ניטאָ, איז נאָך אויף דער שטאָדט דאָ חובות פון ניט־דערצאָהלטע „פּאָדאַטען״, מען מאָנט שטאַרק, מען שטעלט אריין עקזעקוציעס. אויפ׳ן עולם רוקט זיך אָן אַ וואָלקען מרה־שחורה, קליין און גרויס זענען פעראומערט און מען פרעגט, ווען וועט נעהמען אַ סוף צו די צרות? יודען אין בית־המדרש, אונטער׳ן אויבען, רעדען דאָרט צווישען־זיך פון משיח׳ס צייטען. מען דערצעהלט פון אַ נייעם „קץ״, וואָס אַ געוויסער רב, אַ גדול בישראל, האָט געפונען אין אַ פּסוק, עס ווערט בשעת־מעשה עפּים גרינגער אויפ׳ן הארצען און פון די אויגען שיינט אַרויס האָפנונג — נישקשה! „אַל יאבד ישראל״ — גאָט איז אַ גאָט און זיינע יודעלעך וועלען ניט פערפאַלען ווערען!

די „פּני העיר״ פערקלייבען זיך אָפט איינער צום אַנדערען, מישב זיך צו זיין וועגען כלל־זאַכען. מען שמועסט, מען טראַכט אהין־אהער, און אויסלאָזען לאָזט עס אויס תמיד, גאַנץ געוועהנטליך, מיט אַ קרעכץ: אוי, „הושיעה את־עמך!״ העלף דיין פאָלק ישראל, גאָטעניו. עס שטעהט שמאָל, טע־טע־טע, מיט דיינע יודעלעך!

ס׳איז אַ ווינטער־אָוועט. אין דרויסען אַ ברענענדיגער פראָסט, אַ שיינענדיגע לבנה, העל־ליכטיג חאָטש, ווי מען זאָגט, פּערעל צוקלייבען. אויף דער גאַס שעמערירען טאַקי פּערעל, נאָר ניטע! דאָס זענען אויסגע־שאָטענע דאָ אין דעם זילבער־ווייסען שניי פון די פונקלעדיגע שטערען. ס׳איז שען, ס׳פאַרנעהמט די אויגען, אַ פאַרגעניגען צושפּאַצירען, נאָר ניט פאַר ק־ער יודען, נעבעך, אַזוינס געזאָגט געוואָרען — אויף דער גאַס איז שטיל. מען זעהט דאָרט ניט קיין לעבעדיגען מענשען! וואָרם, ליכטיג איז ביי רב חיים׳ן אין שטוב. אויפ׳ן „לוטשניק״ ברענט אַ פרעהליך

פייעריל. אין דער זייט, ביים ווארעמען קאפעל־אויבען זיצט ארום א טיש רב חיים מיט עטליכע אַנגעזעהענע מענשען אין שטעדטיל, און מען האלט אין א טיפען שמועס וועגען וויכטיגע ענינים פון שטעדטיל.

עס עפענט זיך מיט א מאָל די טיר, וואָס צו דער גאס־צו, א קאלטער שטראָם רייסט זיך אריין פון דרויסען און ציהעט זיך א ווייילע ווי א טונ־קעל־העלער זייל פארע איבער דער שטוב. עס לאָזען זיך הערען שווערע טריט מיט א סקריפ און פונ׳ם זייל פארע ווייזט זיך ארויס א געשטאלט פון א מענשען.

— א, ליפא! — שרייען אויס אלע מיט איין קול — שלום עליכם, ליפא!

ליפא איז פון בעל־הבתישען שטאנד, אלט א יאָהר עטליכע און דריי־סיג. איז דורכגעטריבען קלוג, א ווערטיל־זאָגער, א בעהערצטער. תמיד פרעהליך, אפילו נישט אין די גוטע אומשטענדען, ווי עס גיט זיך א מאָל אוים א פרעהליכער אָרעמאַן, און איז בעליעבט ביי איטליכען אין שטעדטיל. אז ס׳איז ארוים דער קלאנג וועגען יודישע קאָלאָניעס, האָט זיך ליפא ניט ארייננעלאָזט, ווי אנדערע, אין טיפע חקירות. ער איז ניט פויל געווען אויפ׳ן גאנג און זיך געלאָזט באלד טאקי אין דער אויעזדנער שטאָדט, פון דאָרט אין דער גובערנסקער, צודערגעהן זיך וועגען דעם אלסדינג ריכטיג און וואָס מען האָט צוטאָן.

ליפא פארטיגט זיך גיך מיט איטליכען פונ׳ם „שלום עליכם״. מאכט עס בקיצור. צונעהמט דאָס טולאבעל, טרעסעלט־אָב פונ׳ם בערדיל פערפרוירענע שטיקלעך אייז. שטעלט זיך דערנאָך נאָהענט צום לישעניק, ווארמענדיג די הענד אקעגען דעם פייעריל. דער עולם בעטראכט איהם פריינדליך, און פלוצלים שיסען אלע אוים א געלעכטער, טייטענדיג מיט די פינגער איהם אויף די פים:

—וואָס איז דאָס אזוינס, ליפא?

— לאפטיעס! — ענטפערט ליפא גאנץ קורץ, מאכענדיג דערביי א ערנסטע מינע.

— צו פורים איז נאָך ווייט, און דו, ליץ איינער, מאכסט שוין די שפיל. פארשטעלסט־זיך בעצייטען — זאָגען אלע נישט אויפהערענדיג צולאכען.

און באמת איז טאקי געווען פון וואָס צולאכען. לאפטיעס, שיך אזוינע, געפלאָכטענע פון א ווייכער קאָרע, מיט לאנגע שנירלעך, וואָס דרעהען זיך ווי רצועות ארום לייוונדענע שמאטעס אויף די פים ביז די קניעס — דאָס טראָגען אין ליטא פויערען, פון גראָבען עולם. א יודען, דעם גרעס־טען אָרעמאַן אפילו, קומט גאָר אויפ׳ן געדאנקען ניט ארויף לאפטיעס, פונקט ניט ווי עסען חזיר, אָדער טראָגען שעטנז. ער וועט געהן בעסער

מיט אויסגעטרעטענע פּיאַטעס, אָדער באָרפֿיס ווינטער אין דעם גרעסטען פראָסט, איידער איינגעוויקלען מיט „פּאַסטעלעס" די פיס און דערויף אָנ־טאָן לאַפּטיעס. אַ ייד אין פּאַסטעלעס איז גאָר ניט געמאָלט, סיידען אפשר פורים. עפיס אַ שלאַק אַ פּורים־שפּילער, אָדער אַ בדחן, אַ לץ אַ מאָל אויף חתונות.

— איך פאַרשטעל מיך גאָר ניט פאַר אַ פּויער, ווי איהר זאָגט — מאַכט ליפּא מיט אַ קלוג שמייכעלע — איך בין עס היינט טאַקי באמת. בכדי צופערשפּאָרען איטליכען בעזונדער אין שטעדטיל עס צו וויסען געבען, מיט איטליכען בעזונדער איינצוטענה'ן, נעהם איך און טהו אָן לאַפּטיעס. נאַט, זעהט, הייסט עס, ווייסט אַליין וואָס איך בין און לאָזט מיך צורוה.

— אזוי, ליפּא! — רופען זיך אָן אַלע — דו ביסט אַ קאָלאָניסט? דערצעהל־זשע אונג אַלסדינג אַקוראַט, לאָמיר וויסען.

ליפּא האָט קלאָר געמאַכט דאָ דעם עולם מיט דעם גאַנצען ענין פון די קאָלאָניעס און די אַלע זאַכען, וואָס ווערען געפאָדערט דערצו, קורץ און שאַרף אויף זיין שטייגער. ער האָט אויך דערצעהלט, וואָס מיט איהם האָט זיך פּאַסירט, די מיה, וואָס ער האָט געהאַט ביז ער האָט זיך צוגעשלאָ־גען צו אַ קאָמפּאַניע מענשען, וואָס מיט זיי אינאיינעם וועט ער זיך בעזע־צען אויף אַ קאָלאָניע אין חערסאָנער גובערניע. אויף איטליכס געזינד פון זעקס פערשריבענע נפשות רעכענט זיך צו געבען פערציג דעסיאַטינעס ערד.

— און די ערד בעאַרבייטען ווער וועט? — רופט זיך אָן איינער פונ'ם עולם — דו מיינסט, ליפּא, אַז דו ביסט אריין אין לאַפּטיעס, ביסטו שוין אַ פּויער און טויגסט צו דער ארבייט! מע בעדאַרף דערצו אַ רגילות.

— זאָרגט זיך ניט! רש"י האָט שוין בעוואָהרענט — מאַכט ליפּא מיט אַ שמייכעלע — אין די יודישע קאָלאָניעס פיהרט איין די רעגירונג „שולצען" (סטאַראָסטעס) פון דייטשען, פון וועלכע מען וועט זיך לערנען די ארבייט.

— יאָ, רעכט, אַלץ רעכט — רופט זיך אָן נאָך איינער — אָבער געלד, אויף דער ערשטער צייט געלד? פון דער טאַקסע? 170 רובעל אויף אַ קאָלאָניסט, ווי מען זאָגט, פון דער טאַקסע? שווערליך! קהל איז אָרעם און די הצטרכות זענען גרויס. מען בעדאַרף אויף דאָס, אויף יענץ, אויף יענץ, אויף דאָס און...

— שאַ, בערוהיגט זיך! — שלאָגט ליפּא איבער יענעם די רעד — אביסעל געלד האָב איך פון פריהער, אביסעל האָב איך דאָרט געחאַפּט פון שדכנות. אין איין וועג טאַקי האָב איך אויסגעפיהרט אַ שידוך. היינט רעכען איך, פון מיין בעל־הבתישקייט, וואָס איך וועל דאָ פערקויפען, וועט

מיר עפּיס אויך אריינפּאַלען. אפשר וועט מיר פעהלען אַ קלייניגקייט, פאַר־האַף איך, מען וועט מיר דאָ בעהילפיג זיין. וואָס זאָגט איהר, רב חיים?

— איך זאָג, דו ביסט אַ מענש, ליפּא! הלואי ווי דו, מיט ליב־שאַפט צו ערד־ארבייט, מיט מוטה, מיט אייגענע קרעפטען, אַ סך אזעלכע ביי אונז יודען!

שרה דערלאַנגט צום טיש כבוד — גריוועו מיט אייערבייגעל, צו וועלכע מען בעדאַרף זיך ניט וואַשען. און לאָזט בעטען זעהר שען דעם עולם ברכה מאַכען.

— אַז גאָט וועט געבען — ווענדט זיך ליפּא צו שרה׳ן — וועל איך אייך, שרה, שיקען פון דער קאָלאָניע אַ מתנה גוטע גענזעלעך. דאָרט איז, ווי מען זינגט היינט אומעטום אין דעם לידעל

פון אַלעם גוטען, ברויט נישט טייער

אַ פּיי׳ם אַ ציג, אַ הוהן אַ דרייער.

16.

יענער ווינטער, פון וועלכען דאָ איז געגאַנגען דער שמועס, איז געווען זעהר אַ שווערער פאַר רב חיים׳ן. דאָס האָט מען איהם אָנגעזעהן גלייך אין פּנים. רב חיים איז תמיד געווען אַ ערנסטער מענש, אַ פערטראַכטער, אָבגעזונדערט מיינסטענס פאַר זיך, זעלטען מיט עמיצען אין דער היים גערעדט אַ וואָרט. איטליכער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר זיינס אַ קוק. וואָס פאַר אַ רעש עס האָט זיך געמעגט זיין אַ מאָל צווישען די קינדער אין שטוב, נאָר קוים האָט ער זיך געוויזען אין טיר, איז געוואָרען שטיל, מען האָט פון קיינעם נישט געהערט קיין פּיפּס. דאָס איז אָבער נישט געווען דערפאַר, וויי‎ל ער האָט, ווי אַנדערע בייזע טאַטעס, געהאַלטען איטליכען פונ׳ם הויזגעזינד אין דער מורא, מען זאָל וויסען ווער עלטער איז, — חלילה! ערענסט איז איהם דאָס פּנים טאַקי געווען, אָבער בייז כמעט קיינמאָל ניט. די קנייטשען אויף דעם הויכען, שענעם שטערען זיינעם האָבען בעוויזען, אַז ער טראַכט, ער איז פערטיפט אין די געדאַנקען. די אויגען זיינע בליצען — ווייל ער האָט אַ פייערדיגען קאָפּ, ניט אויסען חלילה, יענעם מיט דעם בליק צופאַרברענען. אדרבה, ער איז אין הארצען צו גוט, עס קרענקט איהם די שטילקייט, וואָס ווערט ביי זיין געפינען זיך אין שטוב, עס רייסט איהם דאָס הארץ, אַז עמיצען פונ׳ם הויזגעזינד טהוט עפּיס וועה, עס טריפט איהם דאָס בלוט, ווען עמיצען געהט עפּיס אָב.

פיהרען דאָס הויז האָט געפיהרט אינגאַנצען דאָס ווייב. רב חיים האָט נאָר געגעבען אויף וואָס מען בעדאַרף און ווייטער האָט ער נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. ער האָט מעהר ניט געוואוסט ווי זיינע געשעפטען, שטעדטישע זאַכען און לערנען אין בעשטימטע צייטען. אַט דאָס האָבען אַלע אין הויז געוואוסט, איהם זעהר געשעצט, געליעבט, פאַר זיין חכמה מיט איהם געשטאָלצירט, און געהאַט פאַר איהם גרויס דרך־ארץ.

נאָר אין יענעם ווינטער האָט רב חיים זיך שטאַרק פאַרענדערט. אַנשטאָט רוהיגע פערטראַכטקייט איז איהם אויפ׳ן פּנים געלעגען אויסגע־דריקט כעס, פערדראָס, און ביים געהן, ווי דער שטייגער זיינער, הין־און־העהר איבער דער שטוב, פאַרלעגענדיג אַהינטער די הענד, פלעגט ער זיך אַפּט אָבשטעלען, פערבייסען אַ ליפּ, קוקען אין דער וועלט אריין בייז, אויסטשירענדיג אַ אויג, און צופּען דאָס בערדיל, אין וועלכען עס האָבען זיך פּלוצלים בעוויזען אַ סך גרויע האָר, ער איז געעלטערט געוואָרען פאַר דער צייט. אינגאַנצען איז ער אַלט געווען אַ יאָהר צוויי, דריי און פער־ציג.

געעלטערט האָט איהם די טאַקסע. זינט דאָס שטעדטיל איז פער־אָרעמט געוואָרען, האָט די טאַקסע אָנגעהויבען צו געהן שלעכט. דער עולם האָט געגעסען ווענינער פליש. און וואָס נאָך? אַ טייל האָבען אריינ־געפיהרט „בשר־חוץ“, דאָס הייסט, פלייש, אריינגעפּעקעלט בגנבה אין שטאָדט פון׳ם ישוב, פערשפּאָרט צוצאָהלען טאַקסע און קאָסט וועלוועלער, דער חרם, וואָס ליגט, געוועהנטליך, אויף בשר־חוץ, האָט נישט געהאָלפען. נויט, זאָגט מען, ברעכט אייזען אַ פשיטא שוין אַ חרם. אָרעמקייט, הונגער איז קיין קאַטאָוועס ניט און „טאַקסע“ איז ניט מסיני. נישקשה! די שומרים אויף נישטערן זוכען אַזאַ פלייש, און אָוועקצונעהמען עס מיט גע־וואַלד, האָבען אויך ווענינ־וואָס געהאָלפען. ס׳איז תמיד נאָר געווען גע־שרייען, טענות, אומצופרידענקייט, קללות, טרערען און צוגעצויגען האָט עס רב חיים׳ן שנאה, צאָרן, און האַרצוועהטאָג. נאָר, ס׳האָט זיך נאָך ווי־ס׳איז געהאַלטען — תרבית פאַר רב חיים׳ן! שפּעטער אָביסעל אָבער ווייזט זיך ארויס, אז רב חיים צאָהלט שוין ניט קיין ראַטע, האָט פער־לאָרען דעם „זאַלאָג“, דערצו נאָך פערנומען פרעמד געלד אויך — און שונאים, עזות־פּנים׳ער האָבען שוין געעפענט אַ מויל, געשריגען טאַקי הויך אויף אַ קול.

רב חיים מיט זיין שאַרפען קאָפּ וואָלט זיך נאָך ניט מיאש געווען, געזוכט וועגען, אַהין־אַהער, ווי זיך ארויסצודרעהען, איבערהאַלטען זיך די שלעכטע צייט. און זעהר מעגליך, עס וואָלט איהם געראָטען. אַ חכם איז ער באמת טאַקי געווען, בעריהמט ווייט ארום און ארום. ס׳האָבען

איהם געקענט אפילו די ארומיגע פריצים; נאָר ווי קלוג, אזוי שטאָלץ איז ער געווען און ער האָט נישט געקענט איבערטראָגן לייטישע רעד. סטייטש, מענשלעך אזוינע, וואָס פלעגן ציטערן פאר זיין בליק, ניט די זכיה האָבן מיט איהם צורעדען א וואָרט, זאָלען העזה האָבן עפּענען אויף איהם א מויל! ניין, ס׳איז אוממעגליך אזוינס אויסצוהאַלטען. ער האָט זיך שטארק פארעסען, איז אראָב פונ׳ם פּנים, פערלוירען דעם געזונד און אינאייך נעם דערמיט דעם קוראזש.

דערצו האָט רב חיים געהאט נאָך א אינווייניגסטע מכה, וואָס האָט איהם שטארק געשמארצט. דאָס איז געווען די טאָכטער זיינע, לאה. זעהר א געראָטענע איז לאה געווען, א בריה, א קלוגע מיט א פעסטען כאראַקטער. נאָך דער מוטער איז זי געווען די פיהרערין, די עלטערע אין שטוב און אַלע האָבען זי געהערט. רב חיים האָט מיט איהר געטאָן א לייטישען שדוך פון דער פרעמד, פון א שענער משפּחה, ווי איהם שטעהט־אָן, און געהאַלטען זי מיט דעם מאַן ביי זיך אויף קעסט. דער יונגער־מאַן, אייגענטליך, איז געווען א גאַנץ פיינער, זיך אויפגעפיהרט, דאכט זיך, ווי דער שטייגער איז, און באליבט ביי איטליכען אין שטוב. רב חיים האָט אָבגעגעבען א פּאָר שעה צייט אין טאָג, צולעהרנען מיט איהם און זיינע עטליכע חברים, בעל־הבתישע איידעמס, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען אזעלכע פון אנדערע גרעסערע שטעדט, וואָס ס׳איז געווען צודערקענען אין זייער קליידונג און בענעהמונג, עפּיס גאָר ניט דאָס, וואָס אין דעם שטעדטיל ק. דענסטמאָל. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט זיך געהאַלטען איינס, ארויסבעווייזענדיג א מאָל עפּיס אזעלכע „מאָדערנע״ געננג, פאר וועלכע מען האָט אויף זיי אין שטעדטיל געקוקט קרום, געמורמעלט, אז זיי זענען אביסעל פון דער נייער וועלט. וואָס מען האָט אין ק. דענסטמאָל פערשטאַנען אונטער דער „נייער וועלט״, וואָלט היינט פארשטעהט זיך, גאָר אויסגעקומען פערשימעלט, אַלט, אפילו ביי יענע פון דער „אַלטער וועלט״. נאָר ווי די מעשה, מען האָט געמורמעלט. ס׳איז דערפון ארויס „דרעהעניש״, פאַרדרעהעניש ביז לסוף איז די קאָמפּאַניע געוואָרען אויס. צווישען רב חיים׳ן און זיין איידעם איז מיט דער צייט ארויסגעקומען עפּיס א רוגז, איינער אויפ׳ן אנדערען האָט זיך געבלאָזען, און געהייסען פאר אנדערע האָט עס: לאה דרעהט זיך מיט דעם מאַן. נישטאָ צווישען דעם פּאָר־פאָלק קיין גוט לעבען. ס׳איז געקומען דערצו, אז מען האָט דעם יונגען מאַן אָבגעשיקט צו זיינע עלטערן, איהם מיט די בעבעכעס, און לאה האָט אין דעם ווינטער טאקי געגומען גט.. לאה מיט איהר פעסטען כאראַקטער האָט, דאכט זיך, דארום זיך גאָרנישט געמאכט. נאָר רב חיים אָבער האָט דערפיהלט, אז ביי איהר אינווענינ

איז דאָ אַ וואונד, זי האָט אַ געבראָכען הארץ. איהר בראָך האָט איהם נישט געלאָזט רוהען, איהם געשטאָכען אין דער זיבעטער ריפּ, האַלטענדיג זיך פאר שולדיג אקעגען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט, ווי אַ געטרייער פאָטער, אמת שטארק ליעב געהאַט. ווען לאה זאָל געווען ארוים מיט אַ וואָרט, זיך קלאָגען, דענסטמאָל וואָלט ער זיך אויך אויסגערעדט, זי איינ־גענומען מיט אַ גוט וואָרט און עס וואָלט איהם געוואָרען אפשר גרינגער. לאה אָבער האָט געשוויגען און אָט — איהר שווייגען האָט איהם געשטאָכען. לאה האָט געהאַט פאר איהם גרוים דרך־ארץ, גרייט געווען איהם פאָלגען אין פייער, אין וואסער, געקוקט אויף איהם מיט ליעבשאַפט, און אָט — ערשט דאָס טאקי איז איהם געווען ווי זאַלץ אויף די וואונדען!

רבי חיים איז פאר יסורים שטארק פונ׳ם פנים אראָב. קוקענדיג אויף איהם איז איטליכען פונ׳ם הויזגעזינד פארשטערט געוואָרען דאָס לעבען. מען האָט געפיהלט, אז דאָס איינציגע אָנהאַלטעניש זייערע ווערט שוואך, נאָך עטליכע חוואַליעס פון צרות־א־ים, פאַלט עס אום — און זיי אַלע פאַלען אין אַ טיפען אָבגרונד אריין!

זעהר אַ שווערער, גיט קיין פרעהליכער איז יענער ווינטער געווען!

פּורים ביי נאכט צו דער סעודה איז רבי חיים אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד געזעסען ביים טיש. ער האָט זיך געשטארקט, געמאכט הארץ, ווייזען אַ פרעהליכע מינע, מקיים זיין אַלסדינג, ווי דער שטייגער זיינער איז געווען אַלע יאָהר. נעבען איהם ליגט אַ בייטעל מיט מינץ אויף צו געבען נדבות. עס קומען אריין אָרעמע לייט, רב חיים גיט מיט אַ פריינד־ליכען פּנים, זאָגענדיג זיי אַ גוט וואָרט. עס קומען בעל־הבתישע קינדער מיט פאטשיילעס, וואָס זאמלען פאר אנדערע — די בסוד פאר אַ געפאַ־לענע פאמיליע, נעבעך, וואָס ליידט שטילערהייד, און יענע פאר אַ לייטי־שען, שענעם קבצן, פאר אַ וויסטע אלמנה מיט ברעקלעך יתומים, נעבעך, — און רבי חיים גיט און איז מכבד מיט עפּים פּורים׳דיגעס. עס קומען אויך כלי־קודש, שמשים, כלי־זמר, באַד־יונגען, פּורים־שפּילער, אַלעמען נעהמט רבי חיים אויף מיט אַ „ברוך־הבא“, מיט אַ כוסה און גיט.

שרה פון איהר זייט איז בעשעפטיגט מיט דעם „שלח־מנות!, אָרעמע בחורים, יונגלעך, דינסטמיידלעך ברענגען פון קרובים, פון שכנים און בעקאַנטע איבערגעדעקטע טעלער, אין וועלכע עס געפינען זיך אַ פלעדיל, אַ מלכות־ברויטיל, אַ המן־טעשיל, אַ מאָהנדיל, אַ צוקער־פישעלע, אַ צוקער־קעלע מיט אַ ושתי, אַ זרש, אַ אסתר המלכה דערויף אויבען מיט גע־כתיבה׳טע אותיות פון צוקער. און ארום די דאָזיגע שענע, גוטע זאכען, וואָס נאָר צו איינס, צו צוויי אויף אַ טעלער, ליגען זיך אויסגעלעגט אין אַ שענעם סדר עטליכע טרוקענע, דאַרע פלוימען, אָדער עטליכע מאַנדלען

מיט ניסלעך. א מאָל ליגט גאָר אויף א טעלער א אויסגעצוואָגענער הערינג אין עסיג און האָניג — דאָס איז פון א זעלכען וואָס האָט ליעב אַלסדינג בפשטות, עס זאָל האָבען א ממשות, גאַנץ בעל־הבתיש...

און בשעת שרה איז בעשעפטיגט מיט צאָהלען יעדען פאַר דעם וועג, איבערגעבען איהרע ברכות און ווינשעניש צו דעם, צו־יענעם, ווארפען זיך די קינדער אויף די געבראַכטע שלח־מנות, בעטראַכטענדיג מיט שיינער־דיגע אויגעלעך איטליכס פיצעלע, וואָס רעדט, דאַכט זיך, ווערטער, קיצעלט ביי דער נשמה, און צולעגען עס דערנאָך אויף טעלערלעך, אַבצושיקען איטליכען צוריק, פערבייטענדיג די יוצרות — דעם אַנשטאָט זיין פלעדיל א המן־טעשיל, דעם אַנדערען אַנשטאָט זיין ושתי א זרש, און יענעם אַנשטאָט זיינע מאַנדלען א פייג, אָדער א רויטען עפּעל. עס פאַרשטעהט זיך, די מיינונגען דאַריבער זענען פערשיעדען, עס קומט א מאָל אויך אַרויס א מחלוקת, מען האַפּט א מאָל א קניפּ, א פּאַטש אויך, נאָר גאַרנישט, מען שלינגט עס אַראָב, בשעת חדוה ווער מאַכט זיך דערוים, פון אזעלכע קלייניגקייטען.

אַלסדינג, דאַכט זיך, ווי אַלע יאָהר, און פאַרט נישט אזוי. די אייגענע אָרעמע לייט טאַקי, אָבער די נדבות ניט די וואָס פריהער. פון פיעל געסט, וואָס פלעגען תמיד זיך צונויפקומען צו דער סעודה, זיך וואויל־טאָן, פאַר־ברענגען פרעהליך די נאַכט, זענען היינט דאָ נאָר עפּיס עטליכע אָרעמע קרובים. רבי חיים זינגט „שושנת יעקב", די קינדערלעך העלפען אונטער, אָבער ס׳איז ניט דאָס קול, וואָס א מאָל. אין דעם זינגען זיינעם הערט זיך עפּיס ווי א געוויין פון א צוקאָכטער, ליידענדער נשמה, א ניגון פון איכות. דער „שושנת יעקב" איז ווי א אָבגעריסענע רויז, דאַכט זיך, זי איז שען, די פאַרב שטעהט איהר אין פּנים אָבער נישטאָ אינוועניג דער זאַפט, דאָס לעבען, קוים נאָר וואָס זי זשיפּעט. רב חיים טהוט זיך אָן כח, צוהיצט זיך, ווענדעט זיך צו די אָרעמינקע קרובים מיט א טרייסט — נישקשה, יודען! מען בעדאַרף האָפען, ניט זיין ביי זיך אַראָבגעפאַלען. אז וואויל איז דעם, זאָגט ער, וואָס האָט אויף גאָט א בטחון, לאָז ער זיך זאָרגען! — דאָס איז אָבער גע׳מלאכה׳ט. דער זאָרג ליגט רב חיים׳ן איינגעגעסען ווי א פיאַווקע טיעף אין האַרץ. וועהטאָג און יסורים קוקען איהם אַרויס פון די בעטריבטע אויגען.

שרה בעמערקט עס זעהר גוט און עס האַפּט זי אָן ביים האַרצען. זי געהט אוועק אין א ווינקעלע, כלומר׳שט בעדאַרף זי דאָרט עפּיס האָבען, לעגט אַרויף די הענד אויפ׳ן פּנים און וויינט שטילערהייט.

לאה פיהלט אויך דאָס אייגענע וואָס שרה, פאַרשטעהט דער מאַמעס אוועקגעהן אַהין אין ווינקעל, נאָר זי האַלט אויס כאַראַקטער, זיצט ביים

טיש, קוקט מיט רחמנות אויף די קינדער און רוקט אריין איטליכען אין הענטיל עפּיס א צוקערגעבעקסעל — זאָלען זיי, נעבעך, עסען. דערפאר ביי נאכט אויף איהר געלעגער איז פייכט געוואָרען דאָס קיסען פון איהרע טרעהרען.

17.

ס'איז א טאָג נאָך פורים. די זון קוקט פריינדליכער, מילדער אראָב פון'ם הימעל, שיקט דורך איהרע שטראהלען און דורך א געלינד ווינטעל די ערשטע התראה דעם ווינטער, אז עס ענדיגט זיך איהם דער טערמין פון דער דירה דאָ, אויף דר'ערד, ער זאָל מוחל זיין זיך ארויסקלייבען, זיך רוקען ווייטער. און ער טהוט דאָס אייגענע טאקי וואָס א שלעכטער, איינ־געשפּארטער שכן — בריה'ט־זיך, מאכט פוילע תנועות. ביי־טאָג, דער זון אין די אויגען, געזעגענט ער זיך, פּארגיסענדיג ריקעם טרעהרען — טייכלעך וואסער רינען אויף די גאַסען. איך געה. געה, הייסט עס, לאָזט מיך נאָר זיך פּאקען, פּארנעהמען מיינע בעבעכעס, דעם שניי מיינעם, „פערשוואַרצט" איז ער, נעבעך, געוואָרען! קוים אָבער מאכט די זון צו א אויג, געהט פּארנאכט אין איהר רוה אריין, שטעלט ער מיט א פערחמורעט, בייז פּנים איהר ארויס פייגען — סוסולקעס פּארגליווערטע און בלייבט ביי זיינעם טאקי, אייז־קאלט ווי פריהער. נאָר אז־אָך־און־וועה איז צו איהם! ער איז שוין פּארביי, מען איז איהם שוין מבטל — ביי יודען איז שוין פאר פּסח, די צייט פון עפענען טיר און טויער, ארויסטראָגען אויף דער גאַס טיש און בייניק, שייערן, וואשען און כשר'ן אלסדינג אויף פּסח!

אין שטעדטיל ק. קאָכט זיך, טאראראמט זיך א שרעק. אלע האָבע צוטאָן מיט דעם ליבען פּסח. יודישע קינדער, ווייבער און מאנסבילען לויפען ארום אויף דעם מארק צווישען פוהרלעך מיט ווייץ, קארטאָפּעל, אייער און שאר ירקות, וואָס עשו פון די דערפער ברייננגט אריין אין שטאָדט יעקב'ן אונטער א יום־טוב. אין דער מיהל, הינטער דער שטאָדט, פּער־רוקט צווישען סאָסנאָווע וועלדער, זענען שוין גע'כשר'ט די שטיינער און יודען פון'ם שטעדטיל פיהרען אריין זעקלעך ווייץ, צומאָהלען עס אויף מצה, אָבהיטענדיג דערביי איטליכער זיין „אָטשערעדע". די פּאבריקעס אויף מצה־באַקען שטעהען שוין גרייט צו דער ארבייט, מיט קנעטערינס, גיסערס, וועלגערינס, רעדלערס, זעצערס און טרעגערס מיט די גרויסע קוישען. אומעטום, אויף דעם מארק, אין די הייזער פיהלט זיך דער פּסח, און פון די חדרים לאָזען זיך הערען קינדערשע קול'בענס, לערנענדיג

„שיר־השירים" אויף דעם גוטען ניגון, פון וועלכען דעם יודענס הארץ ווערט צושמאָלצען פאַר מתיקות.

ביי רבי חיים׳ן אין שטוב, וואָס אין דער צייט פלעגט זיך אַ מאָל דאָרט קאָכען מעהר ווי אומעטום, איז היינט טרויעריג, וויסט, נישטאָ קיין סימן אפילו פון ערב יום־טוב. רב חיים ליגט אין־אָנטאָן ביי זיך אין צימער אויפ׳ן בעטיל, אונטערגעלייגט ביידע הענד צוקאָפּענס, קוקט שטאַרק צוטראָגען, אָטהעמט שווער און איז בלייך ווי די וואַנד. שרה זיצט אין שטוב פערלייגט די הענד, שטאַרק דערשלאָגען מיט אויגען ווי די באַנקעס פון טרעהרען. און זאָל עמיצער פון די קינדער טאָן אַ פּיפּס, מאַכט זי וויני־קענדיג צו איהם: שאַ! דער טאַטע איז ניט געזונד, זאָל זיין שטיל! די קינדער געהען אויף די שפּיץ־פינגער, פערשלאָגען זיך איטליכער אין אַ ווינקעלע, און קוקען שוויגענדיג, שטאַרק, נעבעך, בעטריבט. איין לאַה דרעהט זיך ווי אַ נעכטיגע ארום, פאַרנומען עפּיס מיט דער בעל־הביתיש־קייט. זי איז פינסטער ווי די ערד, און קעהרט אוועק דאָס פּנים, אויף קיינעם אין שטוב קיין קוק נישט צוטאָן.

די טיר אין שטוב גלייך פון דער גאַס עפענט זיך רעש׳יג אויף, און עס קומט אריין מיט ברייטקייט אַ פּריץ, אַ הויכער, אַ געזונטער, פון אַ שען אויסזעהען, מיט אַ פּאָר וואָנסעם, דין צוגעשפּיצט ביי די עקען. צוויי לאָקייען טראָגען איהם נאָך פון הינטען — איינער עפּיס אַ קליין פּעקעלע, דער אַנדערער אַ ליולקע־ציבעק, אַ לאַנגע אַנטיפּקע מיט אַ מונדשטוק פון ברוסטין. דער פּריץ ווארפט אַ אויג אויף יעדען אין שטוב גלייך ביים אריינ־גאַנג און בלייבט שטעהן אַ ווייל אָהן ווערטער, אַנגעהמענדיג אַ מרה־שחורה׳דיג־ערנסט פּנים.

— אַ, וועלימאָזשנע פּאַן! —טהוט זיך שרה אַ חאַפּ פונ׳ם אָרט און געהט דעם פּריץ אַקעגען.

— פּאַני ראַבינאָווא! — שרייט אוים דער פּריץ, שטאַרק גערירהרט, דערזעהענדיג אין שרה׳ס אויגען טרעהרען — וואָס האָט זיך אַזוינס גע־טראָפען?

שרה חליפּעט און קען ניט ארויסברענגען קיין וואָרט פונ׳ם מויל, אַזוי האָט עס זי פּארקלעמט ביים הארצען. דער פּריץ לאָזט זי צורוה, גיט איהר צייט צו זיך צוקומען, זעצט זיך ביים גרויסען געפאַרבטען שטוב־טיש, דרעהט, דרעהט די שפּיצען וואָנסעם און פייכטליך מיט אַ גלאַנץ ווערען איהם די אויגען.

— היי, אַנטאָסיא, ליולקי!

ווי פייל אויסען בויגען טהוען זיך געשווינד אַ לאָז צו איהם ביידע לאָקייען. איינער מיט די לאַנגע אַנטיפּקע און פול אָנגעשטאָפּטער ליולקע,

דער אנדערער מיט זיין פייער־געצייג: א שטיקעל שטאָהל, א קרעמען מיט גובקע אשטיקעל, שלאָגט אוים פייער און צינדט אונטער דעם טאַ־באַק אין דער ליולקע. דער פריץ רייכערט און הייסט די לאַקייען ארויס־געהן.

יאַן, דער וואַ־ציצער פריץ, האָט געשטאַמט פון א פוילישער איידע־לער פאַמיליע, צו וועלכער עס האָבען געהערט דערפער ארום דעם שטעד־טיל ק. וואָס זענען פּארטיילט געוואָרען צווישען עטליכע ברידער. בשעת זייערם א חגא, אָדער א מאָל אויך א זונטאָג, פלעגט יאַן מיט דער פאָמ־פע אין א קארעטע „נאשפּיטץ" אריינפאָהרען אין שטעדטיל, ווי אנדערע פּריצים פון דער סביבה, גלייך צום קלויסטער, וואָס א קעגען דער שורה הייזער ביים עק מארק, נישט ווייט פונ'ם „אראָבבאָרג" דאָרט. נאָכ'ן אָבפּאַרטיגען זיך אין קלויסטער איז דער שטייגער זיינער געווען צוצוגעהן צו־פוס צו רב חיים'ס הויז, א קעגען, וואו ער פלעגט פערבלייבען א פּאָר שעה, אויף אָבצוטאָן זיינע געשעפטען מיט בעלי־מלאכות, קרעמערם וכדומה, וואָס פלעגען קומען אהין צו איהם. רב חיים איז ביי איהם געווען שטארק חשוב. ער האָט איהם זעהר געשעצט פאר זיין קלוגקייט, זיין אָרענטליכקייט, און ליעב געהאט ווי א געטרייען פריינד. איז איהם אוים־געקומען א מאָל שווערליך אין עפּים א זאַך, האָט ער זיך געראטהען מיט רב חיים'ן. האָט ער געהאט מיט עמיצען עפּים א סכסוך, איז ביי איהם געווען איין וואָרט: „דאָ ראבינא!" אזוי האָט רב חיים ביי איהם גע־הייסען. רב חיים איז געווען דער פערמיטלער. אויף איהם האָט ער זיך אינגאַנצען פערלאָזען, וויסענדיג זעהר גוט, אז רב חיים וועט פונ'ם יושר נים אוועק אויף א האָר. און גאָר חוץ די אלע זאַכען, האָט ער גלאָט אזוי ליעב געהאט צו פארברייננגען אין א שמועס מיט רב חיים'ן. פּויליש האָט רב חיים גערעדט, אויך געשריבען נישקשה'דיג. ער פלעגט א מאָל דער־צעהלען דעם פּריץ גלייכווערטלעך, משלים, שענע אגדתות פונ'ם תלמוד, פון וועלכע יאַן פלעגט הנאה האָבען, זיי לויבען אין טאָג אריין. איז רב חיים א מאָל בעשעפטיגט געווען ביי זיך מיט מענשען, האָט יאַן איהם נים געשטערט, געדרויכערט די ליולקע, זיצענדיג גאַנץ היימיש אין שטוב, און איבערגעוואָרט ביז רב חיים וועט זיך אָבפּאַרטיגען. וואָס מען וויל מעגען זיך אנדערע איבער פּוילישע פריינדשאַפט מיט יודען זאָגען, נאָר דער פאַקט, אז יאַן איז באמת געווען רב חיים'ס א פריינד, בלייבט א פאַקט. דאָס האָט זיך ביי פיעל געלעגענהייטען דערוויזען תמיד, אויך היינטיגם מאָל אין זיין מרה־שחורה'דיג פּנים, אין זיינע פייכטע אויגען, בשעת שרה האָט איהם איבערגעגעבען די שלעכטע לאַגע זייערע און אז דער מאַן איז פאַר קריינקונג נישט געזונט.

— קען איך איהם זעהן אצינד אויף א ווײלע? — פרעגט יאן.

— אַט וועל איך געהן א קוק טאָן — ענטפערט שרה — און אויב ער שלאָפט ניט, וועל איך איהם זאָגען.

עס האָט נישט געדויערט קיין רגע, האָט שרה געבעטען דעם פּריץ צום מאַן אין צימער אריין.

— צאַ טאקענא, פּאַן רבי?! — מאכט יאן, אָבשטעלענדיג זיך א ווײלע ביים אריינקומען נישט ווייט פון דער טיר, און שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ, ווי פערוואונדערט, מיט א שמייכעלע כלומר׳שט — עפּיס איז פּאַן ראבין גאָר צוטראָגען, האָט פערלוירען דעם קוראזש! וואו איז זיין פעס־טער כאראקטער? וואו איז זיין חכמה?

— עס זענען דאָ צייטען, וואָס העלפט נישט דעם מענשענ׳ס חכמה — ענטפערט רב׳ חיים מיט א שמייכעלע, וואָס ער האָט עס געמאכט מיט געוואלד.

— ס׳איז דאָך אָבער דאָ א גאָט, וואָס קען העלפען תמיד, אין אלע צייטען! בעדאַרף איך דעם פּאַן ראבין זאָגען אזוינס, וואָס ער ווייסט בעסער פון מיר—מאכט יאן, זעצענדיג זיך רב חיים׳ן אקעגען.—איך ווייס— שלעכטע אומשטענדען. אָבער אזא מענש מיט קאָפּ, קען נישט ווערען פער־לוירען. עפּיס א סך האָבען יודען אזעלכע ווי פּאַן ראבין?

אקעגען א פערטיל שעה האָט יאן פערבראכט ביי רב חיים׳ן. דערנאָך האָט ער זיך געזעגענט און מיט א פערקלעהמט הארץ זיך געלאָזט צו זיין קארעטע, נעבען קלויסטער.

אויף־מאָרגען פארנאכט איז צוגעפאָהרען צו רב׳ חיים׳ס הויז א וואָגען, און צוויי לאָקייען האָבען אריינגעטראָגען אין שטוב זעקלעך ווייץ, קאר־טאָפעל, אויך היהנער און א פּאָר אינדיקעס.

רב חיים האָט געצאנקט ווי א ליכט. עס האָבען זיך איהם אויסגעלאָזט די כחות ביז ער איז געבליבען ליגען שלאַף ווי א קינד, נישט קענענדיג ריהרען זיך פונ׳ם אָרט. אלע אין דעם הויזגעזונד זענען געוואָרען פינסטער ווי די ערד. מען האָט ניט געגעסען, געטרונקען, ניט גערוהט, געשלאָפען די גאנצע נעכט. קרובים און גוטע בעקאנטע זענען געקומען, איטליכער מיט זיינע מרייסט־ווערטער, מיט זיינע רפואות. מען האָט אויך אראָבגע־בראכט צו איהם א געוויסען דאָקטאָר פון דער סביבה. ער האָט די קראנק־הייט א נאָמען געגעבען, פערשריבען רעצעפּטען, גענומען פאר׳ן וועג — און דאָס אלסדינג האָט אזויפיעל געהאָלפען ווי יענע אלע באבסקע מיטעל.

שרעקליך איז געווען יענע נאכט, וואָס אכט טאָג פאר פּסח. רב חיים ליגט פערדולט מיט צוגעמאכטע אויגען. דאָס מויל האלב אָפען, די ליפּען

פארברענט, קוים וואָס ער זיפּעט, וואָס איהם שלאָגט זיך אַ אָדער, און אַ־ין הארצען חריפעט, גלייך ווי מען זעגט. צייטענווייז טהוט ער זיך אַ קר־ים מיט אַ שווערען זיפּץ, ווי איהם איז שטארק נישט גוט. שרה בויגט זיך אָן איבער איהם, רעדט צו איהם, נאָר רעדט צו דער וואנד — ער איז פערדולט, ווייסט ניט, וואָס ארום איהם געהט פאָר.

שרה לאָזט אראב דעם קאָפּ, זיצענדיג נעבען איהם, און וויינט שטילער־הייט. לאָה זיצט נישט ווייט איהם צוקאָפּענס און ווארגט זיך מיט טרעהרען, געבענדיג זיך צו־ווייליען אַ וואָרף, אַ ציטער מיט אַלע גלידער.

אויף אַ לאנגען באנק אקעגען, ביי אַ טונקעל־ברענענדיג חלב׳דיגע ליכטיל שאָקעלט זיך שלמה׳לע איבער אַ תהלים׳ל. אשטיל געבעט מיט זודיגע געפּיהלען, הייסע טרעהרען געהט איהם טיעף אוים דעם הארץ, טראָגענדיג זיך צום גנעדיגען, בארמהארציגען פאָטער אין הימעל. ער וויינט, ער בעט, טראכטענדיג אין זיך: אָ רחמנות, האָב רחמנות, הייליגער פאָ־טער! אָ, טהו אַ נס, אַלמעכטיגער גאָט, שיינק מיר און די קליינינטשקע קינדערלעך, וואָס ליגען פערשמאכט, נעבעך, דאָ אין ווינקעל — אָ, שיינק אונז אונזער טאַטען! דערפאר — זאָגט ער צו גאָט, ביי זיך אין הארצען — צו טאָן זיין געבאָט און דינען איהם געטריי. שלמה׳לע בעט, טענה׳ט, און ווארפט צו־ווייליען פונדערווייטענס אַ אויג אויף דעם קראנקען טאַטען, האָפענדיג — אָט־אָט טהוט גאָט אַ נס און שיקט איהם אַ רפואה שלמה. ווייטער זאָגט ער אַ קאפּיטעל תהלים. ווייטער אזוי געטראַכט, ווייטער אזא בליק — און אָ אַ פרייד! די מאמע ווינקט צו לאָה׳ן, טאפּענדיג דעם חולה ביי די פיס, ווינקט און מאכט צו איהר שטיל מיט אַ פרעהליכער מינע:

— עס ווייזט זיך שוויים!

— אומ־מ־ם! — מאכט שלמה׳לע, צונויפנעהמענדיג זיך מיט אַלע קרעפטען, וואָס האָט געהייסען: אָ גאָט, גוטער גאָט!...

ס׳איז שוין שפּעט אין דער נאכט. אַ קרעהען פון העגער, ביי שכנים ערגיץ, פערטראָגט זיך אין שטוב. אויף דעם קראנקען ליגט ארויפגעוואָרפען אַ גרויסע איבערבעט. שרה דרעהט זיך ארום איהם אויף די שפּיץ פינגער, דעקט איהם אַלץ בעסער איין, ער זאָל גוט שוויצען. לאָה נעהמט די אנט־שלאָפען געוואָרענע קליינע קינדער אויף דער הארטער באנק און טראָגט זיי איבער אויף זייערע ערטער, הייסט שלמה׳לען אויך געהן אויף זיין אָרט שלאָפען.

שלמה׳לע איז מיד, צעבראָכען פון אזוי פיל פיין און יסורים אזא היבשע צייט. עס דרעהט זיך איהם דער קאָפּ, עס קלעבען זיך איהם די

אויגען, ער געהט, טהוט זיך א וואָרף אין דעם אָנטאָן אויף זיין געלע:ער — און ווערט באלד אנטשלאָפען ווי א שטיין.

רב חיים איז אקעגען טאָג געקומען צו די גערצאנקען, זיך פלוצלים אויפגעזעצט, אָנטהוענדיג זיך א כח, אָנגעקוקט שאַרף דאָס ווייב, די טאָכ־טער, וואָס זענען געשטאַנען נעבען איהם, און מיט א זיפץ אויפגעהויבען די אויגען ארויף, קוים מאַכענדיג מיט די ליפּען: גאָט, פאָטער פון יתומים, דין אלמנות!...

שרה און לאָה לאָזען ארויס א ביטער געוויין. רב חיים פאַלט אנידער אויסציהענדיג זיך אויפ׳ן בעט, טהוט א חאָרחעל — און איז טויט.

שלמה׳לע האָט זיך געלעגט שלאָפען ביי־נאַכט מיט אגרינג געמיט, פול האָפנונגען, אז ער האָט א געשיינקטען טאַטען, און האָט זיך אויפ־געחאַפּט אין דער פריה — א יתום! דער טאַטע ליגט אויף דר׳ערד, איבער־געדעקט מיט א שווארצען שטיק געוואַנד, און אין שטוב איז א יאָמער, א קלאָג!... — — —